

Wonen op Niveau

Archeologisch, bouwhistorisch en historisch
onderzoek van twee percelen aan de Langestraat

5

Wonen op niveau

Archeologie, bouwhistorie en historie van twee percelen aan de Langestraat

Peter Bitter
Juke Dijkstra
Rob Roedema
Rob van Wilgen

© 1997 Gemeente Alkmaar

Alle rechten worden voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Tweede herziene druk

Colofon

- Publikatie:** Bureau monumentenzorg en archeologie, sector Volkshuisvesting, dienst Stadsontwikkeling en Beheer, gemeente Alkmaar
- Redactie:** P. Bitter, J. Dijkstra, R. Roedema, R. van Wilgen
- Auteurs:** W.J. van den Berg, P. Bitter, J. van Dijk, J. Dijkstra, D. Duco, E. Esser, H. Luijten, R. Roedema
- Productie & Tekstlayout:** R. van Wilgen
- Vormgeving:** R. Roedema, R. van Wilgen
- Vondstverwerking & Veldwerk:** F. van der Aakster, J. Bruin, M. Corbié, J. Dijkstra, J. Feith, A. Hagemans, E. Hammega, W. Huisinga, P. Huyzer, J. Kaspers, L. Kaspers, J. Klinkert, J. de Koning, C. Kuijper, J.W. Oudhof, G.M. van der Pal, J. Rezelman, R. Roedema, M. Schreuder, R. van Wilgen
- Restauratie:** R. Roedema (keramiek en glas), M. Bruggeman en J. Klinkert (keramiek), fa. Archeoplan te Delft (glas)
- Tekenwerk:** R. van Wilgen, R. Roedema
- Fotografie:** J. Elsinga,
- Automatisering:** J. Elsinga, R. van Wilgen en P. Bitter
- Trefwoorden:** Alkmaar; archeologie; bouwhistorie; bewoningsgeschiedenis; historie; ceramiek; glas; hout; been; metaal; kleipijpen; biologisch/organisch materiaal; beerput-onderzoek

INHOUD

Voorwoord <i>mr M.J.M. Boekel</i>	v
Inleiding <i>P. Bitter</i>	vii
1 Enkele archeologische vraagstukken <i>P. Bitter</i>	1
2 Archiefonderzoek naar de eigenaren en bewoners van de huizen <i>W.J. van den Berg en P. Bitter</i>	7
3 De opgravingsresultaten <i>J. Dijkstra</i>	25
4 Bouwhistorisch onderzoek <i>P. Bitter</i>	49
5 Het vondstmateriaal: keramiek, glas en kleipijpen <i>J. Dijkstra, D. Duco en R. Roedema</i>	69
6 De vondsten uit de beerputten <i>J. Dijkstra, D. Duco en R. Roedema</i>	101
7 Biologisch onderzoek van vier beerputten <i>E. Esser, J. Van Dijk en H. Luijten</i>	199
8 Samenvatting en conclusie Summary <i>P. Bitter</i>	211 218
Bijlagen	227
Overzicht van de sporen en de vondsten	228
Overzicht van grondsporen en bouwhistorische onderdelen	239
Harris matrix	243
Erfgenamen van de zijde van Willem van der Meer, 1643	244
Erfgenamen van de zijde van Nelle Hilbrants den Otter, 1643	245
Literatuur	246

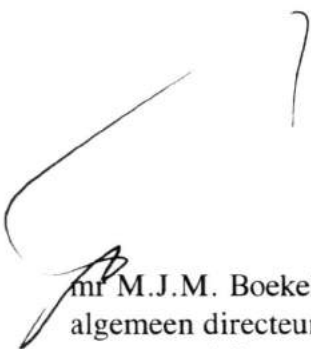
Voorwoord

Monumentenzorg en archeologie worden al vele jaren bedreven onder de hoede van de gemeentelijke dienst Stadsontwikkeling en Beheer en de voorganger ervan, de vroegere dienst Openbare Werken. Er is immers een directe samenhang met woningverbetering, beheer, ruimtelijke ordening, bouwtoezicht, grondbedrijf, milieu en diverse andere onderdelen van de dienst.

Monumentenzorg en archeologie kregen een sterke impuls toen dit in 1991 werd ondergebracht in een bureau. De gemeentelijke archeologie werd vervolgens professioneel aangepakt door de aanstelling van een gemeentelijk archeoloog. In de afgelopen jaren zijn al veel succesvolle opgravingen tot stand gebracht, mede door het enthousiasme vanuit de bevolking. Tientallen vrijwilligers ondersteunen actief het archeologisch werk, terwijl velen de onderzoeken met aandacht volgen. Dit laatste werd bijvoorbeeld duidelijk door de massale belangstelling voor de opgravingen in de Grote Kerk in 1994 en 1995.

De aanleiding tot een archeologisch onderzoek is vaak een bouwproject. Veelal gaat het om stedelijke vernieuwing en verbeteringen ten opzichte van de bestaande bebouwing. In het geval van het onderzoek dat in dit rapport beschreven wordt, ligt dit anders. Een rampzalige brand legde immers twee monumentale panden aan de Langestraat in de as. Een schrale troost voor monumentenzorger Piet Verhoeven moge zijn, dat de ramp werd gevolgd door een succesvol archeologisch onderzoek en een boeiend rapport. De vele fraaie vondsten zijn te bezichtigen in het Archeologisch Centrum Alkmaar, dat op 19 april 1997 in het pand Oudegracht 245 is geopend.

Ik wens de lezer veel lees- en kijkplezier bij de bestudering van dit vijfde Rapport over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie.

Mr M.J.M. Boekel,
algemeen directeur dienst Stadsontwikkeling en Beheer,
gemeente Alkmaar.

INLEIDING

P. Bitter

Dit rapport beschrijft de resultaten van uiteenlopend onderzoek dat is begonnen nadat in 1992 twee panden aan de zuidzijde van de Langestraat door brand waren verwoest. Achter een laat-18de-eeuwse klokgevel en een 19de-eeuwse lijstgevel gingen huizen schuil die in de kern nog uit de 15de en 16de eeuw stamden, zij het met talrijke verbouwingen. Het bouwhistorisch onderzoek van de resten vond plaats tijdens de bovengrondse sloop. Het archeologisch onderzoek bij de aanleg van de bouwput volgde hier meteen op. Daarbij kwamen ook vondsten aan het licht die behoren bij het buurpand ten westen. Bij de uitwerking van de bouwhistorische en archeologische gegevens is historisch onderzoek gedaan naar de bewoners van de drie panden.

Dit werkstuk is het produkt van de inzet van talrijke personen. Behalve de auteurs zijn er velerlei specialisten die bij dit onderzoeksproject om advies zijn gevraagd. Niet in de laatste plaats moeten ook de vrijwilligers worden genoemd, die een groot aandeel hadden in het veldwerk en in de verwerking van de beerputvondsten.

ARCHEOLOGISCHE MONUMENTENZORG

In 1991 heeft de gemeente Alkmaar het bureau monumentenzorg en archeologie ingesteld bij de dienst Stadsontwikkeling en Beheer (SOB), sector Volkshuisvesting. Bij de oprichting van het bureau is er bewust voor gekozen om monumentenzorg en archeologie samen te brengen, aangezien beide vakgebieden veel met elkaar te maken hebben. Denk hierbij in het dagelijks werk bijvoorbeeld aan het gemeentelijke beleid voor archeologische monumentenzorg (archeologie valt onder de Monumentenwet 1988), overlegstructuren en interne communicatie in het gemeentelijk apparaat, maar ook aan onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van Alkmaar.

Bij de oprichting van het bureau werd de Alkmaarse archeologie geprofessionaliseerd. Had men het onderzoek tot dan toe geheel laten doen door vrijwilligers zoals E.H.P. Cordfunke en leden van de Stichting Behoud Alkmaarse Bodemvondsten (SBAB), met ingang van juni 1991 was er een gemeentelijk archeoloog, Peter Bitter.

Een belangrijk onderdeel van diens werk is het integreren van archeologisch beleid met dat van diverse andere gemeentelijke afdelingen die te maken hebben met de bodem. Daarnaast is er de coördinatie van onderzoek, publikaties en exposities, alsmede het beheer van de gemeentelijke archeologische documentatie en collectie. Inmiddels heeft het bureau ook een assistent-archeoloog (Rob Roedema) en een beheerder van het Archeologisch Centrum, waar een vondstendepot, werkruimte voor vrijwilligers en de expositieruimte zijn gehuisvest (Rob van Wilgen). Toch zou de archeologie niet bestaan zonder de grote inzet van vele vrijwilligers bij de opgravingen en bij de uitwerking van de vondsten. Sinds 1996 heeft de Historische Vereniging Alkmaar een archeologische werkgroep, waarin ook de vroegere SBAB is opgenomen.

Het archeologisch onderzoek in Alkmaar staat in het teken van de monumentenzorg. Net als de bovengrondse monumenten worden de archeologische resten onder de grond voortdurend bedreigd door allerlei vormen van aantasting. De grootste factor vormen de talrijke bouwprojecten.

Boven: de fatale brand in 1992. Twee monumentale panden staan in lichterslaag.
Onder: uitwerking: Wiezel Huizinga bezig met het nummeren van vondstmateriaal.

ten, waarvoor wordt gesloopt en/of bouwrijp gemaakt. In wezen was dit ook het geval bij het onderzoek van Langestraat 113 en 115/117.

VELDWERK

Na de rampzalige brand was het monumentale pand met de klokgevel, nr 115/117, volledig verwoest. De verkoolde resten van de kap lagen op de grond samen met de resten van de vloeren en balklagen. Tijdens de sloop werd aanvankelijk nog gepoogd om tenminste de klokgevel te behouden, maar de baksteen bleek door de hitte dermate aangetast en versinterd dat dit niet mogelijk was.

Van het linkerpand, nr.113, begaven enige tijd later onverhoeds de vloerbalken van de verdieping het, gelukkig zonder persoonlijk letsel te veroorzaken. Van dit pand bleven uiteindelijk alleen de betonnen aanbouw uit 1970 en een kelder behouden.

Direct na de rampzalige brand zijn pogingen gedaan tot een bouwhistorische verkenning.¹ De gevaarlijke toestand van de panden beperkte de mogelijkheden aanzienlijk. Ook tijdens de sloop kon weinig meer worden gedaan dan van veilige afstand de bouwval bekijken en fotograferen. Er zijn in deze periode slechts enkele opmetingen gedaan in het pand 113. Wel werd duidelijk dat achter de monumentale gevels panden waren verscholen van een veel grotere ouderdom.

Na de sloop is nog één muur blijven staan die bouwhistorisch van belang is, de oostgevel van het linkerpand Langestraat 113. Deze muur werd namelijk gedeeld met Langestraat 111. Tijdens de opgravingen is deze muur in detail opgemeten en getekend.

Ondanks de onvolledigheid van deze documentatie (zo zijn metselverbanden en steenmaten nauwelijks vastgelegd) is er

veel mee te doen. Dit komt met name doordat van beide panden nog gedetailleerde oude tekeningen en opmetingen bestaan, opgesteld voor bouwaanvragen aan de gemeente en bewaard in het gemeentelijke archief Bouw- en Woningtoezicht. Van beide panden is de oudste bewaarde bouwtekening gemaakt aan het begin van deze eeuw. Op het beperkte bouwhistorische veldwerk volgde derhalve nog een archiefonderzoek en studie van deze tekeningen, waardoor het toch mogelijk werd om de hoofdlijnen van de bouwhistorie van beide panden te schetsen.

Reeds in de eerste weken na de brand zijn op het achtererf archeologische verkenningen gedaan, waarbij de inhoud van twee beerputten kon worden geborgen. De haast die wij hierbij aan de dag legden, hield verband met ongenode gasten op dit terrein, te weten illegale schatgravers. De burens hebben gesproken met lieden die zich op dit erf met schep en prikstok bezig hielden en zich voordeden als medewerkers van de gemeente, maar die nochtans bij ons niet bekend zijn. Gelukkig hebben ze dit keer weinig schade aangericht.

Het beerputonderzoek werd verricht door vrijwilligers onder aanvoering van Rob Roedema.² Mede gezien de vrees voor schatgraverij werd soms onder barre en bizarre omstandigheden doorgewerkt, in de stromende regen of tot laat in de avond met spookachtig kunstlicht. Tijdens de sloop werden nog eens zes beerputten geborgen, waarmee we tot een ongewoon hoog aantal kwamen voor een dergelijk terrein!

In een beerput wordt in Alkmaar vaak een flinke hoeveelheid vondsten gedaan, hoofdzakelijk keramiek dat na breuk in de beerput werd gedeponed. De beerput diende meestal tevens als vuilnisvat voor

àl het huishoudelijk afval, met uitzondering van grof afval (dat paste niet door de stortkoker) en hout (dat diende nog als brandstof). Reeds in de jaren 1980 ontwikkelden de vrijwilligers van de Stichting Behoud Alkmaarse Bodemvondsten een werkwijze om de inhoud van beerputten zo volledig mogelijk te bergen. De vondstlaag wordt daarbij niet (zoals elders vaak wordt gedaan) ter plekke uitgetroffeld maar wordt geheel in kunststof emmers geschept en naderhand gewassen en gespoeld over een zeef. Hierdoor gaat weinig klein scherfmateriaal verloren. Dit heeft zeker bijgedragen aan de bijzondere glaswerk-vondsten uit de Langestraat!

Direct aansluitend op de sloop volgde het archeologisch onderzoek van het terrein. Hoewel men feitelijk alleen herbouw wenste, noodzaakten moderne funderings-eisen en bouwmethoden tot de aanleg van een bouwput en het aanbrengen van een fiks aantal heipalen in deze beperkte ruimte. De dreigende versterking van het bodemarchief maakte archeologisch onderzoek vooraf noodzakelijk.

Het onderzoek werd uitgevoerd met inzet van een graafmachine van de sloop- en grondaannemer.³ Voor de dagelijkse leiding van de opgraving werden J. de Koning en J. Dijkstra ingehuurd (de opgraving overlapte gedeeltelijk een onderzoek dat tegelijkertijd nog gaande was aan de Lindegracht). Ook hier kon een beroep gedaan worden op de inzet van de vrijwilligers. Van 1 tot 26 april 1993 werd het gehele bouwterrein opgegraven, met uitzondering van de ondergrond van een grote laatmiddeleeuwse kelder die men bij de herbouw heeft gespaard onder de winkelvloer.

Vanwege de zeer beperkte werkruimte (ook door het sparen van genoemde kelder) kon het terrein alleen in zeer kleine

werkputten worden opgegraven. Er konden meerdere opeenvolgende woonlagen worden onderzocht. Alle grondsporen zijn in detail opgemeten, getekend en gefotografeerd. Tijdens de opgraving werd de vrijkomende grond deels afgevoerd, waardoor de bouwput na het onderzoek meteen op de gewenste diepte was.

UITWERKING

Bij de uitwerking ontwikkelde het onderzoek zich tot een multidisciplinair project. Specialisten van uiteenlopende vakgebieden hebben een bijdrage geleverd aan de bewoningsgeschiedenis van Langestraat 113, 115/117 en 119. Naast onderzoek van de diverse categorieën vondstmateriaal is ook biologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek gedaan.

In principe worden in Alkmaar opgraving en zo snel mogelijk uitgewerkt. Ondanks de vele gedetailleerde tekeningen, foto's en dagrapporten, is het niet eenvoudig om uit de wirwar aan grondsporen een overzichtelijk verhaal samen te stellen. Bij voorkeur worden de opgravingen dan ook zo snel mogelijk uitgewerkt door de veldonderzoekers. De ruimtelijke samenhang van de sporen, allerlei details die soms zeer gecompliceerd zijn en niet eenvoudig van foto's en tekeningen af te lezen, een eerste globale overzicht van het gehele veldwerk, dit alles zit in het hoofd van de mensen die de opgraving hebben uitgevoerd. Na de opgraving wordt een analyse gemaakt van de getekende sporen en de vondsten worden geïnventariseerd (met name de keramiek). Bij deze basisuitwerking worden de sporen ingedeeld in perioden, gedateerd aan de hand van het eruit verzamelde vondstmateriaal. Per periode wordt een plattegrond van de grond sporen getekend, van de vondsten worden overzichts-

lijsten gemaakt. Specifieke vondsten worden apart toegelicht, niet alleen de meeste bijzondere dingen maar ook de voorwerpen die van belang zijn voor verscherpte dateringen en voor typologisch onderzoek.

In het geval van de opgraving 'Langestraat 1993' werd de basisuitwerking van de opgraving (zonder beerputten) gedaan door Juke Dijkstra, hiervoor tijdelijk door de gemeente gecontracteerd. Zij speelde vervolgens ook een hoofdrol in de uitwerking van de uitzonderlijke hoeveelheid beerputvondsten.

Bij de uitwerking van de beerputvondsten waren allerlei specialisten betrokken. Met uitzondering van de keramiek,⁴ is de conservatie van de vondsten grotendeels uitbesteed.⁵ Ook het biologisch onderzoek⁶ en het historisch onderzoek⁷ zijn door derden gedaan. De kleipijpen zijn beschreven door Don Duco uit Amsterdam en het textiel door Fred Berendse uit Alkmaar.

Het meeste vondstmateriaal is echter in eigen beheer uitgewerkt. De duizenden potscherven werden gewassen, gepuzzeld en genummerd door vrijwilligers⁸ en vervolgens geïnventariseerd en beschreven door Juke Dijkstra en Rob Roedema.⁹ De glasvondsten zijn geheel door de laatstgenoemde gedaan.¹⁰

Sinds de uitwerking van de opgraving aan de Wortelsteeg in 1991,¹¹ wordt in Alkmaar aangehaakt bij een typologie voor de beschrijving van glas en keramiek die wel bekend staat als 'het Deventer systeem'. Deze is genoemd naar het eerste vondstcomplex waarvoor het werd ontwikkeld. Veel vondsten uit de Langestraat konden worden benoemd naar de reeds gepubliceerde typen in het systeem, andere worden als nieuwe typen eraan toegevoegd.¹² De catalogus van dit rapport omvat zowel de nieuwe typen voor

het systeem, als voorwerpen van reeds bekende typen die worden getoond vanwege de decoratie. De inventarisatie van de beerputten vond plaats met behulp van de computer.¹³ Bij de voorbereidingen voor de publikatie zijn honderden foto's en tekeningen gemaakt.¹⁴ Tenzij anders vermeld, zijn de voorwerpen afgebeeld op schaal 1:2, keramiek op 1:4.

Al met al was dit toch wel een erg arbeidsintensief project, maar de ook voor Alkmaarse begrippen zeldzame samenvoeging van zoveel gegevens maakte dit alleszins de moeite waard.

NOTEN

1. Eerste bouwhistorische verkenning door Rob Roedema, Henk Krabbendam en Marcel Corbié.
2. Als vrijwilliger hebben meegewerkt: F. van de Aakster, F. Berendse, J. Bruin, M. Corbié, E. Hammega, P. Huijzer, J. Kaspers, J. Klinkert, H. Krabbendam, S. Ostkamp, M. Schreuder, P. de Wit.
3. Firma C.A. de Groot, Alkmaar. De herbouw van de panden werd gedaan door fa. P. Schermer naar ontwerp van architect W. Oudejans, eveneens uit Alkmaar.
4. De keramiekvondsten zijn gerestaureerd door Marianne Bruggeman en Rob Roedema.
5. Vondstmateriaal van hout, leer en metaal is geconserveerd door fa Archeoplan uit Delft. Dezen restaureerden ook het glaswerk, dat is gepuzzeld door Rob Roedema.
6. Behalve het biologisch onderzoek van 4 beerputten (E. Esser, J. van Dijk en H. Luijten) is ook de determinatie van houtvondsten (P. van Rijn) uitbesteed aan Archeoplan.
7. Behalve de onderzoeker Willem van den Berg verdient ook het regionaal Archief Alkmaar

vermelding, vanwege hun welwillende medewerking bij de afwerking van het archiefonderzoek.

8. Vrijwilligers: F. van der Aakster, M. Bruggeman, J. Bruin, M. Corbić, J. Feith, A. Hagemans, E. Hammega, W. Huisinga, J. Kaspers, L. Kaspers, J. Klinkert, J.-W. Oudhof, G.M. van der Pal, J. Rezelman, E. van Wees.
9. Een deel is ook gedaan door IPP-student Jan-Willem Oudhof in het kader van een materiaalscriptie. Harold Bos adviseerde over het porselein.
10. Hij werd daarbij gesteund door onderzoek van Harold Henkes die veel van onze glasvondsten opnam in zijn standaardwerk (Henkes 1994).
11. Bitter et al. 1995.
12. De nieuwe typen keramiek zijn gecodeerd door Peter Bitter in samenspraak met Michiel Bartels, het glas door Rob Roedema, Peter Bitter en Jaap Kottman.
13. Joop Elsinga maakte hiervoor een applicatie van het programma Paradox. De invoer is gedaan door Rob van Wilgen.
14. Voor de catalogus maakten Rob van Wilgen en Joop Elsinga van ons bureau honderden tekeningen resp. foto's van de keramiek en Rob Roedema tekende het glaswerk. De illustraties in het tekstgedeelte zijn gemaakt door meerdere personen (zie colofon).

1. ENKELE ARCHEOLOGISCHE VRAAGSTELLINGEN

P. Bitter

Tot 1991 was het archeologisch onderzoek dat in Alkmaar werd bedreven, overwegend kleinschalig van karakter. Hoewel in eerste aanzet reeds in de jaren vijftig vanuit de gemeentelijke monumentenzorg aandacht aan archeologie werd besteed, berustte het onderzoek decennia lang volledig op de inzet van vrijwilligers. De hieruit resulterende beperkingen in tijd, menskracht en financiële middelen leidden tot een type noodopgraving waarbij noodgedwongen erg rigoureuze keuzes zijn gemaakt. De aandacht werd hoofdzakelijk beperkt tot de oudste lagen van het terrein. Op deze wijze zijn weliswaar veel gegevens verzameld over de ontstaansperiode van Alkmaar en daarvoor, maar over de laatmiddeleeuwse ontwikkeling van de stad zijn we nog slecht geïnformeerd.

De plundering van Alkmaar door de bende van Grote Pier heeft in 1517 in het stadhuis een dermate grote ravage nagelaten, dat er relatief weinig archivalia bewaard zijn van vóór ca 1500. Zodoende hebben we niet alleen een gebrek aan archeologische informatie uit de late Middeleeuwen, ook de historische bronnen zijn erg onvolledig. De vroegste stadsplattegronden stammen uit de 16de eeuw.

Om deze redenen wordt nog gezocht naar antwoorden op talrijke essentiële vragen over de bewoningsgeschiedenis van Alkmaar.

HET ONTSTAAN VAN ALKMAAR

De vroegste middeleeuwse vondsten op de zandrug van Alkmaar stammen uit de 8ste-9de eeuw. Deze vindplaatsen bevinden zich buiten de binnenstad, namelijk in de Huiswaard (onderzoek 1976, aanleg wijk De Horn)¹ en bij de Ropjeskuil (1992, uitbreiding Medisch Centrum Alkmaar). Op beide lokaties werden alleen waterputten en enkele kuilen aangetroffen, zonder dat het mogelijk was een huis plattegrond te herkennen. Er is in het algemeen uiterst weinig bekend over de normale omvang van de nederzettingen uit die periode, wellicht was er een sterk verspreide bewoning en stond er op elke vindplaats niet meer dan één enkele boerderij.

Bij Alkmaar is echter in de 11de-12de eeuw een nederzetting ontstaan rond de Grote Kerk, die meerdere boerderijen omvatte. Dankzij de onderzoeken van

Cordfunke tussen 1968 en 1988 is bekend dat deze vroegste kern van Alkmaar ongeveer de huidige westhelft van de binnenstad heeft beslagen. De oostgrens bevond zich waarschijnlijk ter hoogte van de Van der Boschstraat. De westgrens is niet zeker maar zou bij de huidige Bagijnestraat verwacht kunnen worden. De noordgrens is moeilijker te bepalen. Vondsten uit deze fase zijn nog gevonden bij de Koningsstraat (1982)² maar door de sterke erosie die door 12de- en 13de-eeuwse overstromingen is veroorzaakt ten noorden van de Koningsstraat, is niet duidelijk of deze oudste nederzetting zich nog ver der noordelijk heeft uitgestrekt. De zuidgrens is pas door recente opgravingen bepaald en lag omstreeks de Lindegracht (onderzoeken in 1993 en 1995).³ De St. Laurenskerk ligt kennelijk precies middenin deze oudste nederzetting. Het is niet duidelijk of de schaarse 10de-eeuwse vondsten, tot dusverre alleen gedaan ten

noorden van de St. Laurenskerk, een kleinere beginfase van de nederzetting weer spiegelen.

De St. Laurenskerk, die begin 11de eeuw voor het eerst wordt genoemd, was aanvankelijk een kapel binnen de parochie van Heiloo. Tussen 1063 en 1083 is deze vermoedelijk een zelfstandige parochiekerk geworden, in dezelfde periode dat Alkmaar ook een eigen schout kreeg (dat wil zeggen dat er ook een eigen rechtsgebied was afgesplitst van Heiloo). Bij de opgravingen in de kerk van 1994-1995 zijn onder meer de funderingsresten gevonden van een tufstenen kerkgebouw van 12 meter breed en ongeveer 30 meter lang. Het gebouw had een rechte koor-sluiting en midden voor de westgevel stond een kleinere vierkante toren. We veronderstellen dat dit gebouw, gezien het redelijk grote formaat, wel de eerste parochiekerk kan zijn geweest.

Van de vroegste nederzetting rond de Grote Kerk is niet goed bekend wat de aard van deze bewoning was. Was het een boerendorpje van pakweg een dozijn boerderijen en bijgebouwen, elk op een eigen omgreppeld erf? Of was er reeds in deze vroege periode meer aan de hand, bijvoorbeeld de vestiging van handelaars en ambachtslieden nabij een markt bij de kerk? Tot dusverre is hierop geen helder antwoord te geven. In 1132 is reeds sprake van een markt en in rond 1150 ook van een tol. Was er toen al een kleine handelsplaats? Het is ook mogelijk dat er een mengvorm was van boerendorp en handelsplaats, bijvoorbeeld een samengroepering van boerderijen met daartussen de huizen van enkele ambachtslieden. We gaan ervan uit dat er in de beginfase vanuit Alkmaar niet of nauwelijks visvangst werd bedreven- de grote Noord-Hollandse meren bestonden immers toen nog niet.

In de omgeving van de huidige Friesebrug bevond zich één van de belangrijkste grafelijke kastelen, Torenburg. Volgens historische bronnen zou het kasteel rond 1250 zijn gesticht door koning Willem II, tevens graaf van Holland. Helaas is het gebied in later tijd, nadat het kasteel in de tweede helft van de 14de eeuw is afgebroken (over deze afbraak zijn overigens hoegenaamd geen historische bronnen bewaard), doorgraven door stadsvesten en het Noord-Hollands Kanaal. Wellicht zijn er bij beide einden van de Friesebrug nog resten van een deel van het kasteel of de kasteelgracht in de bodem verborgen... Intrigerend zijn de vondsten van bouwstenen van tufsteen, te voorschijn gekomen in 1992 bij het leggen van kabels in het Kanaal. Van de bodem van het kanaal werden grote brokken tufsteen opgedregd. Reeds in 1660 werd hier melding gemaakt van tufsteen. Bij het verdiepen van vestinggrachten stootte men destijds op 'veel swaare dikke fondamenten van duyfsteen', die men vervolgens heeft uitgegraven en verkocht.⁴ Was dit het bouw materiaal van het kasteel uit ca 1250? Ik vermoed van niet. Deze natuursteen werd, tot de introductie van baksteen in de late 12de eeuw, toegepast als bouw materiaal voor de grootste en belangrijkste gebouwen en is ongetwijfeld van Torenburg afkomstig. Echter, omstreeks 1250 was baksteen al lang ingeburgerd als bouw materiaal voor kastelen en grote gebouwen. Ik veronderstel dat de tufsteen afkomstig is van een oudere voorloper van Torenburg. Werd in dit kasteel de tol geïnd, waarover in 1132 sprake is?

Het kasteel ligt overigens strategisch nabij de samenvloeiing van de Rekere en het Voormeer. Deze waterweg kon wellicht toen al verder zuidwaarts worden vervolgd via de Die. Het is niet zeker of toen ook al een waterloop aanwezig was ter

plekke van het Zeglis, als westelijke verbinding naar de Schermer (aanvankelijk een rivier of hooguit een bescheiden meertje).

HET BEGIN VAN DE STAD

In de 12de en 13de eeuw veranderde er veel als gevolg van de enorme overstromingsrampen die Holland troffen. Grote delen van de kustgebieden vielen ten prooi aan de zee. De oude strandwallen en duinengordel langs de kust die het binnenland eerder beschermde, werd op grote schaal weggespoeld. Er ontstonden wadden en grote veengebieden werden stukgeslagen tot reeksen van meren en moerassen.

Tegen dit natuurgeweld stelden de mensen zich teweer met indrukwekkende kunstwerken: dijken, sloten en weteringen, dammen en (spui-)sluizen. Precies in deze periode ontstonden de meeste Hollandse steden. Dat lijkt mij geen toeval.⁵

De plotselinge opkomst van Hollandse steden, waaronder Alkmaar, heeft naar mijn idee te maken met de veranderingen in het landschap en in de landbouw. Enerzijds fungeerden de steden als arbeidsmarkt voor een arbeidsoverschot aan ontheemden (een trek naar de steden zoals we die tegenwoordig maar al te goed kennen van de Derde Wereld). Men zocht emplooi in gespecialiseerde beroepen, waardoor ambachten ontstonden voor producten die voorheen nog als huisvlijt op de boerderij werden vervaardigd. Anderzijds werden de handelsplaatsen een onmisbare schakel in een nieuwe agrarische economie. In het vernielde landschap maakte het grotendeels zelfvoorzienende gemengde boerenbedrijf plaats voor specialisatie op veeteelt. Hierbij ontwikkelde zich een aangepast handelssysteem voor de agrarische producten (Hollandse

rundveeproducten, graan uit de Oostzee). Op de nieuwe meren ontwikkelde voorts zich de binnenwater-visvangst.

In deze ontwikkelingen had Alkmaar een gunstige positie door de verkeersgeografische ligging aan waterwegen als de Rekerre, Zeglis en Die, en aan landwegen over de zandrug naar Heiloo-Limmen en over de Westfriese Omringdijk naar de Westfriese dorpen. Bovendien was er de bescherming van een belangrijk grafelijk kasteel.

Vreemd genoeg hebben we in Alkmaar volstrekt geen beeld van de vroegste handelsplaats. Waar woonden de poorters die in 1254 hun privileges kregen? Hoe zagen hun huizen eruit? Welke beroepen oefenden ze uit?

Terecht suggereert Cordfunke dat niet alleen in het oudste deel van Alkmaar, namelijk rond de Grote Kerk (inclusief het westdeel van de Langestraat), een deel van de handelsplaats kan hebben gelegen, maar dat er ook een kern gesitueerd kan zijn geweest rondom de Mient en omgeving Dijk-Achterdam-Voordam. In deze beide gebieden concentreren zich namelijk de vondsten die dateerbaar zijn in de 13de eeuw.

Helaas hebben we voor beide stadsgedelen nog tamelijk weinig archeologische gegevens. In de late Middeleeuwen en daarna was de omgeving Grote Kerk met de Koorstraat en Langestraat gekenmerkt door meer luxe woonhuizen van vooraanstaande burgers. In het oostelijk deel van de stad werd daarentegen het beeld bepaald door handel en ambacht. Was deze tweedeling van de stad al van origine aanwezig?

Deze oudste kern(en) bevinden zich op de delen van de binnenstad die nu nog het hoogst gelegen zijn. Rond de Grote Kerk betreft het een natuurlijke Oude Duinheuvel. De hogere ligging van de Lange-

straat, Achterstraat/Houttil en omgeving Dijk wordt vermoedelijk veroorzaakt door dijktracés. Het betreft dan de zuidelijke aansluiting van de westelijke Rekerdijk op de zandrug van Alkmaar. De bouwgeschiedenis van deze dijken is overigens nog onderwerp van onderzoek.

GROEIFASEN

Zoals bij de meeste Nederlandse binnensteden weerspiegelt de plattegrond van Alkmaar in hoofdlijnen nog de historische groeifasen van de stad. Eenmaal aangelegde wegen en hoofdindelingen blijken eeuwenlang gehandhaafd te zijn. Alleen in het westelijk deel van de binnenstad is deze oude structuur deels aangetast door de stadsvernieuwing in de jaren 1970-1985. Grote aantastingen van het oostelijk stadsdeel zijn aan het einde van de jaren 1960 dankzij de acties van de lokale bewoners gelukkig verhinderd.

Toch is het niet eenvoudig om de 'groeifasen' in de plattegrond aan te tekenen. Er zijn grote lacunes in de gegevens uit cartografische, historische en archeologische bronnen. We hopen op termijn met het archeologisch onderzoek de leemten enigszins te kunnen opvullen maar enige speculatie blijft onvermijdelijk.

Over de eerste versterkingen van de stad is erg weinig bekend.⁶ De eerste vermelding is in 1297. Graaf Jan I van Holland verzamelde toen zijn troepen 'in de vesten, tot Alcmaere'. Het is niet duidelijk of deze vesten (=grachten) ook voorzien waren van wallen, muren of palissades. Vanaf die tijd worden vesten en poorten wel in de bronnen genoemd maar het is nergens duidelijk wat hun exacte locatie is geweest.⁷

In de tweede helft van de 14de eeuw heeft de stad nieuwe muren gebouwd. Vermoe-

delijk is toen al een tracé aangelegd vanaf de Friese poort langs de Kanaalkade, met een bocht westelijk langs de Grote Kerk, zuidelijk langs de Lindegracht en begin Oudegracht, en daar vandaan oostwaarts langs het Vijvertje. Uit recente opgravingen⁸ blijkt namelijk dat aan de bouw van deze ommuring een reeks omvangrijke ophogingen vooraf is gegaan,⁹ voorlopig gedateerd in het derde kwart van de 14de eeuw. Deze zijn aangetroffen ten noorden van de Gedempte Nieuwesloot (opgravingen Lombardsteeg 1995 en Gedempte Nieuwesloot 'Cinema' 1997) en ten zuiden van de Laat (opgravingen 'Josephschool' 1995 en 'Verfput' 1997). In dezelfde tijd ontstond ook ten noorden van de binnenstad bij de latere Kwakelkade een klein voorstadje, de Karnemelksbuurt (opgraving Kwakelkade 1995). De ontwikkeling aan de Voormeer-zijde is nog niet duidelijk, maar ook hier vonden in die tijd uitbreidingen en herinrichtingen plaats (diverse onderzoeken bij Voordam en Achterdam; en opgraving Verdronkenoord 1996).

De oudste gedetailleerde kaart van Alkmaar, van Jacob van Deventer uit circa 1560, geeft een bakstenen ommuring weer met halfronde torens en vierkante poortgebouwen die nog een middeleeuws aanzien heeft. Het is verleidelijk om hierin een weerslag te zien van de eerste ommuring uit de 14de eeuw maar dit blijkt slechts voor een gedeelte op te kunnen gaan. We zien op deze kaart immers een latere (her)bouw fase van de stadsmuren. Alkmaar werd in 1426 bestraft met het ontmantelen van de versterkingen. Toen dit in 1445 en 1452 werd herroepen, was sprake van het weer aanbrengen van de poorthekken en had men blijkbaar niet alle verdedigingswerken hoeven slopen. In 1492 werd de stad na de Kaas- en Broodopstand andermaal gedwongen haar

versterkingen op te breken. Nadat Alkmaar vervolgens in 1517 was geplunderd door een bende Friezen en Geldersen onder leiding van Grote Pier, gaf keizer Karel opdracht tot herstel.

Tussen 1524 en 1538 werd de herbouw van de stadsversterkingen uitgevoerd en het resultaat is te zien op de genoemde stadsplattegrond van Van Deventer. We betwijfelen of men bij de herstelling steeds het oude tracé heeft gehandhaafd. We vermoeden dat dit aan de zuidzijde niet het geval is geweest maar dat het oude tracé oorspronkelijk vanaf de Lindegracht pal oost liep langs het Vijvertje. Hier was nog lange tijd een sloot aanwezig als restant van de vestgracht. Dit verklaart waarom in 1536 sprake is van het graven van de Oudegracht,¹⁰ blijkbaar een kleine zuidelijke verlegging. De Oudegracht heeft daardoor nog steeds een zuidwaartse knik ter hoogte van de Ruiterssteeg.

De huidige singels rond de binnenstad zijn pas gegraven als onderdeel van de vesten die men tussen ca 1560 en 1590 heeft aangelegd, voorzien van aarden wallen en bastions. Aan de west- en zuidzijde heeft men de nieuwe vesten buitenlangs de bestaande oudere stadsmuren aan gelegd, waarbij een strook grond bij de stad werd getrokken. Aan de noordzijde ging men uit van het bestaande tracé. De nieuwe omwalling werd ook doorgetrokken rond de oostkant van de stad, waar eeuwenlang de oever van het Voormeer onverdedigd was gelaten.

WONEN EN WERKEN

Cordfunke slaagde er op een paar lokaties in om belangrijke gedeelten van 12de-eeuwse huizen te onderzoeken. Deze resten waren in de bodem ingepakt in een laag vette klei, waarschijnlijk afgezet bij

grote overstromingen. De meest beruchte was de ramp van 1170, die grote delen van de Lage Landen trof. Over de huizenbouw in de volgende eeuwen is in Alkmaar slechts weinig bekend. Slechts eenmaal is een houten huis opgegraven uit de 13de eeuw (Langestraat 'Witteveen', - 1974). Pas sinds 1991 wordt systematisch archeologisch onderzoek verricht van funderingen en andere laat- en postmiddeleeuwse huisresten.

De oudste afbeelding van een Alkmaarse straat is een anoniem schilderij uit 1619, waarop in één van de scènes over de Weeskinderen het begin de Langestraat wordt weergegeven vanaf de Schoutenstraat naar de Grote Kerk (collectie Stedelijk Museum). Er staan echter te weinig huizen op dit deel van de straat afgebeelde straat is niet topografisch correct weergegeven. Dit probleem blijkt zich herhaaldelijk voor te doen, zelfs met de vele prenten en andere afbeeldingen uit later tijd. Een bijkomend aspect is, dat we op de afbeeldingen alleen maar de voorgevel zien en daarmee nog geen beeld hebben van de indeling en inrichting.

Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek zullen ons hierbij verder moeten helpen. De combinatie van beide bronnen op één locatie was voor ons pas in 1993 voor het eerst mogelijk, op de locatie Langestraat 113 en 115/117.

Archeologisch onderzoek van de materiële resten van vroegere bewoning kan inzicht geven in aspecten van de voorziening in voedsel en grondstoffen, de nijverheid en handel, maar ook in wat men kan samenvatten als 'leef- en wooncultuur'.

Als archeoloog moet je daarbij wel in het oog houden, dat maar een beperkt aantal zaken wordt teruggevonden in de bodem: vooral serviesgoed van slecht vergank-

elijk materiaal en in zeer beperkte mate ander huisraad. Het overgrote merendeel van de vondsten bestaat van origine uit afval, dat is gedumpt in kuilen, kelders en putten, of in ophogingen. Deze laatste bestonden vaak uit stadsvuil, dat eerst ergens werd verzameld voordat het ter ophoging van de grond werd aangevoerd. In het algemeen gaan we er wel vanuit, dat men het afval dat is gebruikt voor ophogingen niet van ver zal hebben aangevoerd en dat het uit de stad zelf afkomstig zal zijn.

Doordat de vindplaats nauwgezet wordt gedocumenteerd, is het vaak mogelijk om afval uit kuilen en putten te associëren met het huishouden van de bewoners ter plekke.¹¹ Vooral voor de beerputten, die immers voor rekening van de gebruikers werden onderhouden, ligt dit voor de hand.

Het onderzoek van dergelijke vondstcomplexen, eind jaren 1980 in Alkmaar geïnitieerd door vrijwilligers van de Stichting Behoud Alkmaarse Bodemvondsten, is sinds 1991 structureel ter hand genomen. De eerste resultaten werden in 1995 gepubliceerd in 'Geworteld in de bodem', het verslag van de opgraving bij de Wortelsteeg in 1991.¹² Door aan te haken bij een landelijk gehanteerde methode voor de beschrijving van keramiek- en glasvondsten, ook wel het 'Deventer systeem' genoemd naar de eerste publikatie erover, wordt inmiddels in Alkmaar deze bron van informatie systematisch ontsloten. Op termijn hopen we daarmee een beeld te kunnen vormen van het serviesgoed (en tot op zekere hoogte ook ander huisraad) dat in de loop der eeuwen in Alkmaar werd gebruikt.

NOTEN

1. Cordfunke 1978, 34-35.

2. Cordfunke 1992, 354.

3. Ten noorden van de Lindegracht werd de zuidwesthoek van een erfbegrenzing met greppels vastgesteld (opgraving 'De Linden' 1993). Aan de zuidkant van de Lindegracht werd in 1995 bevestigd dat zich zuidelijker ervan geen 12de-eeuwse resten meer bevonden (wel 14de-eeuwse en later).
4. Fasel z.j. Kroniek.
5. Deze hypothesen zijn door de auteur meer uitgebreid toegelicht in: Bloemers en Van Dorp 1992.
6. Cordfunke 1992, 374-376.
7. Cordfunke 1978, 176-179 en 1992, 374-376; Fasel 1980.
8. Er zijn op het moment van schrijven interne rapporten opgesteld over deze projecten, voor zover opgegraven vóór 1997. Deze zullen in een volgend nummer van de reeks RAMA gebundeld worden uitgegeven.
9. Deze hypothese vatte post tijdens de recente opgravingen. Eerder meenden Fasel (1980, 17) en Cordfunke (1978, 176) dat de Laat oorspronkelijk een vestgracht was. Naar aanleiding van de recente vondsten gaan we er evenwel van uit, dat men destijds omvangrijke aanplantingen, ophogingen en huizenbouw alleen binnen de stadsvesten deed en niet pal buiten en voorlangs de toenmalige muur en grachten.
10. Fasel 1980, 25 (met bronvermelding).
11. Enige voorzichtigheid blijft geboden. Zo kan een kelder wel zijn gedempt met rommel die toevallig op het erf van de buurman 'over' is. Dit kon bijvoorbeeld worden aangetoond bij de opgraving van een pottenbakkerij aan het Luttik Oudorp, nabij de Wortelsteeg in 1991 (Bitter et al 1995, spoor 2/3F).
12. Bitter et al 1995.

2. ARCHIEFONDERZOEK NAAR DE EIGENAREN EN BEWONERS VAN DE HUIZEN

W.J. van den Berg en P. Bitter

Naar aanleiding van de archeologische en bouwhistorische onderzoeken ter plekke van Langestraat 113 en 115/117 is een historisch onderzoek gedaan.

Dit onderzoek bestond in eerste instantie uit het achterhalen van de eigenaren en/of bewoners, niet alleen van deze twee panden maar ook van de westelijke belending, nr. 119. De bewoningsgeschiedenis uit schriftelijke bronnen is vervolgens niet uitputtend behandeld. Er is namelijk in tweede instantie alleen voor bepaalde perioden nadere informatie gezocht, in het kader van de archeologische en bouwhistorische vraagstelling.

HISTORISCH KADASTER

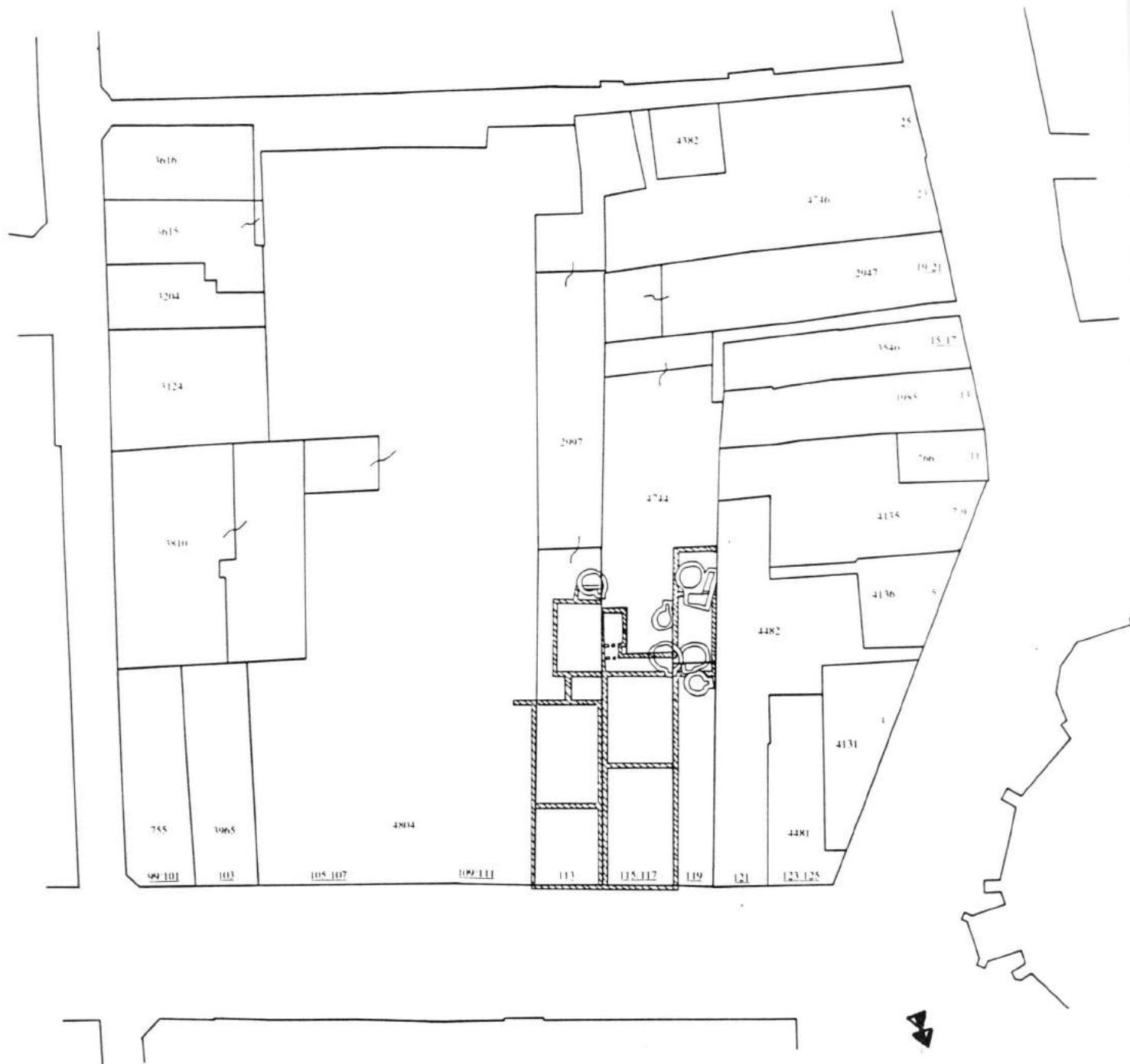
Uitgangspunt voor het archiefonderzoek is de databank Historisch Kadaster Alkmaar, een project met verwijzing naar de eerste Kadastrale Minuut van Alkmaar (1832). Per perceel worden series van historische gegevens over de vroegere bewoners/eigenaren in de computer ingevoerd. De databank biedt een goede kapstok voor het schrijven van een bewoningsgeschiedenis van een specifiek pand. In onderstaand artikel worden dan ook geen verwijzingen naar stukken in het archief genoemd- deze verwijzingen kan men eenvoudig terugvinden via het kadastrale nummer in het Historisch Kadaster¹.

Bij incidenteel bewonersonderzoek komt men al snel in moeilijkheden door het karakter van de geschreven bronnen. Er moeten immers buitengewoon veel verschillende bronnen worden gecombineerd om tot een samenhangend verhaal te komen. Een groot probleem is het lokaliseren van de adressen. De Kadastrale Minuut van 1832 is de eerste kaart waarop elk perceel is genummerd. Vanaf die datum zijn de eigendomsgegevens in principe terug te vinden in de openbare registers van het kadaster. Voor de vooraf-

gaande tijd zijn er grofweg drie typen van bronnen van belang voor bewonersonderzoek.

Ten eerste zijn er lijsten met namen van bewoners en/of eigenaren die op één moment zijn opgesteld ten behoeve van bepaalde belastingen of tellingen. Zo'n momentopname geeft een dwarsdoorsnede van die tijd. In die lijsten heeft men straat na straat en huis na huis gegevens genoteerd, op volgorde van de looproute van de administrateur. Eén van de problemen is, dat niet steeds alle huizen werden aangedaan en er dus gaten in de lijst zitten. Soms lukt het niet om de adressen van een straatgedeelte exact te lokaliseren- hier 'zweven' de gegevens dus. De vroegste overgeleverde lijsten in Alkmaar zijn: 1493 haardstedengeld; 1519 lijst van hoofdbewoners; 1534 verponding (vermogensbelasting huiseigenaren); 1552 wapenbezit van hoofdbewoners; 1553 en 1561 kohier van de 10de penning over de huurwaarde (onroerend goed belasting; 1553 alleen van de eigenaren, incompleet bewaard; 1561 eigenaren en huurders).

Een tweede groep bronnen zijn de chronologische registraties van verkoop en hypotheek (niet op adres geordend). Voor

Situatiekaart met kadastrale- en huisnummers van 1993. Het noorden is onder.

Situatiekaart met ingetekend de percelering en kadastrale nummers van 1832, huisnummers van 1993 en de huurwaarden van 1561 en 1553. Het noorden is onder.

Alkmaar zijn deze bronnen bewaard vanaf 1560. Bij het ontbreken van een perceel- of huisnummering omschreef men tot 1832 een perceel door aan te geven wie de eigenaren waren van de percelen waarvan het grensde. Hierdoor bevat zo'n akte niet alleen informatie over het betreffende perceel maar ook over de belendende eigenaren.

Door stelselmatig deze gegevens te combineren, worden in het Historisch Kadaster Alkmaar voor een groot deel van de binnenstad de belangrijkste bronnen op adres ontsloten. Hoewel tot dusverre al meer dan 78.000 records zijn ingevoerd, is momenteel nog lang niet alles ingevoerd in de computer. Er zijn diverse situaties waar de lokalisering van percelen en eigendom niet precies is opgelost. De vraag naar gegevens over een bepaald perceel kan dan alleen worden beantwoord door een intensief vervolgonderzoek van alle stukken betreffende een heel straat-gedeelte. Een dergelijk probleem deed zich in ons project voor bij het pand 115/117. Een zeer gecompliceerde vererving in de 17de eeuw vertroebelde de gegevens. Met behulp van de vermelding van belendingen is gepoogd dit op te lossen. Echter, in eerste instantie was door eerdere onderzoekers een verkeerde aansluiting gemaakt. Uit akten waarin als westbelending van het huis een perceel van de familie Quinting is vermeld, werd aanvankelijk geconcludeerd dat het huis 115/117 destijds 'De Vergulde Valck' werd genoemd.² De beschreven belendingen klopten evenwel niet met de beschikbare andere informatie. Nader onderzoek wees uit, dat Quinting eigenaar was van twee panden in hetzelfde straat-gedeelte en dat 'De Vergulde Valck' niet naast nr. 113 stond maar een paar huizen verderop.

Uit het Historisch Kadaster Alkmaar krijgen we in eerste instantie een lijst van namen van eigenaren en diverse andere gegevens. Vervolgonderzoek is nodig om nadere gegevens over deze mensen te achterhalen.

Hierbij wordt gebruikt gemaakt van een derde groep geschreven bronnen, die meer inhoud en kleur geven aan de namenlijsten. Dit zijn onder meer testamenten, boedelinventarissen en bronnen die biografische gegevens leveren zoals doop, huwelijk, overlijden en begraven.

De wisselingen van eigenaar kwamen tot stand door verkoop of door vererving. Wanneer een verkoopakte ontbreekt, is het soms buitengewoon lastig om te bepalen of de overdracht een erfkwestie was, of dat de registratie van de verkoop ontbreekt. Een vererving kan zeer gecompliceerd zijn, vooral wanneer er van generatie op generatie is doorgegeven, en is niet altijd in de bronnen te achterhalen. We weten dan niet of er in de periode tussen de aangetroffen vermeldingen van eigenaren, nog anderen het eigendom hebben gehad.

Daarmee zijn we nog niet altijd bij de bewoners beland, want er werden ook talrijke panden verhuurd. Van huurders is maar incidenteel iets schriftelijk vastgelegd want huur werd doorgaans mondeling of onderhands afgehandeld. Soms wordt in een belastinglijst de huurder van een pand vermeld. Als alle gegevens van een periode zijn ingevoerd kan in het Historisch Kadaster worden nagegaan of een eigenaar tegelijkertijd meer dan één pand bezat. Is dat niet het geval, dan woonde de eigenaar hoogst waarschijnlijk in het pand. Soms wordt vermeld dat de eigenaar ter plekke woonde, bijvoorbeeld in het slot van een notariële akte. Zodoende ontbreken van de beide panden Langestraat 113 en 115/117 de meeste gege-

Schematisch overzicht eigenaren en bewoners 1552-1850

Langestraat 113
Kad.A751

Langestraat 115-117
Kad.A750

Langestraat 119
Kad.A749

NB. Tot 1584 samen met
Lstr. 109-111 (Kad.A752)

1552 (H48) Ysbrant Fransz 7 wapens	1552 (H49) Heynsoon Claesz Boot (huurder), 1 wapen	1552 niet genoemd
1553 (161) Ysbrant Fransz huurw. f 18	1553 (162) Aechte Cornelisdr huurw. f 9	1553 (163) Frans glasemaker huurw. f 7
1561 (119a+b) mr Andries Cloeck huurw. f 24	1561 (120) wed. Adriaen Robbrechtsz, verhuurd aan Mary Wagenaers f 18	1561 (121) Jan Stoffelsz snijer, huurw. f 8
	1561.06.28 belend: huis (eerder) van Aechte Corns	1561.06.28 belast met f100 hyp. door Jan Christoffelsz
	1580.11.02 belend Adriaen Jansz van der Nijenburg	1580.11.02 belast met f 90 door Pieter Pietersz de Jong, mr chirurgijn (WK1057)
1583.07.20 verbonden door Huybert Pietersz, waard in Het Schaeck (A752)	1583.07.20 belend idem	
1584.02.10 afgesplitst van A752 en verbonden door Huybert Pietersz	1584.02.27 belend idem 1584.02.10 belend Dirk van Foreest	1584.02.27 verkoop door mr P. de Jong aan Vechter Aeriansz buylmaker (tasmaker); f 550
1585.01.20 belend: Het Schaeck	1585.01.20 verkoop door A.J. van der Nijenburg aan mr Dirck van Foreest tresorier; f 1072	1585 belend: Vechter Adrz
1587.01.20 belend Heyndrick Claesz van Grol v. Amsterdam	1591.05.02 belend idem	1591.05.02 verkoop door Vechter Az te Haarlem aan mr Dirck van Foreest, thesaurier; f 850
1595.01.05? oude kwijtsch. tnv. Jan Claesz Quintingh (moet zijn ca. 1590?)		
1597.02.06 belend idem	1597.02.06 verkoop door Trijn Adams wed. Foreest aan dr Pieter van Foreest; prijs -	1597 verbonden door wed. v. Foreest (kleine huisje op gemene muur met A750)
1605.05.24 belend idem	1605.05.24 verkoop door erfg. P.v.Foreest aan hun mede-erfg. Jan Pietersz Stoop; prijs -	1605.05.24 belend idem
1611.02.10 belend idem	1611.02.10 verkoop door Jorden Pz Stoop aan Willem van der Meer; f 2450	1611.02.10 belend Trijntje van Foreest (+1602!)
1621.03.18 belend erfg. Jan Claesz Quintingh		

Langestraat 113
Kad.A751

Langestraat 115-117
Kad.A750

Langestraat 119
Kad.A749

1621.05.15 verkoop 1/2 huis door erfg. Gerrit Hendricxsz Calff (eigenaren A752) aan Dirck Jansz Quintingh te Haarlem; prijs -	1621.05.15 belend W.vd.Meer	
	1632.03.13 belend W.vd.Meer oost van A748!	<<
	1657.11.23 belend mr Hilbrant van Rinnegom, oost v.A748	<<
	1668.04.12 idem	1668.04.12 belend o.a. mr Pieter Koningh, oost van Kad. A748
1680 (J6) Apolonia de Graeff wed. met 1k en 1db / kap.	1680 mr Hilbrant van Rinnegom met 1db / kap.	1680 -
1718 Vp109-b erfg. Quinting verhuurd voor f128 + f24	1709 Vp110 wed. de Blois te Amsterdam, huurw. f78	1703 Vp111 Hk. Koning huurw. f 42
1716 FG (J3-56) ds van de Polder, aanslag nihil	1716 FG (J3-57/58) wed. de Blois f5; Susanna de Blois f20	1716 FG -
		1719.04 vrijw. overdracht door A.J. Goblo wed. Hk Koning aan burgemrs
	1722.03.25 (oude) belending Willem Gaeff (+1707!)	1722.03.25 verkoop door burgemrs aan Willem Jansz; f 200
	1729.12.23 verkoop door Johan Baptist de Bloys v. Treslong aan Petrus 't Zull; f 1150	
1730 Vp109-b erfg. Dk Quinting verhuurd voor f160	1730 Vp110 Petrus 't Zull huurw. f110	1730 Vp111 Wm v. Welsen verhuurd voor f52
1738 Arch. Weesk. boedel 173, verhuurd voor f 160 door Geertr. Geesteranus, wed. Kien	1744.04.14 verkoop door erfg. 't Zull aan Jan Brederoe wijnkoper; f 1200	1734.01.21 verkoop door Willem Jansz van Welsen, baas timmerman aan Jannetje Josuas Rosewel f 550
1744 PQ Geert. Geesteranus wed. J. Kien, 1db, hw f160, ink. 1000-1200, kap.	1744 PQ Petrus 't Zull (+), 1db hw f110, ink. 1000-3000, kap.	1744 PQ -
		1752.02.09 verkoop bij executie van Jannetje Rosewel aan Jan van Zuylen; f 290
		1753.02.03 verkoop door A.C. Boers wed. v. Zuylen aan Jacob van Egmond; f 250
		1759.01.19 verkoop door Jacob van Egmond te EB aan Jacob de Wit; f 235

Langestraat 113
Kad.A751

Langestraat 115-117
Kad.A750

Langestraat 119
Kad.A749

-
- 1760.02.11 verkoop door Joh.
Brederoe aan Johan Halfman;
f 265!
- 1760.03.03 verkoop door
Halfman aan J.G. Monheym;
f 265!
- 1773.12.22 verkoop door
Jac. de Wit aan Jannetje
Breda wed. Dk Blauw;
f 338
- 1775.12.02 verk. door erfg.
wed. Blauw aan Clara van
Doorn; f 675
- 1780.02.09 verk. door Clara
v. Doorn aan Elis. van
Dijk; f 700
- 1780 verk. door administr.
van boedel fonds Quinting
aan Rutger Paludanus, bgmr
f 1000
- 1780.03.31 verk. door erfg.
Monheym aan wed. Carel Ph.
v. Cuylenburg; f 2450
- 1784.04.14 verk. wed. Cuylen-
burg te Den Haag aan Herma-
nus Visser; f 2210
- 1789.10.07 verk. door Joh.
Reitsma wedr. E.v.Dijk aan
Jan Winkel, waagmeester;
f 1100
- 1798.01.23 verk. door H.Visser
aan Pieter Voller; f 1425
- 1800 verk. door erfg. Paludanus
aan dr Petrus de Sonnaville;
f 3000 (mede voor A752)
- 1807 (W-A443) Jan Peereboom
Voller, z.b. +hvr, ldb
- 1807 (W-A442) Jan Winkel
Az, commies kantoor on-
beschr. midd., organist
Kapelkerk, met hvr.
- 1812.10.02 verk. door Jan
Peereboom Voller aan Pieter
Meyer, chirurgijn; f 500
- 1822 (A527) onbewoond?
- 1822 (A526) Pieter Meyer,
collecteur Kon.Loterij
- 1822 (A525) Jan Winkel,
waagmeester
- 1830 Daniel Nic. van Elten,
notaris
- 1830 idem
- 1831.03.26 verk. door wed.
Winkel aan P. Meyer;
f 450
- 1832 Kad.A751, huurw. f240
- 1832 Kad.A750, hw. f264
- 1832 Kad.A749 hw. f108
- 1834 verk. uit failliete
boedel P. Meyer aan
Ag. Boom wed. C. vd.Pol;
f 400
- 1834 verk. uit failliete
boedel P. Meyer aan
Andries Otto, muziekmr;
f 400
- 1840 scheiding nalatenschap
P. de Sonnaville -> dr Leon.
de Sonnaville; tax f 3000

Langestraat 113
Kad.A751

Langestraat 115-117
Kad.A750

Langestraat 119
Kad.A749

	1844 scheiding nalatensch. wed. vd. Pol -> Gerrit vd. Pol; tax f 3000	1850 verk. door A. Otto aan pastoor J. Hoetin van Warmenhuizen; f 800
1875 Kad.A751, huurw. f375 Wijk-A169, L. de Sonnaville	1875 Kad.A750, hw. f325 Wijk-A170, J.C. Koorn	1875 Kad.A749 hw. f140 Wijk-A171, L.E.H. Reeser
1876-82 A. Goede Dz, kaashandelaar	1876-82 Mw Koorn-Knipscheer	1876-82 Mej. Reeser, modewinkel
1884 mr J. van der Feen 1910 wed. J. vd Feen	1884 A. Sieburg 1910 W.F. Slinger	1884 Mej. Faerber 1910 P. Borsejon

!! **Bronnen (andere dan transportakten) en afkortingen** (NB. Uitgebreider beschreven in de HKA HULP-records van de databank, te raadplegen en printen op het Regionaal Archief):

- 1680 Kohier Zout, zeep, heere- en redemptiegeld, Stadsarchief -> bewoners
(k = kind; db = dienstbode; kap. = kapitalist, dwz. vermogen > f 2000)
- 1718 en 1730 Vp = Verpondingskohieren -> eigenaren
- 1716 FG = Kohier Familiegeld, Stadsarchief -> bewoners
- 1744 PQ = Kohier Personele Quotisatie (hw = huurwaarde) -> bewoners
- 1807 bewoners Volkstelling en belastingregister
- 1830 bewoners Volkstelling

vens over de bewoners in de tweede helft van de 17de en de 18de eeuw, omdat de eigenaren de panden verhuurden. Gezien de ligging en de grootte van de panden, zullen deze huurders bepaald niet onbemiddeld zijn geweest. Dit wordt bevestigd door het archeologisch gevonden huis raad.

In onderstaande tekst worden de panden aangeduid met de kadastrale nummers van 1832 (A752, A751, A750 en A749) of met de tegenwoordige huisnummers (resp. 111, 113, 115/117 en 119).

LANGESTRAAT 113 (kad.A751)

Dit huis had een sterke band met zijn oosterbuur Langestraat 111 (1832: kad. A752). Samen vormden ze tot 1584 een dubbel huis waarin de herberg Het Schaeck was gevestigd. Ten oosten daarvan stond trouwens weer een dubbel huis, de herberg Het Vergulde Hooft.

Van 1584 tot 1780 was A751 een apart woonhuis, maar de (water?)put en achteruitgang door een steeg naar de Schoutenstraat waren nog gemeenschappelijk met A752. In 1780 werd het voor enige decennia opnieuw verenigd met A752.

De vroegst bekende eigenaar en bewoner van Het Schaeck is in 1552-1553 Ysbrant Fransz van Hoorn, poorter geworden in 1551 vanwege zijn huwelijk met een Alkmaarse meisje. Hij was hier vroedschap en schepen van 1555 tot 1562 en was daarna uit de stad vertrokken (terug naar Hoorn?). Voor 1561 was hij al verhuisd naar het huis ten oosten van het Mori-aanshoofd, verderop aan de Langestraat.

In zijn oude huis kwam mr. Andries Cloeck uit Antwerpen (deken van het schoolmeestersgilde aldaar). In 1563 werd deze echter waard in Het Gulden Vlies aan de Koorstraat.

Over de volgende waard in Het Schaeck, Huybert Pietersz., is weinig bekend. Hij verkocht de oosthelft van de herberg (A752, nr.111) in 1584, zij het dat hij het westelijk deel (A751, nr.113) aanvankelijk zelf behield. Het oostdeel (nr.111) werd gekocht door Gerrit Heyndricxs Calff, schepen en later burgemeester. Van hem wordt vermeld dat hij er het Vergulde Calf uithing. Destijds werden huisnamen vrijwel altijd aangegeven door het aanbrengen van een opvallend uithangbord. Gerrit Calff ging zelf in het pand wonen.

Het rechterdeel bleef aanvankelijk waarschijnlijk nog herberg.

In 1587 blijkt het pand A751 eigendom te zijn van Heyndrick Claesz van Grol, een welgesteld huiden koper uit Amsterdam die in 1586 poorter van Alkmaar werd. We weten niet of hij in het pand heeft gewoond. Het is zelfs denkbaar dat de herberg nog even is voortgezet. Van Grol bezat van 1582 tot 1587 ook een huis en een leerlooierij, in Alkmaar aan het Achterfnidsen. Hij overleed in 1589.

Tussen 1589 en 1597 (de akte is niet gevonden) moet het pand zijn overgegaan in handen van Jan Claesz Quinting, een vermogend heer van Amsterdam die in 1574 in Alkmaar was gehuwd. In 1584 werd hij opgenomen in de vroedschap, van 1589 tot 1608 was hij schepen en van 1611 tot 1613 burgemeester. Zijn zoon Dirck Quinting was schepen in 1616 en 1617 en volgde ook zijn vader op in de vroedschap. Hij was rond 1615 gehuwd met de zuster van Allert Jansz Crombalch (deze was sinds 1623 gehuwd met Maria Tesselschade Roemers Visscher, die onder meer beroemd was vanwege haar glasgraveerkunst). Toen prins Maurits echter in 1618 de oude raad verving vanwege de godsdiensttwisten, werd Dirck

ontslagen. Hij vertrok daarop naar Haarlem.

Jan Claesz heeft waarschijnlijk gewoond in zijn andere huis aan de Langestraat Zuidzijde (A747, westelijk van de Vergulde Valk; zijn weduwe blijkt er namelijk later te wonen), van zijn zoon Dirck is niet zeker welk huis hij bewoonde maar dit kan wel Langestraat 113 zijn geweest. We vermoeden dat het inmiddels wel een woonhuis zal zijn geworden (de naam Het Schaeck is voor het laatst in 1589 gebruikt).

Opmerkelijk is een akte uit 1621 van de verkoop van het halve huis door de erfgenamen Calf aan Dirck Jansz Quinting, terwijl de oude aankomsttitel toch op naam stond van Dircks vader. Het is niet duidelijk of het hier gaat om de helft van het pand A751 (nr.113) of om (een deel van) A752.

Latere mutaties van het grondbezit hebben slechts betrekking op de verkoop van het aandeel in de steeg naar de Schoutenstraat, in ruil voor twee kamertjes achter op het erf aan de Koningssteeg (nu Augustijnsteeg).

Het huis bleef tot 1780 in handen van de familie Quinting en werd steeds aan derden verhuurd. De opbrengst was bestemd voor het Fonds voor arme familieleden van Dirck Quinting, door hem opgericht in 1649.³

In 1780 werd het verkocht aan burgemeester Rutger Paludanus, die tevens het buurpand A752 bezat. Zijn erfgenamen verkochten beide panden in 1800 aan dr. Petrus de Sonnaville, die overigens aan de overzijde van de straat bleef wonen.

LANGESTRAAT 115/117 (kad. A750)

Het huis werd in 1552 bewoond door Heynsoon Claesz Boot, die later bekend

werd als beeldenstormer. Het was toen waarschijnlijk al eigendom van Aechte Cornelisdr, die wij houden voor de weduwe van Willem Jansz Clock, een kalkbrander. In 1553 woonde Aechte zelf in haar huis.

In 1561 was het huis het eigendom van de weduwe van Adriaen Robbrechtsz (Mary Claes Tijssen), die eerder zelf in de Boterstraat OZ had gewoond. Het huis verhuurde ze tijdelijk aan Mary Wage-naers weduwe van een zekere Marcus, die toen juist een nieuw huis liet bouwen op de hoek van de Langestraat en Koorstraat (dat is toevalligerwijs de latere Vergulde Valk).

Tussen 1553 en 1561 is de huurwaarde van het huis verdubbeld van *f* 9 naar *f* 18. Die verhoging is sterker dan de gemiddelde algemene stijging in die periode. Dit suggereert een vergroting van het pand, bijvoorbeeld een verhoging met een verdieping.

Tussen 1580 en 1585 was het huis eigendom van Adriaan Jansz van der Nijenburg (1522-1604), de baljuw van de Nijenburg. Zeker is dat hijzelf toen niet hier woonde maar in het grote familiehuis van de Nijenburgers op de oosthoek van de Doelenstraat en de Nieuwesloot. Namen van huurders zijn echter niet bekend.

In 1585 werd het pand verkocht aan Dirck Jordensz van Foreest (1527-1596). Dircks zoon Jacob (1556-1624), secretaris van de Gecommitteerde Raden van West-Friesland, huwde datzelfde jaar met de dochter van Adriaan, Maria van der Nijenburg (1558-1632). De tamelijk bescheiden koopsom voor het huis van *f* 1072 (vergelijk bijvoorbeeld het veel kleinere pand Langestraat 119) lijkt ons een vriendenprijs tussen de schoonvaders.

Dirck was notaris en thesaurier van de stad. Hij had eerder een groot huis aan de Koorstraat OZ bezeten, maar dit vóór de

Opstand van de hand gedaan en in een huurhuis gewoond, wellicht uit angst voor confiscatie (hij sympathiseerde met de Reformatie). Dirck was wellicht al voor 1585 bewoner, want reeds in 1584 wordt hij in een akte vermeld als belending (was hij toen huurder? Of was hij toen al bezig met de aankoop?).

In 1591 kocht Dirck van Foreest ook het kleine huisje A749 van zijn buurman. Toen Trijn Adamsdr als weduwe van Dirk van Foreest het grote huis in 1597 verkocht, behield ze zelf het kleine huisje, denkkelijk om er te blijven wonen. Ze overleed in 1602.

Trijn verkocht het grote huis aan haar zwager, de beroemde medicus dr. Pieter van Foreest. Deze woonde aan de Mient OZ, waar hij evenwel een maand na zijn aankoop overleed. Pieter liet geen kinderen na en zijn bezit werd in 1597 geërfd door de nagelaten kinderen van zijn broer Dirk (Adam en Jacob van Foreest) en van zijn zuster Maria die gehuwd was met de zeilen maker Pieter Jansz Stoop (o.a. Jan en Jorden Stoop).

In 1605 nam Jan Pietersz Stoop het aandeel in het huis over van zijn neven Van Foreest. Jan Stoop (overleden 1634), zeilen maker aan het Luttk Oudorp, was vroedschap van 1596-1618 (enkele jaren dus tegelijkertijd met zijn buurmannen Quinting), schepen van 1604-1605 en burgemeester van 1608-1611. Wellicht wenste hij een woning dichterbij het stadhuis, nadat hij in 1604 schepen was geworden?⁴

Het huis is vervolgens (kort na 1605?) overgegaan naar zijn broer Jorden Pietersz Stoop, thesaurier (overleden 1614). De akte is niet gevonden, mogelijk was het een onderhandse verkoop. Jorden verkocht het huis in februari 1611 aan Willem van der Meer voor f 2450.

De verkoop aan Van der Meer was het begin van een periode van bijna 120 jaar, waarin het huis niet aan derden verkocht werd maar binnen de familie vererfde.

Over Willem van der Meer (ca 1560-1643) is niet veel bekend. Hij is licht te verwarren met zijn gelijknamige tijdgenoot, de schoolmeester en voorzanger meester Willem van de Meer (overleden 1654) die in de St. Jacobstraat OZ woonde. Onze Willem van der Meer had vermoedelijk iets met de rechtspraak van doen, gezien de consequente aanduiding als 'Mr.' in de stukken. Uit zijn testament blijkt bovendien dat hij het Corpus Juris Civile et Canoniam bezat (hij vermaakte dit wetboek in zijn testament aan de neef van zijn vrouw, de jurist mr. Hilbrant van Rinnegom). Wellicht is hij dezelfde als de Willem van der Meer die tussen 1622 en 1632 vele jaren molenmeester was van de polder Noorder G in de Zijpe.⁵

De naam duikt ook op in een akte uit 1614, waarin een zekere Willem van der Meer optreedt als regent van het St. Elisabethsgasthuis.⁶ Was dat 'onze' Willem?

In zijn testament worden in 1643 onder meer enkele objecten vermaakt die in het huis A750 hun plek hadden. Opmerkelijk zijn de vermelde twee altaarstukken, van origine wellicht afkomstig van voormalige katholieke instellingen ter stede. Het is goed denkbaar dat Willem katholiek was (het Hervormde doopregister is pas vanaf 1614 bewaard dus we kunnen dit niet falsifiëren). Tot de archeologische vondsten die mogelijk met hem in verband kunnen worden gebracht, hoort ook een faience wijwaterbakje.

De enige twee andere aankopen die van hem bekend zijn betreffen twee huizen in de Koorstraat, gelegen om de hoek van de Langestraat: in mei 1633 kocht hij een klein huisje aan de Koorstraat OZ (A764)

Testament van d. E. 7.
 Willem van der Meer

In den naeme des heere amen, Ik, Jans. David van der
 Meer, ten tijde desse ons gedenckende salig
 makers Jhesu Christi Edeleijer Zonders ende
 vreesvrees, ende deesse Inrichte, op den
 seghende, Vrij den Maante November, jaer
 des leechen acht veert, Int beendte Jaer van
 Rijckrijck van de Alde doorluchtighe
 Hooghevoorende Heere Koning ende Gheue, Gheue
 Ferdinandus bij de gratie Godts de deesse
 Hoogheste Rijck van de name Compere de
 vore mijne Edele Condeijde Gheue, heere Notaris
 publijc, bij de Gue van Gollant geadmitten
 vreesvrees binde, der Stadt Alenmaen, ende
 vore de ghelijck nadegevolgt, Jans. M.
 Willem van der Meer, poeter de deesse Stadt
 mij Notaris vore bekeent, sicheleijck te
 deesse edgondt, Van Eijne sinde ende
 vore kant vore maffiege de becomenteleijck
 ghelijckheid soe eadelijck beede.
 Verreende dat hij gedenckende des mensche
 eede, cortelijt op den Aede, de sicheleijck
 des doots, ende d'ou sicheleijck vore de
 vore, van medenijde vore, omme mit van
 deesse (Mederet te seggijden, sonder van sin
 tijteleijck vore de ghelijckheid te gheen.
 Ende die vore de nijt Eijne vore vore
 vore vore vore, Ende mit vore
 vore vore, soe hij vore vore, sin
 Testament ende vore vore gheset.

en in 1643 het buurpand ten zuiden ervan (A765).⁷

Uit de afhandeling van Willems erfenis na 1643, kan worden afgeleid dat hij ook het kleine buurpand Langestraat 119 (A749) zal hebben verworven.⁸ Hiervan is de aankoopdatum niet bekend, maar dit zal vermoedelijk voor 1632 zijn geweest. In dat jaar werd hij namelijk in een akte vermeld als belendend aan Langestraat 121 (A748). De voornoemde beide aankopen aan de Koorstraat blijken aan de achterzijde aan het perceel A749 te grenzen, zodat Willem in 1643 de eigenaar was geworden van een L-vormig complex van vier huizen.

Uit zijn testament gemaakt in zijn woonhuis aan de Langestraat ZZ op 16 november 1643 blijkt dat zijn huwelijk (tussen ca 1600 en 1610, dus al op latere leeftijd) kinderloos is gebleven. Zijn vrouw is vermoedelijk vele jaren eerder overleden. Hij is dan al ziek en weduwnaar en zou op 30 november overlijden. Zijn bezittingen gaan naar verschillende takken van de familie van hemzelf en van zijn vooroverleden vrouw. Op bijgaand genealogisch schema is aangegeven wie deze erfgenamen zijn. Dit schema is gemaakt uit de combinatie met tal van andere bronnen.⁹ Hieruit blijkt onder meer dat Willem de zoon was van Neel Reyers (een dochter uit aanzienlijke Alkmaarse familie) en Jan Jansz van der Meer, een uit Utrecht afkomstige apotheker die omstreeks 1553 aan de Langestraat NZ een apotheek had en Neeltje vóór 1556 had gehuwd.

Helaas ontbreekt bij de bewaarde stukken (testament van Willem van der Meer 16/11/1643, op dezelfde datum een akkoord betreffende de afhandeling van een testament van zijn echtgenote, plus afschriften van beide in het notarieel ar-

chief) een boedelinventaris van het huis, hoewel daarnaar wel wordt verwezen!

Zijn bezittingen had hij deels verworven door eigen aanwinst en door vererving vanuit zijn familie, een ander deel kwam uit de nalatenschap van zijn vrouw Nelle Hilbrants den Otter. Uit het testament blijkt dat hij zeer welgesteld was. Nelle was van een gegoede Amsterdamse familie.

Nelle had een zuster, Lysbeth, die gehuwd was met de Alkmaarder Jan Jansz van Rinnegom. Zij hadden een dochter en een zoon. Uit Willems testament blijkt dat hij een half huis bezat op de Oude Ossemarkt tegenover de kaatsbaan te Amsterdam. Hij vermaakte dit aan Willem Gaven, de zoon van de Amsterdamse mr Burchert Gaeff. Deze Burchert was gehuwd met de dochter van Lysbeth en Jan Jans van Rinnegom. De andere helft van het Amsterdamse huis blijkt reeds in het bezit van Burchert te zijn, naar we veronderstellen door vererving via Lysbeth. Het Amsterdamse huis zal van origine een erfstuk zijn van de ouders van Nelle en Lysbeth, de Den Otters.

In 1629 is er een transactie van Burchart Gaeff aangaande de verwerving van een hofstede met land te Bakkum met daarbij ook een stuk leenland. Vervolgens bleek dit ook voor de helft het eigendom van Willem van der Meer.¹⁰ Aangezien het in Willems testament ontbreekt heeft hij zijn helft wellicht voor 1643 overgedaan aan Burchart. Burchart verwierf overigens in deze periode diverse goederen in Bakkum, waaronder de buitenplaats Starburg, die zelfs de naam Gaeff zou krijgen.

Van zijn dochter en twee zoons zou uiteindelijk de jongste, Willem Gaeff, alle familiebezittingen door verervingen in handen krijgen. Hij behoorde tot de sociale top van onze regio.¹¹

Boven: klokgevel en lijstgevel, omstreeks 1900 (let op trap)

Onder: detail kaart van Drebbel (1597). De betrokken panden zijn omcirkeld.

Van de eigenaren na 1643 is het onzeker of ze daadwerkelijk in het huis woonden. Zij bezaten immers ook andere huizen.

De zoon van Lysbeth Hilbrants en Jan Jansz van Rinnegom was mr. Hilbrant Rinnegom. Hoewel in zijn testament als universele erfgenamen alleen familieleden aan de kant van Willem van der Meer worden genoemd en het huis niet bij de legaten aan de andere families voorkomt, blijkt het huis A750 later in handen van de familie van zijn vrouw: in 1657 wordt mr. Hilbrant van Rinnegom vermeld als eigenaar van A750.

Nadat Hilbrant kinderloos overleed in 1685 werd het huis overgenomen door zijn oomzegger, de hierboven al genoemde Willem Gaef. Toen ook deze in 1707 kinderloos overleed, ging het eigendom over naar een tak van de familie van zijn vrouw. Men heeft daarvoor een flink stuk genealogie moeten herleiden. De vererving liep via zijn vrouw terug naar de broer van haar grootmoeder en dan naar diens achter achterkleindochter Geertruy van der Hem, gehuwd met Caspar de Bloys van Treslong. Van hen is wel zeker dat ze het huis niet gingen bewonen: Caspar was Heilig Rooms Rijksridder en zij bewoonden het kasteel Loenersloot in Utrecht. In 1708 verdedigden ze hun rechten met succes tegen aanspraken van de Zuid-Nederlandse familie Den Besten uit Brussel en Leuven, behorend tot een andere tak van de familie Gaeff.¹²

Hun zoon Johan de Bloys van Treslong verkocht het huis in 1729 aan Petrus 't Zull. In 1744 verkochten diens erfgenamen het huis aan de wijnkoper Jan Brederoe voor f 1200.

In februari 1760 ging het pand voor het luttele bedrag van f 265 over naar Johan Halfman. Een maand later ging het voor hetzelfde bedrag naar de Amsterdammer J.G. Monheym! Dit opmerkelijke bedrag

kan betekenen dat het pand belast was met een grote hypotheek (die werden in de koopakten destijds zelden apart genoemd), of dat er iets mee was gebeurd (echter, een herbouw na brand bijvoorbeeld, zou in andere stukken wel zijn gevonden).

De erfgenamen van Monheym deden het pand in 1780 weer van de hand voor f 2450. Bij de diverse volgende wisselingen van eigenaar daalde de prijs gestaag, maar dat rijmt wel met de algehele waardedaling van het onroerend goed in en kort na de Franse tijd. Vervolgens zien we in de 19de eeuw weer prijzen en huurwaarden vermeld die passen bij een kapitaal woonhuis.

LANGESTRAAT 119 (kad A749)

Het kleine huis ten westen van A650 staat weliswaar op een gemene muur aan de oostzijde, maar heeft een aparte geschiedenis die goed te reconstrueren valt dankzij het feit dat ook de panden ten westen ervan (A748-746) over een lange periode goed te identificeren zijn.

In de Wapenschouw van 1552 wordt het huis niet genoemd (geen wapen in huis?) maar van 1553 tot 1591 zijn de eigenaren bekend. Jan Christoffel snijder (kleermaker) woonde hier in 1561 maar verhuisde kort daarop naar het Payglop. Mr. Pieter de Jong (als eigenaar genoemd in 1580) bewoonde het aanvankelijk waarschijnlijk zelf maar hij verhuisde naar een groter huis in de stad. Vechter de buidelmaker woonde er tot zijn vertrek naar Haarlem.

In 1591 werd het eigendom van Dirck van Foreest, wiens weduwe Trijn Adams als eigenares genoemd werd in 1597, 1605 en 1611 (dat is trouwens opmerkelijk want zij overleed in 1602; wellicht is hier sprake van de erven van Trijntje?).

Vervolgens zijn we het spoor kwijt tot 1668, wanneer de meester chirurgijn Pieter Koning eigenaar blijkt te zijn. Hierbij is het van belang te weten, dat Pieter Koning getrouwd was met Lysbeth Hendriksdr, dochter van Hendrik Roemersz schilder. De kinderen van deze Hendrik Roemersz waren in 1643 voor een-derde algeheel erfgenaam van Willem van der Meer (de vader van Hendrik Roemersz was een achterneef). Dat lijkt geen toeval. We denken dat Willem van der Meer op de een of andere manier eigenaar is geworden van het kleine huisje en dat het na 1643 via de nalatenschap bij Lysbeth Hendriksz is gekomen.

De weduwe van Hendrik Koning (de zoon van Pieter) stond het pand in 1719 vrijwillig aan de stad af vanwege achterstallige verpondingslasten, waarbij burgemeesters haar wel toezeggen elders huisvesting voor haar te zoeken.

In de 18de en 19de eeuw lijkt het huisje vooral geschikt als woning voor alleenstaande dames.

Van 1722 tot 1734 was het pand eigendom van Willem Jansz van Welsen, baas timmerman, die het verhuurde. Hij verkocht het aan Jannetje Josuas Rosewel, die er tot 1752 woonde. In dat jaar werd het vanwege schulden verkocht bij executie. De nieuwe eigenaar, Jan van Zuylen, overleed kort na de aankoop. Zijn weduwe verkocht het daarop aan Jacob van Egmond, die echter al voor 1759 woonachtig blijkt te zijn in Egmond-Binnen. Het is ook bij de volgende eigenaar, Jacob de Wit, niet duidelijk of hij er heeft gewoond. Vermoedelijk was dit wel het geval in de periode na de verkoop in 1773 aan Jannetje Breda. Zij verkocht het in 1775 aan Clara van Doorn, die het in 1780 weer verkocht aan Elisabeth van Dijk, welke kort hierna is gehuwd. Aan het eind van de 19de eeuw woonde er ook

enige tijd een alleenstaande dame, mej. Reeser die er een modewinkel had.

NOTEN

1. Zie ook Van den Berg 1991 en 1995. Er is een openbaar gedeelte dat wordt beheerd door de Stichting Historisch Kadaster Alkmaar en dat ter inzage is in het Regionaal Archief Alkmaar. Aan de databank van 1493 tot 1700 wordt nog gewerkt. De databank hiervan berust nog bij: Bolwerk archiefonderzoek, Keukenstraat 29, 3512 NE Utrecht.
2. Slinger 1974.
3. De rekeningen van het Fonds van 1727-1795 zijn bewaard gebleven.
4. Het is niet geheel zeker dat Jan Pietersz Stoop ook daadwerkelijk heeft gewoond in Langestraat 115/117. Dit kan pas worden vastgesteld wanneer het overzicht van het huizenbezit in Alkmaar voor de periode 1589-1625 is voltooid.
5. Dekker 1988, 555. Een zekere Willem van der Meer uit Alkmaar was in 1641 ook samen met Cornelis van Teijlingen Bas getuige bij een verkoopakte van een plantage in de Zijpe, als assistenten van de Alkmaarse verkopers oud-burgemeester Jacob van Teijlingen Bas en Teetgen Iven weduwe van burgemeester Jan Gijsbertsz Paeuw (Dekker 1988, 553-554).
6. Fasel z.j. Stadsarchief, deel 1: inventaris, p.125 nr.629: een akte d.d. 30 juni 1614 betreffende de verkoop van een huis en erf in een steegje dat uitkomt op de Heul, met als verkopers Gerrit Allertsz Bell en Willem van der Meer, regenten van het St. Elisabethsgast huis.
7. Het huis A765 werd in mei 1644 overgenomen door mr. Hilbrant Jansz van Rinnegom (ca 1620-1685). Deze was testamentair erfgenaam van zijn tante, Willems vooroverleden vrouw Nelle Hilbrants den Otter. Hij was namelijk de zoon van Nelles zuster Lysbeth Hilbrants den Otter en Jan Jansz Rinnegom (overl. 11 januari 1653).

8. Tussen 1591 en 1668 ontbreken akten over het huis A749. In een akte uit 1668 betreffende het pand A748 wordt als eigenaar van A749 mr. Pieter Koning genoemd. Deze was gehuwd met Lysbeth Hendriksdr. Zij is één van de erfgenamen van Willem van der Meer en het lijkt aannemelijk dat het huis via een erfenis in hun bezit is geraakt.
9. Onder meer: *Jaarboek Centr. Bureau v Genealogie* 35 (1981), 81; Elias 1905 deel I, 86-87, 160, 6-; Belonje 1987.
10. Belonje 1987, 5.
11. Belonje 1987, 8-9.
12. Belonje 1987.

BIJLAGE: DE ERFENIS VAN WILLEM VAN DER MEER

Samenvatting van het testament van Willem van der Meer, 16 november 1643

Ziek te bed, laat Van der Meer het testament opstellen door notaris A.C. Heemskerck (Regionaal Archief Alkmaar: ONA 156-175). Revoceert alle andere testamenten.

Aan nicht Neeltjen Jansdr: weiland Nolleweyt te Oudorp en het Blockjen en *f* 500,
Als universele erfgenamen: nicht Neel Jansdr 1/3, kinderen van Heyndrick Roemersch Schilder in plaats van hun grootvader Roemers Heyndrickx (neef van testateur) 1/3, en Grietje Reyers en Aeltje Reyers nabestaanden van zijn overleden neef Reyer Symonsz 1/3.

Legaten:

- Willem Gaven, zoon van mr. Burchert Gaeff die de testateur geheven heeft (=petekind) een half huis en erf te Amsterdam op de Oude Ossenmarkt tegenover de Kaatsbaan, gemeen met mr. Burchart Gaeff, verhuurd aan 2 poorters, en een stuk weiland zijnde het noorderstuk van Lavella 13 geerzen groot onder Bergen in de Noorderekerpolder voor Koedijk,
- Maritgen Gerrits (Waerdendel) te Arnhem en Imm Gerrits wonend te Hoorn beiden zijn nichten elk *f* 1000 eens,
- vijf kinderen van Symon Arisz Cluyver zijn overleden neef elk *f* 600,
- C. Souberch wonende te Leiden zijn nicht *f* 600,
- wede van procureur Schoorl te Haarlem en Trijntje zijn nicht wonend in de Coninxstraat aldaar elk *f* 300,
- mr. Roeloff van Kessel zijn neef *f* 300,
- dienstmeid Grietje Gerrits *f* 100 per jaar haar leven lang.

- Louris Hem en Reynier de Vos, nabestaanden van Ysbrant Hem en Arent Hem, elk *f* 50,
 - Trijntgen Cornelis dochter van Reymenrich Ysbrants te Amsterdam 1 paar zilveren schroeven (=hoofdnaalden?) of *f* 50,
 - Ysbrant Hem het tafereel staand op het half kastje in de eerste kamer,
 - Mar. Jans lamoenverkoopster te Alkmaar 2 rentebrieven elk *f* 100 staand op het huis op de Dijk hoek Achterdam nu van Heynderick Jansz Campus,
 - Adriaen Harcx snijder *f* 25,
 - nicht Mechtild van Wittendel twee schilderijen, de Kruisdraging en de Kruisiging beide altaarstukken in de leste kamer,
 - mr Hilbrant Jansz van Rinnegom het Corpus Juris Civile et Canoniam en Andries Gail (=ook een boek?).
- Gedaan ten huize van de testateur zuidzijde Langestraat bij de Grote Kerk. Getekend Gerrit Matthijsz Claij en klerk Fache (met huismerk van Claij erbij).

Samenvatting van het codicil van Willem van der Meer, 19 november 1643

Het codicil (Regionaal Archief Alkmaar: ONA 156-181) regelt de afhandeling van goederen uit de erfenis van Willems vrouw:

- het halve huis te Amsterdam en andere goederen die mede van zijn overleden huisvrouws erfgenamen is, aan hen te vergoeden uit de rest.
- Verder aan:
- Cornelis Meursing, boekverkoper, een laken pak,
 - Huisarmenhuis en Vrouwengasthuis Alkmaar elk *f* 150,
 - Jacob Pietersz Nagel zoon van mr. Pieter Colombeau die comparant heeft geheven (=petekind) *f* 6 per jaar zijn leven lang.

3. DE OPGRAVINGSRESULTATEN

J. Dijkstra

Na de sloop kwam een terrein voor opgraving vrij met een breedte van 12 m en een lengte van 16 m (bij pand 113). Bij pand 115/117 kon worden doorgegaan in de achtertuin tot ca 30 m. De beperkte werkruimte gaf met name bij het aanleggen van de diepere vlakken problemen. Er moest afstand bewaard worden ten opzichte van de bestaande panden en bovendien was besloten om de oude kelder van pand 113, die tijdens de opgraving tevoorschijn kwam, te handhaven en op te nemen in de nieuw bouw. Zodoende bleef voor het diepere niveau slechts een klein oppervlak over om op te graven. Er werd gewerkt van de straatkant naar de tuinkant in werkputten van 2-3 m breed en ca 5 m lang. Het gevolg van het werken in kleine, losse werkputten was dat de sporen in de afzonderlijke werkputten slechts met moeite aan elkaar te koppelen waren. Door het vrij kleine terrein kon aan de dieper gelegen grondsporen vaak geen duidelijke betekenis gegeven worden. Ondanks deze problemen kon een lang profiel dwars op de Lange straat getekend worden. De grondsporen kunnen gedateerd worden in vijftien verschillende perioden vanaf de Late Bronstijd tot aan de brand van 1992. De date ringen vinden voornamelijk plaats op grond van de aangetroffen keramiekvondsten.

DE BODEMOPBOUW

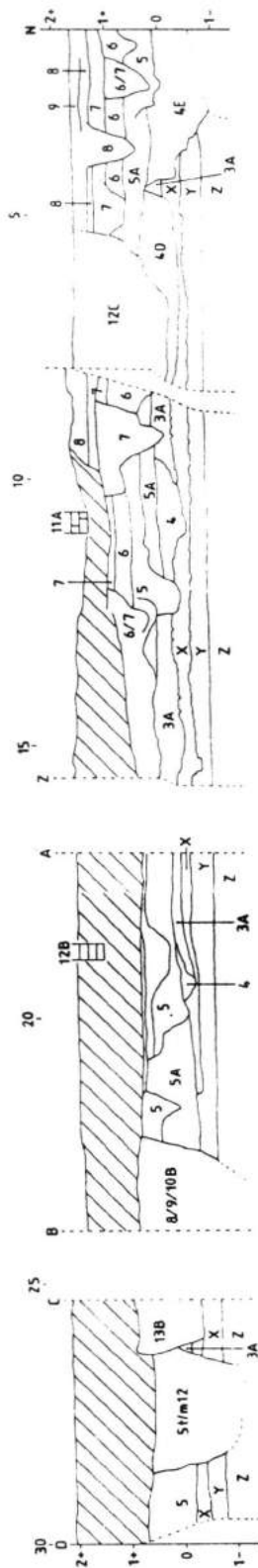
De ondergrond van Alkmaar weerspiegelt een deel van de kustvorming van Noord-Holland. Tijdens de laatste IJstijd was dermate veel water opgeslagen in de ijskappen dat de Noordzee was drooggevalen. Ter plekke van Noord-Holland bevond zich een heuvellandschap met ongeveer in het midden van de provincie een groot dal waar de Vecht door stroomde in de richting van het Noordzeebekken. Na de IJstijd vulde de Noordzee zich geleidelijk met zeewater. Dit gebeurde eerst vrij snel, maar later trager. Omstreeks 5000 jaar geleden bereikte de zee het huidige Noord-Holland en vormde hier een groot waddengebied met kreken, omzoomd door moerassen.

De zee was rijk aan sediment dat door erosie was vrijgekomen en dat nog werd aangevuld met sediment uit de rivieren die immers met de vroeger lagere zeespiegel veel meer stroming hadden. Dit

sediment werd door de zee langs de kust afgezet in de strandvlakten. De zeespiegelstijging na de IJstijd ging niet geleidelijk maar kende enige schommelingen. Perioden met snelle stijging en perioden met trage stijging wisselden elkaar af (respectievelijk transgressie- en regressiefasen). Het afzetten van het sediment, de kustopbouw, ging dan ook schoksgewijs. In sommige perioden werden lage zandruggen opgeworpen, de zogenaamde strandwallen. De oudste in onze regio zijn de strandwallen bij Oudorp en St. Pancras, te dateren vanaf ca. 3000 v.Chr. In een volgende fase van de kustontwikkeling werd de strandwal van Limmen-Alkmaar gevormd, vanaf ca. 1650 v.Chr.¹

In de lage vlakten tussen de strandwallen ontstonden moerassen waarin veen werd gevormd.

Tijdens stormachtige perioden werd zand vanuit zee landinwaarts geblazen dat vooral opgevangen werd door begroeiing

Legenda

- X Geel duinzand (Oude Duin-vorming)
- Y Hollandveen
- Z Zand, afgezet tussen 1650 en 1190 v. Chr.
- 2A Greppel
- 3A Akkerlaag ($\pm$ 800-1175)
- 4 Spoor uit periode 4 (1175-1225)
- 4D Mestkuil
- 4E Sloot
- 5 Spoor uit periode 5 (1225-1275)
- 5A Ophogingslaag
- 5B Greppel

- 6 Spoor uit periode 6 (1275-1325)
- 7 Spoor uit periode 7 (1325-1350)
- 6/7 Spoor uit periode 6 of 7
- 8 Spoor uit periode 8 (1350-1375)
- 9 Spoor uit periode 9 (rond 1375)
- 10 Spoor uit periode 10 (1375-1400)
- 11A Pundering pand 115/117 ($\pm$ 1400)
- 12B Uitbreiding pand 115/117 ($\pm$ 1500)
- 12C Insteek kelder pand 115/117 ($\pm$ 1500)
- 5 t/m 1.2 Spoor te dateren tussen 1325 en 1500
- 1.3B Insteek beerput 13B (1553/1561-1643)

Leemvloer

Verstoorde bovenlaag

die was ontstaan op de hoger gelegen strandwallen. Geleidelijk aan ontwikkelden zich hier langgerekte heuvelruggen, de Oude Duinen. De vorming van deze Oude Duinen ging door tot aan het begin van de jaartelling.

De Jonge Duinen, de hoge duinen aan de tegenwoordige kust, zijn pas vanaf ongeveer 1000 n.Chr. ontstaan. In tegenstelling tot de periode van de Oude Duin-vorming is er echter geen sprake van kustopbouw. Het zand is namelijk in zee beland door kustafslag, het gevolg van een nog doorgaande, zij het steeds geringere, zeespiegelstijging. Het daarbij vrijgekomen sediment is door de wind uit zee landinwaarts geblazen. Deze kustafslag heeft in de 12de en 13de eeuw grote gevolgen gehad. De Oude Duinen ten noorden van Bergen werden hierdoor geheel opgeruimd met als gevolg grote overstromingen en de vorming van wadden in het binnenland en het ontstaan van de vele Hollandse meren als de Schermer en de Beemster.

De westelijke binnenstad van Alkmaar is ontstaan op een heuvelrug van de Oude Duinen, aan de oostflank van de strandwal. De strandwal zelf loopt ongeveer ter hoogte van de Westergweg en de Snaarmanslaan, net naast de oude binnenstad.

De westprofielen van de diverse opgravingsputten zijn gecombineerd tot één westprofiel van de opgraving. De andere profielen vertonen in hoofdlijnen dezelfde opbouw, zij het met doorsnijdingen van de sporen ter plekke.

Onderin het profiel is nog net de bovenkant van een zandpakket te zien. Dit zandpakket is afgezet in de Duinkerke-0 transgressiefase, vanaf 1650 v. Chr.² Na verloop van tijd werd het gebied natter als gevolg van het stijgend grondwater en doordat de strandwallen langs de kust zich steeds verder sloten, zodat rivierwa-

ter vanuit het achterland steeds slechter afgevoerd werd. Hierdoor ontstonden moerassen op de strandvlakten tussen de strandwallen. Deze moerassen hebben een veenpakket nagelaten, het zogenaamde Hollandveen. Bij de Heul in Alkmaar, waar door Cordfunke een vergelijkbaar profiel is opgetekend, kon de onderkant van dit veen met behulp van de C14-methode gedateerd worden op 1190 ± 50 v. Chr.³

Rond 750 v. Chr. moet het veen droog genoeg zijn geworden om er op te kunnen wonen. Dit valt in de Late Brons tijd /Vroege IJzertijd. Twee ronde kuilen en een greppeltje die in het veen zijn gegraven en te dateren zijn in de periode 2750-2600 BP, wijzen hierop (de sporen 1A, 1B en 1C). In een periode na deze bewoning is het veen afgegraven en bewerkt, het vertoont namelijk een rafelig oppervlak. In het profiel is een recht afgestoken greppel te zien die mogelijk een functie had bij de afwatering van het veen (2A).

Op het veen is een overstuivingslaag van geel zand te zien. Het is niet duidelijk hoe oud deze duinafzetting is. De overstuiving maakt mogelijk nog deel uit van de geologische fase die Oude Duin-vorming genoemd wordt en die tot in de Late IJzertijd kan zijn doorgegaan (tot het begin van de jaartelling).

De volgende laag in het profiel is een akkerlaag bestaande uit lichtgrijs zand (3A). Onderaan deze laag zijn spitsporen te zien. Het aardewerk dateert deze laag ergens in de periode tussen 9de en de 12de eeuw.

Vanaf de genoemde akkerlaag tot aan het huidige maaiveld bestaat het profiel uit verschillende ophogings/egalisatie- en bewoningslagen. De ophogings/egalisatie-lagen bestaan over het algemeen uit grijsbruin zand, soms iets kleiig. De bewoningslagen bestaan uit leemlagen, die in de profieltekeningen zwart gekleurd

zijn. Boven de akkerlaag bevindt zich allereerst het bewonings-niveau van rond 1200. Er zijn een loopniveau en verschillende ingravingen te zien (o.a. een mestkuil, 4D en een sloot, 4E). Op dit niveau bevindt zich een pakket van licht grijsbruin zand, vermoedelijk een ophogingslaag (5A). Hierboven ligt het niveau uit de eerste helft van de 13de eeuw, van waaruit verschillende greppels en kuilen gegraven zijn. Voordat men in de tweede helft van de 13de eeuw op dit terrein ging wonen is er weer opgehoogd of geëgaliseerd. Dit ophogings- of egalisatiepakket is in het profiel te zien als een grijsbruine verrommelde laag (6A). Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw is er een opvolging van dunne bewoningslagen tot aan het huidige straatniveau.

PERIODE 1: LATE BRONSTIJD / VROEGE IJZERTIJD

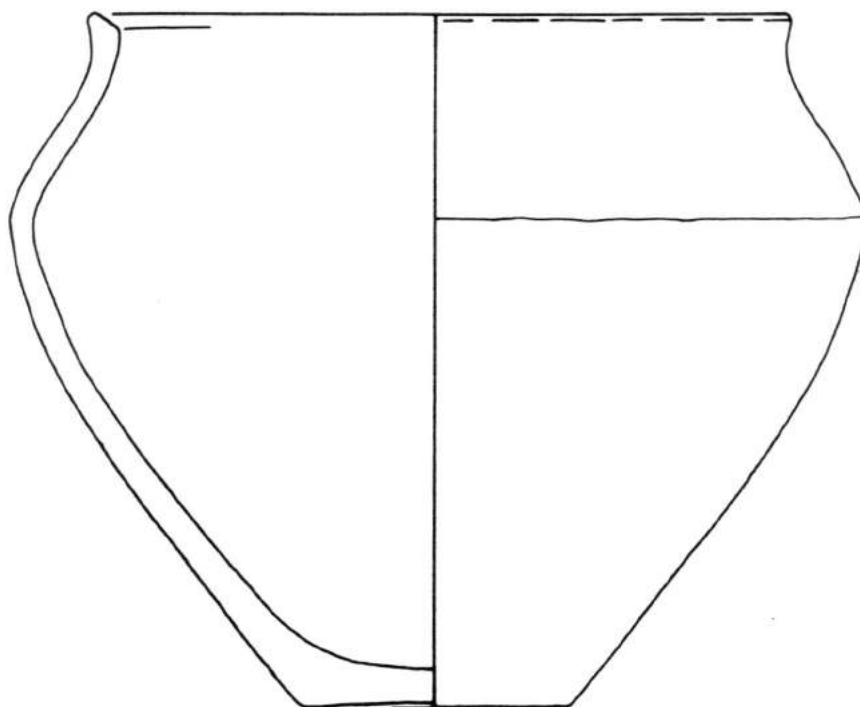
De bewoningsgeschiedenis van dit stukje Alkmaar begint in de Late Brons tijd/Vroege IJzertijd. De sporen 1A en 1B zijn ronde kuilen die door het veen heen gegraven zijn. Ze zijn respectievelijk 60 cm en 35 cm diep vanaf het vlak waarop ze voor het eerst gezien zijn (gelegen op 0.56 -NAP). De kuilen zijn vermoedelijk restanten van waterputten. Het gaat slechts om overblijfselen omdat het oorspronkelijke woonniveau uit deze periode verdwenen is. Hiervoor zijn twee aanwijzingen. Allereerst heeft het veen een "rafelig" oppervlak, veroorzaakt doordat een deel ervan is afgegraven in een latere periode. Dit gebeurde in ieder geval voordat er geel duinzand overheen werd afgezet. Sporen van weggeslagen veen, dus een natuurlijke oorzaak van het verdwijnen van een deel van het veen, zijn niet aangetroffen. Aan de hand van de geringe diepte van de restanten van waterputten kan geschat worden dat meer

dan een halve meter grond afgegraven moet zijn. Uit een put van 30 of 60 cm diep kan immers geen water geschept worden. De tweede aanwijzing heeft betrekking op de vulling van de sporen uit periode 1. Deze bestaat uit verrommeld grijs zand, terwijl de laag er direct boven uit homogeen geel zand bestaat. De grijze vulling kan bijna alleen maar afkomstig zijn van het oorspronkelijke loopniveau.

Spoor 1C is een smalle greppel waarvan de functie niet duidelijk is. Uit deze greppel kwam een zogenaamd "archeologisch compleet" potje, namelijk een fragmentarisch potje waarvan het gehele profiel getekend kon worden. Het heeft een schouderknik en een platte en mooi afgewerkte bodem (zie afbeelding). Dit model is vergelijkbaar met materiaal dat afkomstig is uit Hoogkarspel, het zogenaamde Hoogkarspel-Jong, en hiervan weer de late fase die wordt gedateerd in de Late Bronstijd of Vroege IJzertijd.⁴

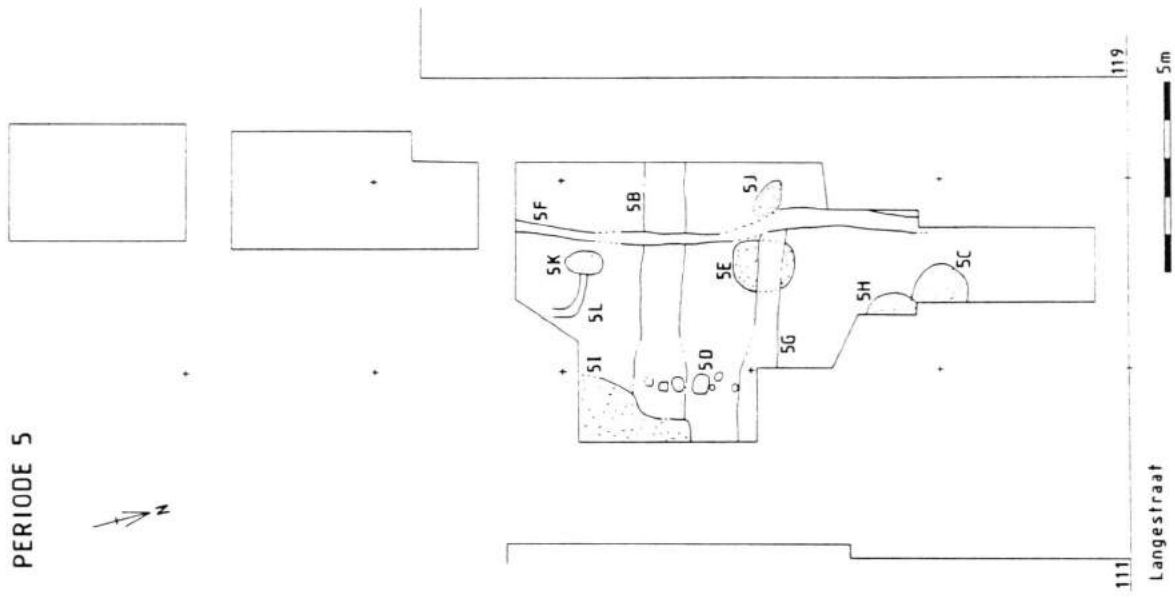
PERIODE 2: IJZERTIJD

De sporen die bij deze periode horen zijn de spitsporen in het veen waarover hierboven al is gesproken, alsmede greppel 2A. Deze kaarsrechte, oost-west lopende greppel had een vulling van geel zand. Mogelijk had deze een functie bij de afwatering van het terrein. Nadat het veen afgegraven was, is het terrein overstoven met zand hetgeen in het profiel te zien is als een geel zandpakket van ca 20 cm dik. Wegens het ontbreken van vondstmateriaal is deze periode niet nader te dateren, maar wellicht mag wegens de nabije ligging een vergelijking getrokken worden met de situatie aan de Heul.⁵ Ook bij deze opgraving werd op het veen (ook Hollandveen) een zandpakket aangetroffen die in verband is gebracht met de Oude Duinvorming die plaats vond vanaf de

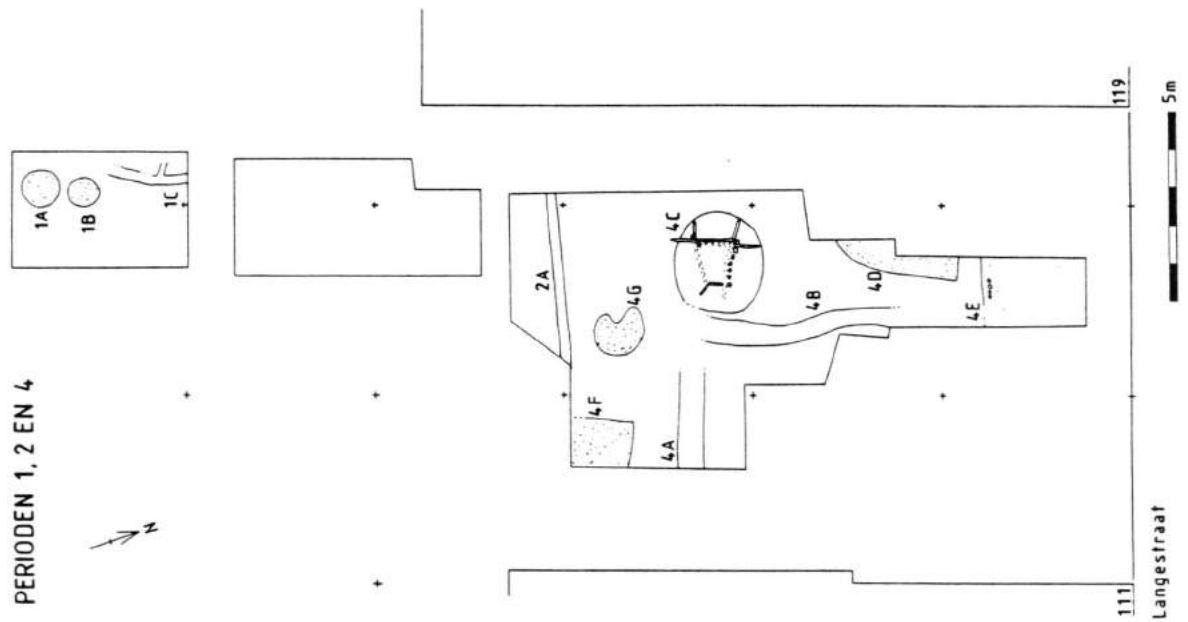

Boven: "archeologisch compleet" potje (zognaamd Hoogkarspel-Jong) uit spoor 1C
(Late Bronstijd/Vroege IJzertijd).

PERIODE 5

PERIODEN 1, 2 EN 4

Vroege IJzertijd. Onderin dit zandpakket zijn tijdens de opgraving aan de Heul bewoningssporen uit de Vroege IJzertijd waargenomen. De eerstvolgende bewoningsperiode na de Oude Duinvorming is daar te dateren in de Inheems-Romeinse tijd (1ste-3de eeuw n.Chr.). Het zou kunnen dat de grondsporen aan de Langestraat ook uit de Vroege IJzertijd stammen, maar zeker is dit alleszins niet.

PERIODE 3: 9de/10de eeuw tot eind 12de eeuw

Uit de Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen (van de 1ste tot de 9de/10de eeuw n. Chr.) zijn geen bewoningssporen aangetroffen. Pas na deze periode maakte men weer zichtbaar gebruik van het terrein, het kwam namelijk in gebruik als akker. De datering hiervan is gebaseerd op de aanwezigheid van Kogelpot-fragmenten en een scherfje van het Pingsdorf-type aardewerk. Het baksel van de Kogelpot-fragmenten, kwartsgemagerd en tamelijk zacht, en het onbewerkte oppervlak maken een datering aannemelijk tussen ongeveer 900 en 1200 n. Chr. Het Pingsdorf-type scherfje is op z'n vroegst te dateren aan het eind van de 9de eeuw. De eerst volgende bewoningslaag (periode 4) begint aan het eind van de 12de eeuw. De akkerlaag is dus te dateren tussen het eind van de 9de en het eind van de 12de eeuw.

De akkerlaag is als een lichtgrijze zandlaag te zien in het profiel (3A). Aan de onderkant van de laag bevinden zich hier en daar spitsporen die soms ook in het vlak zichtbaar waren.

Waarschijnlijk mag de lijn van deze akker doorgetrokken worden naar de akker uit de 10de/11de eeuw die is opgegraven aan de Gedempte Nieuwesloot.⁶ Men kan zich voorstellen dat het woonareaal zich rond-

om de toenmalige kapel (op de plaats van de huidige Grote Kerk) bevond: een boerennederzetting met akkers en hier en daar een boerderij.

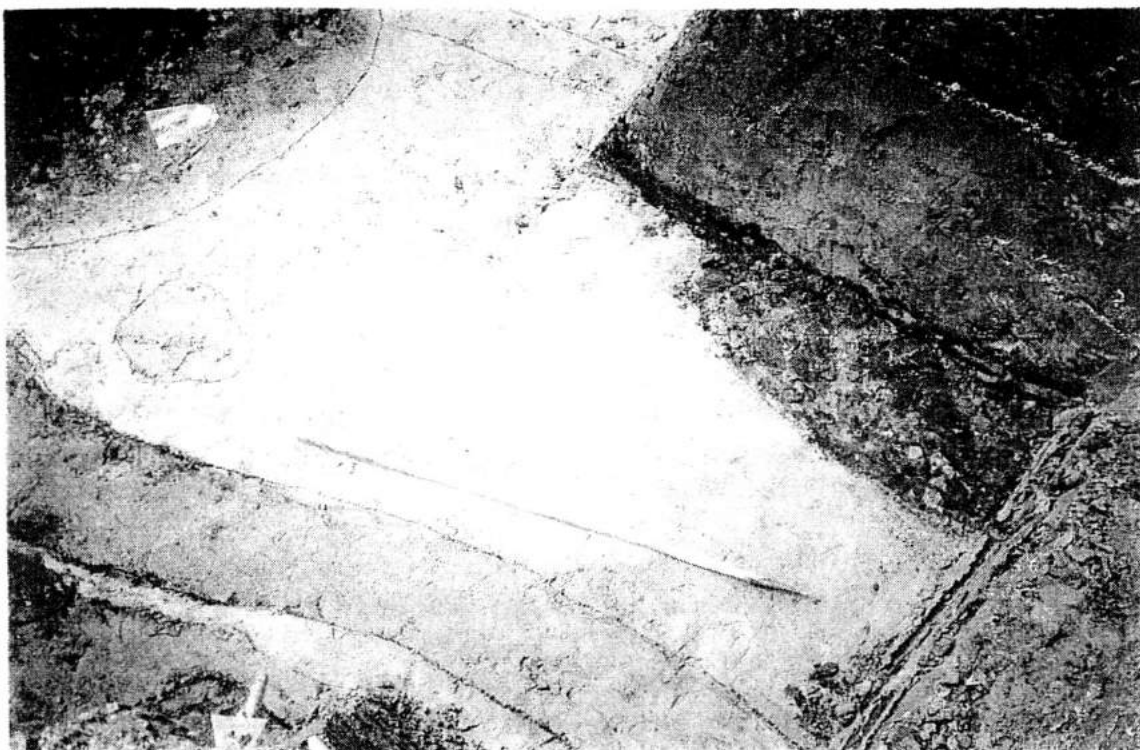
PERIODE 4: ca 1175 - 1225

Van de perioden 4 en 5 is de interpretatie van de sporen moeilijk als gevolg van het kleine oppervlak dat opgegraven kon worden.

In het profiel is boven de akkerlaag een bewoningsniveau te zien rond 0.20 +NAP met spitsporen, een zwarte huimeuze laag (waarschijnlijk het oorspronkelijke loopniveau) en kuilen. Aan de hand van het schervenmateriaal kan dit niveau gedateerd worden vanaf het laatste kwart van de 12de eeuw. Met name het uit het Rijnland geïmporteerde Elmpt-type aardewerk geeft een datering vanaf 1175.⁷ In de vlakken zijn ook verschillende sporen te zien die vanuit dit niveau gegraven zijn. De belangrijkste zijn: kuilen, mestkuilen, greppels, een waterput en een sloot of waterloop (4A t/m 4G). Het materiaal dat uit deze sporen komt bestaat hoofdzakelijk uit Kogelpot, Pingsdorf-type en Elmpt-type aardewerk, verder is er een enkel Paffrath-type en Andenne-type scherfje. Doordat Protosteengoed ontbreekt wordt een einddatering vóór 1225 aangenomen.

Spoor 4E is een gegraven sloot met een beschoeiing aan de zuidkant. Het moet een behoorlijk breed water geweest zijn: het deel dat opgegraven is, is al 3 m breed hetgeen betekent dat de sloot minstens 6 m breed geweest moet zijn. De onderkant is niet gezien, daarvoor ging deze te diep. De vulling onderin (tot zover dit gezien kon worden) bestond uit veenbrokken en kleiige kluiten met grijs zand.

De overige sporen, vooral de waterput en de mestkuilen, wijzen op de aanwezigheid

Boven: 12de en 13de eeuwse sporen, perioden 3 en 4, tekenen zich af in het schone zand.

Onder: 4F, wan, gevonden in afvalkuil (5I)

van een erf op deze plaats, maar het huis of de boerderij zelf is niet aangetroffen. De greppels 4A en 4B hebben mogelijk één geheel gevormd en deel uitgemaakt van een greppel rondom een boerderij. De boerderij kan bijvoorbeeld gelegen hebben op de plek waar in de 15de eeuw een diepe kelder is gebouwd. Doorgaans bevond een waterput zich direct naast de boerderij.

De waterput (4C) was door het veen heen gegraven en had een vierkante houten constructie van 1 bij 1 m. Tijdens het maken van de waterput had men allereerst een vierkant raamwerk op de bodem gelegd en dit vastgezet met op de hoeken ingeslagen palen. De wand van de put bestond uit planken. Op een hoger niveau heeft men nog een keer een vierkant raamwerk geplaatst, zodat de wand niet snel naar binnen gedrukt zou worden. Buiten de wanden waren hier en daar plaggen gestapeld.

De mestkuil (4F) in de zuidoosthoek kwam onder kuil 5I tevoorschijn. De mestkuil had duidelijk een andere vulling en andere afmetingen en wordt daarom als oudere kuil beschouwd dan 5I (dus vóór 1225). De kuil bevatte een complete wan (zie afbeelding).

Het is opvallend dat de sporen globaal òf oost-west òf noord-zuid gericht zijn. Deze oriëntatie houdt mogelijk verband met de noord-zuid lopende oude strandwal waarop de nederzetting is ontstaan. Men kan zich voorstellen dat perceleringsgreppels of slootjes haaks op de strandwal werden gegraven in verband met de afwatering.

PERIODE 5: ca 1225 - 1275

Uit het profiel is af te lezen dat men het terrein eerst heeft geëgaliseerd met een laag zand van ongeveer 30 cm dik voordat men opnieuw ging bouwen. Deze laag

(5A) is in het profiel te zien als een lichte grijsbruine zandlaag.

De belangrijkste sporen zijn 5B t/m 5L: greppels, kuilen en mogelijke paalgaten. In het profiel is duidelijk te zien dat greppel 5B gegraven is vanaf de bovenkant van het ophogingspakket 5A. Dit vermoedelijk oorspronkelijke niveau ligt rond 0.50 +NAP. Een aantal sporen uit deze periode doorsnijdt elkaar, een aanwijzing voor verschillende activiteiten op het terrein in deze periode.

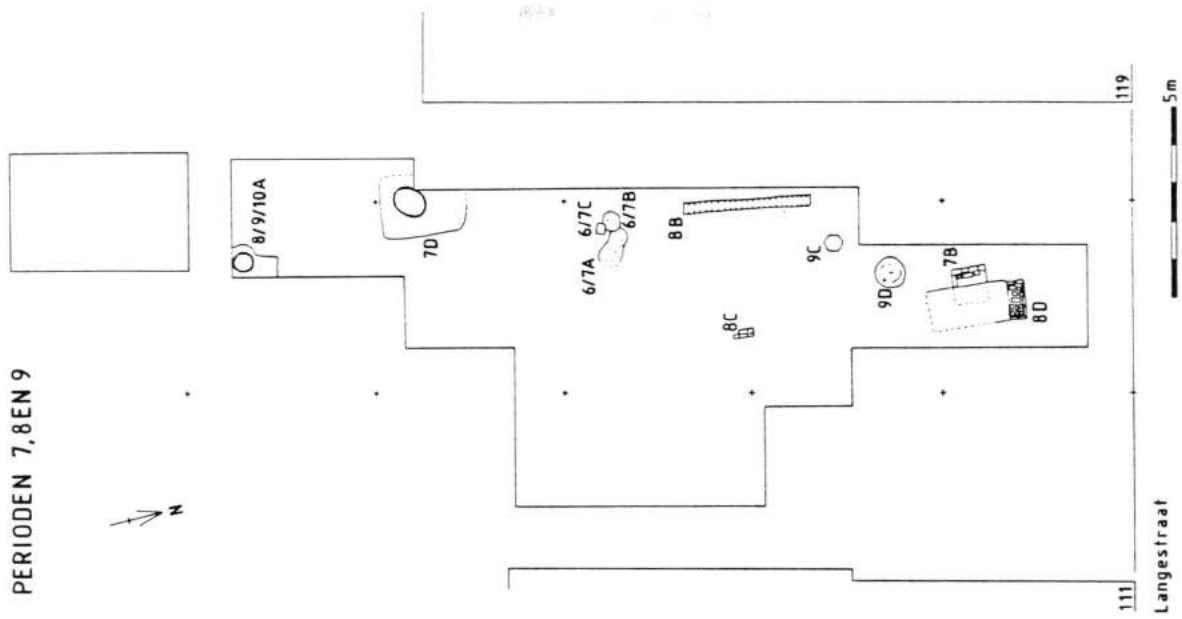
We hebben waarschijnlijk weer met een deel van een erf te maken. De greppels die in de vlakken over elkaar heenlopen, hebben op verschillende momenten vermoedelijk als erfafscheiding gediend. Het is door het beperkte opgravingsterrein niet mogelijk om iets te zeggen over de plaats van het centrum van het erf (het huis of de boerderij). Uit de paalgaten kan geen duidelijke structuur gehaald worden. Het is niet te bepalen of de palen die hier gestaan hebben, deel hebben uitgemaakt van een gebouw of bijvoorbeeld van een hekwerk.

De einddatum van deze periode wordt bepaald door een Bijna-steengoed scherfje in kuil 5I. Dit wordt gedateerd vanaf ongeveer 1270. Het overige materiaal uit de sporen bestaat onder meer uit Protosteengoed en Andenne-type aardewerk.

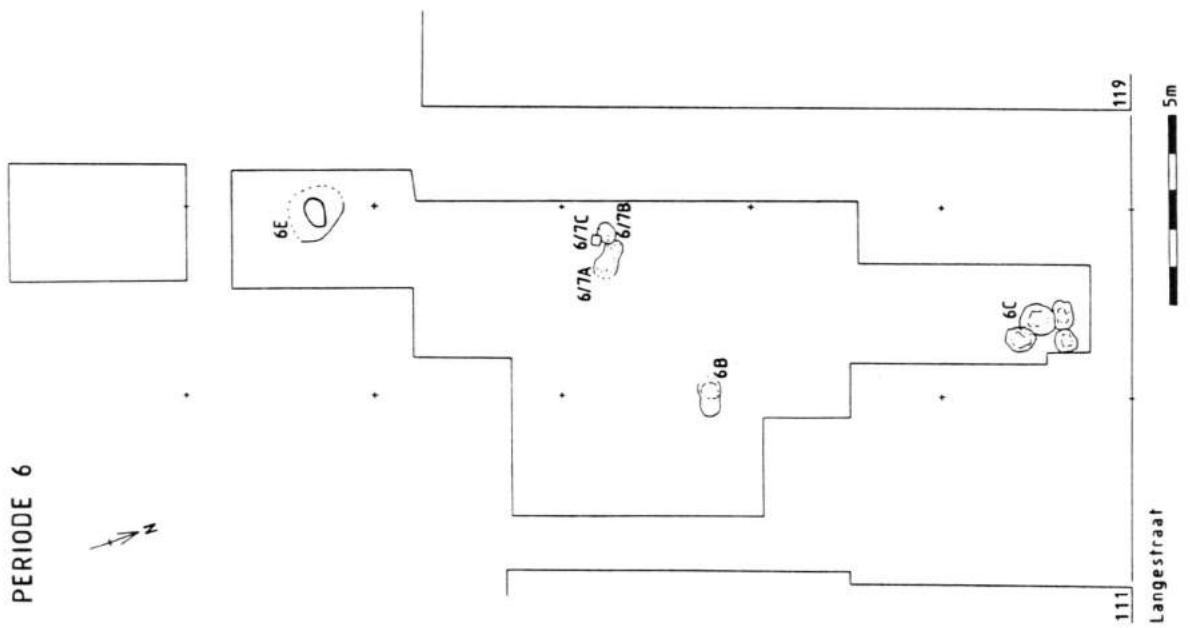
PERIODEN 6 t/m 9: 1275 - 1375

Tussen 1275 en 1375 heeft op de plaats van de opgraving steeds één huis gestaan dat vier verschillende fasen heeft gekend. Het huis stond deels op het latere erf van huis 113 en deels op dat van 115/117, hetgeen betekent dat de huidige perceelsindeling pas later, dus na 1375, is ontstaan. De verschillende fasen zijn te herkennen aan vier opeenvolgende haardplaatsen en leemvloeren. De (houten) wanden van het huis zijn niet teruggevon-

PERIODEN 7,8 EN 9

PERIODE 6

den en het is daarom niet zeker of er binnen die honderd jaar vier totaal verschillende huizen hebben gestaan of dat binnen huiswanden die honderd jaar bestonden steeds nieuwe leemvloeren en nieuwe haarden zijn aangelegd. De haarden zullen in elke fase ongeveer in het midden van het huis hebben gelegen, zodat ze zo ver mogelijk van de brandbare wanden af lagen. De rook kon door een gat in het dak ontsnappen.

De oriëntatie van de sporen uit periode 7 en 8 is opvallend, ze staan namelijk iets schuin op de Langestraat. Het gehele huis lijkt schuin te hebben gestaan. Of dit ook voor de fasen 7 en 9 geldt, is aan de hand van de sporen niet te zeggen.

Exacte dateringen van de verschillende fasen zijn moeilijk te geven, daarom worden deze slechts globaal aangegeven.

Van enkele tonputten die achterin de tuin aangetroffen zijn, kon niet vastgesteld worden bij welke fase ze gehoord hebben.

Periode 6: ca 1275 - eerste kwart 14de eeuw.

Rond 1275 is het terrein geëgaliseerd voordat men opnieuw ging bouwen. Het terrein kwam zo'n 30 cm hoger te liggen waardoor het toenmalige woonoppervlak op ongeveer 1.00 m +NAP kwam. De egalisatielaag is in het profiel te zien als een grijsbruine verrommelde laag (6A) onder de eerste leemvloer. De overige grondsporen die tot deze periode gerekend kunnen worden zijn een tonput en delen van een leemvloer met twee haardplaatsen (6B t/m 6E).

Het is niet zeker of de beide haarden tegelijkertijd bestonden. De haard zou een keer verplaatst kunnen zijn. Indien de haarden wel gelijktijdig zouden zijn, zou één haard bij het woongedeelte gehoord kunnen hebben en de andere bij een werk-gedeelte. In dit geval zouden we te maken

kunnen hebben met een huis van een ambachtsman.

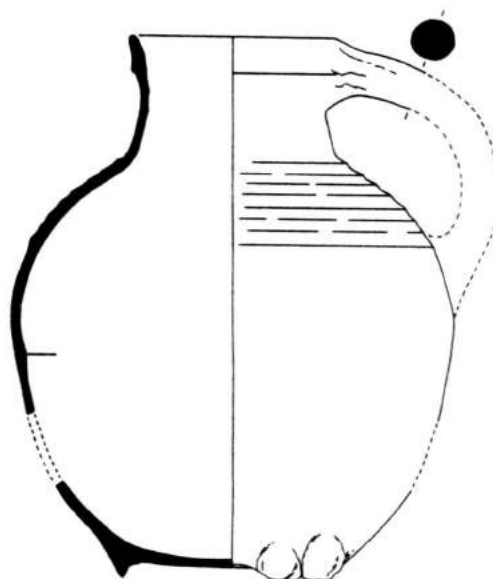
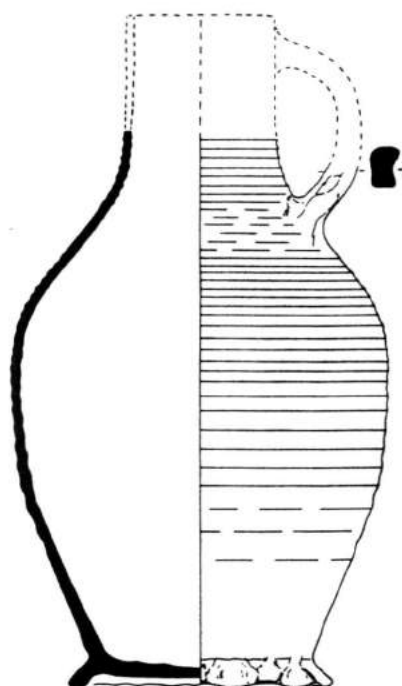
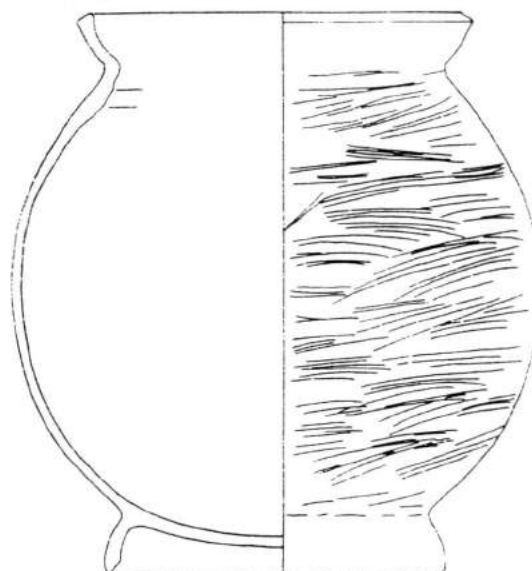
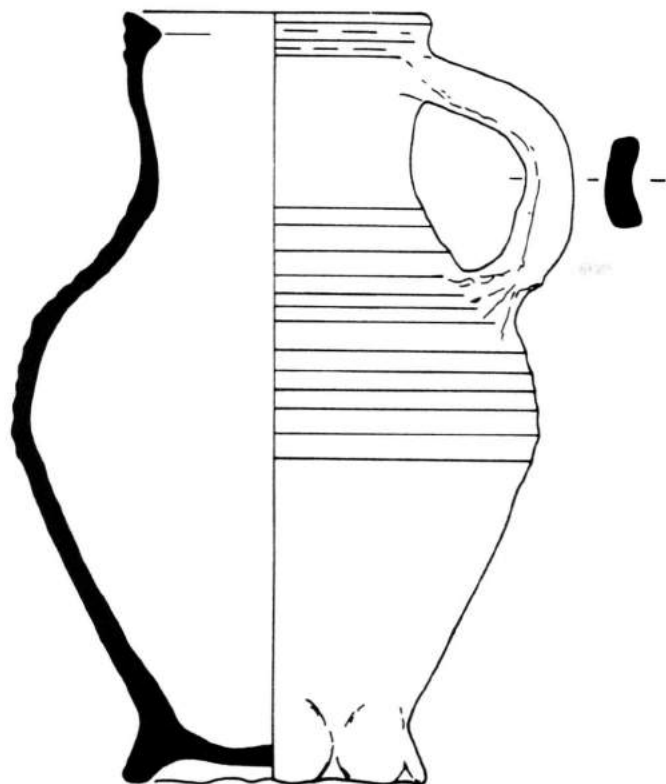
Om de minimale breedte van het huis te reconstrueren kunnen we naar het west-profiel kijken, waarin nog steeds delen van de leemvloer te zien zijn (op de profieltekening aangegeven met Z - N). Dit westprofiel bevindt zich ruim 3.5 m van de zuidelijke haard (6B). Wanneer deze haard ongeveer in het midden heeft gelegen, moet het huis minstens 7 m breed geweest zijn. De lengte moet minstens 12 m geweest zijn. Gezien de ligging van de haard aan de noordkant (6C) moet de noordelijke gevel ergens onder de huidige Langestraat gezocht worden.

Spoor 6E is een tonput die vermoedelijk eerst als waterput in gebruik is geweest en later als afvalput diende. Onderuit de put kwamen een vrijwel complete Bijna-steengoed kan en een vrijwel complete kogelpot met standing en borstelstreekversiering. Beide voorwerpen zijn te dateren in het laatste kwart van de 13de eeuw. Hoger in de put bevond zich echter ook een Siegburg steengoed scherfje, zodat de put in het eerste kwart van de 14de eeuw dichtgegooid moet zijn, mogelijk toen men met de egalisatie van het terrein voor de volgende bouwphase begon.

De sporen 6/7A t/m 6/7D kunnen zowel in deze periode als in de volgende geplaatst worden. Het zijn kuiltjes of paalgaten waarvan de betekenis niet duidelijk is.

Periode 7: eerste helft 14de eeuw

Tot deze periode behoren een egalisatielaag, een haard, delen van een leemvloer en een tonput (7A t/m 7D). Spoor 7A is een egalisatielaag die te zien is in het profiel. De haardplaats is opgebouwd uit kloostermoppen met afmetingen van 31,5 X 15,5 X 8 en 30 X 14 X 6,5. De begrenzingen van dit huis zijn onbekend omdat de (houten?) wanden verdwenen

Rechtsboven: kogelpot met bezemstreek versiering (uit 6E)
 Linksonder: kan, bijna-steengoed (uit 6E); ca 1275 - 1325
 Linksboven: kan, proto-steengoed (uit 6A); ca 1225 - 1275
 Rechtsonder: kan, grijsbakkend (uit 7D); ca 1325 - 1375

zijn. De leemvloer heeft zich in ieder geval uitgestrekt tot even ten westen van kloostermopfundering 8B uit de volgende periode. Wanneer er van uitgegaan wordt dat de haard in het midden lag, kan het huis een breedte van minimaal 6 m hebben gehad. Op grond van de overgebleven leemplekken kan gezegd worden dat het huis minimaal 7,5 m lang was. Gezien de ligging van de haard bevond de voorgevel zich waarschijnlijk onder de huidige Langestraat.

Tonput 7D wordt bij deze fase gerekend op grond van het erin aangetroffen materiaal. Dit bestaat uit roodbakkend aardewerk en steengoed uit Siegburg dat gedateerd kan worden in de eerste helft van de 14de eeuw. Steengoed met zoutglazuur ontbreekt.

Periode 8: tweede/derde kwart 14de eeuw

Na de afbraak van het hierboven genoemde huis heeft men opnieuw een egalisatielaag aangebracht (8A). In deze laag bevond zich onder andere steengoed met zoutglazuur dat te dateren is vanaf het tweede kwart van de 14de eeuw. Dit betekent dat het huis rond het midden van de 14de eeuw gebouwd zal zijn. Van dit huis resteren kloostermopfunderingen (8B en 8C) en delen van een leemvloer met daarin een haard (8E en 8D).

De rij kloostermoppen (8B) met de maten van 30 X 15 X 7 cm was vermoedelijk de fundering voor een houten zijwand. "Fundering" 8C heeft mogelijk als poer dienst gedaan voor een dakdragende paal (een "staander") die in het midden van het huis heeft gestaan. De poer bestond uit delen van kloostermoppen met een afmeting van 28 X 14 X ? cm. De haardplaats was ook opgebouwd uit kloostermoppen, met afmetingen van 29 X 14 X 6 cm en 30 X 15 X 7,5 cm. Wanneer zowel de poer als de haard in het midden van het

huis hebben gelegen, dan moet het gebouw minstens 6,5 m breed zijn geweest. De lengte moet minimaal 10,5 m geweest zijn. De noordgevel moet zich gezien de ligging van de haard ook ergens onder de Langestraat hebben bevonden.

De tonputten 8/9/10A en 8/9/10B kunnen op grond van het materiaal dat er uit kwam zowel in deze periode als in de volgende twee geplaatst worden. Dit materiaal bestaat uit grijs- en roodbakkend aardewerk.

Periode 9: derde kwart 14de eeuw - ca 1375

De periode begint weer met een egalisatielaag (9A), de overige sporen zijn een mogelijke poer, namelijk een groot stuk zeshoekig natuursteen, een haardplaats en een verbrande leemvloer (9B t/m 9D). De eerder genoemde tonputten 8/9/10A en 8/9/10B zouden ook bij dit huis gehoord kunnen hebben. Over de afmetingen van het gebouw kan niets gezegd worden, omdat zich alleen wat leemplekken rond de poer en de haard bevonden.

De verbrande vloer waarin zich ook verbrande scherven bevonden, doet vermoeden dat het huis door brand aan haar einde is gekomen. Het is opvallend dat zich in tonput 8/9/10A ook verschillende verbrande scherven bevonden. Op grond hiervan zou deze tonput mogelijk eerder onder deze periode dan onder de andere twee perioden geplaatst kunnen horen.

PERIODE 10: ca 1375 - 1400

Deze periode begint met een egalisatielaag (10A) die te dateren is in de tweede helft van de 14de eeuw. Mogelijk als onderdeel van een grotere reorganisatie in de stad heeft men een wijziging in de percelering aangebracht. De overige sporen uit deze periode (10B t/m 10G) wijzen op de aanwezigheid van twee huizen

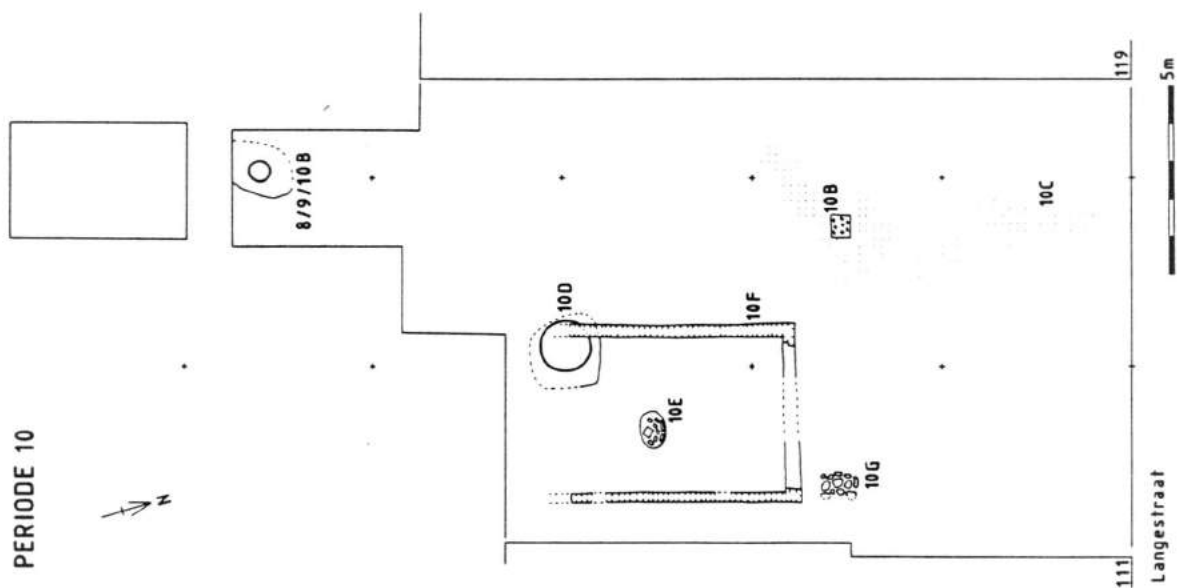
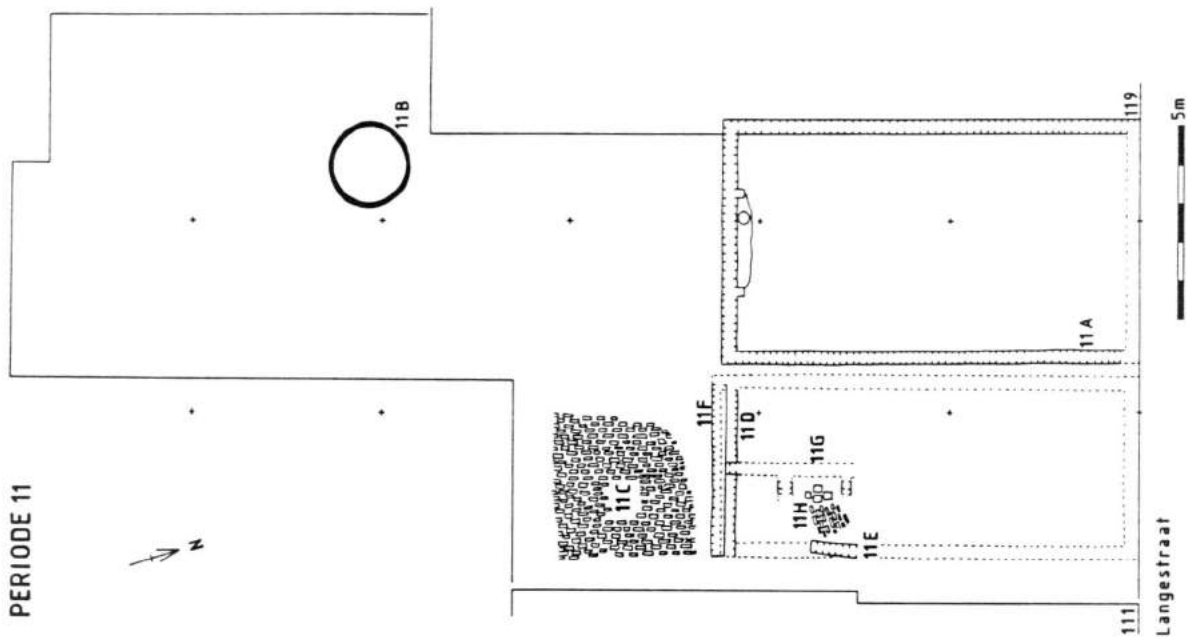

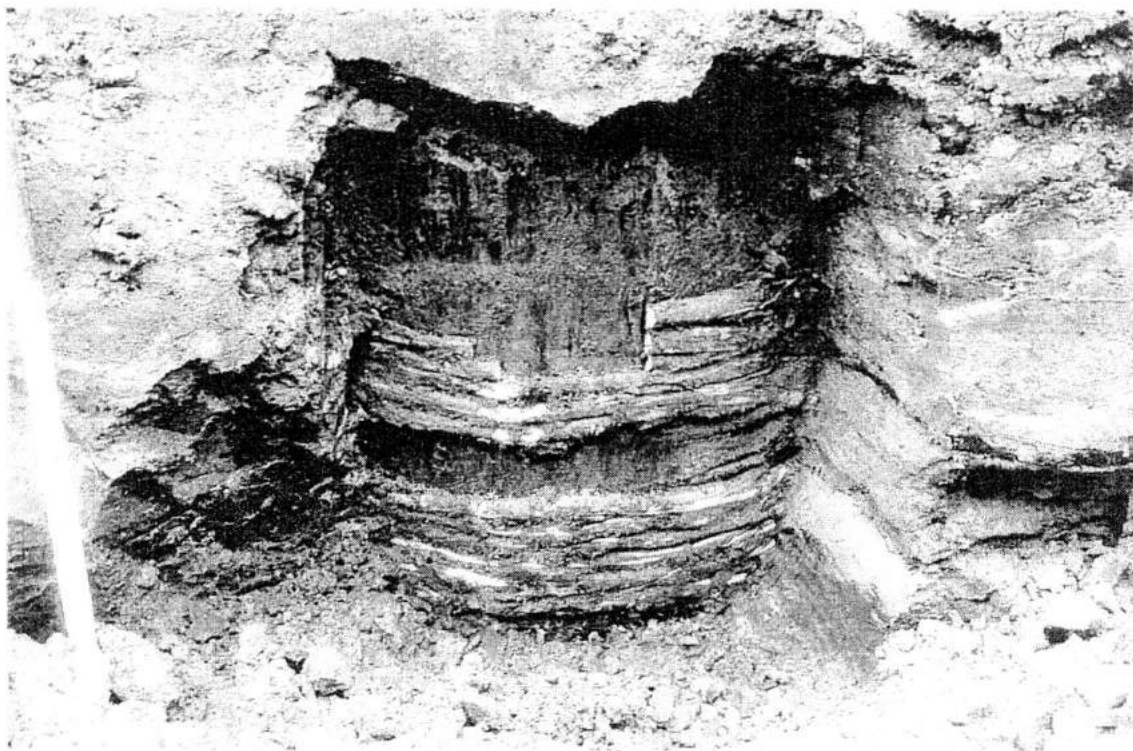
4C: 12de eeuwse vierkante waterput

Links: 10F, op de
voorgond twee fun-
deringen van woning
met centrale haard
(10B).

12D, grote kelder
met zuilen en plavui-
zenvloer

Boven: 10D, waterput gemaakt van houten ton. Behorende bij huis 10F

Onder: bezoek van enkele wethouders en raadsleden aan de opgraving

die op percelen met min of meer dezelfde afmetingen als de huidige stonden. De huidige percelering is dus pas vanaf ca 1375 te dateren. De panden waren toen nog iets smaller in verband met de aanwezigheid van een steegje tussen de panden 113 en 111 van een meter breed en een smalle ruimte tussen de panden 113 en 115/117 voor de afvoer van regenwater, de zogenaamde osendrop. De osendrop of druipstrook was onder meer nodig omdat men nog geen dakgoten toepaste.

Van pand 115/117 uit deze periode is alleen de onderkant van een vierkante haard teruggevonden (10B). Deze bestond uit rechtopstaande stukken plavuis en baksteen. Gezien de ligging van de haard, namelijk in het midden van het huis, heeft hier mogelijk een houten huis gestaan. Dit huis heeft een leemvloer gehad (10C). De tonputten 8/9/10A en 8/9/10B kunnen wat betreft de vondsten ook in deze periode bij dit huis geplaatst worden.

Ter plekke van het huidige pand 113 zijn resten gevonden van een huis dat meer naar achteren gelegen was. Vermoedelijk was er voor aan de straat een open plaatsje, voorzien van een keienbestrating waarvan een deel is teruggevonden. Het huis heeft mogelijk uit een voor- en een achterhuis bestaan. De scheiding tussen de twee delen lijkt op 5 m vanaf de noordgevel te liggen: tot een lengte van 5 m vanaf de noordkant waren de zijgevels stevig gefundeerd. Na 5 m hield het onderste deel van de westfundering abrupt op en was deze netjes afgewerkt precies op de plaats waar een tonput (10D) was aangelegd. De bovenste twee lagen van deze fundering liepen rommelig verder in de lengterichting van het huis over de tonput heen. Ook bij de oostfundering wordt deze na 5 m rommeliger. Het verschil in zwaarte van de fundering aan de voor- en achterkant heeft mogelijk te ma-

ken met de aanwezigheid van een stenen voorhuis en een houten achterhuis die op de bakstenen fundering gezet was.

Omdat de westfundering zo abrupt stopt bij de tonput, lijkt deze bewust tijdens de bouw van het huis hierin verwerkt te zijn. De put heeft mogelijk eerst als waterput gefunctioneerd en pas later een functie als beerput gekregen.

De ovale haardplaats (10E) is vermoedelijk in verband met de aanwezigheid van een houten tussenwand in het midden van het huis aangelegd. De haard was opgebouwd uit bakstenen. Restanten van een vloer zijn niet teruggevonden.

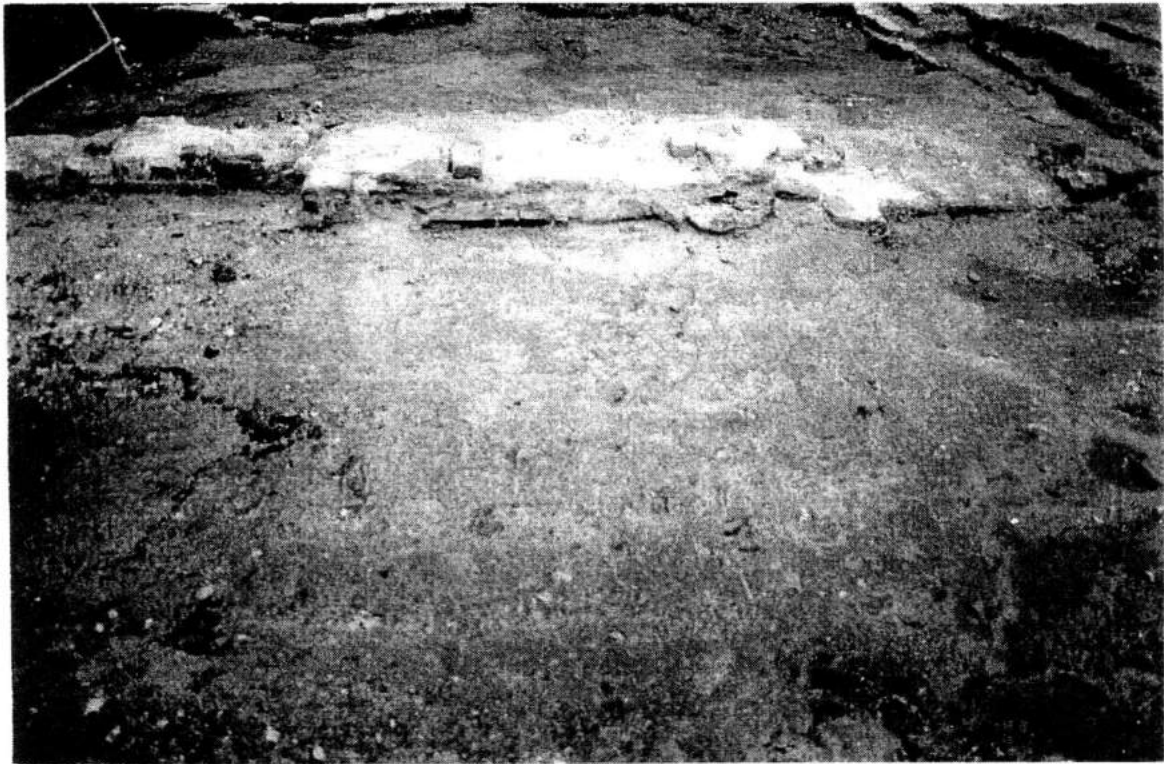
PERIODE 11: ca 1400 - 1425

Rond 1400 werden de oude huizen vervangen door twee huisjes die vermoedelijk allebei direct aan de straat stonden. De osendrop was nog steeds tussen beide panden aanwezig.

Van pand 115/117 zijn alle funderingen, behalve die van de voorgevel teruggevonden. De westgevel was in 1992 nog grotendeels in stand en bevatte nog sporen van twee van de drie muurstijlen. Dit is mogelijk nog de oorspronkelijke muur van rond 1400. Tegen de achtergevel bevond zich een haard: een ingegraven puinkuil met een aspot er naast (zie afbeelding). Deze pot van grijsbakkend aardewerk is te dateren rond 1400. Aan weerszijden van de puinkuil bevonden zich aanzetten voor de wangen van een schouw. Tussen deze aanzetten en de achtergevel was geen naad te zien, hetgeen betekent dat de haard gelijk met de bouw van het huis is geplaatst.

Beerput 11B bevat vondsten die te dateren zijn vanaf ongeveer 1400 en zal daarom bij het huis gehoord hebben.

Van pand 113 is uit deze periode slechts een deel van de achtergevel en een klein

Boven: 11A, tussenmuur met haarden en leemvloer

De achtergevels van 11A en 11D op dezelfde lijn. De westmuur van 113 loopt er overheen.

deel van de oostgevel teruggevonden. De achtergevel loopt in dezelfde lijn als de achtergevel van pand 115/117 hetgeen doet vermoeden dat het destijds om twee identieke panden ging. Achter pand 113 bevond zich een (binnen)plaatsje dat was geplaveid met rode bakstenen. Dit straatje was sterk verzakt in de richting van de tonput uit de vorige periode.

Na enige jaren is de achtergevel van dit pand vernieuwd, waarbij de nieuwe iets naar achteren is geplaatst ten opzichte van de oude gevel, deels over het straatje heen (muur 11F). Het straatje verloor hierbij zijn functie. In het interieur vonden toen ook enige veranderingen plaats. Vanaf de nieuwe achtergevel bouwde men een dwarsmuur (11G) richting straat met aan de oostkant daarvan een haard. De vloer voor de haard was bekleed met baksteen.

PERIODE 12: ca 1425 - 1550/1575

Vanaf deze periode lopen de bouwactiviteiten van de beide panden niet meer parallel. Desondanks is toch een grove periode indeling aangehouden.

Vermoedelijk is de kelder van 113 in de 15de eeuw gebouwd. Deze kelder (12D) heeft een afmeting van ongeveer 5,3 m X 6,6 m. Op verschillende punten waren de aanzetten van een graatgewelf nog aanwezig. Dit werd ondersteund door twee pilaren waarvan restanten nog aanwezig waren. De sokkels van deze pilaren konden helaas niet bekeken worden omdat in een latere periode de plavuizenvloer 17 cm verhoogd was en de latere vloer tijdens de opgraving niet verwijderd kon worden. In de noordoost-hoek van de kelder bevindt zich een verhoging waar bijvoorbeeld potten opgezet konden worden.

De kelder was oorspronkelijk toegankelijk vanaf de straatkant. Het dicht gemet-

selde trapgat was nog zichtbaar. Daarnaast bevond zich van oorsprong ook een binnentrap in de noordwesthoek. De top van het keldergewelf bevond zich ongeveer een halve meter boven de straat. Hierop bevond zich destijds een "opkamer".

Het is niet duidelijk of pand 113 in deze periode een achterhuis heeft gehad. Sporen zijn hiervan niet teruggevonden.

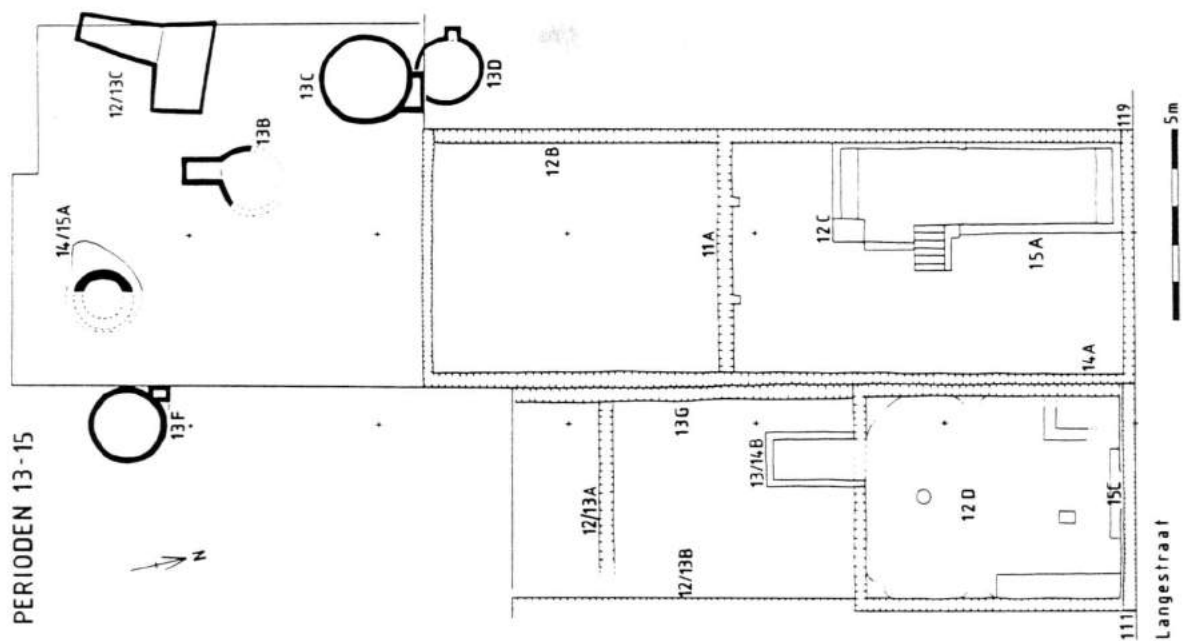
Uit historische bronnen blijkt dat dit pand samen met pand 111 een dubbelpand is geweest. Samen vormden ze tot 1584 de herberg het Schaeck. De verdere bouwgeschiedenis zal in het hoofdstuk over het bouwhistorisch onderzoek worden beschreven.

Pand 115/117 werd in deze periode ruim 7,5 m naar achteren uitgebreid (muur 12B). De oude beerput (11B) werd hierbij gesloopt en een nieuwe, iets grotere, werd op het restant van de oude gebouwd en in verband gemetseld met de nieuwe achtergevel. De datering van de uitbreiding wordt zodoende bepaald door de einddatering van put 11B en begindatering van beerput 12A. De vondsten uit de beerputten dateren de verbouwing rond 1500, mogelijk nog in het laatste kwart van de 15de eeuw.

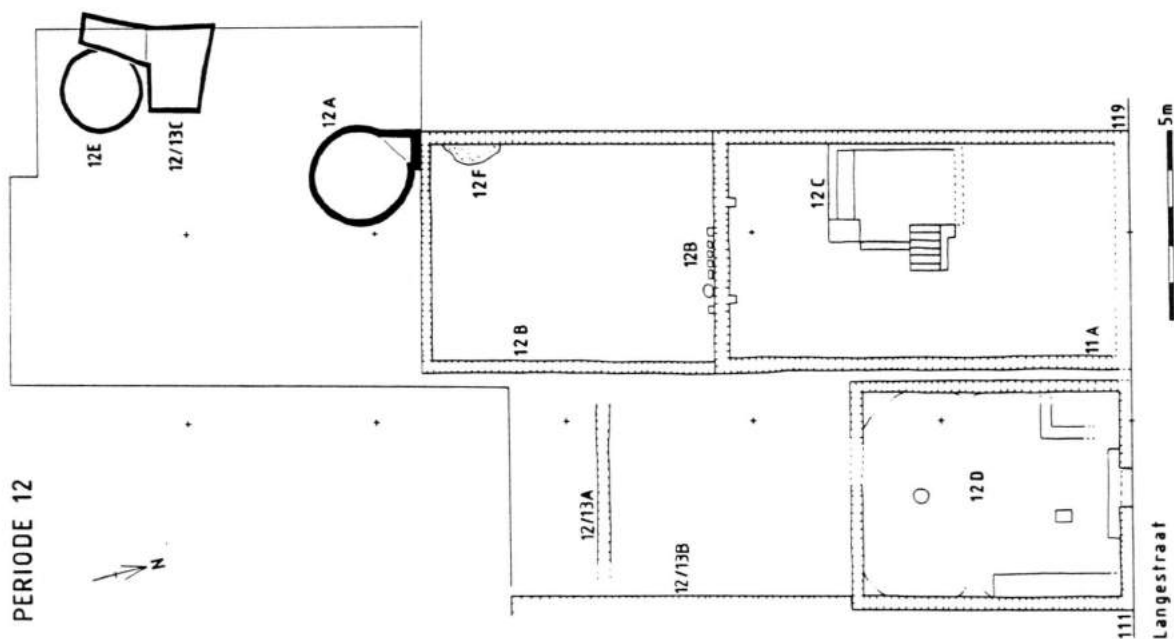
De oorspronkelijke achtergevel van ca 1400 werd toen tussenmuur, waarbij tevens een haard aan de zuidkant werd geplaatst. De naad tussen de aanzetten van deze haard en de achtergevel wijst duidelijk op een latere toevoeging. Ook bij de haard aan de zuidkant was nog een ingegraven aspot aanwezig (zie afbeelding). De verschillende leemplekken die teruggevonden zijn in de aanbouw wijzen op de aanwezigheid van een leemvloer in dit deel van het huis.

Vermoedelijk werd in deze tijd een kleine kelder (12C) toegevoegd aan het voorhuis. Het is duidelijk een toevoeging om-

PERIODEN 13-15

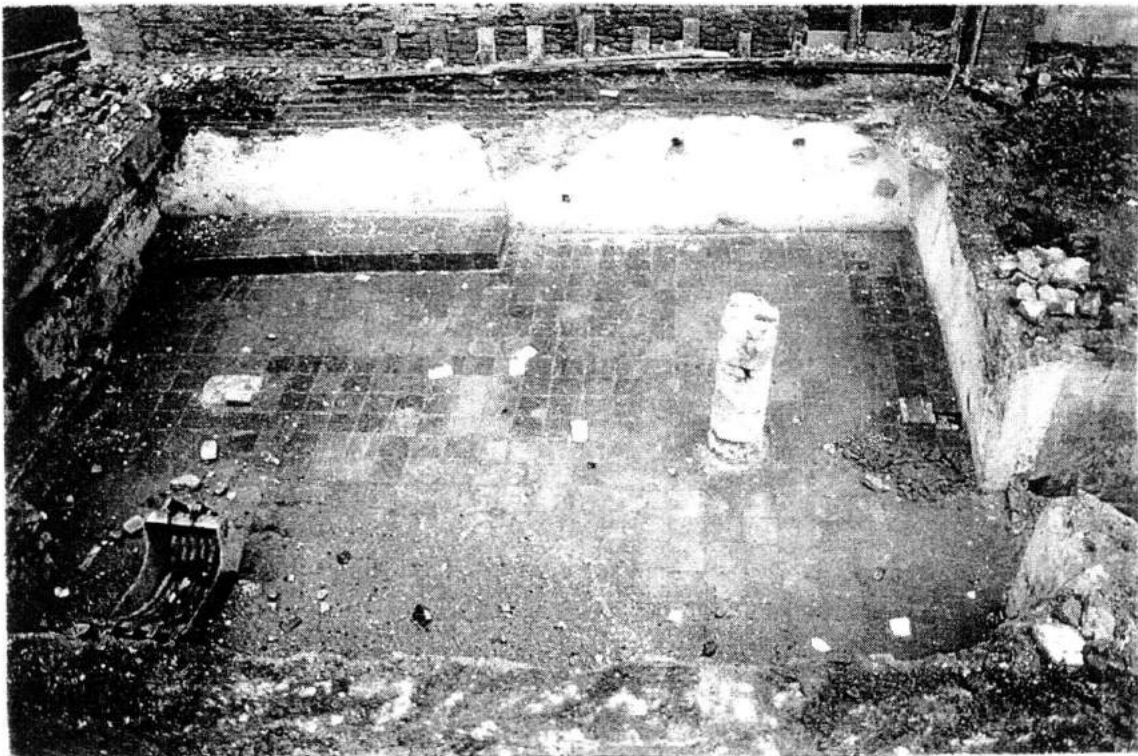
PERIODE 12

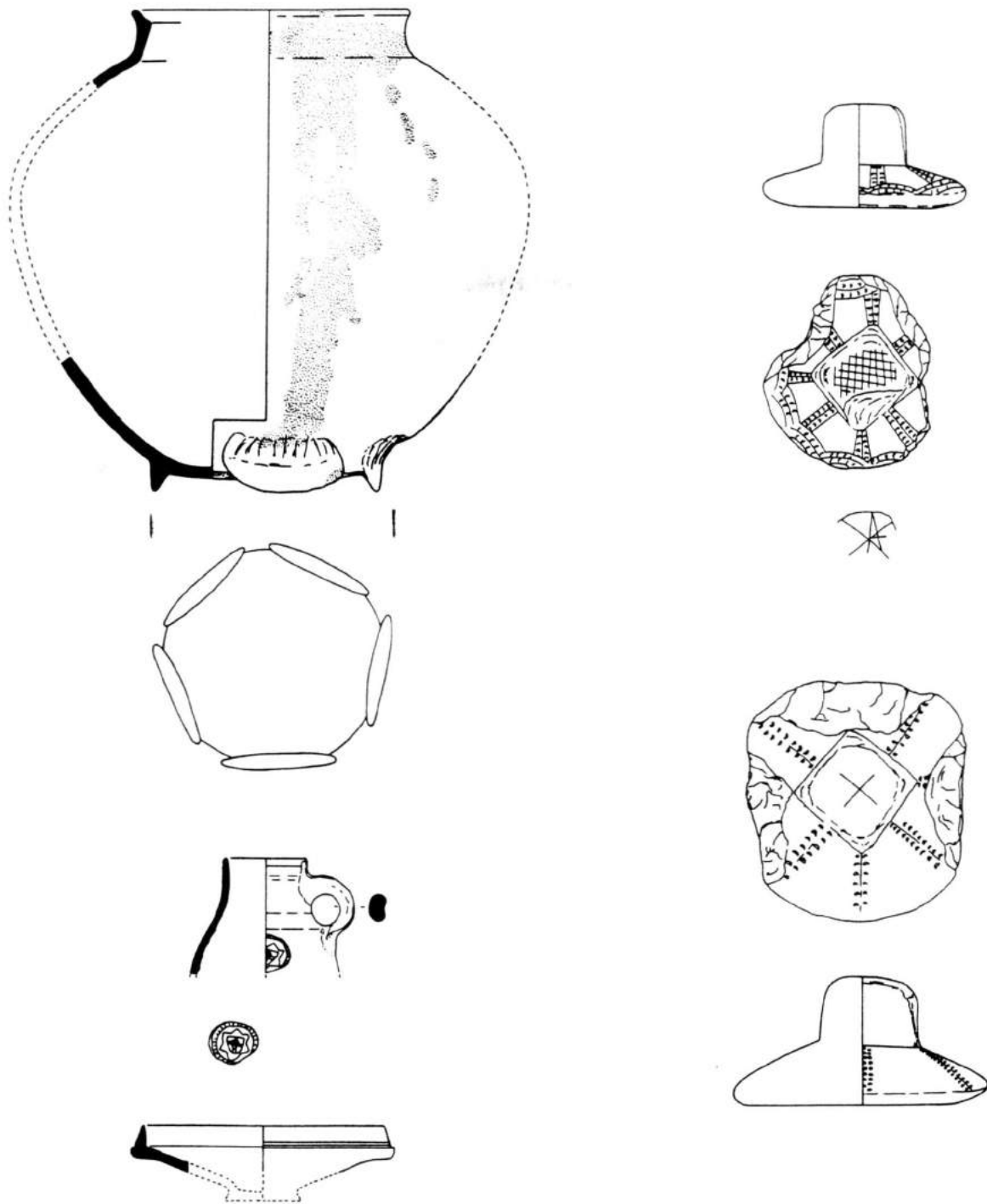

Boven: 12D, de kelder van pand nr. 113 wordt uitgegraven. Op de voorgrond een bakstenen gepleisterde zuil

Onder: 12D, de kelder schoon opgeleverd! Links is ook nog de vierkante zuil te zien

Boven: vondstmateriaal van ca 1500: **kuil (12F)**
 links: roodbakkende aspot
 Siegburg kan met appliques
 Siegburg drinkschaal
 rechts: twee roodbakkende dovers/deksels met stempelwerk en huismerk

dat de kelder een eigen zijmuur heeft en niet verwerkt is in de westgevel van het huis. De aanzet van een tongewelf op de kelder was nog zichtbaar. De kelder is in later tijd vergroot en voorzien van een buiteningang, mogelijk in de 19de eeuw (15A).

Tegen de zijmuur van het achterhuis is een kuil (12F) gevonden die was gevuld met materiaal afkomstig van een gesloopte haard, met onder andere een grote plavuis met een gat erin die op een aspot werd gelegd, twee daarbij behorende dek-sels en fragmenten van een grote pot. Het materiaal is te dateren rond 1500. Het is opvallend dat de diameter van de roodbakkende aspot die nog in situ aanwezig was bij de nieuwe haardplaats overeenkomt met de diameter van het gat in de grote plavuis. Het lijkt waarschijnlijk dat de haardplaats een keer vervangen is. Mogelijk is dit tegelijk gebeurd met de vervanging van de leemvloer door een plavuisen vloer. Resten van een dergelijke vloer zijn teruggevonden tegen de oostgevel.

In deze periode bevond zich in de tuin achter pand 119 een beerput die later is vervangen. Allereerst was er beerput 12E, een rond model, van ongeveer 1475 tot 1525. De tweede is put 12/13C, die deels over 12E heen gebouwd is. Deze L-vormige put is te dateren van ca 1575 tot 1625.

PERIODE 13: ca 1550/1575 - 1700

Vanaf deze periode vonden grote verbouwingen plaats aan de panden 113 en 115/117. Deze wijzigingen zijn vrijwel uitsluitend bekend door de bouwhistorische waarnemingen. Hierop wordt in het volgende hoofdstuk ingegaan.

Archeologisch gezien zijn het vooral de beerputten die de aandacht trekken.

Tussen 1611 en 1632 verwierf de eigenaar van 115/117 ook het buurpand 119. Waarschijnlijk kwam het grootste deel van de tuin achter pand 119 toen bij pand 115/117. Op het terrein achter pand 119 werd namelijk een beerput (13C) aangelegd ter vervanging van beerput 13B. Deze put werd gebouwd tegen een (nieuwe) schutting die een klein binnenplaatsje achter 119 afsloot. Omstreeks dezelfde tijd kwam op het binnenplaatsje een nieuwe beerput (13D) in gebruik ter vervanging van 12/13C. Op de inhoud van al deze beerputten wordt nader ingegaan in volgende hoofdstukken.

De beerput (13F) die achterin de tuin van pand 113 is gevonden, is mogelijk te koppelen aan het moment dat het dubbel-pand 111/113 gesplitst werd in 1584. De vondsten uit de beerput zijn te dateren vanaf het laatste kwart van de 16de eeuw, hetgeen globaal overeen komt met de historische datering. De put functioneerde tot in het eerste kwart van de 19de eeuw, maar werd verschillende keren geleegd.

NOTEN

1. Westerhoff 1987: 115.
2. De Jong en Van Regteren Altena 1972: 40.
3. De Jong en Van Regteren Altena 1972: 37.
4. Brandt 1988: 237. Met dank aan M. Meffert en A. Bosman (IPP - Amsterdam) voor het bekijken van het aardewerk. De periode heeft een C-14 datering tussen 2750 en 2600 BP (calibratie: wschl tussen 900 en 800 v Chr.).
5. De Heul: Cordfunke 1972.
6. De opgraving vond plaats in augustus 1995. De uitwerking moet nog plaatsvinden.
7. Janssen 1983: 190-191.

4. BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

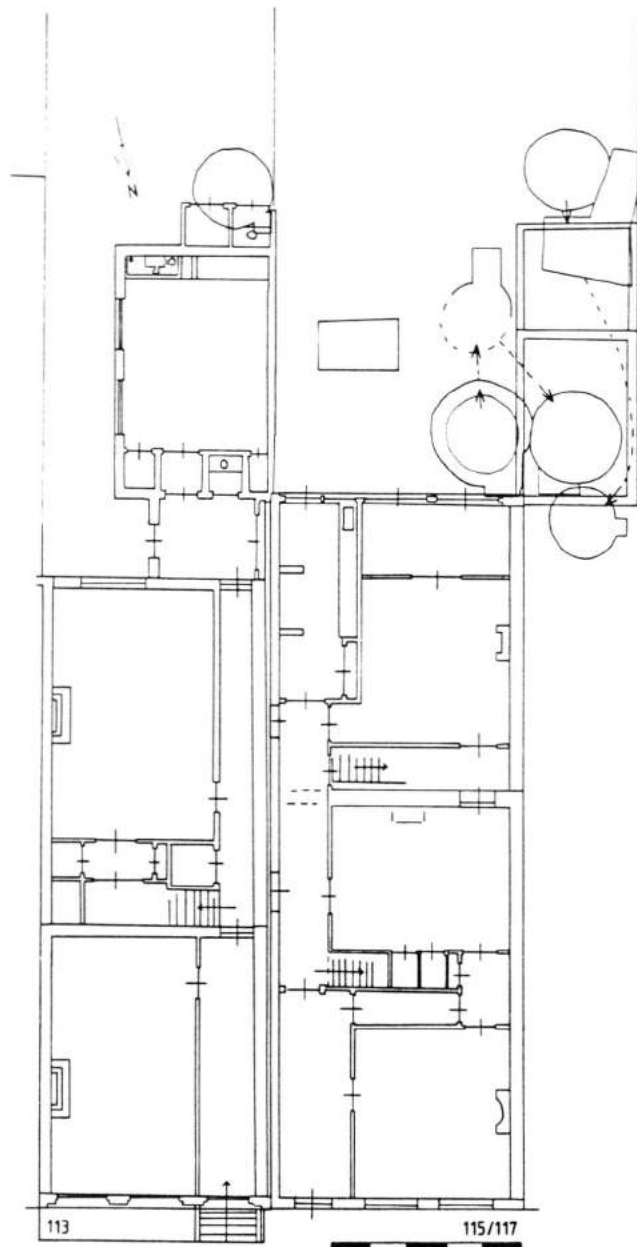
P. Bitter

Direct na de rampzalige brand van december 1992 zijn pogingen gedaan tot een bouwhistorische verkenning.¹ De bouwvalligheid beperkte de mogelijkheden echter aanzienlijk, ook tijdens de sloop. Het rechterpand, waar de brand was ontstaan, was versinterd en ingestort. Van het linkerpand begaven enige tijd later onverhoeds de vloerbalken van de verdieping het, gelukkig zonder persoonlijk letsel te veroorzaken. Er zijn in deze periode slechts enkele opmetingen gedaan, er moest worden volstaan met fotografie vanaf de achterkant en vanaf de straatzijde. Wel werd duidelijk dat achter de monumentale gevels panden waren verscholen van een veel grotere ouderdom.

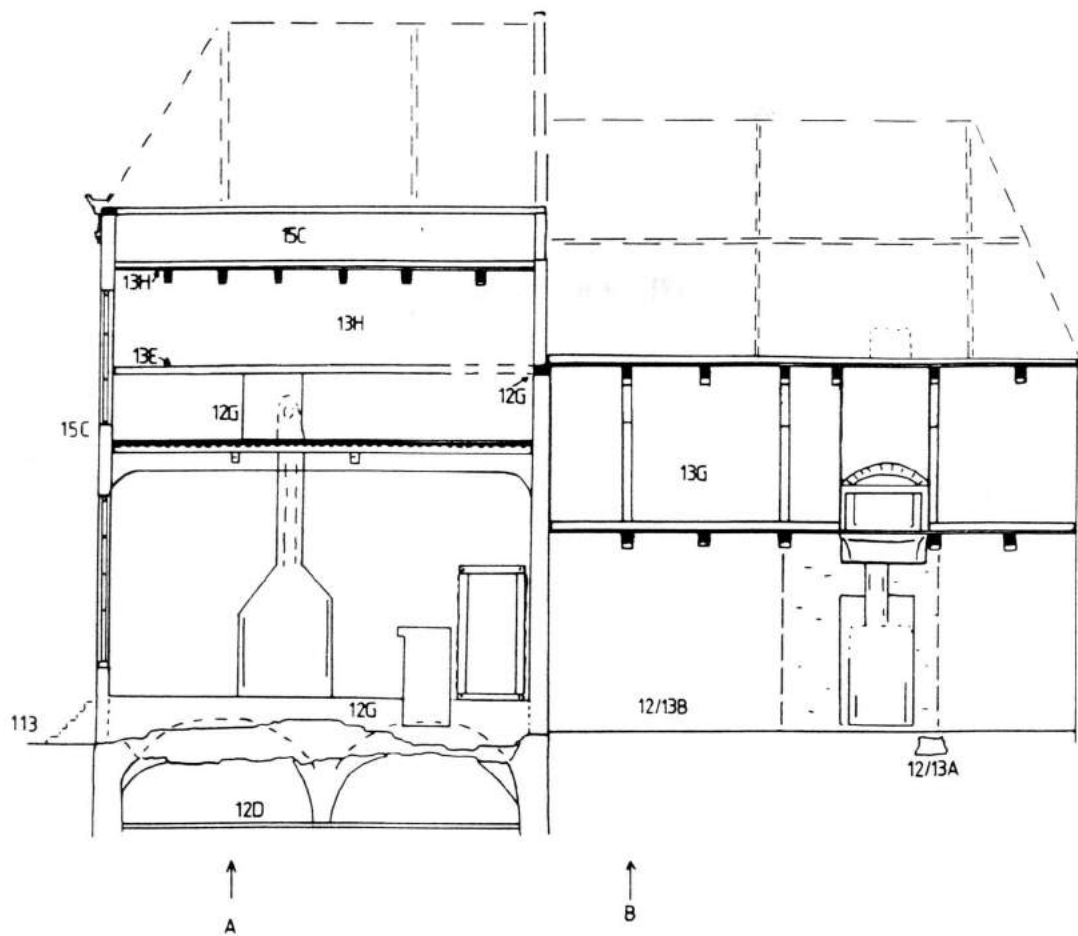
Na de sloop is nog één muur blijven staan die bouwhistorisch van belang is, de oostgevel van het linkerpand Langestraat 113. Deze muur werd namelijk gedeeld met Langestraat 111. Tijdens de opgravingen is deze muur in detail opgemeten en getekend.

Ondanks de onvolledigheid van deze documentatie (zo zijn metselverbanden en steenmaten nauwelijks vastgelegd) is er veel mee te doen. Dit komt met name doordat van beide panden nog gedetailleerde oude tekeningen en opmetingen bestaan, opgesteld voor bouwaanvragen aan de gemeente en bewaard in het gemeentelijke archief Bouwen Woningtoezicht. Van beide panden is de oudste bewaarde bouwtekening gemaakt bij de eerste verandering van woonhuis tot winkel. Het linkerpand werd in 1913 sterk verbouwd door de vestiging van een winkel in het voorhuis, waarvoor de kelder is gesloopt. In 1957 kreeg de winkel een andere onderpui. In 1973 verdween de woonfunctie en vond een uitbraak plaats van de gehele begane grond, waarbij de keuken achter het huis vervangen werd door een betonnen 'doos'. In 1933 werd in het rechterpand de voorkamer omgebouwd tot winkel met een nieuwe onderpui. In 1948 werden werkruimten aangebouwd, in 1957 werd de winkelpui vernieuwd. De klokgevel werd bovendien in 1953 gerestaureerd. De verbouwingen weerspiegelen het veranderingsproces van de Langestraat van chique woonstraat tot levendige winkelstraat in de loop van de 20ste eeuw. Dankzij deze tekeningen is nog iets van de oude indeling van de beide woonhuizen bekend. Natuurlijk hebben we geen zicht op de voorgeschiedenis van deze indelingen.

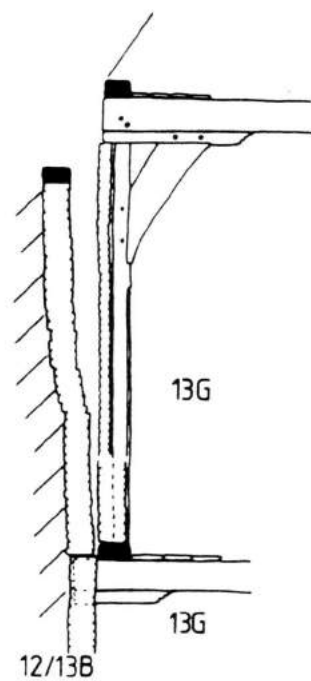
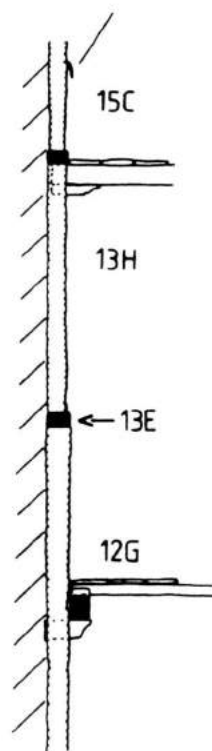
De bouwhistorische sporen worden op dezelfde wijze gecodeerd als de archeologische. De bouwonderdelen zijn doorgenummerd ten opzichte van de archeologische sporen. In een bijlage in dit rapport worden zowel de archeologische als de bouwhistorische sporen nog in detail beschreven. In dit hoofdstuk worden derhalve niet van elk onderdeel allerlei details vermeld zoals steensoorten.

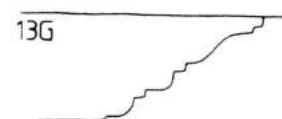
Plattegronden van Langestraat 113 en 115/117 in resp. 1913 en 1933, met daarbij ingetekend de beerputten uit de opgraving (de pijlen verwijzen naar de opvolging).

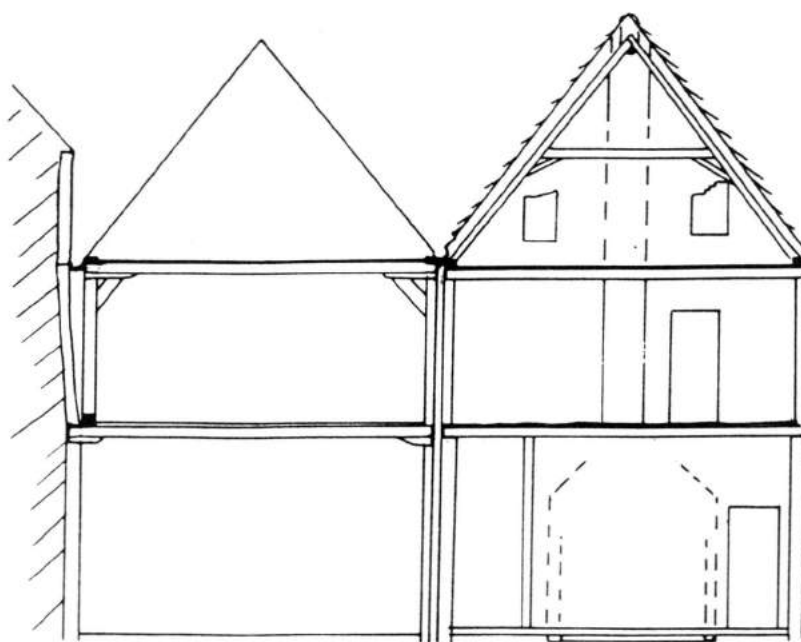
Langestraat 113: boven: op-stand met oostelijke zijmuur. De codes verwijzen naar de archeologische en bouwhistorische sporen. Rechts: twee doorsneden ter plekke van A en B, met profielen van consoles en sleutelstukken.

A

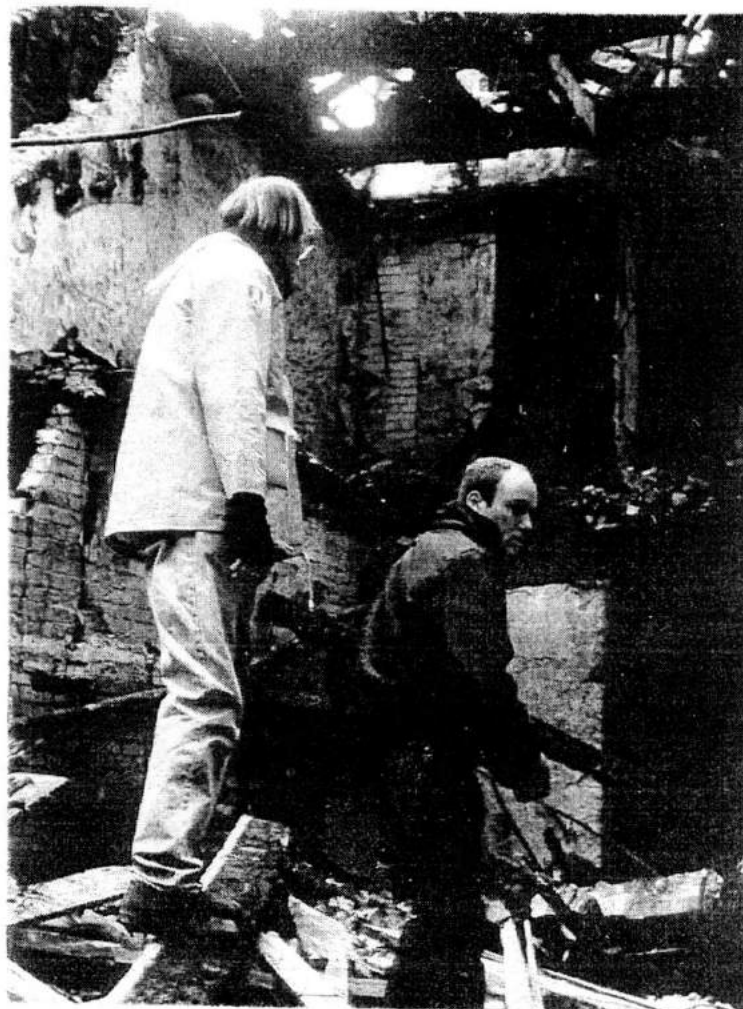
B

Voorgevels van de panden Langestraat 113 en 115/117, naar de opmetingen uit resp. 1913 en 1933. Doorsneden op grond van bouwhistorisch onderzoek.

Links: Langestraat 113 en -
115/117 tijdens de sloop.

Rechts: Rob Roedema en Mar-
cel Corbié tijdens het bouwhis-
torisch onderzoek.

Boven: Langestraat 113 vanuit achterhuis richting Noorden. De moerbalk hangt links.

Onder: Langestraat 113: detail van de oostelijke zijmuur ten tijde van de sloop. Onderin zien we de strijk balk met inkepingen voor de kinderbinten, behorend bij de oudste kern van het geslooptre pand (12G). Hierbij hoort ook de muurplaat die rechtsboven uitsteekt boven de afgehakte achtergevel. Linksboven (doorsneden door de moderne deuropening) een deel van de muurplaat van verbouwingsfase 13E.

LANGESTRAAT 113

De herberg Het Schaeck

De oostgevel van dit pand, tijdens de opgraving in detail opgemeten, weerspiegelt een aantal opeenvolgende bouwfasen. Het oudste onderdeel is tijdens de opgravingen weer te voorschijn gekomen, namelijk de grote kelder onder het voorhuis die in 1913 deels was gesloopt en met puin gedempt (12D). Deze was van een type waarvan in Alkmaar tot dusverre weinig parallellen bekend zijn.² De binnenmaten zijn ca 5.30 bij 6.60 meter. Hij was oorspronkelijk overdekt met een graatgewelf, gedragen door twee pilaren. De achterste was een ronde pilaar van gehakte bakstenen op een hardstenen 12-zijdige sokkel, de voorste was een rechthoekige pilaar van baksteen. Het gewelf was aan de straatzijde asymmetrisch doordat de noordelijke pilaar naast het midden was geplaatst, teneinde meer ruimte te geven aan een inwendige trap in de noordwesthoek van de kelder. Ook was middenin de voorgevel van origine een kelderuitgang naar de straat aanwezig. In 1993 was hiervan alleen de dichtgezette opening nog over. Door een betonnen puifundering uit 1973 was het niet mogelijk te onderzoeken hoe de kelderingang aan de straatzijde was afgewerkt. Bij de bouw van de lijstgevel heeft men de oude buiteningang gedicht en de kelder voorzien van twee kleine vensters.

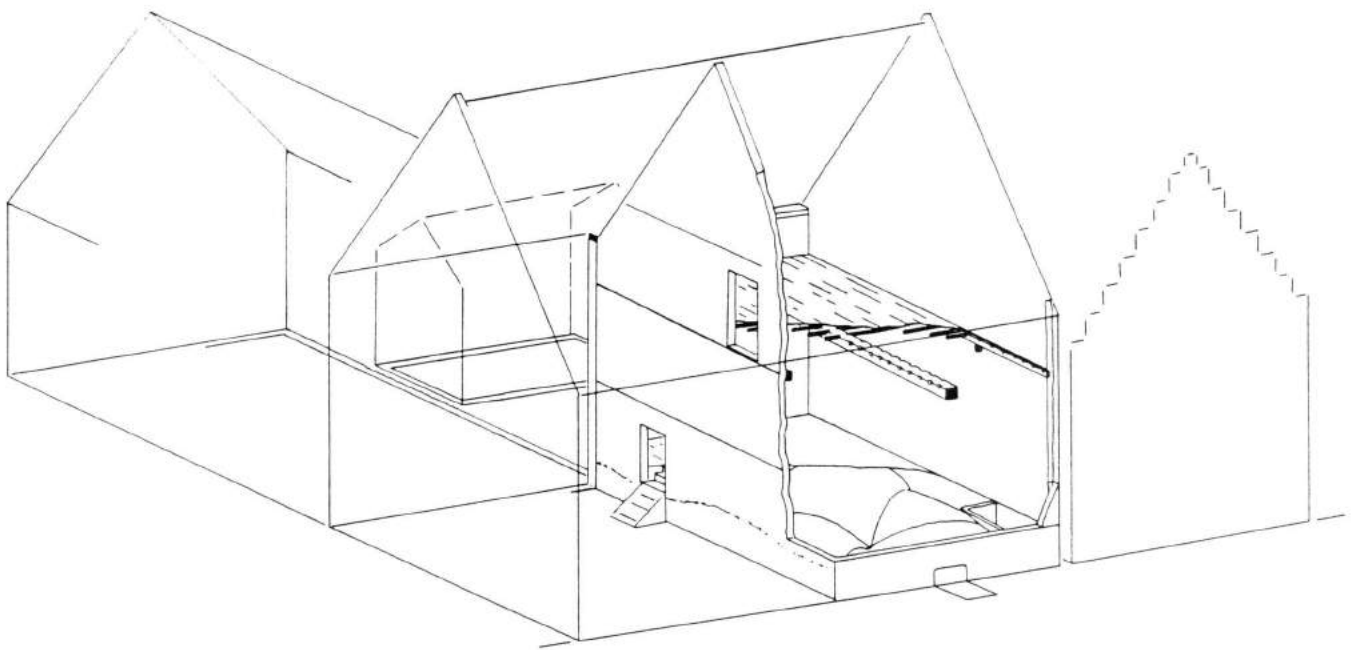
Aangezien de kelder in 1993 onder de nieuwe winkel werd gehandhaafd, is ervan afgezien om de 18de- of 19de-eeuwse tegelvloer open te breken. Wel is één tegel gelicht om te zien of er een oudere vloer onder zat, welke inderdaad ca 17 cm dieper werd aangestoten (rode tegels van onbekend formaat). Hierdoor is ook niet bekend of de kelder al van origine deze asymmetrische opbouw heeft gehad - het zou bijvoorbeeld kunnen dat hij oor-

spronkelijk twee identieke ronde pilaren heeft gehad.

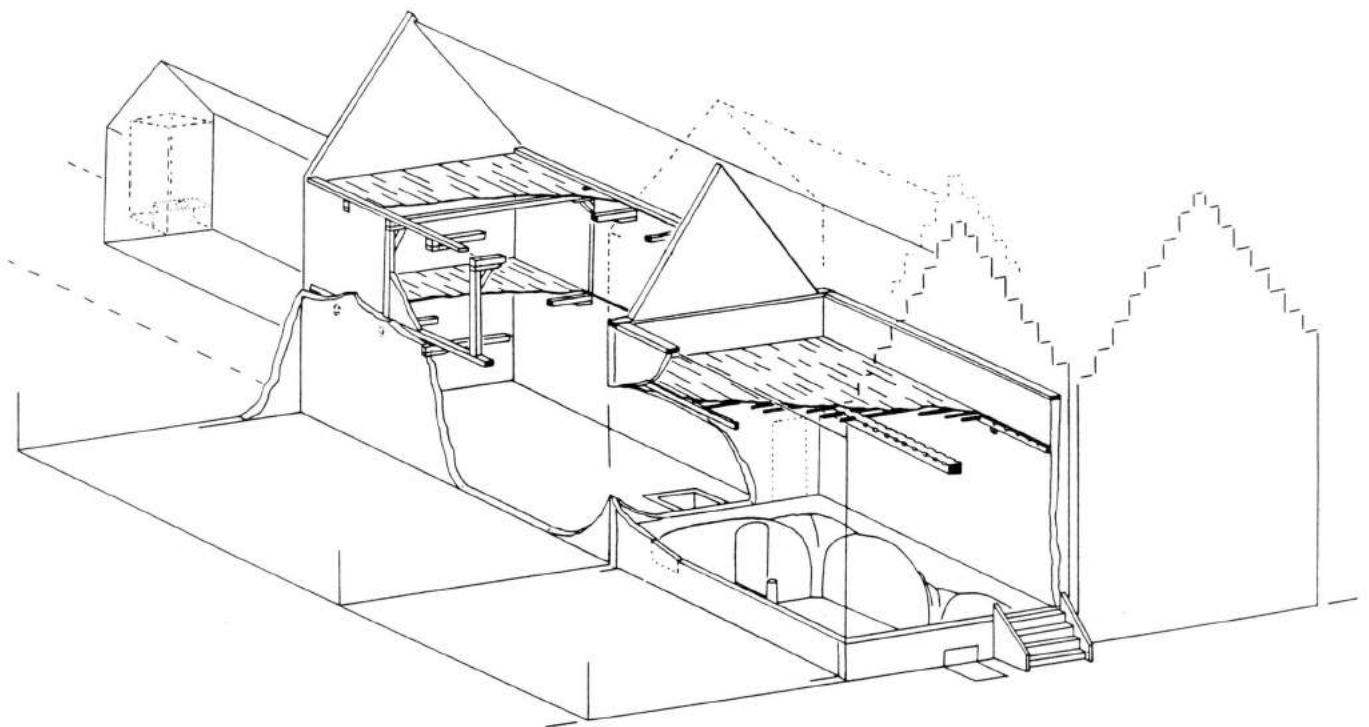
De datering van de kelder is problematisch. Hij doorsnijdt in elk geval een opgraving en andere grondsporen uit de opgraving welke in de tweede helft van de 14de eeuw moeten worden gedateerd. In Alkmaar geven de baksteensoorten en -maten ons weinig houvast. Uit opgravingen is inmiddels duidelijk geworden, dat al in de 14de eeuw uiteenlopende steensoorten voorkomen, zelfs van vrij klein formaat.³ Hopelijk kunnen we in de toekomst nog bepaalde steensoorten nader dateren, maar voorlopig is dit nog problematisch.

Het opgaande muurwerk van de oostelijke zijgevel is niet van dezelfde baksteen als de kelder; bovendien is er op de overgang van de bovenbouw en de kelder een soort egalisatielaag van mortel, baksteenfragmenten en leistein. Dit zou kunnen wijzen op een herbouw op de kelder, maar dat is niet zeker. Het is immers ook niet uit te sluiten dat men eerst de kelder heeft gemaakt en vervolgens, na het waterpas afwerken van de onderbouw, met een andere baksteen is verdergegaan. Overigens is de egalisatielaag niet horizontaal maar erg onregelmatig, hetgeen pleit voor de hypothese van een herbouw op de kelder.

Deze bovenbouw bracht ons eerst enigszins in verwarring: de balkenlaag van de verdieping is immers haaks op de straat en merkwaardigerwijs gold dit ook voor de kap, terwijl er bovenin op dezelfde hoogte langs drie zijden van het pand muurplaten zijn aangetroffen. De verklaring is, dat het pand van origine samen met nr.111 is gebouwd als een huis parallel aan de straat dat later is gesplitst en voorzien van twee kappen haaks op de straat.

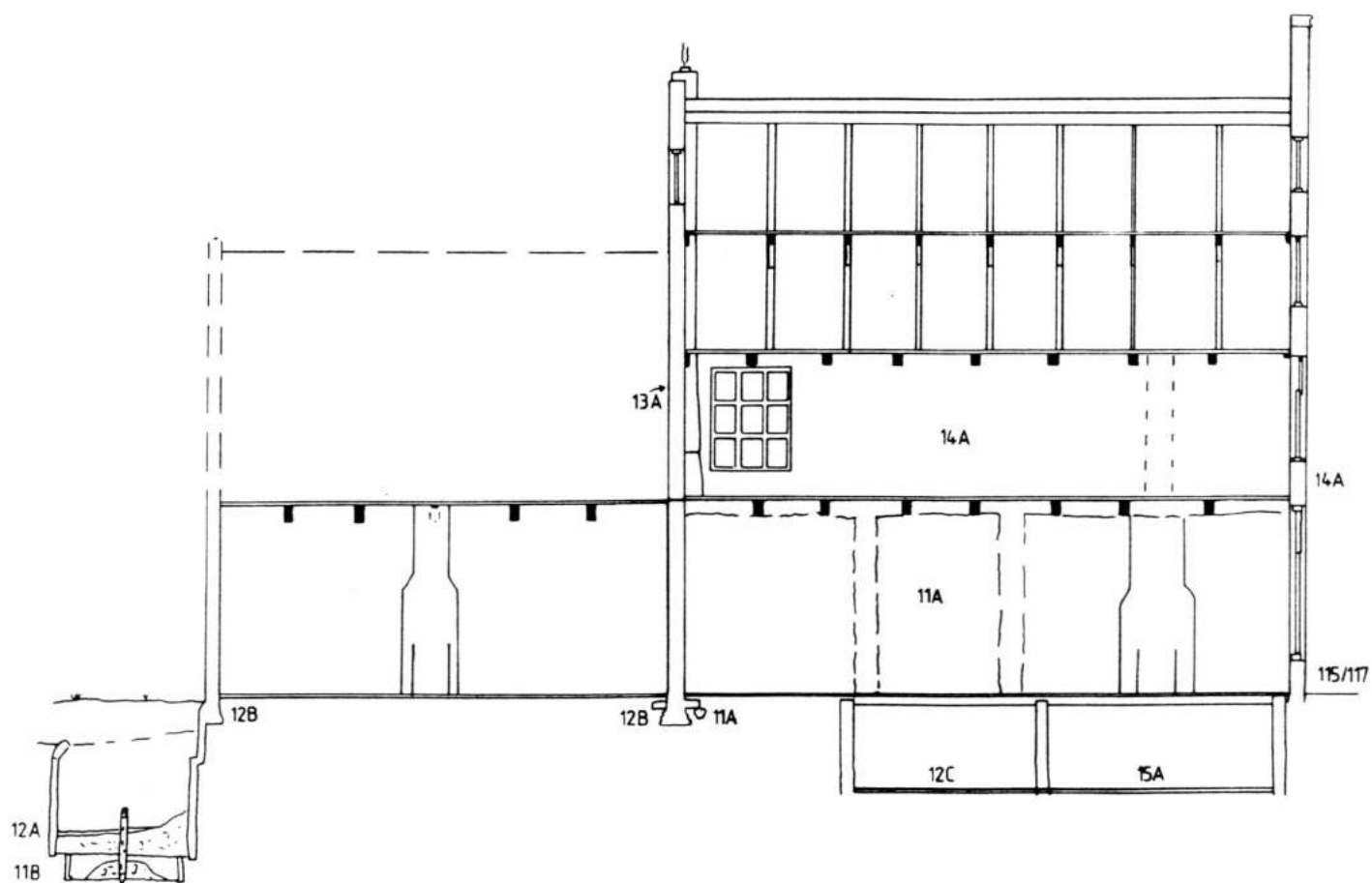
Langestraat 111/113: bouwhistorische reconstructie van het pand in ca 1510.

Langestraat 113: bouwhistorische reconstructie van het pand rond het einde van de 16de eeuw.

Boven: Langestraat 113/115/117: bouwhistorische reconstructie van het pand rond 1900.
 Onder: Langestraat 115/117 voor verbouwing 1913.

Boven: Langestraat 113: gebint met korbeel en sleutelstuk.
 Onder: Langestraat 113: verhoging uit begin 17de eeuw van voorhuis met consoles.

Dit oudste huis (12G) omvatte dus Langestraat 111 en 113 samen, met een bakstenen tussenmuur. Nummer 113 had een hoge opkamer boven de kelder. In de tussenmuur met 111 was nog een oorspronkelijke deuropening terug te vinden die later was dichtgezet. De hoogte van deze deuropening impliceert dat men aan de kant van nummer 111 enkele traptreden omhoog moest om vervolgens via nog enkele treden bovenop het keldergewelf de opkamer binnen te komen. Gezien de positie van de binnen-toegang naar de kelder, in de noordwesthoek, vermoeden we dat er in het gedeelte van 113 aanvankelijk geen buiten-toegang was maar dat er één voordeur was in pand 111.

De top van de tussenmuur tussen 111 en 113 is naderhand deels verwijderd, maar er was in 1993 nog een dichtgezette originele deuropening te zien die blijkbaar de beide zolders van 111 en 113 verbond. Gezien de hoogte van de zoldervloer zal er in het pand 111 wel een tussenvloer zijn geweest.

De balklaag van de verdieping van 113 had eiken moer- en kinderbinten. Twee moerbalken waren tegen de korte gevels als strijkbalen op consoles aangebracht, middenin pand 113 was er een enorm zware moerbalk (ca 40 bij 40 cm). Van het houtskelet, dat bij deze moerbalk verwacht zou worden, was in 1993 niets (meer) aanwezig.

Van deze moerbalk is een dendrochronologische datering bepaald. De boom is gekapt in 1510 $\pm$ 6 jaar.⁴

Uit historische bronnen is bekend dat 111 en 113 in de eerste helft van de 16de eeuw samen de herberg Het Schaeck vormden, waarbij ook een zeer groot achtererf hoorde. Er is een aanwijzing dat op het achtererf achter nummer 113 een bijgebouw heeft gestaan, wellicht een keuken? Er is namelijk in de zijmuur 12/13B

(dit is feitelijk de westgevel van het achterhuis van de burenen) een muurgedeelte niet glad afgevoegd, kennelijk omdat daar een gebouwtje stond. Eén van de opgegraven funderingen kan van dit gebouwtje zijn (12/13A).

Een splitsing en een grote verbouwing

De splitsing van 111-113 in twee afzonderlijke panden blijkt op grond van historische bronnen in 1584 plaats te hebben gevonden. Hierover is in een eerder hoofdstuk al het een en ander verteld.

Het linkerpand, nr.111, werd een woonhuis terwijl in het rechterpand, nr. 113, nog enige tijd de herberg kan zijn voortgezet. Aangezien de eigenaars er tot aan het begin van de 17de eeuw niet woonden, is niet duidelijk wanneer het gebruik werd gewijzigd in alleen een woonfunctie.

Waarschijnlijk bewoonde Dirck Quinting het huis wel zelf, totdat hij in 1618 naar Haarlem vertrok. Het pand bleef vervolgens tot 1780 in handen van de familie Quinting en werd door hen steeds verhuurd.

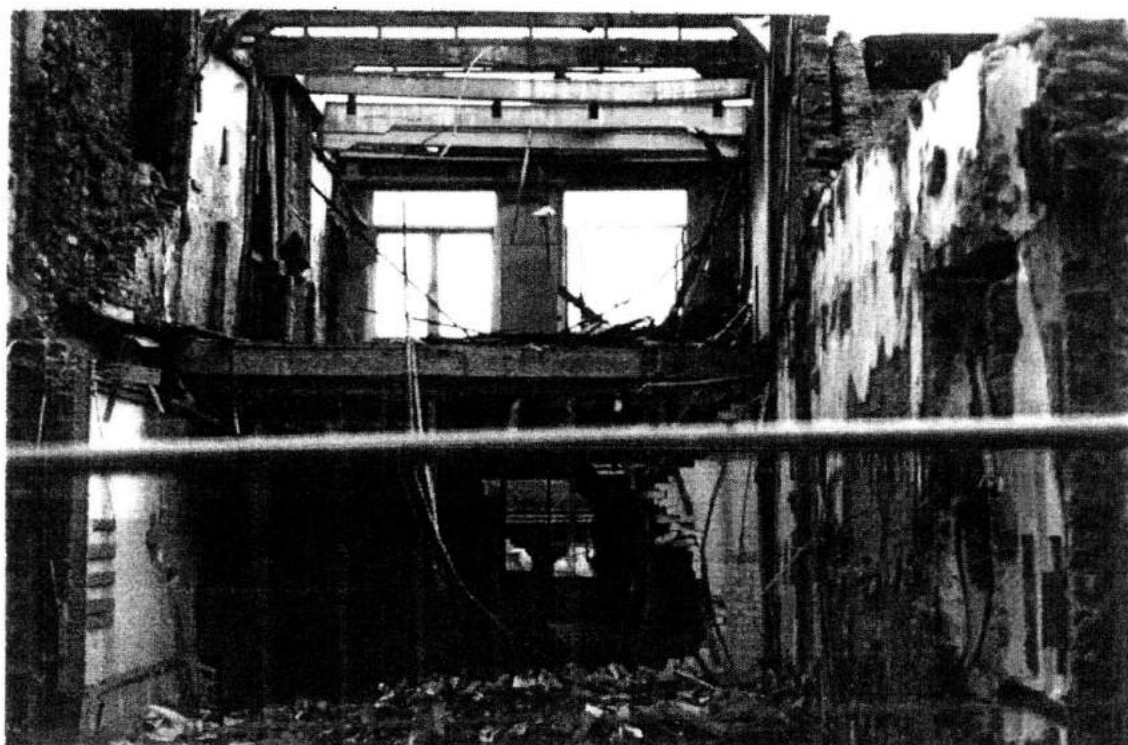
De splitsing van 111 en 113 in twee afzonderlijke panden blijkt duidelijk uit het bouwhistorisch onderzoek. Langestraat 113 kreeg een nieuwe eigen kap, haaks op de straat, met borstwering. De toppen van de westelijke kopgevel en van de oude tussenmuur werden afgebroken en afgewerkt met een muurplaat ten behoeve van de kapvoet (13E).

Er werd een achterhuis aangebouwd dat even hoog werd opgetrokken als het voorgedeelte. De zolder ervan had geen borstwering. Wellicht werden het voor- en achterhuis afgedekt onder één doorlopend dak (over de oude achtergevel van het voorgedeelte heen) uit oogpunt van lekkagerisico's. Het achterhuis werd gebouwd met gebruikmaking van de zij-

Boven: Langestraat 113: oostelijke zijmuur ten tijde van de opgraving.

Onder: Langestraat 113: het achterhuis tijdens de sloop gezien vanaf de straat.

muur van het aangrenzende pand (muur 12/13B). Dat was van een achterhuis van Het Schaeck, dat vermoedelijk reeds vóór 1553 ter plekke van nr. 111 was aan gebouwd.⁵ Bij het nieuwe achterhuis van nr. 113 werd de enkelvoudige, eiken balkenlaag aan de oostzijde op consoles in deze muur verankerd. Aan de westzijde werd een nieuwe zijgevel opgetrokken, waarvan de fundering is opgegraven (13G). De oostmuur van de verdieping rustte op een grenen onderbalk, die tegen de zijkant op de balklaag was gelegd. De verdieping kreeg een houtskelet, met eiken balken met muurstijl, sleutelstuk en korbeel afgewisseld door eiken balken op console. De consoles en de sleutelstukken waren geprofileerd in een renaissance-stijl die gebruikelijk was in de 2de helft van de 16de en 1ste helft van de 17de eeuw. De korbelen waren onversierd. Eén van de balkstellen is bewaard in de gemeentelijke monumentenloods.⁶

Het voorgedeelte is vervolgens in tweede instantie nog verhoogd met een verdieping met borstwering (13H). Waarschijnlijk had het huis een trapgevel, zoals zoveel in de stad. De vloer had een enkelvoudige eiken balklaag op consoles. Deze waren geprofileerd in een stijl die eveneens in de eerste helft van de 17de eeuw thuis lijkt te horen.

Vermoedelijk is de eerste grote verbouwing met de aanbouw van het achterhuis uitgevoerd ofwel reeds omstreeks 1584, ofwel kort hierna. Hiervoor is ook een argument uit archeologische bronnen.

Op het achtererf van Langestraat 113 werd namelijk een beerput (13F) aange troffen, waarvan de oudste vondsten dateerbaar zijn omstreeks de late 16de, vroege 17de eeuw en de jongste kort na 1815. De put is vermoedelijk aangelegd vanwege de splitsing in 1584. Een eerde-

re 'herberg-beerput' is helaas niet gevonden.

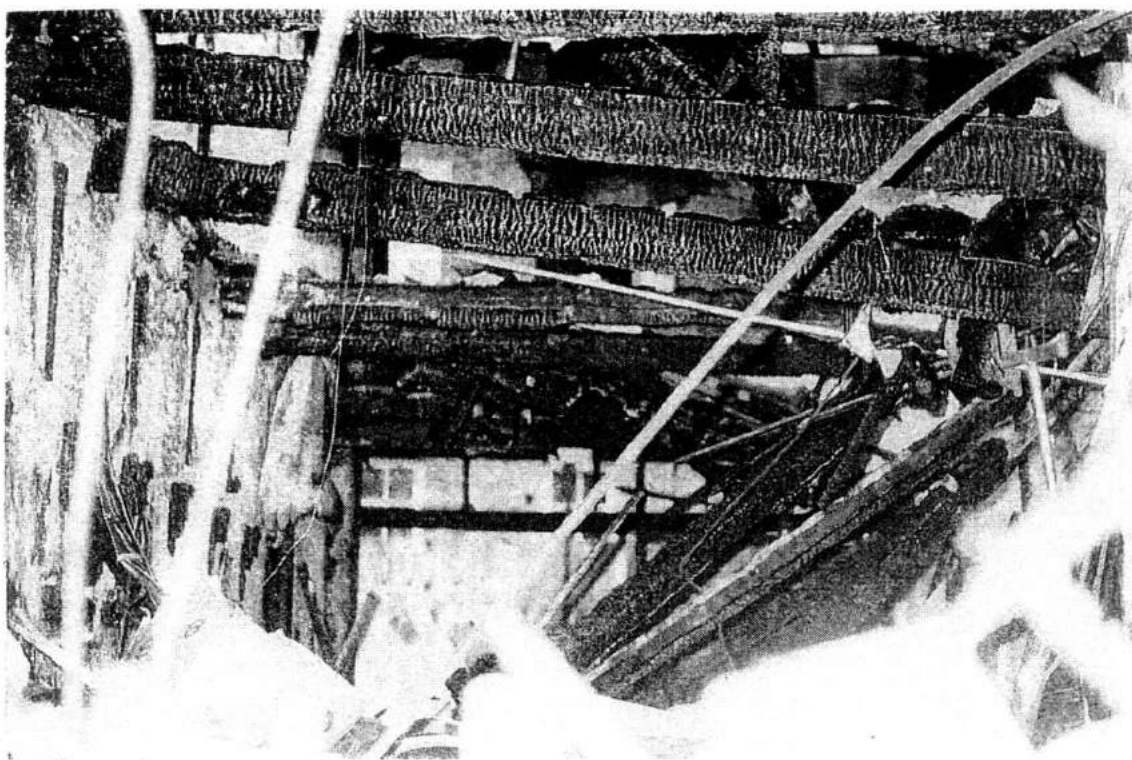
Blijkens de tekeningen in het gemeentelijke Bouw- en Woningtoezichtarchief bevond zich in 1913 precies ter plekke van de opgegraven beerput nog steeds een secreet. Kort hierna werd een betonnen beerput aangelegd en sloopte men het secreet. Dit secreet was destijds aangebouwd tegen een keukengebouwte, dat los van het huis op het achtererf stond. Dit was een zogenaamde 'zomerkeuken', een type bijgebouw dat alleen in de zomer als keuken dienst deed. Op de topografische kaart die Cornelis Drebbel in 1597 graveerde, waarop de binnenstad uiterst gedetailleerd is afgebeeld,⁷ is achter ons pand reeds een bijgebouw te zien. Blijkbaar is de situatie met een zomerkeuken met secreet en beerput eind 16de eeuw ontstaan.

Het achterhuis zal ongetwijfeld aanwezig zijn geweest op het moment, dat men de zomerkeuken en beerput bouwde. De zomerkeuken zou anders wel heel erg ver naar achteren zijn gebouwd.

Het woonhuis in de 18de en 19de eeuw

Een tussendeur naar 111, op de begane grond uitgehakt in de zijmuur (het eiken kozijn was in 1993 nog aanwezig), stamt wellicht uit de periode tussen 1780 en 1800, toen beide panden enkele jaren nog eens van één eigenaar zijn geweest.

Een ingrijpende verbouwing heeft plaats gehad in het tweede kwart van de 19de eeuw.⁸ Het huis kreeg een nieuwe voor gevel met een brede geprofileerde lijst en vensters in empire-stijl. De kap werd gewijzigd en kreeg een dakschild. Ongetwijfeld ging een en ander gepaard met een ingrijpende inwendige verbouwing. Hierbij zullen de schouwen naar de oostgevel zijn verplaatst.

Boven: Langestraat 115/117: voorgedeelte tijdens de sloop, gezien vanaf de straat. Tegen de topgevel is de afdruk van een schoorsteen zichtbaar.

Onder: Langestraat 115/117: begane grond tijdens de sloop. Zichtbaar is de enkelvoudige, verkoolde balklaag.

Op de verbouwingen na 1913 zullen we in dit verband niet verder ingaan.

LANGESTRAAT 115/117

Een 15de-eeuwse kern

Tijdens de sloop van het volledig verbrande pand was er weinig meer te merken van de hoge ouderdom ervan. Er was geen origineel houtskelet aanwezig en de balken hadden geen sleutelstukken of consoles (meer). Ze waren wel van eiken en ook droeg de westgevel op de begane grond de sporen van minstens twee dichtgezette muurstijlen. De achtergevel van het voorgedeelte was in 1933 door de verhoging van het achterhuis middenin de kap terecht gekomen. Deze topgevel droeg zowel aan de voor- als aan de achterzijde nog de sporen van rookkanalen. De voorste was in 1933 nog aanwezig en werd toen gesloopt.

Tot onze grote verrassing bleek tijdens de opgraving dat de structuur van dit pand terug ging tot de late middeleeuwen.

De funderingen van huis 11A (begin 15de eeuw) hadden een haardplaats tegen de achtergevel. Deze bevond zich precies op dezelfde plek als de topgevel met rookkanalen die in 1993 werd gesloopt. Zoals we verderop zullen zien, vermoeden we dat de topgevel van een latere ophoging van het huis is geweest.

Vermoedelijk was in 1993 ook de westgevel op de begane grond, met de dichtgezette sleuven van muurstijlen, nog van deze bouwfase. Hoewel dit niet meer kon worden vastgesteld aan de volledig verkoolde balken, hebben we in de reconstructie moer- en kinderbinten gesuggereerd.

Bij dit huis hoort de eerste beerput (11B) op het achtererf, met 15de-eeuws huisafval erin. Aan het einde van de 15de eeuw

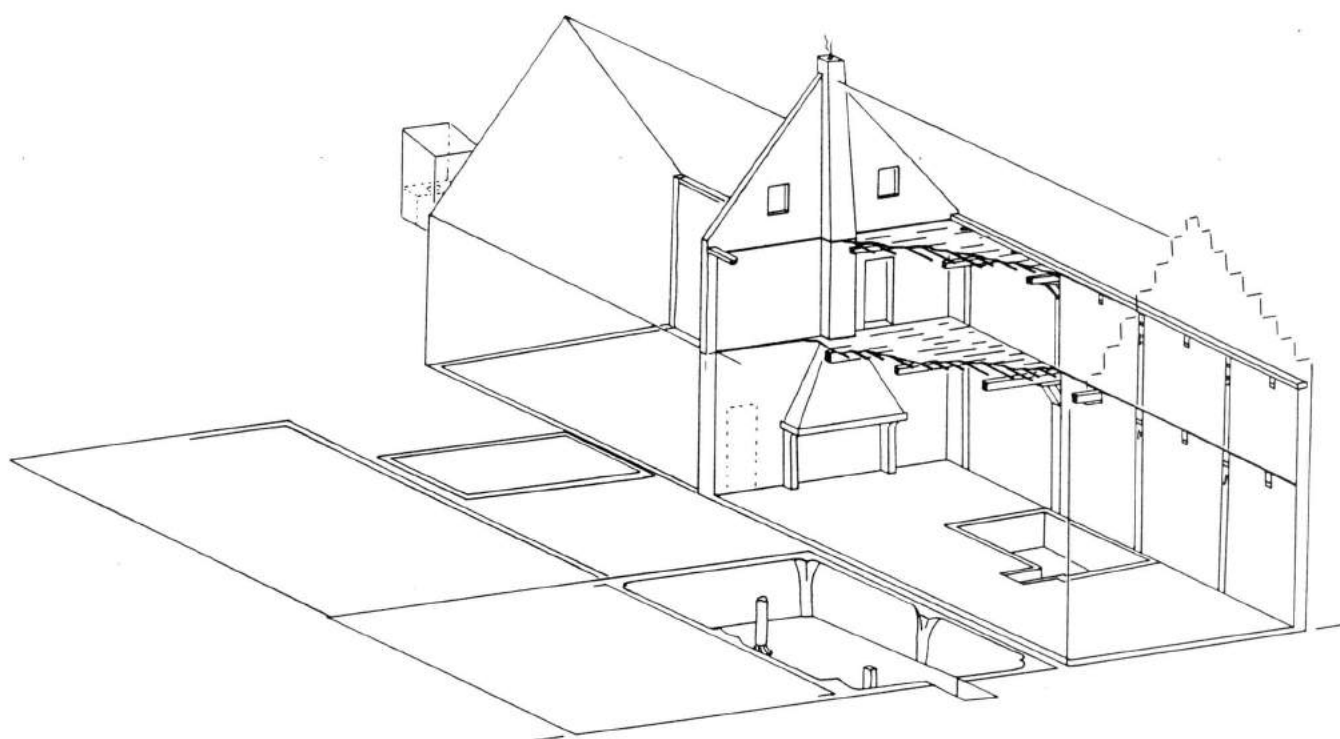
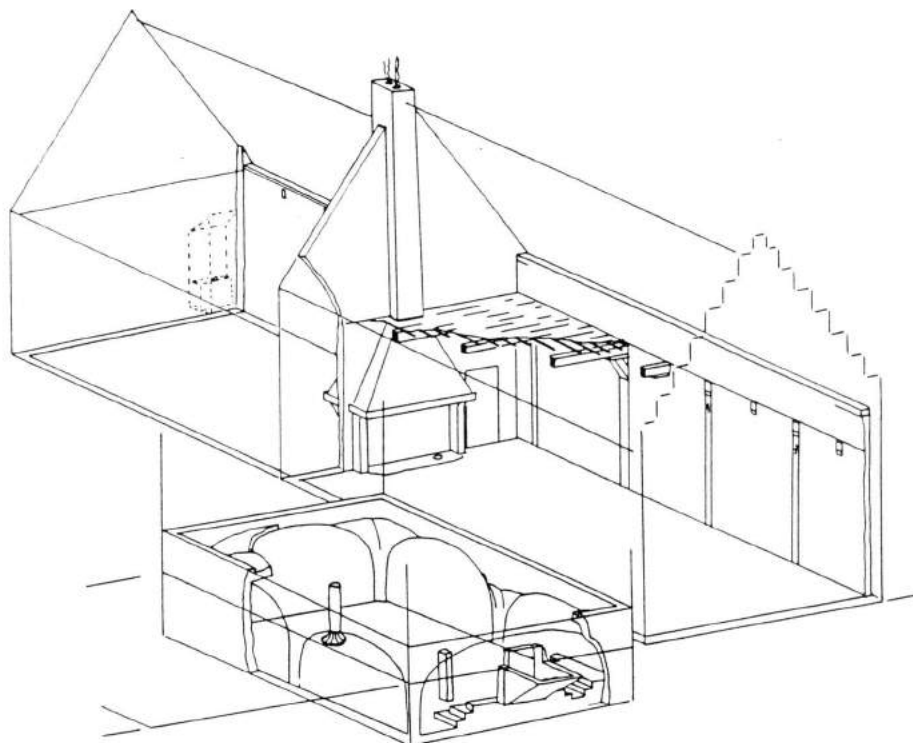
(archeologisch gedateerd) werd een achterhuis aangebouwd (12B). Tegelijkertijd werd de beerput (11B) vervangen door een grotere en zwaarder geconstrueerde beerput (12A). De nieuwe put werd ter plekke van de oude gebouwd, wellicht omdat de holle ruimte simpelweg op nieuw is benut en men dan geen nieuw gat behoefde te graven. Hij was steeds dik gemetseld, omdat de achtergevel van het nieuwe achterhuis er deels op werd gezet. Het zou kunnen gaan om een secrete die in een nis in de hoek van het achterhuis was gemaakt.

Het aangebouwde achterhuis had een leemvloer met een stookplaats tegen de tussenmuur met het voorgedeelte. Het is niet duidelijk of er in 1993 nog origineel opgaand werk van dit achterhuis aanwezig was.

Een vergroting tussen 1553 en 1561

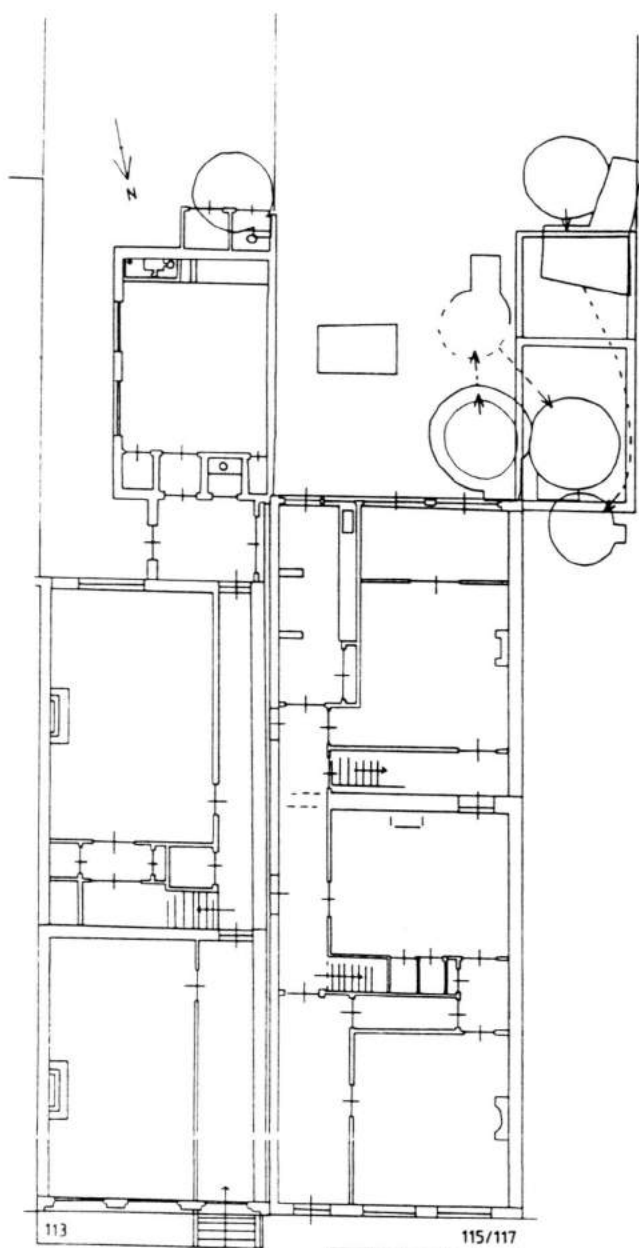
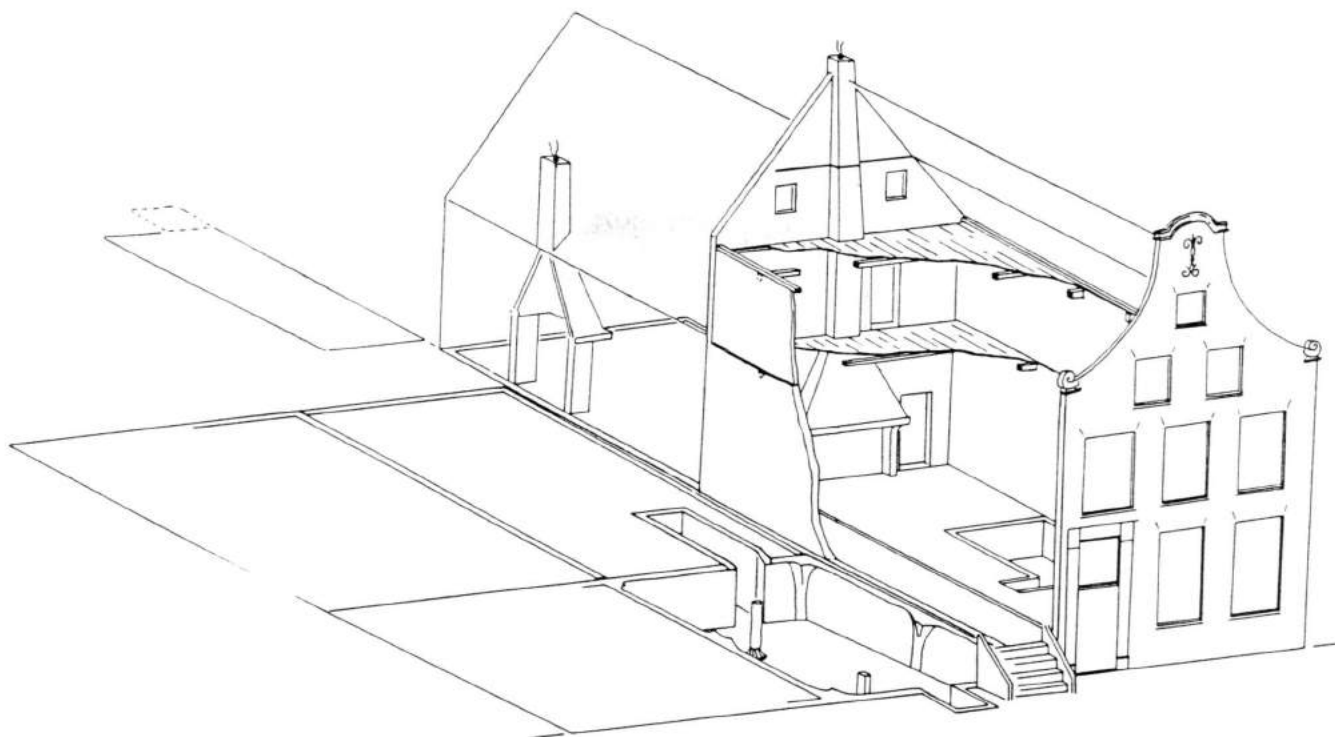
De topgevel (13A) die als vroegere achtergevel van het voorgedeelte bij de sloop in zicht kwam, was van een andere kleur baksteen dan de westelijke zijmuur (steenmaten onbekend). We hebben de indruk dat de topgevel een latere bouwfase vertegenwoordigt. Hierbij is het voorgedeelte verhoogd met een verdieping en een kap zonder borstwering.⁹

Aan de eerste bouwfasen van Langestraat 115/117 zijn maar weinig historische gegevens te verbinden. In de verpondingen van 1553 wordt aan het huis een huurwaarde toegekend van *f* 9, een niet ongewoon bedrag. Echter, in 1561 wordt de eigenaar voor een veel hoger bedrag aangeslagen, namelijk *f* 18. Een dergelijke verdubbeling van de waarde kan volgens Van den Berg uitsluitend worden verklaard met een ingrijpende vergroting van het onroerend goed. Dit zou goed kunnen passen bij de verhoging van het voorgedeelte.

Boven: Langestraat 115/117: bouwhistorische reconstructie van het pand in de 15de eeuw.

Onder: Langestraat 115/117: bouwhistorische reconstructie van het pand na de verbouwing van 1552/1561.

Boven: Langestraat 115/117:
bouwhistorische reconstructie
van het pand na de verbouwing
van 1744/1780.

Links: Plattegronden van Lan-
gestraat 113 en 115/117 in
resp. 1913 en 1933, met daar-
bij ingetekend de beerputten
uit de opgraving (de pijlen ver-
wijzen naar de opvolging).

Op 17de- en 18de-eeuwse kaarten en prenten blijkt dat het huis een trapgevel had. Over de detaillering van de gevel is evenwel niets bekend.

Omstreeks deze periode is er nog een tweede verandering, namelijk de verplaatsing van de beerput (12A) verder naar achteren tegen de tuinmuur (beerput 13B). De vondsten wijzen op een datum in het 3de kwart van de 16de eeuw. Kennelijk wilde men het achterhuis vrijwaren van de beerput-stank.

Een verbouwing en een klokgevel

In de tweede helft van de 18de eeuw onderging het huis een grote verbouwing. Daarbij werd in het voorgedeelte het houtskelet verwijderd. De plaatsen van de muurstijlen werden met metselwerk gevuld en de zijmuren werden dragend. De eiken balklaag werd er opnieuw in gehangen, maar dan zonder korbelen en sleutelstukken, mogelijk in verband met het aanbrengen van een stucplafond naar de mode van de tijd. Bij deze verbouwing is de oude trapgevel vervangen door de klokgevel. De zijmuren van de verdieping waren in 1993 van een andere steensoort dan de achtergevel. Zijn deze wellicht bij dezelfde bouwfase ook vervangen?

Het is moeilijk om de bouw van de klokgevel te dateren. Stilistisch past hij in de gehele 18de eeuw (overigens is er in Alkmaar nog geen studie gedaan naar de 18de-eeuwse gevelvormen. Deze zou wellicht argumenten voor een nadere datering kunnen opleveren).

Uit de historische bronnen zijn geen gegevens over de bouw bekend. Wel valt op dat de verkoopprijs voor het pand in 1780 tamelijk hoog was, te weten *f* 2450. De prijzen in 1729 en 1744 waren beduidend lager, resp. *f* 1150 en *f* 1200. De klokgevel is derhalve wellicht gebouwd tussen

1744 en 1780. In 1784 werd *f* 2210 voor het pand betaald. De waardedaling tot *f* 1425 in 1798 en *f* 500 in 1812 was niet ongewoon maar weerspiegelde de algemene trend van die periode.

NOTEN

1. Eerste bouwhistorische verkenning door Rob Roedema, Henk Krabbendam en Marcel Corbié.
2. De enige mij bekende vergelijkbare kelders zijn aanwezig in het Hof van Sonoy en onder het huis Mient 24.
3. Een beerput aan de Voordam, met daarin vondstmateriaal vanaf omstreeks 1350 /1375, was bijvoorbeeld al gemetseld met rode baksteen van 21 x 10 x 4,5 cm.
4. Met dank aan D. de Vries, Rijksdienst voor de Monumentenzorg Zeist. Dendrochronologische datering door E. Hanraets van RING/ROB, dendronaam am1011. Het houtmonster telde 99 jaarringen. De datering van het houtmonster is 1405-1503 AD. Ontbrekend spint wordt geschat op $+7\pm 6$. Percentage of Parallel Variation 68.9%, waarde Students t-test 5.20, toevalskans $P 0.0002$. Referentiecurve NLHist_2 voor eiken vermoedelijk uit Twente/Westfalen/Noord-Duitsland (Jansma 1995, 78-79).
5. In 1553 werd de huurwaarde van Het Schaeck Vergelijken we dat met andere panden langs de straat, dan lijkt dit bedrag te hoog voor alleen het voorste gedeelte met de kap langs de straat (het volume daarvan overtreft immers nauwelijks dat van een gemiddeld huis, dat in dit deel van de stad op ca 7 tot 9 gulden uitkwam); vermoedelijk was dus al het grote achterhuis aangebouwd ter plekke van 111.
6. De afdeling monumentenzorg en archeologie is o.m. verantwoordelijk voor de gemeentelijke monumentenloods, beheerd door Henk Krabbendam. Hierin worden historisch waardevolle onderdelen opgeslagen die bij sloop zijn vrijgekomen, teneinde ze te kunnen (laten) herplaatsen in andere historische panden.

7. Er is nog wel enig voorbehoud. Zoals ook bij dergelijke opmerkelijke kaarten uit die tijd in andere steden, is er in Alkmaar discussie over de betrouwbaarheid van de afgebeelde details. De kaart is niet overal nauwkeurig, maar wekt in het algemeen een goede indruk.
8. Bij de analyse van de gevels van beide panden is advies gegeven door Carla Rogge, de kunsthistorica van de afdeling monumentenzorg en archeologie.
9. Een borstwering diende ter vergroting van de opslagcapaciteit. Blijkbaar was het in dit woonhuis niet nodig.

5. HET VONDSTMATERIAAL: KERAMIEK, GLAS EN KLEIPIJPEN

De opgraving heeft uiteenlopende soorten vondstmateriaal opgeleverd. De drie belangrijkste groepen vondstmateriaal worden in dit hoofdstuk in hoofdlijnen besproken.

In het volgende hoofdstuk wordt per beerput nog in detail ingegaan op de voorwerpen, waarbij ook de andere materiaalsoorten worden beschreven.

De keramiek- en glastypen worden bovendien afgebeeld en toegelicht in de catalogus.

LAAT-MIDDELEEUWSE KERAMIEK

J. Dijkstra

De gevonden laat-middeleeuwse keramiek bestaat uit lokaal vervaardigde en geïmporteerde produkten.

Een deel van de laat-middeleeuwse keramiek van na ca 1200 is opgenomen in de zogenaamde Deventer-typologie die ondertussen in veel steden wordt gehanteerd: gedraaid grijs-, rood- en witbakkend aardewerk, het proto-steengoed, bijna-steengoed en het steengoed. Van de keramiek van vóór ca 1200 is geen materiaal opgenomen in de typologie (Kogelpot aardewerk, Pingsdorf-, Paffrath-, Elmt- en Andenne-type aardewerk).

HET LOKALE AARDEWERK

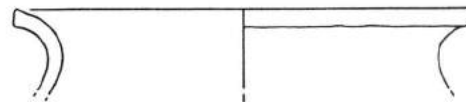
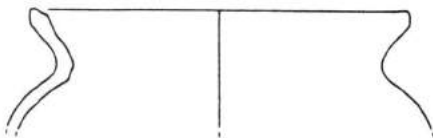
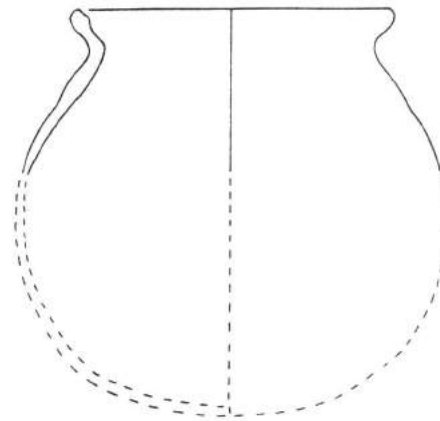
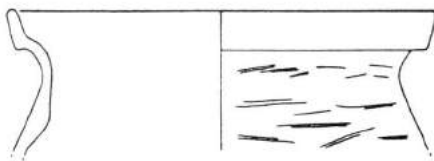
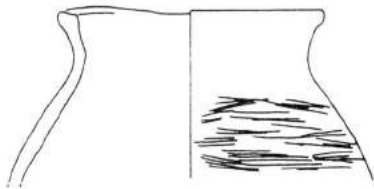
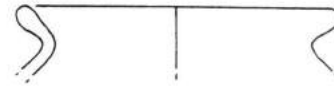
Het met de hand gemaakte aardewerk uit de 8ste tot de 13de eeuw is door archeologen **kogelpot-aardewerk** genoemd, naar de meest voorkomende vorm, namelijk de bolle, kogelronde kookpot. Naast de kogelpot zijn echter ook enkele andere vormen bekend, zoals de koekepan met een holle steel. Vermoedelijk was het vervaardigen ervan een huisvlijt, bestemd voor eigen gebruik. Het meeste kogelpot aardewerk uit de opgraving is afkomstig uit jongere sporen ('opspit') zodat dit materiaal niet van belang is voor de datering van deze sporen. Bovendien bestaat het kogelpotmateriaal voor het grootste deel uit wandfragmenten waardoor weinig over de ouderdom ervan gezegd kan worden.

In de 13de eeuw ontstond de zogenaamde **grijsbakkende en roodbakkende** waar,

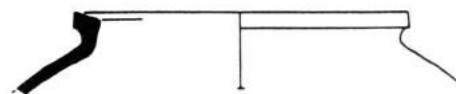
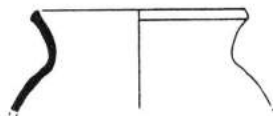
die in tegenstelling tot het kogelpot-aardewerk geheel gedraaid was. Deze verandering hing samen met de opkomst van de stedelijke markten waarin de kleinschalige aardewerkproduktie als huisvlijt verdrongen werd door professionele productie op grotere schaal. De stedelijke pottenbakkers leverden een beter produkt door een verfijnder kleibereiding, gebruik van een draaischijf en betere ovens. Het aardewerk werd in veel steden geproduceerd en op veel plaatsen zijn pottenbakkersovens teruggevonden, bijvoorbeeld in Utrecht, Alkmaar, Leiden, Haarlem en Bergen op Zoom.

Grijs en rood aardewerk zijn van dezelfde klei vervaardigd. Bij normale luchttoevoer oxydeerde het ijzer uit de klei zodat roodbakkende produkten ontstonden. Door de oven in de laatste fase van het bakken af te sluiten onttrok het vuur alle zuurstof en kleurde het aardewerk grijs.

kogelpot-aardewerk

grijsbakkend aardewerk

Kogelpot aardewerk:

1. Kogelpot met borstelstreek-versiering met daaroverheen vingervegen (vondstnummer 72 uit 10D)
2. Kogelpot (vondstnummer 156 uit 4E)
3. Kogelpot met borstelstreek-versiering; bijna geen magering (ca 1375-1400) (vondstnummer 72 uit 10D)
4. Kogelpot met zandmagering; oxyderend gebakken (vondstnummer 138 uit 5A)
5. Kogelpot met sikkelvormige rand en zandmagering; mogelijk met gedraaide, opgezette rand (vondstnummer 72 uit 10D)
6. Kogelpot (vondstnummer 199 uit 5K)
7. Kogelpot (vondstnummer 163 uit 5H)
8. Kogelpot (vondstnummer 107 uit 5G)

Grijsbakkend aardewerk:

1. Grijsbakkende pot of grape (vondstnummer 130 uit 7A)
2. Grijsbakkende pot (vondstnummer 246 uit 8/9/10A)

Al spoedig kwamen naast de kookpot en de koekepan meer vormen op de markt zoals kannen, kommen en dergelijke. In west-Nederland werd vanaf begin 15de eeuw voornamelijk nog roodbakkend aardewerk gemaakt.¹

Op het roodbakkend aardewerk werd meestal loodglazuur aangebracht. In het begin gebruikte men het loodglazuur spaarzaam, namelijk alleen op plaatsen waar snel aanslag te verwachten viel, binnenin op de bodem en op de rand en buiten op de schouder bij de uitschenk-zijde. Later ging men er toe over vrijwel de gehele pot te glazuren, zodat de pot waterdicht werd. Soms werd het loodglazuur vermengd met mangaan zodat het een donkerbruin tot bijna zwart uiterlijk kreeg. Dit laatste werd vooral in de 15de en het eerste kwart van de 16de eeuw gedaan.

Het grijsbakkend aardewerk is bijna altijd onversierd, soms komt een ingekaste golflijnversiering. Bij het roodbakkend aardewerk werden verschillende technieken toegepast:

- met een kwast opgebrachte verdunde witte klei (slib) in simpele patronen.
- de zogenaamde ringeloordecoratie, witte en/of rode klei (slib) dat werd opgebracht met een soort slagroomsput, het zijn veelal lijnversieringen.
- een opgebrachte sliblaag waarin de versiering ingekrast werd (sgraffito).
- gestempelde appliques.
- aangebrachte kleistrips en geboetseerde figuren.

Uit de opgraving komen verschillende vormen van grijs- en roodbakkend aardewerk. Onder het grijsbakkend aardewerk bevinden zich slechts twee voorwerpen die geheel gereconstrueerd konden worden: een kan (g-kan-5) afkomstig uit afvalput 7H die te dateren is vanaf 1325 tot in het derde kwart van de 14de eeuw, en

een in situ gevonden aspot (g-pot-5) uit het eerste kwart van de 15de eeuw.

Onder het roodbakkende aardewerk bevinden zich bakpannen (koekepannen) met verschillende randvormen. Op grond van dit aspect en aan hand van de steelvorm worden de bakpannen gedateerd.

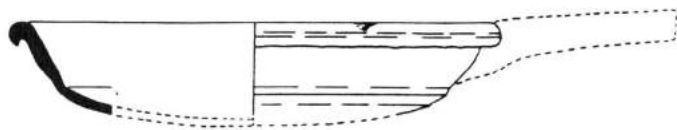
Twee dovers/aspotdeksels en een groot fragment van een grape (r-gra-20) kwamen samen met 16de-eeuws steengoed uit afvalkuil 12F. De dovers/aspotdeksels hebben vermoedelijk een dubbelfunctie gehad: ze werden gebruikt om de laatste restjes gloeiende as uit te drukken, maar ze konden tevens gebruikt worden om de aspot af te sluiten. Aan de bovenkant zijn ze versierd met een spatel.

Een rood aardewerken aspot die in situ bij de haardplaats is gevonden, moet rond 1500 ingegraven zijn (spoor 12B).

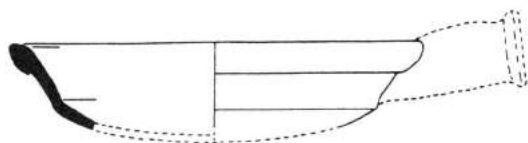
IMPORT KERAMIEK

Deze keramiek is voornamelijk afkomstig uit verschillende pottenbakkerscentra uit het Rijn- en Maasgebied. Bij de geïmporteerde keramiek zijn de verschillende bakselgroepen genoemd naar de plaatsen waar voor het eerst pottenbakkersovens zijn opgegraven. Geleidelijk aan komt men tot de conclusie dat potten met een bepaald baksel en een bepaalde vorm niet strikt op één plaats zijn geproduceerd, maar eerder in een regio of zelfs in een nog groter gebied. Omdat de benamingen voor bepaalde aardewerk soorten inmiddels zijn ingeburgerd wordt in deze publicatie wel gebruik gemaakt van deze terminologie, maar met de toevoeging '-type'. Bij het lezen van de tekst moet echter in het achterhoofd gehouden worden dat het slechts namen zijn en dat de werkelijke productie-plaatsen niet duidelijk zijn.

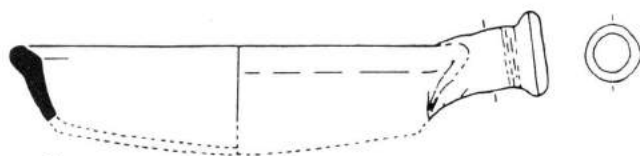
roodbakkend aardewerk

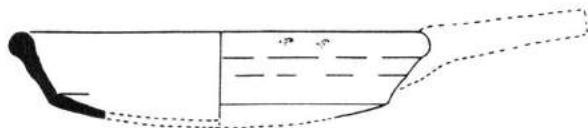
1

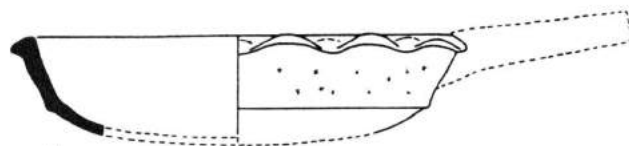
2

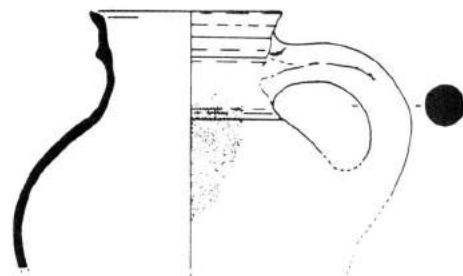
3

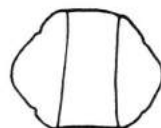
4

5

6

7

Roodbakkend aardewerk:

1. Bakpan (losse vondst)
2. Bakpan (losse vondst)
3. Bakpan (losse vondst)
4. Bakpan; r-bak-1 uit 10A (ca 1375)
5. Bakpan; r-bak-11 (1300-1400) uit 10A (ca 1375)
6. Kan; r-kan-? uit 8/9/10A
7. Spinsteentje (losse vondst)

Allereerst het **Pingsdorf-type aardewerk**, genoemd naar het plaatsje Pingsdorf gelegen in het Vorgebirge (Duitsland). Het is gevormd van ijzerarme, witbakkende klei, matig hard tot hard gebakken en het heeft, afhankelijk van de temperatuur waarop het gebakken is, een geelwitte tot paars-grijze kleur. Er zijn zowel handgevormde als op de draaischijf vervaardigde voorwerpen. Kenmerkend is de rode tot bruine versiering met strepen, komma's en stippen op het bovenste gedeelte van de pot, aangebracht met verdunde klei met ijzeroxyde erin. Er zijn verschillende vormen te onderscheiden, onder andere tuitpotten, bolle kookpotten, drinkbekers en kannen. Dit materiaal wordt gedateerd vanaf het eind van de 9de eeuw tot in het begin van de 13de eeuw.²

Het werd onder andere geproduceerd in Zuid-Limburg, vermoedelijk vanaf de 11de eeuw. Andere productieplaatsen zijn bijvoorbeeld Siegburg en het Reinhardswald aan de bovenloop van de Weser. Echter, we vermoeden dat het bij Alkmaar gevonden Pingsdorf-type materiaal afkomstig zal zijn uit de belangrijkste productie-regio, het Duitse Rijnland.

Het Pingsdorf-type materiaal uit de opgraving is fragmentarisch, voornamelijk wandscherven en slechts vier randfragmenten. De meeste zijn in jongere sporen als opspit gevonden en zijn dus niet van belang bij de datering.

Het **Paffrath-type aardewerk** is genoemd naar de plaats Paffrath gelegen ten noordoosten van Keulen. In deze plaats werd gesmoord aardewerk geproduceerd. Dergelijk aardewerk blijkt echter ook afkomstig te zijn uit Wildenrath dat meer westelijk gelegen is.

Het aardewerk is handgemaakt en kenmerkt zich door een gelaagdheid op de breuk. De breuk is meestal wit tot grijs

van kleur. Het aardewerk is hard gebakken en heeft een fijne zandmagering, met veel korrels. Op dit punt wijkt het aardewerk uit Paffrath iets af van het aardewerk uit Wildenrath. De korrelgrootte en de hoeveelheid van de zandmagering verschilt, dit verschil is echter alleen met de microscoop te zien.³ Het oppervlak vertoont meestal een metaalachtige glans, de kleur varieert van grijs naar blauwig tot zwart.

Van het Paffrath-type aardewerk bestaan verschillende vormen zoals bolle kookpotten (soms met een haakoor), kommen en kannen. De kookpotten worden het meest gevonden. Het werd vanaf de 10de eeuw geproduceerd en verscheen vanaf deze eeuw ook in West-Nederland. Hier wordt het aangetroffen tot ongeveer het midden van de 13de eeuw.⁴

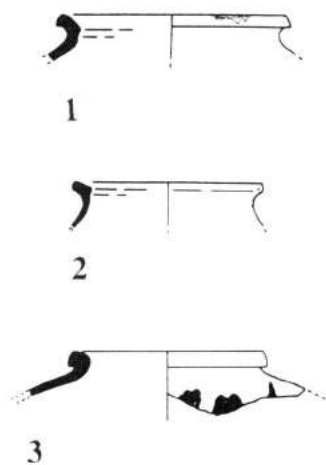
Het aantal Paffrath-type scherven dat tijdens de opgraving is gevonden, is gering.

Een derde groep aardewerk uit Duitsland is genoemd naar het plaatsje **Elmpt**, gelegen net over de grens van Limburg. Het werd ook geproduceerd in Brüggen en de omgeving ervan. Het Elmpt-type aardewerk is handgevormd, hardgebakken en licht- tot blauwgrijs van kleur, met vaak op het oppervlak een metaalachtige glans. Op de breuk is het soms bruin tot rood van kleur. Het baksel bevat zand waarin soms ook kiezelsteentjes voorkomen. Vaak zijn de witte spikkels van het zand op de breuk goed zichtbaar. Uit Elmpt is ook proto-steengoed en bijna-steengoed materiaal afkomstig.

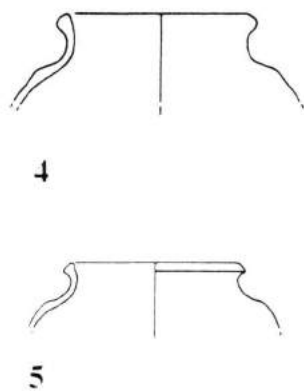
Van het Elmpt-type aardewerk zijn verschillende vormen bekend, onder andere kogelpotten, grote voorraadpotten, kommen en kannen. Het wordt gedateerd tussen ongeveer 1175 en 1350.⁵

Tijdens de opgraving zijn vooral wandscherven van dit materiaal aangetroffen.

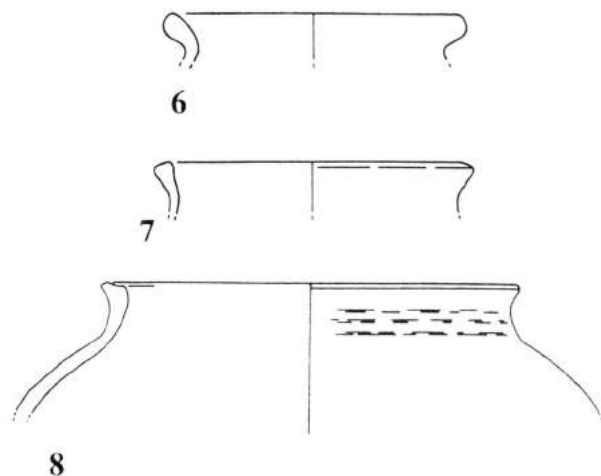
Pingsdorf

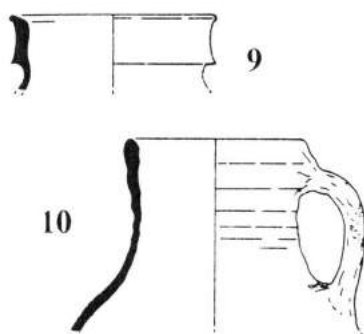
Paffrath

Elmpt

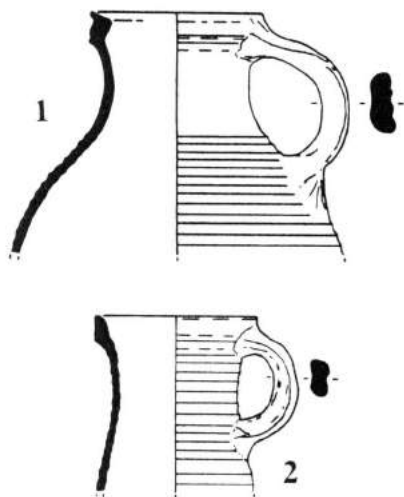
Andenne

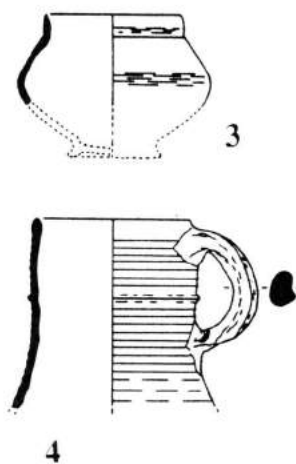
Pingsdorf, Paffrath, Elmpt en Andenne

1. Pingsdorf (vondstnummer 197 uit 4G)	6. Elmpt (vondstnummer 204 uit 4C)
2. Pingsdorf (losse vondst)	7. Elmpt (vondstnummer 152 uit 4D)
3. Pingsdorf (losse vondst)	8. Elmpt (losse vondst)
4. Paffrath (vondstnummer 169 uit 5J)	9. Andenne (vondstnummer 169 uit 5J)
5. Paffrath (losse vondst)	10. Andenne (vondstnummer 151 uit 5C)

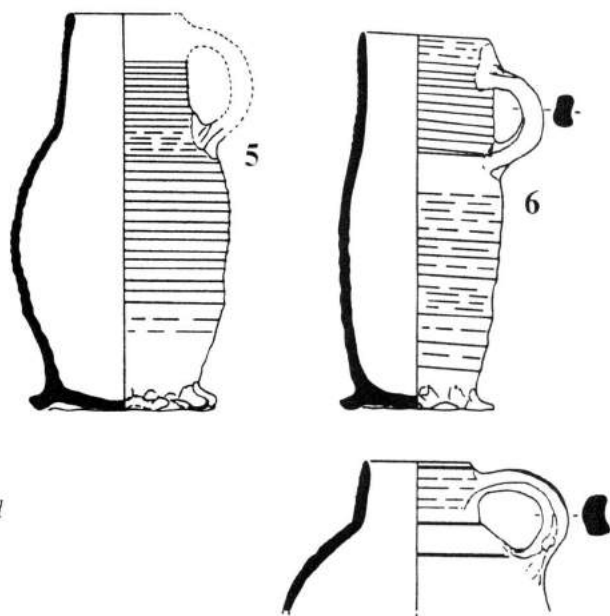
Proto-steengoed

Bijna-steengoed

Steengoed

Proto-steengoed, Bijna-steengoed en Steengoed

1. Proto-steengoed kan (losse vondst)
2. Proto-steengoed kan (losse vondst)
3. Bijna-steengoed beker (vondstnummer 71 uit 12F)
4. Bijna-steengoed kan (vondstnummer 189 uit 10D)
5. Steengoed kan (vondstnummer 108 uit 10D)
6. Steengoed kan (vondstnummer 227 uit 10D)
7. Steengoed kan (vondstnummer 71 uit 12F)

Een vierde groep aardewerk is afkomstig uit het Maasgebied in België. Hoewel het is genoemd naar het belangrijkste productiecentrum **Andenne**, staat vast dat het op talrijke plaatsen in het Midden-Maasgebied werd geproduceerd. Dit gedraaide aardewerk is hard gebakken en geelwit tot oranje van kleur. Het is gemagerd met fijn zand. Kenmerkend zijn de lensvormige bodem, al dan niet voorzien van uitgeknepen voetjes, en de ontwikkeling van sikkelanden naar manchetranden. De potten zijn vaak voorzien van een streeploodglazuur op de schouder en hals. Diverse decoratietechnieken werden toegepast: radstempeldecoratie, spatelindrukken, opgelegde banden, geboetseerde appliques en dergelijke.

Waarschijnlijk werd dit aardewerk al vanaf de 10de eeuw geproduceerd, maar in West-Nederland werd het Andenne-type aardewerk pas vanaf het begin van de 12de eeuw ingevoerd.⁶ Als vormen komen onder andere tuitpotten en kogelpotjes voor, later werd de kan de belangrijkste vorm. Het Andenne-aardewerk werd geproduceerd tot in de 14de eeuw.

Uit de opgraving zijn een klein aantal wandfragmenten en randfragmenten van kannen of potten tevoorschijn gekomen. Twee manchetranden zijn afkomstig uit sporen die later te dateren zijn dan het type zelf. De manchetrand uit spoor 5C is samen met 13de-eeuws proto-steengoed gevonden. De manchetranden worden gedateerd vanaf ongeveer 1125 tot in het laatste kwart van de 12de eeuw.⁷ Het zal het dus om opspit gaan.

Vanaf de 13de eeuw was men in bepaalde centra in staat het aardewerk steeds harder te bakken door een andere kleibereiding en een hogere baktemperatuur in verbeterde ovens. In de eerste helft van de 13de eeuw ontstond het **Proto-steengoed**. Door de hogere temperaturen kon

het aardewerk sinteren, waardoor de porositeit sterk afnam. Hierdoor was het zeer geschikt voor drink- en schenkgerei. Vooral uit het Rijnland zijn in de Lage Landen veel kannen, kruiken en drinkbekers van Proto-Steengoed gevonden. Het proto-steengoed is gemagerd met grof zand en meestal lichtgrijs tot grijsbruin van kleur, soms gelig. Soms is het moeilijk te onderscheiden van het Pingsdorf-type aardewerk. De buitenkant van het proto-steengoed werd voorzien van een laag ijzerengobe om de waterdichtheid te bevorderen. Een fraai voorbeeld van een vroege proto-steengoed kan komt uit de egalisatielaag uit het begin van periode 6. Het model is te dateren in de eerste helft van de 13de eeuw.⁸

Vanaf ca 1265 vonden verdere verbeteringen van dit produkt plaats.⁹ Aanvankelijk was dit produkt nog met zand gemagerd, waardoor het oppervlak ruw aanvoelt. Dit wordt **Bijna-steengoed** genoemd. Bekende productiecentra hiervan zijn Siegburg, Brühl, Mayen en Zuid-Limburg. Een kan uit spoor 7E en het drinkkommetje uit spoor 9E zijn door opspit in jonger te dateren sporen terecht gekomen.

Kort voor 1300 verdween de zandmagering en ontstond het 'echte' **Steengoed**. Het belangrijkste centrum werd Siegburg, waar men ongeglazuurd materiaal maakte.¹⁰ Ook buiten Siegburg ging men steengoed produceren, maar hier werd het nog veelal voorzien van ijzerengobe (b.v. in Langerwehe) en vanaf het tweede kwart van de 14de eeuw van zoutglazuur.¹¹ Deze glazuur ontstond door in de laatste fase van het bakproces zout in de oven te gooien. Productiecentra die vanaf de 14de eeuw opkomen zijn Raeren in België, Aken, Keulen, het nabij gelegen Frechen en Langerwehe in Duitsland. De scherf van dit steengoed is grijs, bruin of geel-

/wit op de breuk, de buitenkant is bruin gespikkeld, bruin of grijs. Verderop

wordt nader ingegaan op het steengoed uit de latere perioden.

POST-MIDDELEEUWSE KERAMIEK

Juke Dijkstra

Na de Middeleeuwen namen de ontwikkelingen in de keramiek een enorme vlucht. Naast het al bestaande roodbakkende aardewerk en het Duitse steengoed kwamen nieuwe soorten keramiek, zoals faience en porselein, naar ons land door handelscontacten met het Middellandse Zeegebied en de koloniën in de Oost. Deze keramiek zou later in Nederland weer nagemaakt worden. Door veranderingen in eetgewoonten verschenen er steeds meer verschillende vormen op de markt met elk een specifieke functie.

In de 18de eeuw begon een produktiewijze die men samenvat onder de noemer industrieel. Deze massa-produktie zou het handwerk verdringen.

ROODBAKKEND AARDEWERK

Naast de lokale pottenbakkerscentra voor de plaatselijke markt bestonden er in de Lage Landen centra die grote afzetgebieden produceerden. In de 17de en 18de eeuw waren dit met name Bergen op Zoom en Oosterhout, daarnaast kwam veel aardewerk uit Friesland (o.a. Workum) en Limburg (Gennep en Tegelen). In de 18de eeuw verminderde de hoeveelheid roodbakkend aardewerk in de vondstcomplexen en halverwege de 19de eeuw kwam een einde aan de produktie van keukengerei door de opkomst van geëmailleerde metalen voorwerpen. Vele pottenbakkers moesten zich toen toelagen op het produceren van bloempotten en bouwmaterialen zoals dakpannen.

Het roodbakkend aardewerk bestaat vooral uit alledaags gebruiksgoed. Drinkgerei komt weinig voor, hiervoor was steengoed geschikter. De variatie aan vormen is enorm.

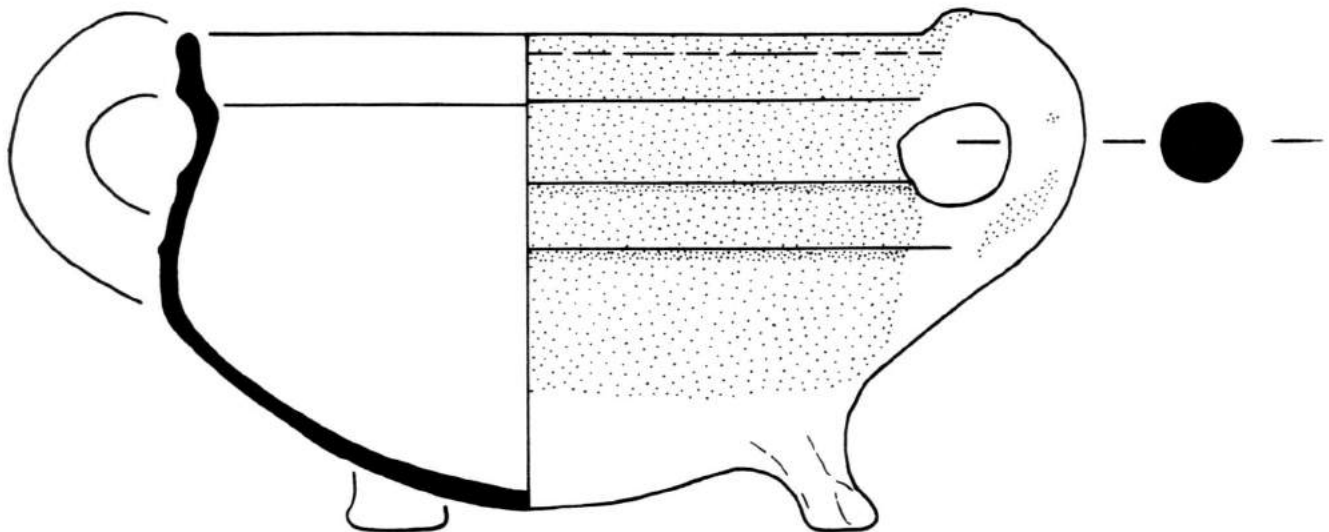
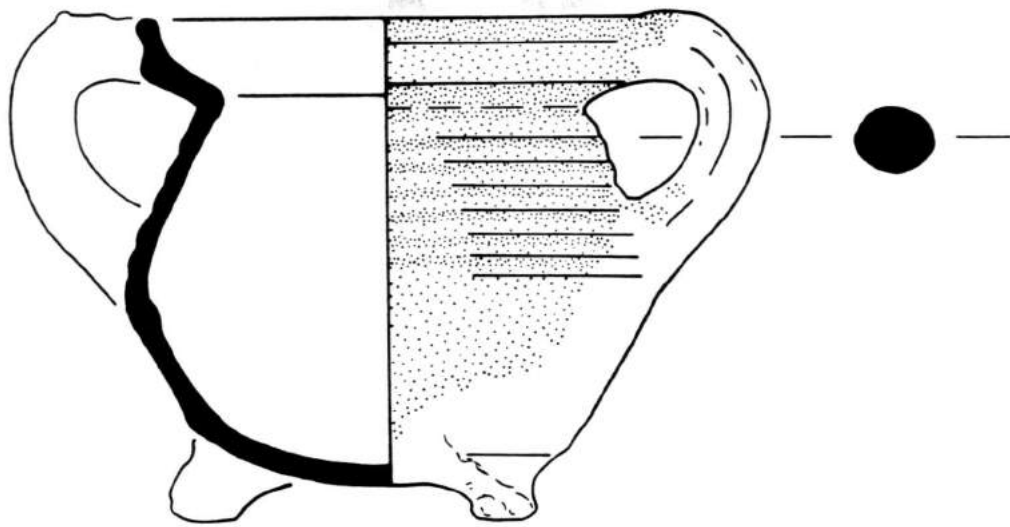
De meeste voorwerpen hebben te maken met het bereiden van voedsel. Verschil-

lende vormen werden gedurende vele eeuwen gebruikt, zij het met wat veranderingen.

Een vroege grape heeft een bolle vorm, nog verwant aan de kogelpot. In de 15de eeuw komt meestal een vage knik halverwege de buik voor, 'de afgeronde buikknik'. De typen r-gra-6 en -8 zijn hier voorbeelden van. In de 16de eeuw zien we daarnaast bij de grotere grappen een scherp knik met een ribbel. Een voorbeeld van dit laatste is r-gra-34.

Bij nieuwe gebruikssituaties ontstonden ook nieuwe vormen, bijvoorbeeld bij de invoering van fornuizen. De grape met drie pootjes werd meestal op de haardvloer in gloeiende kooltjes gezet. Door de opkomst van het fornuis verdween de grape in de 18de eeuw. Om op het fornuis te kunnen koken was een ander soort kookpot nodig, namelijk één met een platte bodem (de kachelpan).

Bakpannen (koekepannen) worden vooral ingedeeld naar type op grond van de randvorm. De meest gangbare basisvorm is immers eeuwenlang dezelfde: een iets bolle bodem met een scherpe knik van

Roodbakkende grappen

boven: r-gra-8b (1400 - 1550) uit beerput 12A (ca 1475/1500 - 1561)

onder: r-gra-34b (1500 - 1650) uit beerput 12A (ca 1475/1500 - 1561)

bodem naar wand. Verder kan aan de hand van de steelvorm ook iets gezegd worden over de datering. De ontwikkeling hiervan gaat van een korte holle steel, een overblijfsel van de vroege Kogelpot-bakpannen, via een platte steel in de 14de/15de eeuw naar een samengeknepen steel in later tijd. De bakpannen komen mét en zonder pootjes voor.

Een voorwerp waarin bijvoorbeeld sauzen bereid werden is de steelkom. Hij is zoals de naam al zegt komvormig met drie pootjes, een rechte steel en een schenklip. Mogelijk heeft de opkomst van deze vorm in de 16de eeuw te maken met andere eet- en kookgewoonten.

Een volgende grote groep voorwerpen werd gebruikt om het voedsel op te dienen en uit te eten: borden, koppen en kommen. Het is duidelijk dat verschillende van deze voorwerpen tevens gebruikt zijn bij het bereiden van voedsel. De borden zijn aan de onderkant vaak beroet hetgeen een aanwijzing is dat deze ook gebruikt werden om in te koken.¹² Uit literatuur blijkt dat ze inderdaad voor bijvoorbeeld het stoven van vis werden gebruikt. Daarnaast werden de borden gebruikt voor het warm houden van voedsel waarbij ze vaak op komforen geplaatst werden waardoor ook beroeting aan de onderkant ontstond. De grote borden werden waarschijnlijk niet gebruikt om van te eten.

De koppen (eetkoppen) werden voornamelijk gebruikt om soep of pap uit te eten. Ze hebben meestal één of twee oren die horizontaal of verticaal zijn bevestigd. Wanneer het voorwerp een diameter heeft van meer dan 15 cm wordt het geen kop meer genoemd maar een kom.

Bij het verwarmen en verlichten van het huis werden olielampen, blakers, kandelars, vuurstolpen, testen en komforen

gebruikt. De olielampen, waarin olie of vet gebrand werd, bestaan meestal uit twee onderdelen met elkaar verbonden door de stam. Het onderste deel is een lekschaal, het bovenste deel is een schaal of een bol vaatje waarin zich de brandstof bevond. Hierin dreef een pit die aangestoken kon worden. Men had hierin staande modellen, wandmodellen met een afgeplatte achterkant en een oor, en vrijhangende exemplaren met twee oortjes.

De vuurstolp is ontwikkeld om het vuur in de haard smeulend te houden zodat niet elke dag met een vuursteen en licht ontvlambaar materiaal opnieuw vuur gemaakt hoefde te worden. Hij werd tevens gebruikt om te voorkomen dat er vonken weg konden springen. De stolp had bovenin luchtgaten. Ronde vuurstolpen kwamen al in de 14de eeuw voor. Vanaf het midden van de 15de eeuw kwamen halfronde modellen in gebruik, die men gebruikte bij een haard met een bakstenen achterwand.

Een vuurtest is rond of vierkant, heeft drie pootjes en kan zowel geglazuurd als ongeglaazuurd zijn. De gebruikte testen zijn aan de binnenkant beroet, hoewel dit bij de geglazuurde exemplaren niet altijd te zien is. Een gloeiende turf kon, afgedekt door as, een hele nacht doorgloeien in een vuurtest zodat hiermee de volgende dag weer vuur aangestoken kon worden. Verder kon het met brandende kooltjes erin in een houten voetstoof geplaatst worden. Op 17de- en 18de-eeuwse schilderijen met pijprokers zijn vaak vuurtesten aanwezig die dienst deden als asbak en als 'aansteker'. Met een gloeiende spaan kon de tabak aangestoken worden. Het is opmerkelijk dat in 18de-eeuwse boedelinventarissen uit Delft de (vuur)testen veel voorkomen bij de twee hoogste inkomensklassen, maar niet bij de drie laagste inkomensklassen.¹³

Een komfoor werd gebruikt om eten te koken of warm te houden. Dit voorwerp zou je vooral verwachten in huizen waar niet meer in de keuken maar in een aparte ruimte gegeten werd. De aanwezigheid van een aparte eetkamer zou kunnen wijzen op een zekere welstand.¹⁴

Zalfpotten moeten gezien worden als verpakkingsmateriaal. De zalf werd door de apotheker in deze potjes geleverd. Ze konden afgesloten worden met een houten dekseltje. In een beerput aan de Wortelsteeg is een zalfpotje gevonden met een houten dekseltje dat daar precies op paste.¹⁵

De pispotten hebben een holle bodem of een standring met daarbij allerlei verschillende randvormen. Bij het toekennen van een typenummer wordt zowel naar de vorm van de rand als naar die van de bodem gekeken. Een holle bodem zou praktischer zijn op een lemen vloer. Een dergelijke vloer is vrij hobbelig, hierop zou een pispot met een standring minder stabiel staan. Het opkomen van pispotten met een standring in de 16de eeuw zou te maken kunnen hebben met de opkomst van de meer egale en harde tegelvloeren. Door de hardheid van een tegelvloer zou een pispot met een holle bodem eerder doorslijten.¹⁶

WESER- EN WERRAKERAMIEK EN NEDERRIJS ROOD AARDEWERK

Roodbakkend aardewerk werd ook in enkele Duitse pottenbakkerijen vervaardigd en ingevoerd in Nederland.

Om te beginnen kwam via noord-Duitsland het zogenaamde Weser- en Werra-aardewerk naar onze streken. Het baksel van deze produkten is vaak oranje-rood of rossig geel. Het Weseraardewerk heeft vooral geometrische motieven met witte

en rode ringeloordecoratie en gekleurd glazuur. Dit materiaal werd vooral tussen 1580 en 1630 vanuit Duitsland verhandeld, met een piek tussen 1590 en 1620.¹⁷ Het Werra-aardewerk, dat overigens ook gedurende een korte tijd in het begin van de 17de eeuw in Enkhuizen geproduceerd werd, heeft voornamelijk figuratieve beschilderingen, waarin ook de sgraffito-techniek werd toegepast.¹⁸ Het Duitse Werra-aardewerk werd vooral tussen 1580 en 1630 naar Nederland geëxporteerd.¹⁹

Deze kenmerkende aardewerkgroepen worden in de typologie apart benoemd.

Vanaf de 17de eeuw werd rood aardewerk ook uit het Nederrijnse gebied ingevoerd. Dit is vaak voorzien van een ringeloordecoratie. Omdat de navolging in de Lage Landen lastig te onderscheiden is van de import, wordt dit materiaal in de typologie nog gezamenlijk gerangschikt bij het rode aardewerk.

Uit Frankfort werd tenslotte kookgerei aangevoerd met een geel tot rossig baksel. Dit valt onder de groep 'witbakkend', ook als het voorwerp een meer rode tint heeft.

WITBAKKEND EN 'HAFNER'-AARDEWERK

Het witbakkend aardewerk is gemaakt van een ijzerarme kleisoort. De klei komt in West-Nederland van nature niet voor, maar wel in de Maasvallei in Zuid-Nederland en België en in het Duitse Rijn gebied. Veel witbakkende produkten zijn vanuit deze regio naar onze gebieden geïmporteerd, maar ook werd de klei zelf ingevoerd zodat hier plaatselijk witbakkende produkten gemaakt konden worden. In de 15de en in de eerste helft van de 16de eeuw was dit nog vrij zeldzaam,

vanaf de tweede helft van de 16de eeuw neemt de lokale produktie ervan toe. In Alkmaar is bijvoorbeeld bij de Wortelsteeg een pottenbakkerij opgegraven waar van ca 1573 tot 1620 zowel roodbakkende als witbakkende produkten gemaakt werden.²⁰ Het is gebleken dat van beide soorten klei vaak precies dezelfde modellen werden gemaakt. Het witbakkend aardewerk is meestal voorzien van loodglazuur. Vaak was dit vermengd met koper, waardoor het een groene kleur kreeg.

Het Duitse witbakkende aardewerk werd geproduceerd in een groot gebied langs de Midden- en Neder-Rijn. Nederlandse archeologen hebben de Duitse aanduiding voor 'pottenbakker' aan deze groep gegeven: 'Hafner-aardewerk'. De exacte herkomst van dit materiaal is in de 15de en 16de eeuw moeilijk aan te geven door een geringe variatie tussen de productiecentra onderling. In de 16de/17de eeuw werd Frechen bij Keulen een belangrijk centrum. Het 'Hafner-aardewerk' kenmerkt zich tot ca 1600 door een herkenbare eigen vormgeving, bijvoorbeeld bij de grappen het tonvormige potlichaam met een platte bodem en typische hoge poten. Een opvallend model is ook de tonpot. Dit is een (liggende) cilinder-vormige kookpot op vier poten, voorzien van een deksel. In Duitsland worden ze ook wel 'Schweinnetöpfe' genoemd omdat ze soms het uiterlijk hebben van een varken.²¹ Ze werden waarschijnlijk gebruikt om vlees in te braden/stoven.

Voor de 17de eeuw en later is het zeer lastig, zo niet ondoenlijk om de Duitse en Nederlandse witbakkende produkten te onderscheiden, doordat men wederzijds details kopieerde. Dit materiaal is dan ook samengebracht onder de hoofdgroep witbakkend.

Dit geldt ook voor de kookgerei uit de omgeving van Frankfort, die in de tweede

helft van de 18de en 19de eeuw werd vervaardigd in Frankfort maar ook in Nederlandse centra.

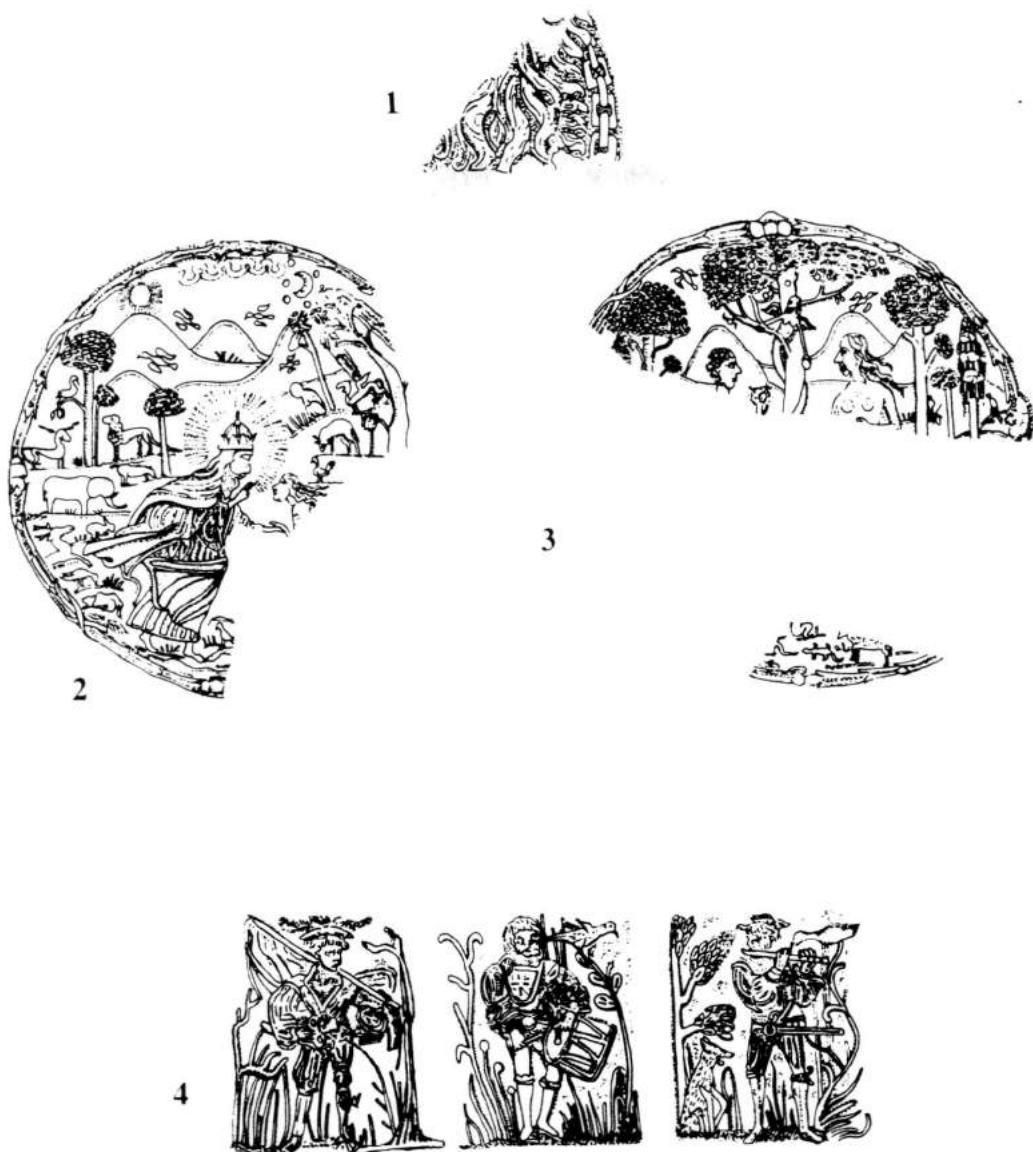
JYDEPOTTEN

Jydepotten zijn handgevormd en genoemd naar het herkomstgebied Jutland in Denemarken. Ze werden vanaf eind 16de eeuw tot in de 19de eeuw ingevoerd in de Noordelijke Nederlanden met een hoogtepunt in de 18de eeuw.²² Tot in de 20ste eeuw werden ze in Jutland geproduceerd, een lange periode waarin weinig verandering in het produkt waar te nemen is. De potten zijn ongemagerd, reducerend gebakken en gepolijst. De meest voorkomende vorm is een bolle grape met drie korte pootjes en één of twee verticale oren.

STEENGOED

Steengoed nam de belangrijkste plaats in onder het drink- en schenkgerei. Doordat de klei tijdens het bakproces geheel gesinterd was, liet het materiaal geen vloeistoffen door.

Tot de 16de eeuw werd steengoed sporadisch versierd met eenvoudige radstempelmotieven of met de spatel aangebrachte reeksen inkepingen. In Siegburg werden in de 15de eeuw ook wel gestempelde braamnoppen- of wapenappliques aangebracht. Aan het eind van de 15de en in de 16de eeuw ging men vooral in Aken, Raeren en Keulen ook luxe kannen en kruiken produceren met geraffineerde gestempelde applique-decoraties. Dit zijn typisch voorwerpen die alleen de gegoede burgerij zich kon veroorloven. Een voorbeeld hiervan is afkomstig uit beerput 12A. In Siegburg ging men toen wit steengoed met zoutglazuur produceren.

Appliques/medaillons van twee verschillende steengoed kannen (allebei afkomstig uit beerput 12A, ca 1475/1500 - 1561):

1. Baardman met ketting (s2-kan-...; 1525-1575)
2. De Schepping van Eva (s2-kan-...; 1525-1575)
3. De Verleiding van Eva (s2-kan-...; 1525-1575)
4. v.l.n.r.: Vaandeldrager, tamboer met vogel in boom, fluitspeler met hond (s2-kan-26; 1525-1575)

Omstreeks 1590 begon men steengoed met grijze of witte glazuur te versieren met kobaltblauwe beschildering. Dit werd een specialiteit van de dorpspottenbakkerijen in het Westerwald. In de 17de eeuw werd ook mangaanpaarse beschildering geïntroduceerd.

De steengoedproductie werd voortgezet tot in de 20ste eeuw toen machinale fabricage de draaischijf verdrong. Belangrijke produkten uit de latere periode waren grote voorraadpotten, de zogenaamde Keulse voorraadpotten en mineraalwaterkruiken. Veel mineraalwaterkruiken werden in het Westerwald geproduceerd.

OOSTERS EN EUROPEES PORSELEIN

In de 16de eeuw kwam het Chinese porselein sporadisch via Portugese handelaren in Nederland. Begin 17de eeuw werd ook porselein van gekaapte Portugese schepen in Nederland verkocht. Omdat dit een zeer lucratieve verkoop bleek te zijn, kocht de VOC behalve de zo belangrijke specerijen en andere produkten vervolgens ook porselein in. Vanaf het tweede kwart van de 17de eeuw werden grote partijen verscheept en daalde de prijs ervan aanzienlijk.

Het vroegste is het zogenaamde kraakporselein, het Chinese exportporselein uit het einde van de Ming-periode (1368-1644). Waarschijnlijk is de naam 'kraak' afgeleid van de Spaanse benaming voor het Portugese handelsschip uit die tijd, de 'caracca'. Kenmerkend voor dit porselein is een dunne scherf, een gekartelde rand en aangebakken zandkorrels aan de standring. De versiering bestaat vaak uit een centrale voorstelling, bijvoorbeeld een vogel of een insect op een rots, met daaromheen een decoratie in vakken (het zogenaamde

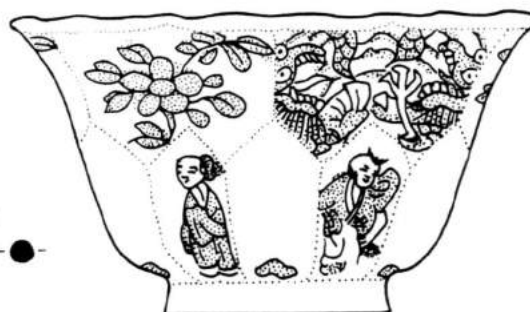
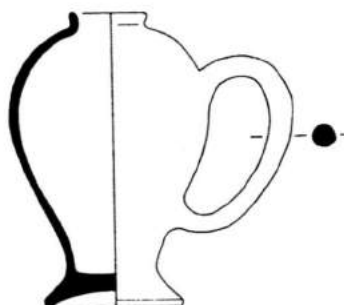
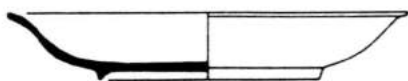
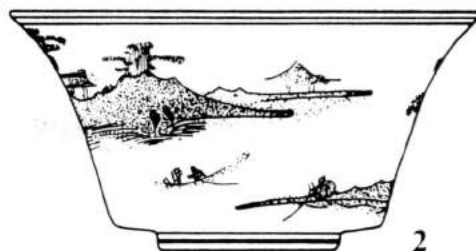
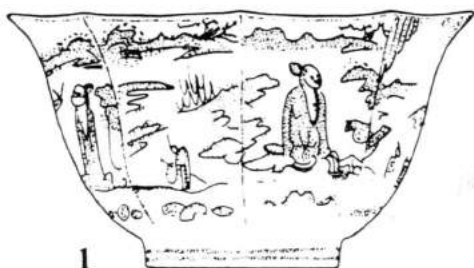
Wan-Li patroon, genoemd naar de keizer die regeerde van 1573 tot 1619). De decoratie bestaat meestal uit Boeddhistische symbolen. Onder het porselein dat in drie beerputten is aangetroffen is slechts één voorbeeld van dit kraakporselein aanwezig.

Na de dood van keizer Wan-Li werd China geteisterd door oorlogen, waardoor de keizerlijke porseleinfabrieken gesloten werden en de export van porselein afnam. Deze periode van onrust zou duren totdat keizer Kangxi de orde herstelde in 1675. De zogenaamde 'Overgangperiode' laat men lopen van 1620 tot 1682, het jaar waarin de keizerlijke porseleinfabrieken weer gaan functioneren. Het 'Overgangporselein' werd in talrijke kleinere Chinese centra vervaardigd, primair voor de binnenlandse markt. Ondanks allerlei beperkingen wist de VOC toch flinke partijen van dit porselein te verwerven.

De decoratie bestaat veelal uit naturalistische landschapjes met of zonder figuur erin. De Europeanen gebruikten het servies anders dan de Chinezen. Zo werden kleine kopjes, waaruit in China sterke drank werd genuttigd, hier gebruikt als theeservies.

In deze tijd werden ook al produkten speciaal voor de West-Europese markt gemaakt, het 'Chine de Commande'. Modellen van borden, kommen, zoutvaten en dergelijke werden aan de Chinezen meegegeven om na te maken in porselein. Soms werden ook wel Hollandse voorstellingen op de voorwerpen geschilderd. De vroegst bekende vermelding van dit 'porselein op bestelling' dateert uit 1635.²³

Omdat in de Overgangperiode de porseleinhandel vanuit China terugliep, zocht de VOC naar nieuwe mogelijkheden om toch aan porselein te komen. In deze periode werd korte tijd in Japan ook porselein gemaakt, zodat de VOC tijdelijk hier ser-

Porselein:

1. Overgangs porselein [p-kom-5 (1650 - 1675), beerput 13D (ca 1640 - ca 1800)]
2. Japans porselein [p-kom-4 (1650 - 1675), beerput 13D (ca 1640 - ca 1800)]
3. Kangxi schoteltje [p-bor-1 (1675 - 1700), beerput 13F (ca 1584 - 1913)]
4. Kangxi kopje [p-kop-5 (1700 - 1725), beerput 13C (ca 1625/1640 - ca 1825)]
5. "Chine de Commande" mosterdpotje [p-pot-1 (1700 - 1725), beerput 13C (ca 1625/1640 - ca 1825)]

viesgoed kon inkopen. Uit één van de beerputten komen twee Japanse kommetjes. Ze zijn te herkennen aan de opvallend donkerblauwe glazuur, een dikkere scherf en de afwijkende standring. Deze is namelijk een stuk breder en de onderkant is ongeglazuurd.

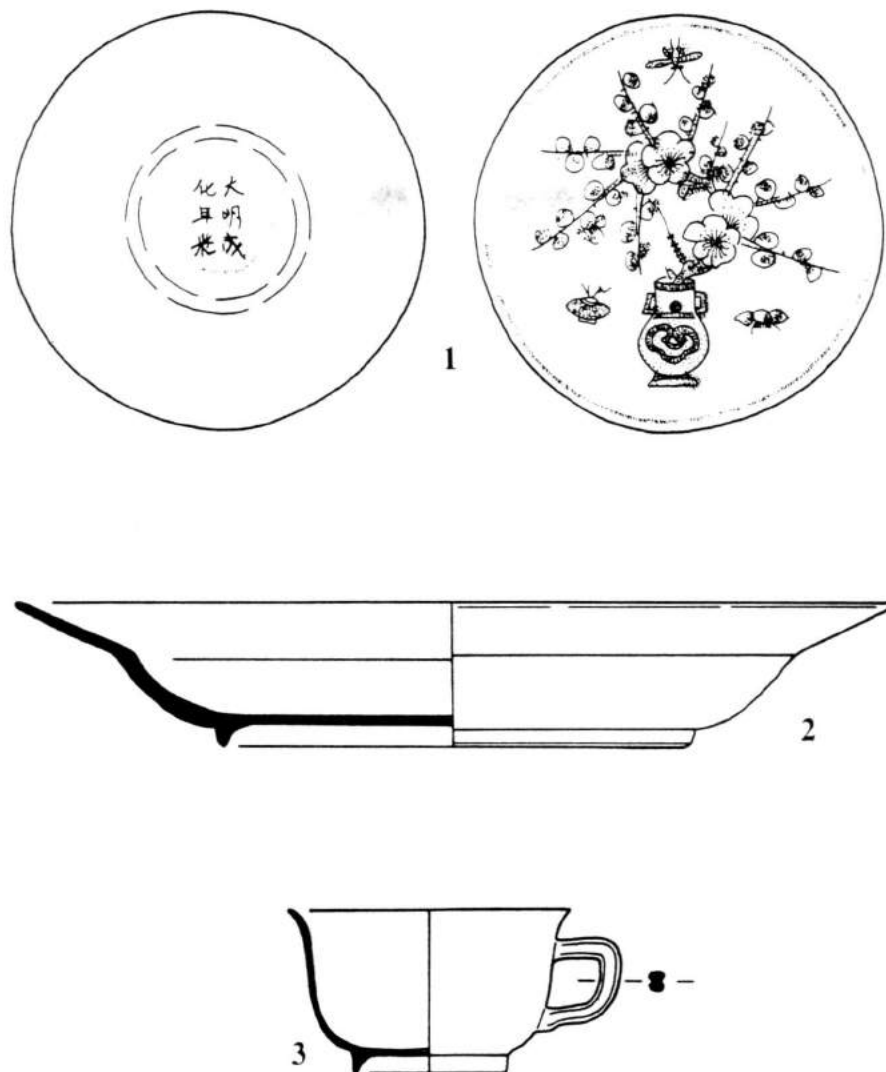
Door keizer Kangxi werd de rust China het land hersteld en kon de porselein-export een enorme vlucht nemen. Kenmerkend voor de decoratie uit de Kangxi-periode (1662 tot 1722) is dat eerst de omtreklijnen dun en schetsmatig zijn aangebracht waarna de voorstelling met de penseel werd ingevuld. De decoratie bestaat veelal uit bloemmotieven zoals chrysanten en pioenrozen, bloemen op rotsen, maar ook uit figuratieve voorstellingen zoals een Chinees in een landschap. Op een Kangxi theekommetje (in de typologie kop genoemd) uit beerput 13C zijn aan de buitenkant zogenaamde 'zotjes' in vakken te zien met aan de bovenkant twee keer twee draken. Op de bodem aan de binnenkant zijn twee draken te zien die vechten om de parel van het geloof. Een ander voorwerp uit deze periode is een klein mosterdpotje met een typisch Europees oor, een voorbeeld van Chine de Commande. Deze toevoeging verdubbelde de prijs van zo'n kopje. Hij heeft aan de buitenkant een voorstelling met pioenrozen en aan de onderkant een Artemisiabladd als kwaliteitsmerk. De theekommetjes hadden vaak een bijpassend schoteltje.

Het porselein is soms gemerkt. Merken die kunnen voorkomen zijn twee dubbele cirkels, kwaliteitsmerken, fabrieksmerken en soms merken uit regeringsperiodes van voorgaande eeuwen, die gebruikt werden als een soort voorouderverering. Een schoteltje uit beerput 13C heeft bijvoorbeeld een merk dat afkomstig is uit de regeringsperiode van keizer Ch'eng Hua (1465-1487).

Tijdens deze periode is binnen het porselein een uiteenlopend kwaliteitsverschil te zien. Aan de fijne beschildering van enkele produkten is te zien dat er veel aandacht aan is besteed en dat het daarom om kostbare exemplaren gaat. Daarentegen is vaak aan de slordige decoratie te zien dat er massaal en dus snel geproduceerd moest worden om aan de Europese vraag te voldoen. We spreken hier over de periode van de opkomst van het thee, koffie en chocolade als consumptiegoederen in de tweede helft van de 17de eeuw. Aanvankelijk waren dit dure dranken, maar vanaf het begin van de 18de eeuw verspreidde dit zich over alle lagen van de bevolking met als gevolg dat de vraag naar toepasselijk drinkgerei toenam. Doordat zeer grote hoeveelheden porselein aangevoerd werden, kwam dit materiaal steeds goedkoper op de markt en werd het ook voor de lagere klassen betaalbaar. De koffiekopjes zijn iets groter dan de theekommetjes en hebben soms een oor, maar het is duidelijk dat uit verschillende maten kopjes beide dranken gedronken konden worden. Het onderscheid tussen een thee- en een koffiekopje zou bij een diameter van 7.5 cm liggen.²⁴ De chocolade-kommen zijn hoger en steiler dan de eerder genoemde kopjes, ze hadden vaak een deksel tegen veltvorming op de drank.

Vanaf de Kangxi-periode tot het midden van de 18de eeuw werd tevens het zogenaamde 'zeemleergoed' en 'capucijnergoed' geproduceerd: kommetjes en schoteltjes met aan de buitenkant een kleur die respectievelijk doet denken aan zeemleer (of koffie met melk) en de bruine pij van de Capucijner monnik (donkerbruin).

Tijdens de regering van Yongzheng (1723-1735) werd er nog steeds porselein van goede kwaliteit geproduceerd. Opvallende produkten waren het zeer dunwan-

Porselein:

1. Kangxi schoteltje met Ch'èng-hua zesmerk [p-bor-6 (1700 - 1725), beerput 13C bovenlaag (ca 1625/1640 - ca 1825)]
2. Diep bord [p-bor-4 (1750 - 1775), beerput 13C bovenlaag (ca 1625/1640 - ca 1825)]
3. Kopje met oor [p-kop-7 (1750 - 1800), beerput 13C bovenlaag (ca 1625/1640 - ca 1825)]
4. **Europees porselein:** kopje met meerkleurige beschildering [ep-kop-1 (1750 - 1775), beerput 13C bovenlaag (ca 1625/1640 - ca 1825)]

dige 'eierschaal'-porselein en vanaf 1725 porselein met een decoratie in 'famille rose', een roze beschildering op wit porselein. Daarnaast bestond ook het gewone blauw-witte porselein.

Later in de 18de eeuw nam de kwaliteit van het porselein af, de scherf werd vaak dikker en de decoratie grover. De klei werd niet altijd meer gezuiverd waardoor het produkt een grauw uiterlijk kon hebben. Uit de beerputten 13C en 13F komen enkele voorbeelden hiervan, met typisch Europese modellen: een diep bord (de Chinezen aten zelf uit kommen) die bij een servies heeft gehoord en een kopje met een oor (de Chinezen dronken uit kommetjes zonder oor).

In deze periode nam de vraag naar Chinees porselein af door de oprichting van porseleinfabrieken in Europa, maar vooral door de opkomst van de Engelse industriële keramiek. Aan het begin van de 18de eeuw werd bekend wat de grondstof van Chinees porselein was, namelijk de speciale kleisoort kaoline. Men ging in Europa op zoek naar deze grondstof of probeerde het na te maken. In Meissen, Duitsland, werd rond 1710 voor het eerst **Europees porselein** gemaakt. Het Europese porselein is altijd een wat duurder produkt gebleven door de bewerkelijkheid ervan. De decoratie werd er namelijk handmatig op aangebracht.²⁵ Uiteindelijk zouden de Europese produkten het Chinese porselein vrijwel geheel van de markt verdrijven.

MAJOLICA

De naam 'majolica' is afgeleid van het Spaanse eiland Mallorca, dat vanaf de 13de eeuw een sleutelpositie had in de handel van Italiaanse keramiek met tinglazuur. Na de vestiging van Italiaanse majolicabakkers in Vlaanderen, met name in

Antwerpen, aan het eind van de 15de eeuw, werd het produkt zeer populair in onze streken. Vanaf het begin van de 16de eeuw werden door immigranten ook majolica produkten vervaardigd in Utrecht, tegen het eind van de eeuw volgden diverse andere plaatsen.

Majolica kenmerkt zich door het tinglazuur op de bovenkant van het voorwerp en loodglazuur op de achterkant. Dit majolica produkt werd in verschillende stadia vervaardigd. Nadat de vorm op een draaischijf was gemaakt werd dit eerst ongeglazuurd gebakken, zodat zogenaamd biscuit ontstond. Daarna werd de voorkant voorzien van tinglazuur, met daarop eventueel een decoratie in blauw of polychroom. Tenslotte werd het gehele produkt, zowel aan de voor- als achterkant, voorzien van een laag loodglazuur. Tijdens het bakken werden de op elkaar gestapelde voorwerpen van elkaar gescheiden door middel van proenen, een driepuntige ster van aardewerk. Door het bakken kwam de proen vast te zitten aan de voorkant van het produkt, dus aan de versierde kant. Na het bakken werd deze er voorzichtig af getikt, waarbij een stukje glazuur werd meegenomen. Om deze reden is het majolica ook herkenbaar aan de drie beschadigingen op de versierde kant van het voorwerp.

Het vroegste majolica in Nederland is vaak gemaakt van roodbakkende klei, later werd alleen witbakkende klei gebruikt. De decoratie bestaat uit geometrische motieven, bloem/fruit motieven en landschapjes, zowel op de spiegel als op de vlag. In het tweede kwart van de 17de eeuw begon men ook Chinese motieven te imiteren.

Het majolica aardewerk heeft een beperkt vormenscala. Het gaat vooral om tafelgerei zoals borden en kommen. Ze hebben vrijwel altijd een standring. Ook zijn onder andere zalfpotten (albarello's) en

zoutvaten geproduceerd. Majolica was niet geschikt om mee te koken.

FAIENCE

Hoewel de naam is ontleend aan het Noord-Italiaanse pottenbakkerscentrum Faenza, werd faience al vanaf de 16de eeuw ook geïmporteerd uit andere delen van Italië, Spanje en Portugal. Vanaf het tweede kwart van de 17de eeuw werd faience ook geproduceerd in Nederland, zij het met een doorgaans kwalitatief minder goede glazuur. De belangrijkste produktieplaats was Delft, zodat het ook wel Delfts-aardewerk genoemd wordt, maar er waren tal van andere centra. Hoewel de materialen verwant zijn, verschilden majolica en faience in enkele technische onderdelen. Een opvallend verschil met majolica is dat ook de achterkant van de faience voorwerpen van tinglazuur is voorzien. Een tweede verschil is het gevolg van een andere plaatsing in de oven. Ze werden in een koker in de oven gezet, waarbij de voorwerpen met de achterkant rustten op pennen. Hierdoor is er geen beschadiging meer op de versierde voorkant, maar op de achterkant.

Bij het Nederlandse faience is een ontwikkeling in de baksels te onderscheiden. Het vroeg-17de-eeuwse baksel is meestal nog rood/oranje net als het majolica baksel. Via een geel baksel met rode aders ontwikkelt het zich tot een fel geel baksel in de 18de eeuw.

De voorwerpen behoren voornamelijk tot de categorie tafelgerei. Daarnaast komen onder andere vazen, zalfpotten, kwispedoren, tabakspotten en voorraadpotten voor. De faience kannen waren meestal voorzien van een tinnen deksel, zoals op schilderijen wel is te zien. Deze deksels worden bijna nooit teruggevonden

omdat ze werden verwijderd voor hergebruik. De kan is in dit geval gebroken bij het oor en aan de rand zijn slijtage-sporen te zien.

Naast voorwerpen van onversierd faience zijn er met een decoratie in blauw-wit of polychroom. Behalve motieven van Italiaanse of Hollandse oorsprong werden ook decoraties toegepast in Chinese stijl, om te kunnen concurreren met het Chinese porselein. Over het algemeen werden de decoraties in de loop van de 18de eeuw eenvoudiger en slordiger en het glazuur van slechtere kwaliteit (met veel putjes). Zuivere dateringscriteria kunnen dit echter niet zijn, omdat verschillende kwaliteiten naast elkaar bestonden.

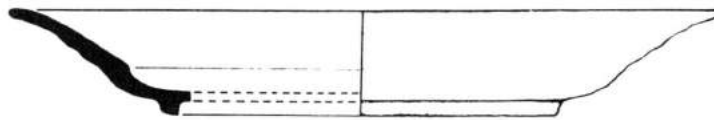
De faience en majolica produkten werden aan het eind van de 18de eeuw verdrongen door de Engelse industriële waar.

INDUSTRIEEL STEENGOED EN AARDEWERK

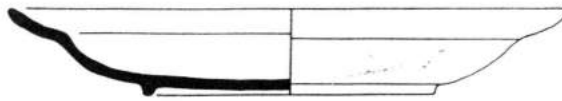
In de loop van de 18de eeuw ging men in Engeland grootschalig op industriële wijze aardewerk produceren. Door het gebruik van gietmallen konden grote hoeveelheden snel geproduceerd worden waardoor de prijs van de produkten sterk daalde. Produktiecentra waar nog op ambachtelijke wijze faience geproduceerd werd, konden hier tenslotte niet tegen op. Vanaf het tweede kwart van de 18de eeuw kwam vanuit Staffordshire grijs-wit **steengoed** met zoutglazuur ('saltglazed stoneware') deze kant op, vooral theekopjes en schoteltjes.

In de tweede helft van de 18de eeuw ontwikkelde men bruin steengoed ('brown stoneware'), 'redware' en 'blackware' (genoemd naar de kleur van het baksel en niet de glazuur). Dit materiaal werd in verschillende plaatsen geproduceerd. Het redware en blackware komt voor in aan

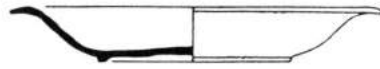
*Verskillende vormen van
faience borden:*

f-bor-1

f-bor-10

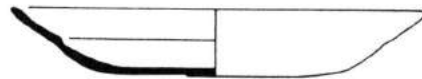
f-bor-11

f-bor-2

f-bor-5

f-bor-3

Faience borden:

1. Plooibord [f-plo-2 (1625 - 1675), BP13B (1561 - ca 1625/1640)]
2. Achthoekig bord [f-bor-18 (1625 - 1675), BP13D (ca 1640 - ca 1800)]
3. Diep bord (f-bor-3 (1750 - 1800), BP13F (1584 - 1913))

1

2

3

baksels die uiteenlopen van hard versinterd materiaal tot zachter aardewerk. In de typologie zijn deze beide laatste soorten daarom ondergebracht in de groepen 'industrieel rood' en 'industrieel zwart' en niet bij het industriële steengoed.

Onder het **industriële witte aardewerk** zijn enkele variaties te onderscheiden. Vanaf ongeveer 1760 werd in Engeland aardewerk met een geelwitte scherf en gelig loodglazuur in mallen vervaardigd, het zogenaamde 'creamware'. Men wilde echter zuiver wit aardewerk produceren in navolging van het porselein. Eerst ontwikkelde men het al iets wittere 'Queensware' met een ivoorkleurige scherf en helder loodglazuur, maar in 1779 ontstond het 'Pearlwhite' of 'Pearlware' met een witte scherf en glazuur met een blauwe gloed door de verwerking van wat kobalt. Kort hierna begon de productie van het echte witgoed.

FLESSEN, GLAZEN EN DRANK

R. Roedema

In de middeleeuwen was glaswerk alleen weggelegd voor mensen met een hogere positie binnen de kerk of adel. Later in de 14de eeuw kregen ook rijkere patriciërs de beschikking over glaswerk. Toch duurde het nog geruime tijd voordat glazen voorwerpen hun weg zouden vinden naar alle lagen van de bevolking. Bij opgravingen in Alkmaar worden dan ook hoogst zelden vondstcomplexen aangetroffen met glaswerk van voor de 16de eeuw. Alleen in het handelsgebied (omgeving Dijk/Mient)²⁶ en rond het bestuurs- en religieuze stadsgedeelte (omgeving Grote Kerk)²⁷ heeft men meer kans op vroege glasvondsten. Pas in de 16de-17de eeuw begint glas zijn weg te vinden naar alle delen van de samenleving.

Het meeste van het vroege glaswerk werd vervaardigd uit het zgn. 'Waldglas' oftewel woudglas, dat overwegend werd geïmporteerd uit Duitsland. Het kenmerk van dit glas is de hoofdzakelijk groene kleur, ontstaan door de grote hoeveelheden potas (as van eik en beuk) die werden gebruikt bij de fabricage.

De zogenaamde 'glashutten' in Duitsland kregen echter stevige concurrentie. In

Er bestonden allerlei verschillende decoratie-technieken. De handmatige decoratie werd verdrongen door een nieuwe printtechniek, de decoratie werd in zijn geheel op het voorwerp gedrukt. In de loop der tijd kon men in allerlei kleuren drukken. Reliëf-versiering werd in de gietmal opgenomen. Op deze manier werden (en worden nog steeds) complete serviezen, bestaande uit borden, kopjes en schoteltjes, theepotten, schalen, kommen en dergelijke gemaakt volgens één stijl van vormgeving.

In Nederland kwam de industriële productie van aardewerk in 1836 op gang toen Petrus Regout een fabriek in Maas-tricht opende. Rond 1875 werd de Nederlandse markt gedomineerd door het Regout aardewerk.

Venetië waren de glasblazers namelijk al vanaf de middeleeuwen verenigd in gilden, die een florerende industrie op het gebied van glaskunst wisten op te bouwen. Kenmerkend voor dit glas was het kleurloze, heldere produkt, dankzij het gebruik van soda (verbrand zeewier).

Aan het eind van de 15de eeuw vestigden Venetiaanse glasblazers zich in grote delen van Europa. Rond het midden van de

16de eeuw was er al een bloeiende glasindustrie in de Venetiaanse stijl (à la façon de Venise) in de zuidelijke Nederlanden met Antwerpen als belangrijkste productiecentrum. Aan het eind van de 16de en het begin van de 17de eeuw waren er al productiecentra ontstaan in o.a. Middelburg en Amsterdam. In deze tijd werd het gebruik van glazen gebruiksvoorwerpen steeds algemener. Reizen naar de Oost resulteerden in de 17de eeuw in de aanvoer van nieuwe producten zoals cacao, terwijl ook in eigen land nieuwe dranken werden ontwikkeld zoals gedistilleerd. De glasblazers speelden hierop in en pasten hun producten aan. Dit, gevoegd bij nieuwe uitvindingen op het gebied van de glasproductie zoals de toevoeging van kalk en lood, leidde eind 17de eeuw tot een verscheidenheid aan nieuwe typen glasservies.

De ontwikkelingen in het glasservies zijn goed te volgen aan de hand van de vondsten uit de verschillende beerputten in de Langestraat. Van de gevonden acht beerputten bevatten er zes glasvondsten, waarvan de oudste voorwerpen rond 1500 dateren en de jongste rond 1900. Uit deze zes putten kon uit de duizenden glasscherven een minimum aantal van 337 min of meer herkenbare voorwerpen worden gepuzzeld, zoals borden, flessen, kannen, bekers, kelkgladen, roemers/berkemeiers, koolstronkbekers, en medicinaal glaswerk.

FLESSEN

Al in de Oudheid had men de beschikking over de fles als schenk- en bewaarmiddel. De vormen veranderden vanaf de Romeinse tijd niet wezenlijk meer. Blijkbaar had men de ideale vorm al gevonden. De flessen hadden een bol, vierkant, zeskant

of cilindrisch model met wat kleine verschillen in de versiering, grootte of uitvoering (bijv. een oor). De kleinste dienden als parfum- of medicijnflesjes, de grotere voor wijn en bier.

Tot in de 17de eeuw werden wijn en bier meestal bewaard in houten vaten en werd de fles voornamelijk gebruikt om de drank naar de tafel te brengen. In de tweede helft van de 16de en eerste helft van de 17de eeuw was de kistfles (ook wel kelderfles genoemd) in zwang. Met zijn vierzijdige vorm leende deze zich uitstekend voor opslag en vervoer in een kist. De fles was vaak voorzien van een tinnen montuur met schroefdop. Dit soort flessen is aangetroffen in de beerputten 13B, 12/13C en uit de onderste laag van 13F. In de tweede helft van de 17de en in de 18de eeuw was de dunwandige achtkantige fles populair.²⁸ Opvallend bij deze flessen is de zeer dunne glaswand, nog geen halve millimeter dik. Dit had natuurlijk een gunstig effect op het gewicht, maar het gevaar op vroegtijdig breken was wel erg groot. Mogelijk werden dit soort flessen omwikkeld met rieten vlechtwerk of iets van dien aard.

Een probleem bij de opslag van wijn is, dat onder invloed van lucht (zuurstof) de wijn oxydeert en verzuurt. De wijn wordt dan langzamerhand omgezet in azijn. Wijn werd tot in de 17de eeuw bij voorkeur in vaten bewaard. In een aangebroken vat heeft de wijn een groot contactoppervlak ten opzichte van de lucht en is dan beperkt houdbaar. De beste oplossing is om een vat snel leeg te drinken! Een klein volume is gunstig omdat de wijn dan minder lang in een aangebroken vat blijft oxyderen. Toch heeft het lang geduurd voordat men hiervoor de fles gebruikte, omdat men problemen had met het luchtdicht afsluiten. In de 17de eeuw werd de fles namelijk nog gedicht met houten stoppen of tinnen schroefdoppen,

hetgeen niet geheel luchtdicht was. Pas in de tweede helft van de 17de eeuw werd het gebruik van de kurk herontdekt door de Franse monnik Dom Pérignon (in de oudheid had men al kurk gebruikt) waardoor de fles beter afsluitbaar werd.²⁹ Voor een luchtdichte afsluiting moet de kurk met kracht in de flessehals geslagen worden, waarvoor sterk glas nodig is. In deze tijd begon men in Engeland met het gebruik van kolen bij het stoken van de glasoven, waardoor het mogelijk werd om sterker glas te fabriceren.³⁰ Bovendien werd de halsopening extra verstevigd door middel van een glasdraadomlegging. Door deze combinatie van uitvindingen werd het mogelijk om wijn op fles te laten rijpen waardoor het bottelen van wijn in flessen aan het eind van de 17de eeuw een enorme vlucht nam. De fles kreeg hiermee tevens een opslagfunctie. De eerste dikwandige flessen werden gemaakt in Frankrijk en Engeland. In latere tijd en vooral na 1671, toen het verboden werd om flessen nog langer in de Noordelijke Nederlanden in te voeren, werd de wijn steeds meer in eigen land gebotteld.³¹

Een vereiste van flessen die op transport gaan, is natuurlijk dat ze stevig genoeg zijn. Naast een stevige glaswand moeten deze flessen ook stabiel zijn. In de late 17de eeuw ontwikkelde men de dikwandige ui-vormige fles, gekenmerkt door een brede opgestoken bodem. Het opsteken van de bodem had een praktische reden omdat bij het glasblazen het pontilijzer altijd een litteken achterliet in de vorm van een pontilmerk. Door het opdrukken op de plaats van het pontilmerk had men geen last meer van dat uitstekende gedeelte. Het ui-vormige model had als voordeel dat het zwaartepunt zeer laag was. Door de verhoogde ziel nam de hoeveelheid glaspasta aan de onderzijde toe, hetgeen de stabiliteit bevorderde. Bovendien is een opgestoken bodem min-

der kwetsbaar dan een platte bodem. Een ander voordeel was, dat de verhoogde ziel het raakvlak van de droesem met de wijn aanzienlijk verminderde. Om de stabiliteit nog meer te vergroten lette men op de verhouding tussen de hoogte van de hals en de hoogte van de ziel. Immers, een fles met een hoge hals zal eerder omvallen dan een fles met een korte hals. Men ziet dan ook vaak dat bij flessen met een hoge hals de bodem meer is opgestoken. Een ui-vormige fles had echter ook een nadeel: bij de rechtop staande flessen droogde de kurk uit waardoor er toch weer oxydatie van de wijn plaats vond. Bij één type fles werd dit ondervangen door twee zijden af te platten zodat de fles toch kon liggen (gl-fle-23).

In de tweede helft van de 18de eeuw evolueerde de fles tot het model dat we heden ten dage nog gebruiken. De fles kreeg een cilindrische vorm zodat hij liggend kon worden bewaard en de kurk vochtig bleef. Flessen van dit type, gevonden in de beerputten 13D, 13C en 13F, zijn alle te dateren in het laatste kwart van de 18de en eerste helft van de 19de eeuw.³² Later in de 19de eeuw werden flessen steeds meer fabrieksmatig vervaardigd. Een voorbeeld hiervan is een fles die gevonden is in de bovenlaag van beerput 13F (gl-fle-46). Het betreft een fles van rond 1900 waar men in de hals een bolling heeft gecreëerd waarin een knikker werd verwerkt. De knikker sloot de 'kogelfles' af wanneer zij rechtop stond. Bij het uitschenken rolde de knikker in de bolling en stroomde de inhoud uit de fles.

Naast een functie in het opslaan en uitschenken van drank, hadden flessen een functie op medicinaal en cosmetisch gebied. Onder de gevonden flesjes met een dergelijke functie kunnen we verschillende vormen aanwijzen: cilindrische, vierzijdige, zeszijdige, ui-vormige en bolle

flesjes met standvoet. Daarnaast bestaat er nogal wat variatie in grootte en kleur van de flesjes. Behalve kleurloos glas is blauw en groen glas gebruikt. Het zijn de kleinere modellen met een hoogte die varieert van 3 tot 12 cm.

De vroegste vormen zijn de cilindrische en ui-vormige medicijnflesjes. Ze komen voor van de 16de tot eind 18de eeuw. Uit beide vormen ontstonden allerlei varianten. Zo is een ui-vormig flesje uit beerput 13C in een mal gevormd met verticale ribben (gl-fle-36). In dezelfde put zaten de fragmenten van een lang cilindrisch flesje met lange hals die wel wordt omschreven als de 'Haarlemmerolie buis' (gl-fle-3).³³ Bolle flesjes met standvoet worden regelmatig aangetroffen in laat-18de-eeuwse putten.³⁴

Voor parfum werden vaak versierde flesjes gebruikt. Een voorbeeld hiervan uit beerput 13F is rondom in facet geslepen. De hals is uitgevoerd met schroefdraad en het voetje heeft in een vergulde zetting gezeten, maar deze is in de put vergaan.

BEKERS

Tot in de tweede helft van de 17de eeuw was bier dé drank bij uitstek. Zelfs oudere kinderen dronken het lichte bier in plaats van water. Voor de meer draagkrachtigen was er het zwaardere maar duurdere bier, dat werd gedronken bij speciale gelegenheden. Dat men zoveel bier dronk kwam voornamelijk door de steeds slechter wordende kwaliteit van het drinkwater. De kans dat men in die tijd een ziekte opliep door het drinken van (ongekookt) water was zeer groot. Maar ook de bierbrouwers hadden te lijden van slecht water als grondstof en het bier ging sterk achteruit. Het gevolg was dat het Nederlandse bier op een gegeven moment geheel wegviel op de buitenlandse markt,

terwijl ook de binnenlandse vraag drastisch minder werd.³⁵ Dit laatste werd versterkt door de komst van nieuwe exotische dranken zoals thee, koffie en chocola uit de Oost. Al rond 1650 werden de eerste theehuizen in de grote steden geopend. In Alkmaar duurde het nog even, want daar werd pas in 1686 het eerste koffi- en theehuis opgericht.³⁶ Hoewel de oosterse produkten gestaag hun opmars maakte in de tweede helft van de 17de eeuw, duurde het nog zeker een halve eeuw voordat de drank in alle lagen van de bevolking zou worden gedronken, toen onder andere de thee meer betaalbaar werd. Het waren vooral wijn en gedistilleerde dranken die in de tweede helft van de 17de eeuw een geduchte concurrent werden van bier. Tussen de jaren 1640 en 1675 nam de produktie van deze dranken enorm toe.³⁷ Bovendien werd op gedistilleerde dranken minder accijns geheven dan op het bierprodukt, waardoor er dus meer drank voor minder geld kon worden verkregen. Dit laatste was duidelijk 'kassie' voor de Hollander. Voor de bierbrouwers bleef er niets anders over dan zich aan te passen aan de nieuwe omstandigheden. Velen gingen dan ook over op het vervaardigen van gedistilleerde dranken, terwijl de rest zich toeleegde op verbetering van hun (zwaardere wordende) bieren. Samenvattend kan gezegd worden dat in de tweede helft van de 17de eeuw veel veranderde op het gebied van drankgebruik. Het was dan ook onvermijdelijk dat de glasblazers gedwongen waren tot veranderingen in hun produkten. In vondstcomplexen uit de eerste helft van de 17de eeuw zien we verhoudingsgewijs veel grote bekers die ideaal waren voor het nuttigen van de vrij lichte biersoorten. Deze bierglazen bleven natuurlijk in zwang, maar onder invloed van het duurdere en zwaardere wordende bier kregen ze een kleinere inhoud.

Van bekertjes zijn verschillende vormen bekend, al dan niet met opgestoken bodem uitgevoerd. De vorm van het glas werd over het algemeen bepaald door de combinatie van de soort drank dat er uit gedronken werd, de produktie- en versieringstechnieken.

Bij diverse bekertypen vinden we een uitstaande ofwel een rechte rand. De vroege bekertjes hebben steeds een uitstaande rand, soms is de cilindervorm zelfs geheel uitgebogen tot een soort trompetmodel. De uitstaande rand werd in de loop van de eerste helft van de 17de eeuw vervangen door de rechte rand.

Eén van de fraaiste versieringstechnieken 'à la façon de Venise' is wel het verwerken van gekleurde glasdraden in de stam of wand van een glas. Van oorsprong is dit filigrain-glas een specifiek Venetiaans produkt, maar het werd al in de tweede helft van de 16de eeuw ook in de zuidelijke Nederlanden toegepast. Er werden hiervoor destijds twee technieken gehanteerd. Beide resulteerden in een glasdraad-versiering die op de breukvlakken duidelijk zichtbaar buitenop de kleurloze glaswand is opgelegd.³⁸ Bij de ene techniek werden de draden daarna niet verder afgewerkt en staken op het oppervlak als ribben naar buiten (gl-bek-35), bij de andere techniek werd het glas vervolgens gewalst (op een hard oppervlak rollen) waardoor de draden zijn geplet en meer versmolten met het buitenoppervlak van de beker (gl-bek-9 en -20). Variaties zijn ontstaan door tweemaal draden op deze wijze 'op te pikken' in een kruislings patroon (nog geen typenummer), of door verwerking van gedraaide staafjes gekleurd glas ('retorti') tussen de glasdraden (gl-bek-20).

Een andere versieringstechniek is het blazen van glas in een mal. Eventueel in combinatie met het gebruik van glasdraden, konden door de zo ontstane ver-

dikkingen in het glas allerlei versieringsvormen worden verkregen, die zowel bij het Walddglas als het façon de Venise al vroeg en veelvuldig werden gebruikt.

Zo zien we bij fragmenten van een beker gevonden in beerput 12A een gekruist ribbenpatroon. In beerput 13D werd het grote fragment aangetroffen van een andere ribbelbeker, uitgevoerd met verticale ribben.

Door een beker te omwikkelen met een glasdraad en vervolgens uit te blazen in een geribbelde mal zoals voor de ribbelbeker, ontstonden de zogenaamde wafelbekers. Vanaf het midden van de 16de eeuw kwamen zowel smalle als brede wafels voor, afhankelijk van de dikte van de draadomwikkeling. De brede wafels verdwenen rond het midden van de 17de eeuw, de smalle later.

Een veel teruggevonden versiering door gebruik van mallen heeft de zogenaamde knobbelbeker. De vroegste knobbelbekers zijn uitgevoerd met gladde ronde knobbels. Vanaf de tweede kwart van de 17de eeuw zien we allerlei varianten zoals de tranen en diamant-vormen.

In beerput 13C zijn bekertjes aangetroffen met een netwerkversiering. Deze versieringsvorm werd verkregen door in een mal gevormde of opgelegde ribben paarsgewijs met een tang samen te knijpen.

Glas-op-glas versiering was ook een veel toegepaste vorm van decoratie in de 17de eeuw. De 'kometenbeker' is een fraai voorbeeld van deze techniek.³⁹ In beerput 13D en in 13C werden kometenbekertjes aangetroffen, die nogal variëren in grootte en uitvoering. Van de kometenbekertjes uit 13C verschilt elk exemplaar in grootte zodat er een rij van ontstaat van groot naar klein. De kleinste zijn uitgevoerd met drie kleurloze kometen, de grotere modellen met drie blauwe.

Een bijzondere glastechniek is het zogenaamde 'ijsglas'. Door het nog warme

glas te laten 'schrikken' met koud water, barst het oppervlak open waardoor een regelmatig craquelé patroon ontstaat. Vervolgens worden de barsten versmolten door het glas opnieuw te verhitten. Het resultaat van dit 'schrikprocédé' is een ruw oppervlak in een bijzonder patroon. Eén van de mooiste voorbeelden van deze versieringsvorm werd teruggevonden in beerput 13C. Het betreft hier een 36.5 cm! hoge beker met een grootste diameter van 20.5 cm.

Ook onversierde bekens zijn vertegenwoordigd, in uiteenlopende groottes en vormen.

Aan het eind van de 17de en begin van de 18de eeuw was er een vereenvoudiging in de vormen en versiering. De arbeidsintensieve technieken van de fraaie façon de Venise werden steeds minder toegepast, terwijl men zich toeleide op de stevigheid en functie. Net als bij de flessen veranderde ook in het drinkservies het glas door een andere bereiding. Het was in 1676 dat de Engelsman George Ravenscroft nieuwe mogelijkheden ontdekte door het toevoegen van lood aan de glaspasta.⁴⁰ Op het Europese vasteland, vooral in Zuid-Duitsland, begon men in dezelfde periode te experimenteren met kalktoevoegingen.⁴¹ Bij de steeds steviger wordende glazen werd de opgestoken bodem overbodig en konden ze ook met een vlakke bodem worden uitgevoerd. Voorbeelden hiervan werden gevonden in de beerputten 13C en 13F. Deze zijn gemaakt van dik, kleurloos glas. Opvallend is dat de pontilmerken bij sommige glazen zijn weggeslepen, een kenmerk van laat-18de- en vroeg-19de-eeuws glaswerk.⁴² Tevens ontstonden steeds meer vormen die waren toegespitst op bepaalde soorten drank.

KELKGLAZEN

Alhoewel het kelkglas al in de dertiende eeuw voorkwam,⁴³ nam het gebruik van het kelkglas vooral in de tweede helft van de 17de eeuw toe. Dit werd veroorzaakt door het verbeterde produktieproces van de wijnfles waardoor deze drank beter kon worden bewaard en wijdverbreid werd. Ook de ontwikkelingen in het bierwezen en de verschillen in accijnsheffing tussen bier en wijn waren debet aan deze ontwikkeling.

Tot het begin van de 18de eeuw hadden kelkglazen een dunwandige voet met omgeslagen of rechte rand.⁴⁴ Deze maakten, mede door de hierboven genoemde ontdekkingen op het gebied van glasproduktie, plaats voor de massieve vlakke voet. Ook de kelk veranderde. De 17de-eeuwse glazen waren vaak uitgevoerd met een conische of komvormige kelk, maar in de 18de eeuw werden de tulp- en de trompetvormige kelken populair. De holle stam werd vervangen door de stam met traan. Deze werd in de tweede helft van de 18de eeuw weer vervangen door de massieve stam.

In de beerputten 12A, 13B en 13C zijn diverse voorbeelden gevonden van kelkglazen vervaardigd a la façon de Venise. De stam is vaak opgebouwd uit een kleurloze getordeerde glasdraad met daarin een witte en/of gekleurde glasdraad verwerkt, soms geflankeerd door twee kleurloze en/of blauwe met een tang vervaardigde 'vleugels'. Deze 'vleugelglazen' hebben vaak een bepaald basis-patroon in de stam, bijvoorbeeld een 8-vormig patroon, een dicht verstrengelde dradenknoop, een hartvormig (al dan niet omgekeerd) motief, of een asymmetrisch 2-dimensionaal patroon.

In het tweede kwart van de 18de eeuw kwamen de zogenaamde 'slingerglazen' in Engeland in de mode.⁴⁵ Hierbij is de stam

op uiteenlopende wijze voorzien van een spiraalvormig motief, bijvoorbeeld door gedraaid relief, een ingesmolten draad of luchtbellen. Voortbordurend op de façon de Venise boekte men in Engeland met dit soort glazen veel succes. Allerlei varianten ontstonden en al gauw maakte dit soort glazen ook zijn opmars in de Nederlanden.

ROEMERS

Een gewild type drinkglas van de eerste helft van de 16de tot het begin van de 18de eeuw, is de roemer. Deze populariteit dankte dit type vooral aan zijn veelzijdigheid in gebruik. Alhoewel in de literatuur de roemer veelal wordt omschreven als wijnglas,⁴⁶ zullen de grotere exemplaren ook voor bier zijn gebruikt, terwijl de kleinere ook voor gedistilleerd (tweede helft 17de eeuw) konden dienen.⁴⁷ Door de opmars van het kelkglas in de tweede helft van de 17de eeuw moest de roemer veel aan populariteit inboeten. Kenmerkend voor de roemer is de driedelige opbouw: voet, schacht en cuppa. In de 16de eeuw zien we veelal roemers uitgevoerd met verticaal gebogen puntnoppen en een conische cuppa. Deze roemervorm wordt ook wel berkemeier genoemd. Eind 16de, begin 17de eeuw begon de cuppa meer te bollen terwijl eerst de horizontaal uitstekende puntnoppen en vervolgens de (puntige) braamnoppen de oudere nop vervingen. In het tweede kwart van de 17de eeuw ontstonden de grote platte braamnoppen. De 16de-eeuwse roemer/berkemeier werd veelal uitgevoerd met een geknepen voetring. Rond 1600 ontwikkelde men de rond een mal gewonden glasdraadvoet, in eerste instantie was hij vrij laag maar later in de 17de eeuw steeds hoger.

OVERIG GLASWERK

Voor het vaststellen van een bepaalde ziekte paste een middeleeuwse arts vaak het 'piskijken' toe. Hiervoor gebruikte de arts een urineglas, vervaardigd uit zeer dun kleurloos glas in de vorm van een bol en uitlopend in een cilindrische hals. Er kunnen twee typen pisflessen worden onderscheiden. Bij de één is de bovenkant uitgevoerd met een omgeslagen rand en sterk afgeplat. Bij de ander heeft de bovenkant een uitstaande afgeronde rand. De urineflessen met omgeslagen rand lijken iets vroeger te dateren.⁴⁸

Glazen borden worden over het algemeen niet veel gevonden. Enkel in vondstcomplexen afkomstig uit luxueuze huishoudens heeft men kans op het aantreffen van glazen borden. Dit soort voorwerpen werden voornamelijk gebruikt voor de sier. Vermoedelijk zijn de borden beschilderd geweest.

Verder werden er voorwerpen zoals brillen- en horlogeglazen, thermometers en dergelijke attributen gevonden. Deze zullen bij de beerput-beschrijvingen nog aan bod komen.

SECUNDAIR AANGEBRACHTE VERSIERING

Naast de versieringstechnieken die door de glasblazers werden aangebracht door middel van een mal of het verwerken van gekleurde glasdraden, werden ook secundaire versieringsmethoden gehanteerd nadat het glazen voorwerp was afgekoeld. Werden glazen in de 16de eeuw secundair versierd door middel van beschildering, vanaf het eind van die eeuw begon men steeds meer glas te graveren. Dit gebeurde dikwijls met een diamantstift of met het rad. De radgravure werd verkregen met een snel draaiend koperen wielkje

waarmee fijn graveringswerk werd uitgevoerd. Holland werd in de 17de eeuw op het gebied van de glasgraving het belangrijkste produktiecentrum van West-Europa, waar op ambachtelijke wijze ware kunstwerken werden vervaardigd.

Een andere methode is het in model slijpen van het glaswerk. Dit werd gedaan door het glazen voorwerp tegen een draaiende schijf te drukken. Op deze wijze was het mogelijk om grotere oppervlak-

ken te bewerken en bijvoorbeeld facetten te maken. Voorwaarde voor die bewerking was wel dat de glaswand stevig en dik genoeg was. Dit soort glasversiering kon dan ook voor het eerst in de eerste helft van de 18de eeuw worden toegepast.

KLEIPIJPEN

D. Duco

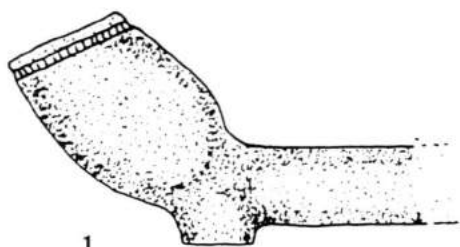
Vanaf de introductie van de tabak als genotsmiddel behoort de tabakspijp tot de gangbare huisraad in Nederland.⁴⁹ De produktie van pijpen vindt spoedig op gestroomlijnde wijze plaats. In een metalen persvorm wordt taaie witbakkende klei tot pijpen geperst. De onderdelen bestaan uit een kop of ketel om de tabak te branden en een steel met een doorboring voor het rookkanaal om de rook aan te zuigen. Als markering tussen beide vormonderdelen is doorgaans een hiel of spoor aangebracht.

De ontwikkeling van de kleipijp zet in met een dubbelconische ketel die rond 1600 ontstaat en rond 1630 zijn afgewogen vorm heeft gekregen (afb. 1). Tussen 1600 en 1650 neemt het formaat toe, door de toenemende behoefte meer tabak te consumeren. Regionaal onderscheiden we modelvarianten, die voor de archeoloog aanknopingspunten opleveren voor onderzoek naar het toenmalige handelsverkeer.

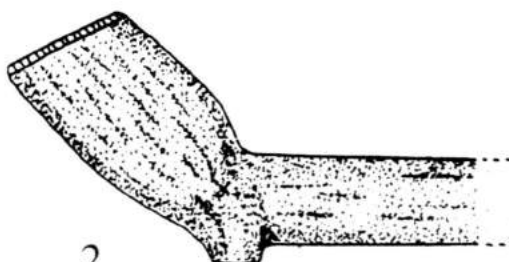
De pijpennijverheid is aanvankelijk landelijk verspreid.⁵⁰ In meerdere plaatsen zijn één of enkele werkplaatsen gevestigd, waar op kleine schaal produktie wordt geleverd. Gaandeweg concentreert zich de nijverheid in Gouda, voornamelijk omdat daar vanaf 1641 regels voor de pijpenmakers worden gesteld.⁵¹ In 1660 leidt dit reglement tot de oprichting van een gilde.⁵² Dankzij de beschermende maatregelen van de corporatie kan zich het pro-

dukt in Gouda kwalitatief beter ontwikkelen dan in andere centra het geval is. Dit leidt er toe, dat de kwaliteitspijp spoedig uit Gouda afkomstig is. De meeste lokale makers elders beperken zich tot de meer laagwaardige soorten, die voor de Goudse pijpenmaker juist minderwaardig zijn.

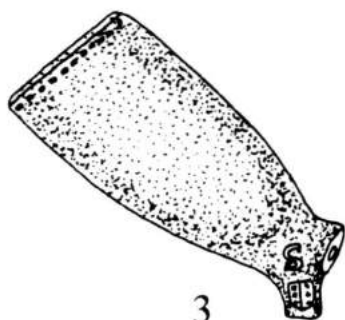
Het is niet verwonderlijk dat vanaf 1660 de ontwikkeling van het pijpmodel vanuit de stad Gouda wordt geïnitieerd. Vanaf 1670 wordt de ketel van de pijp vanwege de behoefte meer tabak te roken gaandeweg trechtersvormig (afb. 2). De Goudse pijpenmakers ontwikkelen een fraaie trechtersvorm, die een waardige en meer elegante vervanging is van de pijp met de dubbelconische ketel. De ketel is dunwandiger, de steel wordt rank en recht en krijgt meer lengte. De standaard kwaliteitspijp wordt van een makersmerk voorzien, dat op de hiel wordt gestem-

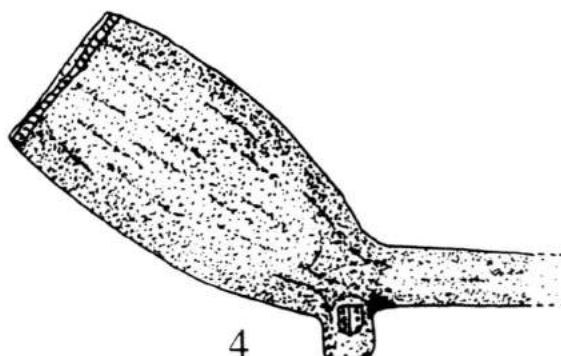
1

2

3

4

peld. De steel krijgt op het zwaartepunt een gestempelde decoratie, zodat de roker weet waar hij de tabakspijp het beste beet kan houden om goed in de hand te liggen. Bij de betere pijpen onderscheidt men twee kwaliteiten: de fijne en de zogenaamde porceleijne pijp. Beide soorten worden voor het bakken uitvoerig met agaats gewreven en hebben hierdoor een prachtig glanzend oppervlak verkregen. De goedkope pijpen duidt men aan met groffe pijpen; zij hebben een geringere steel lengte en vooral in afwerking is deze kwaliteitsgroep eenvoudiger. De hiel is soms spits en duidt men dan aan met spoor.

Rond 1730 raakt ook het trechtermodel uit de mode en vergroot de ketel zich tot een ovaalvorm om nogmaals meer tabak te kunnen bevatten (zie afb. 3 en 4). Opnieuw wordt ook de steel langer, al blijven kortere pijpen als assortimentsaanvulling in produktie. Rond 1740 is het uitgebalanceerde ovale model bereikt en zal dan alleen nog in formaat en bolling veranderen.

De Goudse kwaliteitspijp blijft ook in de negentiende eeuw haar renommee houden. Wel neemt de concurrentie van meer modieuze korte kleipijpen, waarvan er vele geïmporteerd worden, toe. Vanaf 1850 ontstaat bovendien verminderde vraag doordat de sigaar en later de sigaret haar intrede doen. Pas in de twintigste eeuw zal de kleipijp uit het straatbeeld verdwijnen.

De bespreking van de pijpen uit de beerputten geeft opgave van wat gevonden is en verdeelt de vondsten - zoals dat bij pijpen kenmerkend is - in soorten en kwaliteiten. Daaraan gerelateerd is een datering en dikwijls ook een herkomst te geven. In dit rapport worden bij de bespreking van de pijpen de steelfragmenten buiten de telling gehouden, evenals de

afgebeten mondstukken, aangezien hieraan geen nadere informatie valt te ontleunen.

In het volgende hoofdstuk geven de paragrafen met de titel status en datering een nadere periodisering van het besprokene. Daarbij hoort de discussie welke plaats de tabakspijp in de materiële cultuur van de onderhavige huishoudens innam. Probleemvraag is aan wie het gevonden materiaal toebehoorde. Betreft het pijpen van de heer des huizes, van diens gasten, gaat het om rookgerei dat door personeel is gebruikt of is het een combinatie van deze. Vanzelfsprekend is het niet zo, dat in een rijk milieu louter uit fijne pijpen geconsumeerd wordt, terwijl men in het arme milieu slechts uit groffe pijpen rookt. Bij het verbinden van het rookgerei aan een persoonlijke smaak moeten we bovendien rekening houden met het actuele marktaanbod van dat moment. Daarnaast is er het economische motief die de keuze van de pijp bepaalt: de smaak versus de portemonnee, beperkt door de voorhanden keuze.

NOTEN

1. Carmiggelt 1993: 57.
2. Een datering vanaf de 10de eeuw werd altijd aangenomen, maar bij recent onderzoek is gebleken dat het al in het laatste kwart van de 9de eeuw voorkomt. Zie: R. van Heeringen et al. 1995: 145. Ook bij het onderzoek van Wijnaldum, Friesland is gebleken dat Pingsdorf al in de 9de eeuw voorkomt (mondelinge mededeling D.A. Gerrets).
3. Theuws et al. 1988: 338-339.
4. Het Paffrath-type aardewerk van Poppendam wordt gedateerd in de tweede helft van de 10de eeuw (Bos 1986: 294) en dat van Oost-Souburg in de 10de eeuw (Van Heeringen 1995: 154).
5. Janssen 1983A: 191.
6. Verhoeven 1989
7. Verhoeven 1989: 219.
8. Alders 1988: 308.
9. Alders 1988: 306.
10. Alders 1988: 306. Overigens werd in Siegburg ook steengoed met engobe vervaardigd.
11. Janssen 1983A: 191.
12. Zie hiervoor ook: Witteveen 1992: 19.
13. Wijsenbeek-Olthuis 1987: 389, noot 21.
14. Bult 1992: 85.
15. Bitter 1995: 53.
16. Bitter 1995: 53.
17. Hurst, Neal en Van Beuningen 1986: 251.
18. Bruijn 1992.
19. Hurst, Neal en Van Beuningen 1986: 244.
20. Bitter 1995.
21. Laux 1982: 123-132.
22. Van Reenen en Jensen, 1995.
23. Hartog 1990: 52.
24. Baart, Krook en Lagerweij 1986: 102.
25. Baart 1993: 173.
26. Bijv: Voordam 1992. Niet gepubliceerd. Een opgraving van een beerput met een gebruikslaag uit de tweede helft van de 14de eeuw met daarin een fragment van een gebrandschilderd vensterglas. Ook de lagen uit de 15de en 16de eeuw leverden diverse glazen voorwerpen op.
27. Er zijn naar mijn weten (R. Roedema) slechts twee locaties bekend rond de Grote Kerk met 15de eeuws glaswerk: hoek Hoogstraat/Langestraat 1985: een beerput met o.a. diverse fragmenten van "maigelein" bekers en Lindegracht 1993: een afvalkuil met diverse "maigelein" bekers.
28. Kottman 1992: 214-220; Roedema 1994: 33. Ook bij opgravingen in 1992 in de Wortelsteeg kwamen uit een laat 18de eeuwse put dit soort flessen (nog niet gepubliceerd).
29. Vandyke Price 1985: 11-12.
30. Dorsman 1983: 330.
31. Henkes 1993: 385.
32. Henkes 1993: 387.
33. Henkes 1993: 389. Haarlemmer olie werd en wordt een wonderolie genoemd tegen allerlei kwalen. Het bedrijf is opgericht in 1696 en bestaat nog steeds.
34. Roedema 1994: 33. Restanten van tientallen van dit soort flesjes werden aangetroffen in een beerput uit 1750/1825.
35. Vlam 1987: 8-9.
36. Fasel z.j. Kroniek: 79.
37. Schippers 1992: 9.
38. Er wordt ook wel eens een andere techniek beschreven (Henkes, 1994: 170-173; Tait, 1991: 238-239), waarbij de wand bestaat uit

vooraf samen gesmolten draden die met een speciaal type blaaspijp worden opgepikt. De draden zijn dan echter geheel in de wand opgenomen, hetgeen wij tot dusverre bij archeologisch glas niet zijn tegengekomen.

39. Henkes 1989.
40. Schrijver 1980. Het was in 1676 dat de Engelsman George Ravenscroft voor het eerst lood aan glas toevoegde.
41. De soorten glaswerk zijn soms goed herkenbaar bij archeologische vondsten: loodglas iriseert vaak zwart; krijtglas vaak wit; soda en waldglas wil nogal eens variëren en is afhankelijk van de grondgesteldheid.
42. Henkes 1993: 375.
43. De Clippele-De Bleser 1988: 142-143.
44. Henkes 1993: 363.
45. Schrijver 1980: 143.
46. Henkes 1993: 351; Kottman 1992: 215.
47. O.a. te zien op het schilderij van Frans Hals, "Officieren van de St.Jorisdoelen", 1616. Roemers en een fluitglas gevuld met een drank met schuimkraag (bier).
48. Roedema 1994: 25 en 42.
49. Duco 1987: 8-9.
50. Duco 1981: 138-139; Duco 1987: 12-13.
51. Duco 1982: 10.
52. Duco 1978: 11.

6. DE VONDSTEN UIT DE BEERPUTTEN

J. Dijkstra, R. Roedema en D. Duco¹

In tegenstelling tot de grondsporen uit de opgraving zelf, waar het gaat om twee percelen, kunnen de beerputten aan meerdere panden toegerekend worden. Eén put hoort bij perceel 113, een viertal is toegeschreven aan de bewoners van 115/117. Een zesde bevond zich deels onder pand 119. Van twee putten (12E en 12/13C) die achter pand 119 liggen, wordt vermoed dat deze eveneens bij dit pand horen. De putten waren namelijk in verband gemetseld met een oude tuinmuur die als scheiding diende tussen een tuin aan de Koorstraat en die van 119.

De beerputten van de Langestraat, en dan met name de putten die bij pand 115/117 horen, vormen unieke vondstcomplexen, niet alleen door hun omvang maar ook omdat ze aan een bouwfasen van het pand gekoppeld kunnen worden. De vondsten uit de putten geven een beeld van de huisraad en daarmee van de sociale status van de bewoners. In combinatie met historisch bewonersonderzoek kan dit interessante gegevens opleveren.

DOELSTELLINGEN

De inhoud van een beerput

Een beerput werd primair gebruikt als latrine. Deze was meestal rond gemetseld en had een doorsnede van zo'n twee meter. Het secreet (privaat) sloot met een stort- of hangkoker aan op het reservoir. Vanwege de stank bevond het privaat zich in Alkmaar meestal achter het huis. Naast de toilet-functie diende een beerput tevens als vuilnisbak. Hierdoor kunnen de meest uiteenlopende zaken in dergelijke putten gevonden worden.

Naast organisch materiaal (zaden, botten, e.d.) waarmee een inzicht verkregen kan worden in het eetpatroon van de bewoners, bevat een put vaak veel gebruiksvoorwerpen. Als een beerput nat genoeg is, kunnen ook vergankelijke voorwerpen van bijvoorbeeld leer en hout² goed bewaard blijven. Bij de gevonden voorwerpen overheerst de keramiek die is weggegooid omdat ze na de breuk niet voor hergebruik geschikt waren. Tinnen borden en lepels zullen bijvoorbeeld minder vaak aangetroffen worden omdat dit

materiaal omgesmolten kon worden tot nieuwe voorwerpen. Hout kon nog altijd gebruikt worden om de kachel mee te stoken. Dit betekent dat we nooit een compleet beeld krijgen van al het kleinere huisraad dat in een woning aanwezig was. Bovendien kwamen niet alle afgedankte voorwerpen in een put terecht omdat beerputten regelmatig gelegeerd werden. Schilderijen, tekeningen en bestudering van boedelinventarissen kunnen hierop een aanvulling geven. Deze bronnen van informatie hebben echter ook hun nadelen. Schilderijen en tekeningen zijn vaak doelbewust gecomponeerd en daarom niet als zuivere realiteit te beschouwen. De beschrijvingen van huisraad in boedelinventarissen zijn vaak niet eenvoudig te interpreteren of onduidelijk.

De rijkdom van beerputgebruikers

Vondsten zijn een deel van het huisraad en weerspiegelen daarmee tot op zekere hoogte de status van de bewoners van het huis.

Het probleem is echter hoe de status op grond van de vondsten te bepalen. We moeten de toenmalige waarde zien te

reconstrueren. De prijzen van de verschillende produkten varieerden. In het algemeen was geïmporteerd servies duurder dan lokaal vervaardigd goed maar hierin zijn nog enkele nuanceringen aan te brengen.

Ook toen bestond er een marktmechanisme waarbij een nieuw produkt aanvankelijk zeldzaam en prijzig is maar al spoedig als reactie op een grote vraag in dermate grote hoeveelheden wordt geproduceerd, dat de prijs sterk daalt. Majolica wordt bijvoorbeeld in eerste instantie ingevoerd vanuit Spanje en vormt dan ook in vondstcomplexen uit de 15de eeuw een zeldzaamheid. In de 16de eeuw neemt de hoeveelheid toe, vooral wanneer majolica ook in Nederland geproduceerd gaat worden, en de prijs daalt dan. Een ander voorbeeld is het porselein. In het begin van de 17de eeuw, het begin van de VOC-handel, is het een bijzonderheid en wordt het vrijwel alleen gevonden in beerputten die als rijk bestempeld kunnen worden. Vanaf het eind van de 17de eeuw komt porselein zo massaal deze kant op dat het in steeds meer huishoudens voorkomt. Vanaf die tijd kunnen we alleen tot uitspraken komen door een analyse van de hoeveelheden en van de soorten voorwerp.³ Met name bepaalde modellen van porselein waren duur. Opdien-servies was bijvoorbeeld duurder dan eetborden. Zo waren theekoppen en schotels wel goedkoop maar theepotten niet. Koffiekoppen waren enige tijd een teken van grotere welstand vanwege de hogere prijs van koffie. Bovendien waren het alleen de rijken die zich complete tafelserviezen aanschaffen.

Aan de hand van eerder onderzoek naar de inhoud van beerputten is gebleken dat de verscheidenheid aan voorwerpen in vondstcomplexen in de loop der tijd sterk toeneemt.⁴ Dit is het gevolg van het opkomen van voorwerpen voor specifieke

funkties. In de Late Middeleeuwen werd meest al uit één pot gegeten en had men houten nappen en borden. Voorwerpen waren multifunctioneel. In de loop van de 16de en 17de eeuw ontstond allerlei specifiek serviesgoed voor verschillende dranken en spijzen, zoals koffiekoppen en theekopjes, of theepotten en koffiepotten. Niet alleen bepaalde soorten keramiek kunnen in bepaalde perioden een indicatie zijn voor welstand, maar ook glaswerk kan hiertoe dienen. Wanneer in beerputten uit de 14de t/m de 16de eeuw glas in een beerput voorkomt, is het waarschijnlijk dat de gebruiker ervan tot de hogere klasse van de bevolking behoorde. In de 17de eeuw moet niet alleen gekeken worden naar de hoeveelheid glas maar ook naar de kwaliteit (het groene woudglas was goedkoper dan glaswerk a la façon de Venise).

In ons onderzoek worden de vondsten per beerput ingedeeld naar functiegroepen. Hierbij wordt uitgegaan van het Minimum Aantal Exemplaren (MAE).

De indeling die door ons gemaakt wordt voor de functionele analyse van keramiek is de volgende⁵:

1. Voedselbereiding (grapen, bakpannen, grote kommen, e.d.)
2. Tafelgerei (borden, koppen, kommen, kannen, e.d.)
3. Voorraad (voorraadpotten, grote voorraad kannen)
4. Verlichting (olielampjes, blakers, kandelaars)
5. Verwarming (vuurstolpen, vuurtesten, komforen)
6. Medicinaal (zalfpotten, e.d.)
7. Sanitair (pispotten, kwispedoors, scheer bekkens)
8. Overig (spaarpotten, vogeldrinkbakjes, wijwaterbakjes, etc.)

Het is duidelijk dat bepaalde voorwerpen meerdere functies gehad kunnen hebben. Een kom kan bijvoorbeeld gediend hebben voor bereiding maar ook voor het opdienen van eten. Bij het bepalen van de functie wordt voor zover mogelijk rekening gehouden met roetsporen en slijtage. De grootte van het voorwerp speelt hierbij ook een rol. Bij de kannen en kommen worden de duidelijk grote exemplaren bijvoorbeeld bij respectievelijk voorraad en voedselbereiding geplaatst. Bij de bor-

den zijn de exemplaren kleiner dan ca 15 cm beschouwd als schotels bij koppen. Hoewel dit lang niet altijd duidelijk is, lijken borden met een diameter van ca 16-24 cm als eetbord gebruikt te zijn en de grotere voor andere functies (opdienen, bereiding). Bij een dubbel gebruik wordt in principe gekeken naar de primaire functie van het voorwerp. Een grape die later nog gebruikt werd als pispot, wordt bij de groep voedselbereiding geplaatst.

DE INHOUD VAN DE BEERPUT VAN LANGE STRAAT 113: 13F

De beerput is gevonden achter pand 113. Hij had een buitendiameter van 2.05 m en een storkoker die als een soort vierkante aanbouw van 50 x 50 cm aan de noordzijde van de put was gebouwd. De koepel was steeds gemetseld met stenen van 18.5 x 9 x 3.5 cm. De maten van de gebruikte stenen waren 19 x 9.5 x 4 cm. Waarschijnlijk was de koepel van recenter datum dan de put zelf omdat de koepel met een hardere kalkmortel is gemetseld en de steenmaten afwijken. De onderkant van de put werd bereikt op 3 m onder het maaiveld.

Uit de put kon zeer veel materiaal geborgen worden waarvan veel voorwerpen compleet zijn.

Keramik

In totaal konden minimaal 437 voorwerpen van keramik geteld worden. Er zijn drie fasen onderscheiden: eind 16de-eind 17de eeuw (25 voorwerpen), eerste helft en tweede helft 18de eeuw (resp. 245 en 107 voorwerpen); de resterende 60 voorwerpen zijn te onzuiver dateerbaar om hierin onder te brengen.

Voedselbereiding

Zoals in bijna elke put zijn de voorwerpen die te maken hebben met voedselbereiding vervaardigd uit rood- en witbakkerd aardewerk. Bij deze groep zijn ook de rood- en witbakkerde deksels ondergebracht. Hoewel deze wellicht ook voor voorraadpotten gebruikt zijn, veronderstellen we overwegend een gebruik ter afsluiting van grappen.

De tuitpot (w-gra-24) werd gebruikt om melk af te romen.

Tafelgerei

Dit is de categorie met de meeste voor-

werpen.

Van de roodbakkerde borden is het type r-bor-3 met standring met vijftien exemplaren opvallend veel vertegenwoordigd. De meeste hebben een slibversiering in spiraalvorm ('vlaversiering'). Deze borden zijn te verdelen in twee groepen: het kleinere bord met een diameter variërend van 17.8 tot 21.7 cm, waarvan er zes aanwezig zijn, en het grotere met een diameter variërend van 25 tot 33 cm, waarvan er zeven aanwezig zijn. Van twee exemplaren kon de diameter niet bepaald worden. Deze borden zijn alle onbetroffen. De borden zijn evenals de faience borden bijna allemaal te dateren in de eerste helft van de 18de eeuw. De vraag is of deze borden naast de faience borden gebruikt werden als schaal om het eten op te dienen of bijvoorbeeld om etensafval zoals botten op te leggen, of dat het een apart servies was voor alledag.

De meeste borden zijn van faience en hebben een decoratie in blauw. Bloemmotieven hebben hierin de overhand, landschappen komen ook voor. Verschillende borden lijken sterk op elkaar of zijn identiek, wat betekent dat men serviezen had. Een voorbeeld hiervan zijn de vier vroeg-18de-eeuwse borden met daarop een landschappelijk tafereel met een ruiter. Deze staat er telkens net even anders op, bij twee van de borden staat er een man extra op en op één bord staat de ruiter te paard net andersom. Waarschijnlijk haalde men voor (speciale) gasten het porseleinen servies uit de kast: vijf identieke porseleinen borden uit het eerste kwart van de 18de eeuw zijn van groot formaat (diameter 23.2 cm).

Een aantal faience borden uit de tweede helft van de 18de eeuw is grover beschilderd. In de tweede helft van de 18de eeuw had men naast faience borden ook borden van het Engelse 'creamware' (industriële wit). Veel 'borden' zijn schotel-

Beerput 13F:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	s2-fle-?	1					
	s2-kan-25	1					
	s2-kan-?	1					
	s2-pot-3	1					
	s2-pot-7	1					
	r-bak-2	1					
	r-bak-4	2					
	r-blo-6	5					
	r-blo-8	1					
	r-bor-3	15					
	r-bor-4	1					
	r-bor-6	1					
	r-bor-10	1					
	r-bor-23	2					
	r-bor-?	2					
	r-bui-?	1					
	r-dek-1	2					
	r-gra-12	1					
	r-gra-34	1					
	r-gra-49	5					
	r-gra-51	1					
	r-gra-52	1					
	r-gra-53	1					
	r-gra-?	5					
	r-kan-5	4					
	r-kmf-2	1					
	r-min-..	1					
	r-kop-4	2					
	r-pis-5	2					
	r-min-..	1					
	r-pot-?	2					
	r-stk-3	2					
	r-stk-11	1					
	r-tes-2	24					
	r-tes-3	1					
	r-tes-6	2					
	r-ver-1	1					
	r-ver-3	1					
	r-vet-?	1					
	r-zal-3	1					
	r-zal-?	1					
	iw-bor-1	3					
	iw-bor-1	3					
	iw-bor-1	2					
	iw-bor-3	1					
	iw-bor-9	1					
	iw-bor-10	1					
	iw-bor-11	2					
	iw-bor-?	1					
	iw-kom-1	4					
	iw-kop-1	5					
	iw-kop-1	1					
	iw-kop-1	1					
	iw-kop-6	2					
	iw-kop-?	2					
	iw-lep-2	1					
	iw-sch-1	1					
	iw-sch-2	1					
	ir-dek-2	1					
	ir-dek-2	1					
	ir-the-5	1					
	iz-dek-1	1					

Beerput 13F: vondsten uit ca 1575/1600-1700

	r	w	m	p	s2	Totaal MAE
Bereiding						
bakpan	3	1	-	-	-	
grape	2	-	-	-	-	
tafelgerei						
bord	1	-	2	4	-	
kan	-	-	-	-	1	
kop	-	-	-	5	-	
zalfpot	1	-	-	-	-	
pispot	2	-	-	-	-	
test	2	-	-	-	-	
buikwarmer	1	-	-	-	-	
Totaal: MAE	12	1	2	9	1	25

tjes die behoren bij een theeservies. Deze zijn vervaardigd uit 'saltglazed stoneware', faience, porselein, 'creamware' en 'pearlware'.

Van het 'saltglazed stoneware' zijn onderdelen van één of meerdere theeserviezen aanwezig: een theepotje met deksel, kopjes en schoteltjes, een suikerpotje (s3-pot-?), een roomkannetje (s3-kan-1) en een lepeltje. Bijna alle kopjes en schoteltjes hebben verschillende afmetingen. De diameter van de kopjes varieert van 5.7 cm tot 9 cm en die van de schoteltjes van 10.2 cm tot 12.3 cm. Mogelijk is dit een aanwijzing dat we met meerdere serviezen te maken hebben.

Naast het genoemde theepotje zijn er minimaal vier andere aanwezig. Allereerst een fragment van een potje van faience. Van twee industrieel vervaardigde theepotjes is alleen het dekseltje overgebleven: één van 'redware' met loodglazuur en van 'blackware'. Als laatste noemen we een theepotje met deksel, van Chinees rood ongeglazuurd steengoed met op de onderkant enkele Chinese tekens (ir-dek-2, ir-the-5).

Onder de 45 porseleinen kopjes bevinden zich negen koffiekopjes. Vijf ervan behoren tot het zogenaamde zeemleer- of capucijnergoed dat ook wel de naam 'koffiegoed' kreeg. Van deze vijf heeft één aan de buitenkant uitsparingen in het donkerbruine oppervlak waarin op het glazuur een bloemmotief is geschilderd. De overige kopjes hebben Chinese voorstellingen.

Een afwijkend kommetje met een golvende wand is waarschijnlijk afkomstig uit Japan, maar heeft wel een Chinese voorstelling. Net als de Japanse p-kom-4 uit beerput 13D heeft deze een brede, ongeglazuurde standring.

Van de vierentwintig porseleinen schoteltjes zijn slechts twee afkomstig van een koffieservies.

Het kraak-porseleinen bord (p-bor-4) uit de eerste helft van de 17de eeuw is gevonden tussen het materiaal uit de 18de eeuw en is duidelijk een erfstuk of een verzamelaarsobject geweest. In de inventarisatie per periode wordt hij dan ook hierbij meegeteld. Het is overigens opvallend dat het porselein vooral dateert uit de eerste helft van de 18de eeuw. Een klein aantal voorwerpen is te dateren in de 17de eeuw.

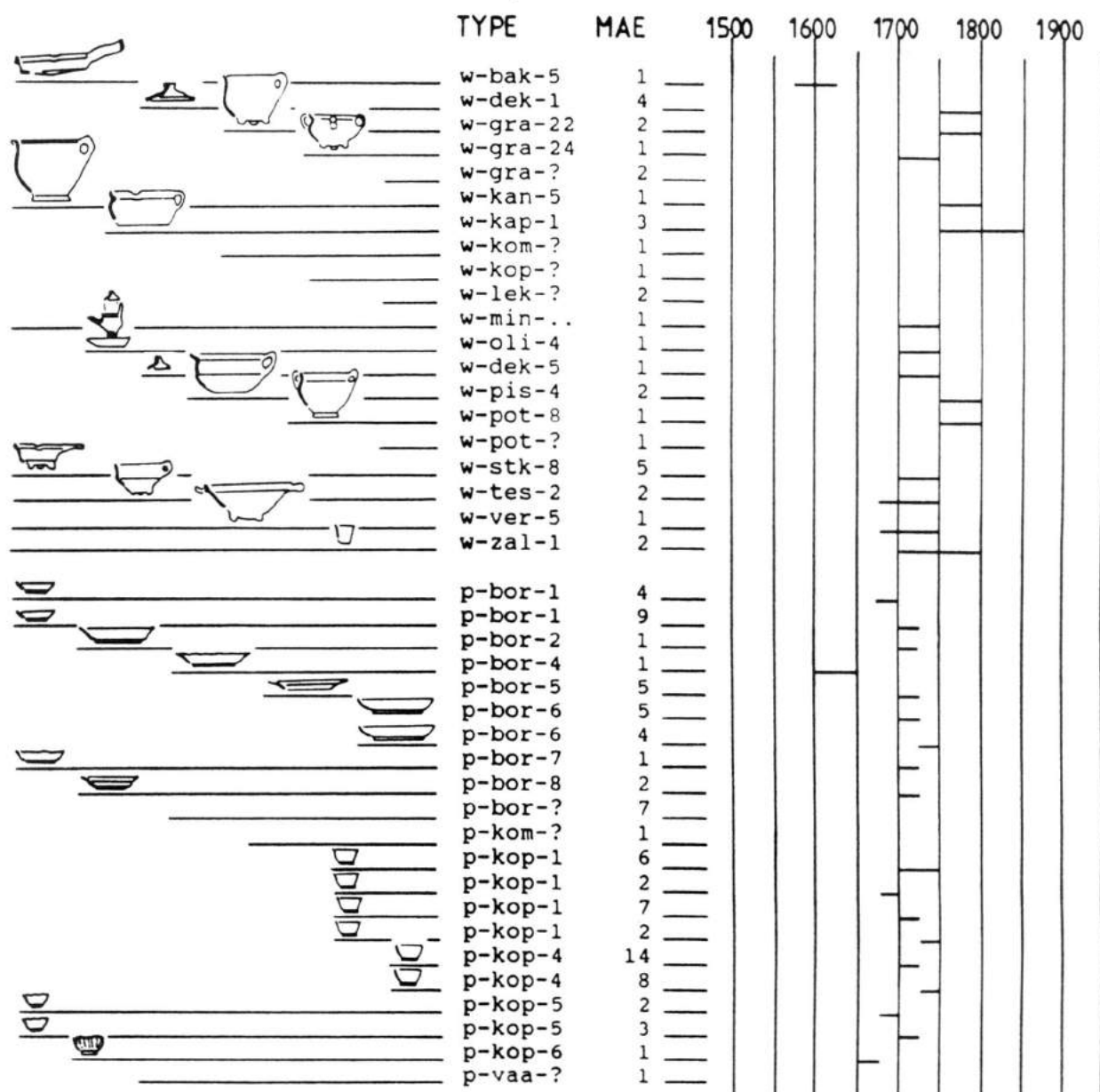
Voorraad

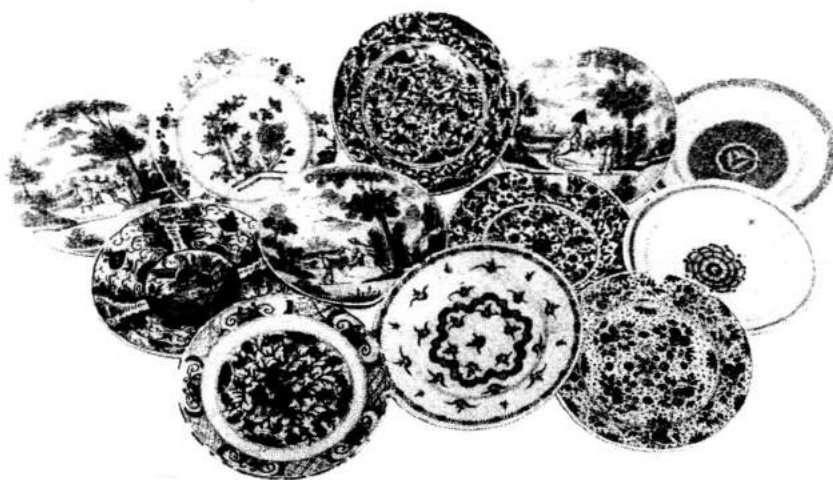
Hieronder vallen 6 potten van verschillende materiaalsoorten en een jeneverfles van steengoed (s2-fle-?). Twee potten van steengoed met kobaltblauwe decoratie zijn waarschijnlijk afkomstig uit Westerwald, Duitsland. De pot van witte faience heeft een vaasachtig model met een smalle opening en in blauw het opschrift HBOSE. Hij diende als snuiftabakspot. Uit Den Haag zijn potten bekend met identiek model met opschriften die verwijzen naar de tabakswinkeliers. Blijkbaar kocht of bestelde de klant de tabak met deze pot als verpakking. Er zijn potten bekend met opschrift TABAC BY I WBOSE A S HA-GE, welke in Delft zijn vervaardigd voor snuiftabakshandelaar Johan Willem Bosé, die tot 1762 een winkel had op de hoek van het Buitenhof en de Halstraat in Den Haag. Toen het bedrijf werd verkocht aan Wilhelm Waldeck, zette de nieuwe eigenaar zijn eigen naam op de snuiftabakspotten. Johan Willem Bosé had de tabakshandel in 1750 gekocht van zijn vader Johan Herman Bosé.⁶ Wellicht is het opschrift HBOSE van deze vader afkomstig?

Verlichting

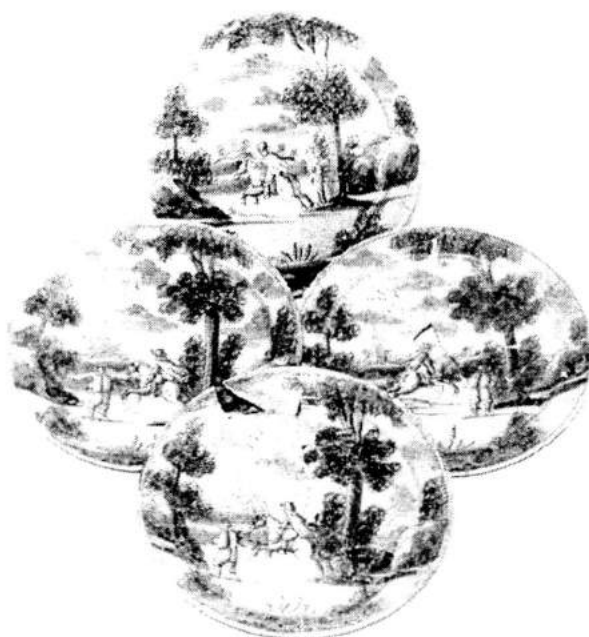
Een olielampje (w-oli-4) van witbakkend aardewerk heeft een bol reservoir dat afgesloten kon worden met een erbij gevonden dekseltje (w-dek-1). Hij is gedateerd in de eerste helft van de 18de eeuw.

Beerput 13F:

Beerput 13F, faience borden uit ca 1700-1800

Beerput 13F, 4 faience borden uit ca 1700-1725

Beerput 13F: vondsten uit ca 1700-1750

	r	w	m	f	p	s2	ir	totaal MAE	%
Bereiding								20	8%
steelkom	3	5	-	-	-	-	-		
grape	7	-	-	-	-	-	-		
vergiet	1	1	-	-	-	-	-		
tuitpot	-	1	-	-	-	-	-		
deksel	2	-	-	-	-	-	-		
tafelgerei								156	63%
eetbord	17	-	2	20	8	-	-		
plooibord	-	-	-	4	-	-	-		
schoteltje	2	-	-	3	27	-	-		
kan	4	-	-	-	-	1	-		
kom	-	-	1	12	-	-	-		
kop	2	-	-	12	40	-	-		
theepot	-	-	-	-	-	-	1		
deksel	-	-	-	-	-	-	1		
zoutvat	-	-	-	1	-	-	-		
voorraad								2	1%
pot	-	-	-	1	-	1	-		
medicinaal								25	10%
zalfpot	-	-	-	22	-	-	-		
buikwarmer	1	-	-	-	-	-	-		
'dopje'	-	-	-	2	-	-	-		
sanitair								9	4%
pispot	-	-	-	2	-	-	-		
kwispedoor	-	-	-	7	-	-	-		
verlichting								2	1%
olielamp	-	1	-	-	-	-	-		
deksel	-	1	-	-	-	-	-		
verwarming								25	10%
test	24	-	-	-	-	-	-		
komfoor	1	-	-	-	-	-	-		
overig								4	2%
speelgoed	1	1	-	-	-	-	-		
vaasje	-	-	-	-	1	-	-		
deksel	-	-	-	1	-	-	-		
Totaal: MAE	65	10	3	87	76	2	2	245	
Totaal: %	27%	4%	1%	36%	31%	1%	1%		

Beerput 13F: vondsten uit ca 1750-1800

	r	w	f	ep	s2	s3	iw	ir	iz	totaal MAE	%
Bereiding										14	13%
steelkom	-	2	-	-	-	-	-	-	-		
grape	2	2	-	-	-	-	-	-	-		
vergiet	1	-	-	-	-	-	-	-	-		
deksel	-	4	-	-	-	-	-	-	-		
kachelpan	-	3	-	-	-	-	-	-	-		
tafelgerei										86	80%
eetbord	-	-	6	-	-	-	4	-	-		
plooibord	-	-	1	-	-	-	-	-	-		
shoteltje	-	-	1	2	-	11	9	-	-		
kan	-	1	-	-	-	2	-	-	-		
kom	-	-	-	-	-	1	4	-	-		
kop	-	-	1	1	-	25	10	-	-		
theepot	-	-	-	-	-	1	-	-	-		
suikerpot	-	-	-	-	-	1	-	-	-		
deksel	-	-	-	-	-	1	-	1	1		
lepel	-	-	-	-	-	1	1	-	-		
mes	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
voorraad										3	3%
pot	-	1	-	-	1	-	-	-	-		
fles	-	-	-	-	1	-	-	-	-		
pispot	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	2%
test	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	2%
Totaal: MAE	3	17	9	3	2	43	28	1	1	107	
Totaal: %	3%	16%	8%	3%	2%	40%	26%	1%	1%		

Een groot deel van de vondsten uit beerput 13F,
ca 1600-1800

Lamp en deksel zijn gifgroen geglazuurd. Op het dekseltje zit een rood aanbaksel, een indicatie voor lokale produktie.

Verwarming

Een klein komfoor van roodbakkend aardewerk behoort tot deze categorie. Het is mogelijk gebruikt om een theepotje op te zetten.

In de put zijn opvallend veel vuurtesten aanwezig. Er zijn liefst 24 roodbakkende, geglazuurde exemplaren uit de eerste helft 18de eeuw aanwezig, een fenomeen waarvoor we geen verklaring hebben. Een iets latere datering vermoeden we voor een tweetal witbakkende testen (w-tes-2) met een klaverblad-vormig model.

Medicinaal

Een niet alledaags voorwerp is de buikwarmer. Hiervan is één van de uiteinden teruggevonden. Het exemplaar is gebogen geweest zodat het op de buik kon worden gelegd en had bovenop een handvat.⁷

Het grote aantal van maar liefst 22 zalfpotten van faience wijst mogelijk op de aanwezigheid van een langdurig zieke ergens in de eerste helft van de 18de eeuw in pand 113.

Van twee merkwaardige 'dopjes' van faience met een diameter van 2 cm, is de functie onduidelijk. Mogelijk dienden ze voor een medicinaal doeleinde (f-zal?-?).

Sanitair

Tot deze groep horen niet alleen de pis-potten maar ook de faience kwispedoren. Alle kwispedoren hebben een fijne beschildering in blauw, die voornamelijk bestaat uit geometrische en bloemmotieven. Ze zijn te dateren in de eerste helft van de 18de eeuw.

Overig

Tot de groep 'miniatuur' behoren 1 pis-potje van roodbakkend aardewerk en 1

kopje van witbakkend aardewerk. Het is vermoedelijk speelgoed servies, bijvoorbeeld voor een poppenhuis.

Twee siervoorwerpen zijn een deel van een vaas van porselein en een faience deksel die waarschijnlijk bij een kaststel heeft gehoord.

De hengselpot van witbakkend aardewerk (w-pot-?) is wegens de onduidelijke functie bij overig geplaatst.

De zes bloempotten van roodbakkend aardewerk zijn te dateren aan het eind van de 19de eeuw. Ze zijn met het dempen in de beerput terechtgekomen.

Niet in de tabellen opgenomen, zijn twee knikkers van geglazuurd steengoed.

Glaswerk

Er werd een minimaal aantal van 145 glazen voorwerpen geborgen. Het meeste glaswerk kan worden gedateerd in de 18de eeuw en is gevormd van het dikwandige glaswerk dat karakteristiek is voor die tijd. De enkele uitzonderingen zijn afkomstig uit de onderste beerlaag, het restant dat is achter gebleven na een algehele opschoning van de beerput aan het eind van de 17de of begin van de 18de eeuw.

Glaswerk uit de late 16de en eerste helft 17de eeuw

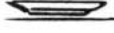
Bij de flessen vinden we zowel schenkge-rei als kleine flesjes voor medicijnen of parfum.

Uit de onderste beerlaag kwamen de fragmenten tevoorschijn van een vier-zijdige kelderfles (gl-fle-7), uitgevoerd met een tinnen montuur en schroefdoop.

Als medicijnflesje fungeerden vermoedelijk 7 kleine ui-vormige flesjes. Ze zijn gevonden met een glasdraad om de rand (gl-fle-9) en met een uitgebogen hals (gl-fle-10).

Er zijn 2 wafelbekers met uitstaande rand

Beerput 13F:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	m-bor-1	2					
	m-bor-3	1					
	m-bor-5	1					
	m-bor-12	1					
	f-bor-2	1					
	f-bor-3	9					
	f-bor-5	2					
	f-bor-5	4					
	f-bor-5	9					
	f-bor-6	9					
	f-bor-6	1					
	f-bor-6	1					
	f-bor-8	2					
	f-bor-8	1					
	f-bor-10	2					
	f-bor-10	1					
	f-bor-13	1					
	f-bor-16	1					
	f-bor-16	1					
	f-bor-?	10					
	f-dek-2	1					
	f-kom-2	3					
	f-kom-3	2					
	f-kop-1	1					
	f-kop-1	1					
	f-kop-2	6					
	f-kop-2	2					
	f-kop-2	1					
	f-kop-2	3					
	f-kom-9	9					
	f-kwi-1	1					
	f-kwi-2	6					
	f-pis-1	2					
	f-plo-4	1					
	f-plo-5	4					
	f-plo-6	1					
	f-pot-1	1					
	f-the-?	1					
	f-zal-1	21					
	f-zal-3	1					
	f-zal?-	2					
	f-zou-1	1					
	ep-bor-1	2					
	ep-kop-5	1					
	s3-bor-1	11					
	s3-dek-1	1					
	s3-kom-6	2					
	s3-kom-1	1					
	s3-kop-1	19					
	s3-kop-2	6					
	s3-lep-?	1					
	s3-the-5	1					
	s3-?	1					

gevonden (gl-bek-19a), alsmede een 'ijsglas'-beker (gl-bek-4a). Deze zijn te dateren tussen eind 16de en midden 17de eeuw.

Net als de fragmenten van een vermoedelijke berkemeier zijn alle roemerfragmenten afkomstig uit de onderste beerlaag. Het betreft hier laat-16de- en vroeg-17de-eeuwse vormen (gl-roe-10) maar ook modellen uit het tweede kwart van de 17de eeuw (gl-roe-2). Ook een kleine miniatuur berkemeier (gl-min) is afkomstig uit de onderste beerlaag.

Glaswerk van de tweede helft 17de tot de 19de eeuw

De grootste groep wordt gevormd door flessen. Er kon maar liefst een minimum aantal van 57 exemplaren uit de 18de eeuw worden geteld. Hiervan fungeerden er 21 als medicijnfles. Van dunwandig glas onderscheiden we cilindrische flesjes (gl-fle-11), bol-vormige op voet (gl-fle-15), en de langwerpige 'Haarlemmer olie-buis' (gl-fle-3). Parfum-flesjes werden vaak versierd. Twee platte kleurloze flesjes met schroefdraad zijn bewerkt met slijpwerk (gl-fle-45) waarmee een gefacetteerd versieringspatroon werd verkregen. Bij beide was nog waarneembaar dat in ieder geval de voetjes in een verguld metalen zetting hebben gezeten. Een kleurloos, langwerpig en aan twee zijden afgeplat flesje (gl-fle-44), kan door het uitstekende pontilmerk niet staan. Het is goed mogelijk dat het flesje in een etui werd gedragen.

Net als in beerput 13C werd ook in deze beerput een dunwandige achtzijdige fles (gl-fle-4) gevonden.

De ui-vormige wijnfles is in alle variaties aanwezig. Zo zien we wijnflessen met een gedrongen vorm met een taps toelopende wand (gl-fle-22) uit de eerste helft van de 18de eeuw⁸ en flessen met een hoekige

glasdraad om de hals (gl-fle-6) uit het midden van de 18de eeuw.⁹ Een model dat van het begin tot in de tweede helft van de 18de eeuw voorkwam, is de fles met hoog opgestoken bodem en relatief lange hals (gl-fle-25).¹⁰ Een wijnfles met twee afgeplatte zijden (gl-fle-23) stamt uit het midden van de 18de eeuw.¹¹ De cilindrische flessen zijn met twee typen vertegenwoordigd, namelijk een fles met scherpe schouderknik en een relatief lange hals (gl-fle-39) en een fles die enigszins lijkt op onze hedendaagse fles (gl-fle-40). Dit laatste type komt overigens al voor in het midden van de 18de eeuw.¹²

Uit de bovenlaag van de put (dichtgegooid in 1921 bij de aanleg van een septic-tank) kwamen nog de fragmenten van twee kogelflessen (gl-fle-46) uit het begin van deze eeuw. Duidelijk zijn de gietnaden te zien en op de bodem staan de letters A.J.B.

Onder het drinkgerei is met een minimaal aantal van 36 exemplaren de beker het meest vertegenwoordigd. Maar in vergelijking met de kelkglazen is er wel erg weinig variatie in vorm en versiering. De meest eenvoudige vormen zijn de conische (gl-bek-6) en de bi-conische bekens (gl-bek-23). Eén van de conische bekens is in een geribde mal gevormd (gl-bek-6b) en toont een golvend ribbenpatroon. Onder de rand is slijpwerk aangebracht met een netwerkmotief en gestileerde bloemen. Twee andere conische bekens (gl-bek-6a) zijn versierd met graving en mat slijpwerk met Chinese pagodes en symbolen.

Een breed model voetbeker van kleurloos dunwandig glas heeft een opgestoken voet (gl-bek-41). Het glas kan worden gedateerd aan het eind van 17de en begin van de 18de eeuw. Een trompet-vormige voetbeker, gevormd in een geribde mal en met een zware massieve voet (gl-bek-42),

Beerput 13F:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	gl-bek-4	1					
	gl-bek-6a	15					
	gl-bek-6b	1					
	gl-bek-15b	1					
	gl-bek-19a	2					
	gl-bek-23	15					
	gl-bek-26	1					
	gl-bek-41	1					
	gl-bek-42	1					
	gl-bek-?	1					
	gl-ber-?	1					
	gl-bor-1	2					
	gl-bor-3	1					
	gl-fle-3	2					
	gl-fle-4	1					
	gl-fle-6	10					
	gl-fle-7	1					
	gl-fle-9	4					
	gl-fle-10	3					
	gl-fle-11	13					
	gl-fle-15	2					
	gl-fle-22	2					
	gl-fle-23	1					
	gl-fle-25	3					
	gl-fle-39	2					
	gl-fle-40	1					
	gl-fle-44	1					
	gl-fle-45	2					
	gl-fle-46	2					
	gl-fle-?	15					
	gl-hor-..	1					
	gl-kel-1	6					
	gl-kel-2	6					
	gl-kel-23	3					
	gl-kel-28	2					
	gl-kel-32	2					
	gl-kel-39	1					
	gl-kel-40	2					
	gl-kel-41	2					
	gl-kel-?	3					
	gl-bst-1	1					
	gl-lam-?	1					
	gl-min-..	1					
	gl-roe-2	2					

kan worden gedateerd aan het eind van de 18de en begin van de 19de eeuw.¹³

Een complete lage knobbelbeker (drinknap?) (gl-bek-15), van een model dat in omloop was vanaf het tweede kwart van de 17de eeuw, werd aangetroffen tussen het 18de-eeuwse materiaal. Het bekertje is uitgevoerd met drie kleurloze braam-noppootjes.

Onder het drinkgerei wordt de tweede grote groep gevormd door de kelkglasten. Er werd een minimum aantal van 27 exemplaren aangetroffen.

De zogenaamde slingerlasten, met gekleurde glasdraden verwerkt in de stam, hebben een wijde conische kelk (gl-kel-40), een gebogen kelk (gl-kel-23), of een tulp-vormige kelk (gl-kel-1). Bij twee slingerlasten met een tulp-vormige kelk zijn nog twee extra knopen in de stam aangebracht (gl-kel-41).

De tulp-vormige kelk werd ook toegepast bij een glas zonder enige versiering (gl-kel-1). Een kelkglas met een trompet-vormige kelk die vloeiend doorloopt in een lange stam (gl-kel-2), is gevonden in de uitvoering met en zonder luchtbel in de stam. In een enkel geval werd een knoop halverwege de stam aangebracht (gl-kel-39). Een gaaf kelkglas met een wijde kelk en een massieve stam met brede baluster (gl-kel-28) heeft een voet met omgeslagen rand. Bij een tweede kelkglas van dit type is in de stam een luchtbel verwerkt. Bij een kelkglas met een conische kelk is in de geprofileerde stam een luchtbel verwerkt (gl-kel-7). De voet heeft een omgeslagen rand. Opvallend bij dit laatste kelkglas is de spitse vorm van de kelk.

Er werden 3 glazen borden gevonden. Twee zijn identiek, vervaardigd uit kleurloos glas en uitgevoerd met een brede vlag met omgeslagen rand (gl-bor-1). Het derde bord is eveneens vervaardigd uit

kleurloos (lood)glas, maar is versierd met een netwerk-motief (gl-bor-3). Het is een vrij klei ondiep bordje met een smalle vlag met omgeslagen rand. Ze kunnen worden gedateerd in de tweede helft van de 17de of begin 18de eeuw.¹⁴

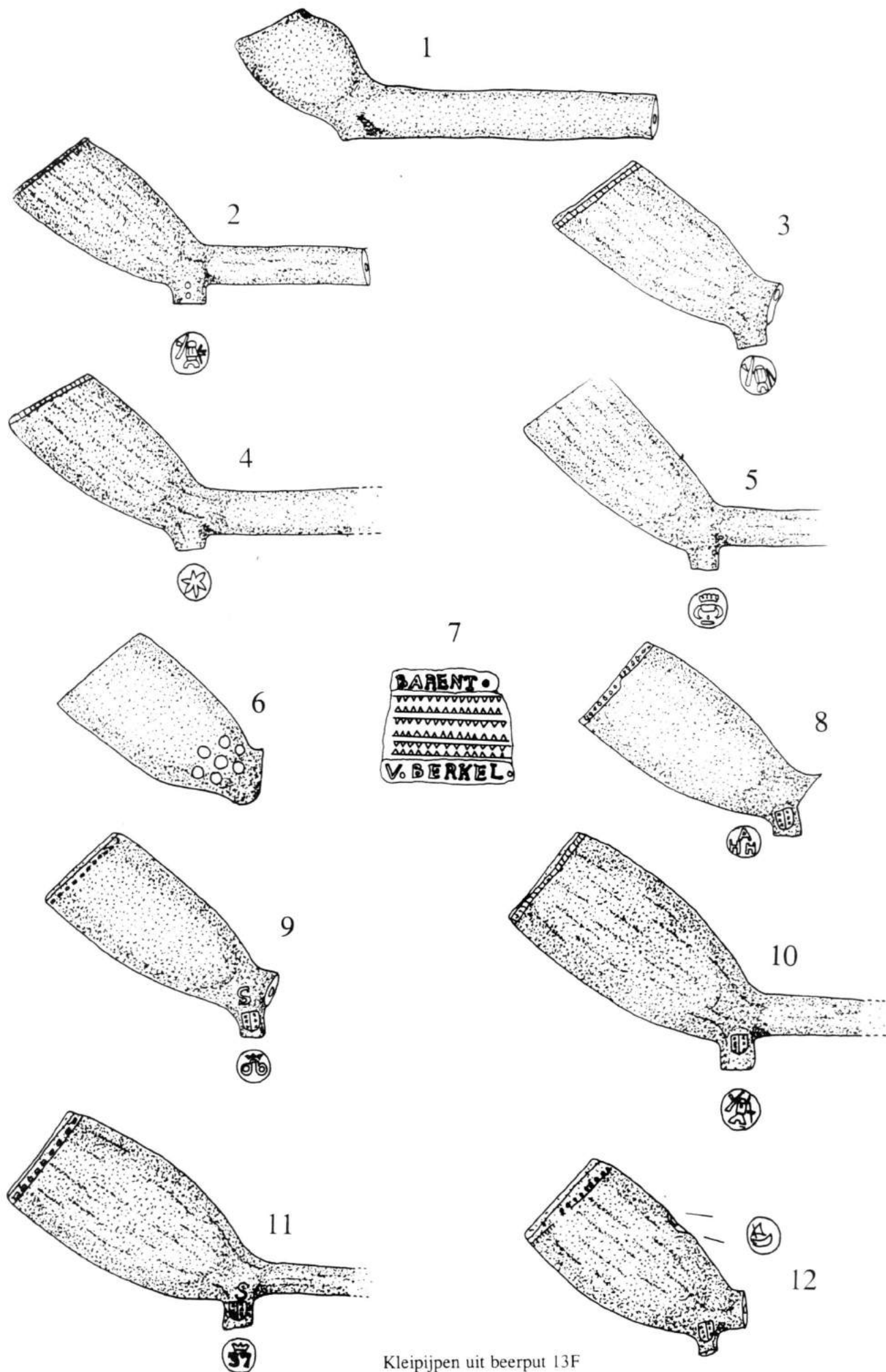
Tenslotte kunnen we nog de fragmenten vermelden van een stop (gl-stp-?) en van een borstglas. Dit laatste voorwerp (gl-bst-1) diende voor het opvangen van de moedermelk. Hij werd onder de kleding op de borsten gedragen. Vervolgens werd de melk in een drinkflesje overgegoten omdat het glas te breekbaar was om het kind uit te laten drinken.¹⁵

Kleipijpen

In het totaal zijn 121 koppen en 65 mondstukken geteld. Er laten zich drie gebruiksperiodes onderscheiden

De eerste periode is met twee losse pijp-koppen vertegenwoordigd, waaronder de vroegste pijp uit het gehele Langestraat vondstcomplex (zie afbeelding 1). De ketel van de pijp vertoont reeds het uitgebalanceerde dubbelconische model, evenals een hiel met overgangsmarkering naar de steel. De ketelopening is echter nog met een mes glad afgesneden en is niet, zoals later gebruikelijk is, afgerond. Ook ontbreekt de radering rond de ketelopening nog. Dergelijke pijpen stammen uit de eerste generatie van het roken met een datering tussen 1605 en 1615. De productieplaats is onbekend. De tweede vondst heeft eveneens een dubbelconische ketel met een meer volwassen uiterlijk en stamt uit het tijdvak 1630-1640.

De tweede periode loopt van 1695 tot 1725/30 en het merendeel van de pijpen heeft een trechtervormige ketel. Bijna alle produkten dragen het merk molen (57 ex ofwel 91 %, zie afb. 2 en 3) en zijn af-

Kleipijpen uit beerput 13F

komstig uit de werkplaats van de reeds besproken familie Danens. De overige pijpen met schuine ketel tonen de merken scheepje (2 ex.), zespuntige ster (2 ex., zie afb. 4) en kommetje in 't bakje (1 ex., zie afb. 5).

Een bijna te verwaarlozen categorie (6%) bestaat uit pijpen met een identiek trechtervormig model, doch eenvoudig van maaksel en op de ketel voorzien van een zogenaamde stippelroos (4 ex., zie afb. 6). Ook dit materiaal is aangevoerd en buiten de provincie Noord-Holland geproduceerd en is Gouds van makelij of stamt uit plaatsen als Schoonhoven, Gorinchem of Utrecht.

De derde periode loopt over een langere tijdspanne, namelijk van 1740 tot 1790. In gemeld tijdvak is de tabakspijp met ovale ketel het meest algemeen en van deze kwaliteit zijn 49 exemplaren teruggevonden (92%), overigens zonder een onderlinge samenhang want zij stammen niet uit hetzelfde tijdperk. De merken behoren toe aan de meer bekende Goudse werkplaatsen en de steel draagt soms een makersadres. De gevonden merken betreffen: kruisankers, zespuntige ster, bot, schaatsenrijder (4 ex.), kommetje in 't bakje gekroond (steelopschrift 'I. V. NOOT'), zwijn (3 ex., steelopschrift G.M:MAN (Gerrit Meuleman) of M.V.WIJ MEN en GOUDA), molen (6 ex., steelopschrift .DANENS.), krijgsman (3 ex.), bril gekroond, wapen van Utrecht. Als initiaalmerk zijn gevonden: AB gekroond (9 ex.), SB gekroond, AP monogram gekroond (3 ex., steelopschrift W. BRAMMERT en IN GOUDA), WS gekroond (2 ex.), BVB (3 ex., steelopschrift BARENT en V.BERKEL, zie afb. 7) en HKH. De groep cijfermerken is met de volgende vertegenwoordigd: 26 gekroond, 33 gekroond, 37 gekroond, 40 gekroond (2 ex.), 52 gekroond, 55 ge-

kroond (steelopschrift G.MART(E) en GOUDA) en 73 gekroond.

Twee koppen uit deze reeks zijn duidelijk vroeger en vormen qua model de overgang tussen trechter en ovaal en dragen de merken HAH (afb. 8) en bril (afb. 9, maker Isaak van Holland). De overige (afb. 10 en 11) zijn volwassen vormen uit de tijdspanne tot ca. 1790.

Enig inzicht in de toelevering van kleipijpen geeft de bestudering van pijpen met hetzelfde merk. Een breekbaar artikel als een kleipijp wordt vaak op aantal ge kocht: per dozijn of zelfs per mandje, het zogenaamde bennetje. Soms komt het voor dat we pijpen uit eenzelfde zending kunnen herkennen. Deze produkten zijn in onveranderde bedrijfsdiscipline ge maakt en vertonen vormovereenkomsten door gelijk gereedschap en dezelfde manier van afwerken. Dit is het geval bij het merk krijgsman want de drie gevonden pijpen met dit merk komen uit dezelfde persvorm. Van dezelfde partij, maar verschillend van persvorm of gebruikt merkstempel zijn de merken schaatsrijder, zwijn, WS en BVB. Van verschillende zendingen en over een langere tijdspanne te dateren zijn de merken molen en AP monogram.

Het steelopschrift F.EN I.VAN en DEVELDE (4 ex.) is interessant, aangezien deze VOC-kooplieden hun pijpen bij Danens in Gouda lieten maken en het voorkomen van deze namen wijst op aanvoer door de tussenhandelaar in Amsterdam.¹⁶ Ten slotte is er nog een kleine groep buitenmodellen (4 ex. ofwel 8%), die tot de curiosa onder het rookgerei behoren. Door gaans zijn het produkten van de betere kwaliteit doch met een kleinere ketel en kortere steel van rond de 23 centimeter. Overeenkomstig hun hogere kwaliteit worden zijn van een makersmerk voorzien, dat overigens niet op de hiel, maar aan de steelzijde op de ketel is ge-

stempeld. De drie geïdentificeerde stem-pels betreft de merken scheepje (afb. 12), burg (zeer slordige versie) en het letter-merk PVH.

Tegels

Een compleet tegeltje van 13.3 x 13.3 heeft een afbeelding in blauw van een zogenaamde trinitron, een zeewezen met een knuppel. Op de hoeken staan spinne-koppen. Het is te dateren in het tweede of derde kwart van de 17de eeuw. Verder werden in de put vele stukken tegel aan-getroffen uit verschillende perioden met voorstellingen als zeemonsters, bloemva-zen en landschappen, maar ook enkele eenvoudige witjes. Getuige de aanslag zijn deze stukken secundair gebruikt ge-weest als opvulling van stucwerk.

Hout

Twee in slechte staat verkerende voor-werpen zijn een mesheft en een Japans lakdoosje. Het is een kubusvormig doosje geweest met een ronde opening aan de bovenzijde en een rode beschildering.

Metaal

Van lood zijn een lakenloodje met de let-ters LF, vijf schijfgewichten waarvan er drie half rond zijn en twee vlak, en een spinloodje.

In totaal zijn elf munten en penningen geborgen. Hiervan zijn slechts vier exemplaren te identificeren: één Hollan-dia uit de jaren '80 van de 18de eeuw, een speelpenning van messing uit Duits-land (Lazarus Gottlieb Lauffer, 1663-1709), een speelpenning met een mytho-logische afbeelding en een rekenpenning.

Verder een variëteit aan voorwerpen of delen daarvan, vaak in slechte staat ver-kerend waaronder: een vierkant doosje van koper, een deel van een horlogekast, een verguld hangertje, een vork, een le-pel, een boeksluitpen, nestels van veters,

wat spelden en kledinghaakjes.

Hoorn en been

Een mesheft van hoorn is conisch van vorm. Hij omvat nog de metalen angel van het lemmet. Er zijn drie dubbelzijdige vlooiënkammen aanwezig waarvan één vervaardigd uit hoorn en twee uit been. Een kleine tandenborstel met een golven-de steel is gemaakt van been, de haartjes ontbreken.

Er zijn drie knopen van been met aan de achterkant een doorboord staafje voor aanhechting aan een kledingstuk en vier knoepkernen met een gat in het midden.

Zes losse elementen van been die voor een deel aan elkaar passen of in elkaar geschroefd kunnen worden, zijn mogelijk onderdelen van een spinnewiel.

Leer

Drie fragmenten van veters, met lengtes van 62 cm, 26 cm en 53 cm zijn de enige leervondsten.

Textiel

Uit beerput 13F komt een stuk wollen band van ca 1,1 cm breed, met keper, met aan beide zijden zelfkant. De zijkan-ten zijn nog rafelig van het lostornen van de band van het (vermoedelijke) kleding-stuk, waaraan het bevestigd was. Het fragment is nog ca 94 cm lang, beide ein-den zijn afgescheurd.

Leisteen

Een incompleet schrijfstiftje van leisteen werd gebruikt om mee te schrijven op een leistenen schrijfbld.

'Pijpaarden' beeldje

De sokkel van een pijpaarden beeldje hoor de waarschijnlijk bij een miniatuur buste van Koning Willem, te dateren in het laatste kwart van de 17de eeuw of het eerste kwart van de 18de eeuw.

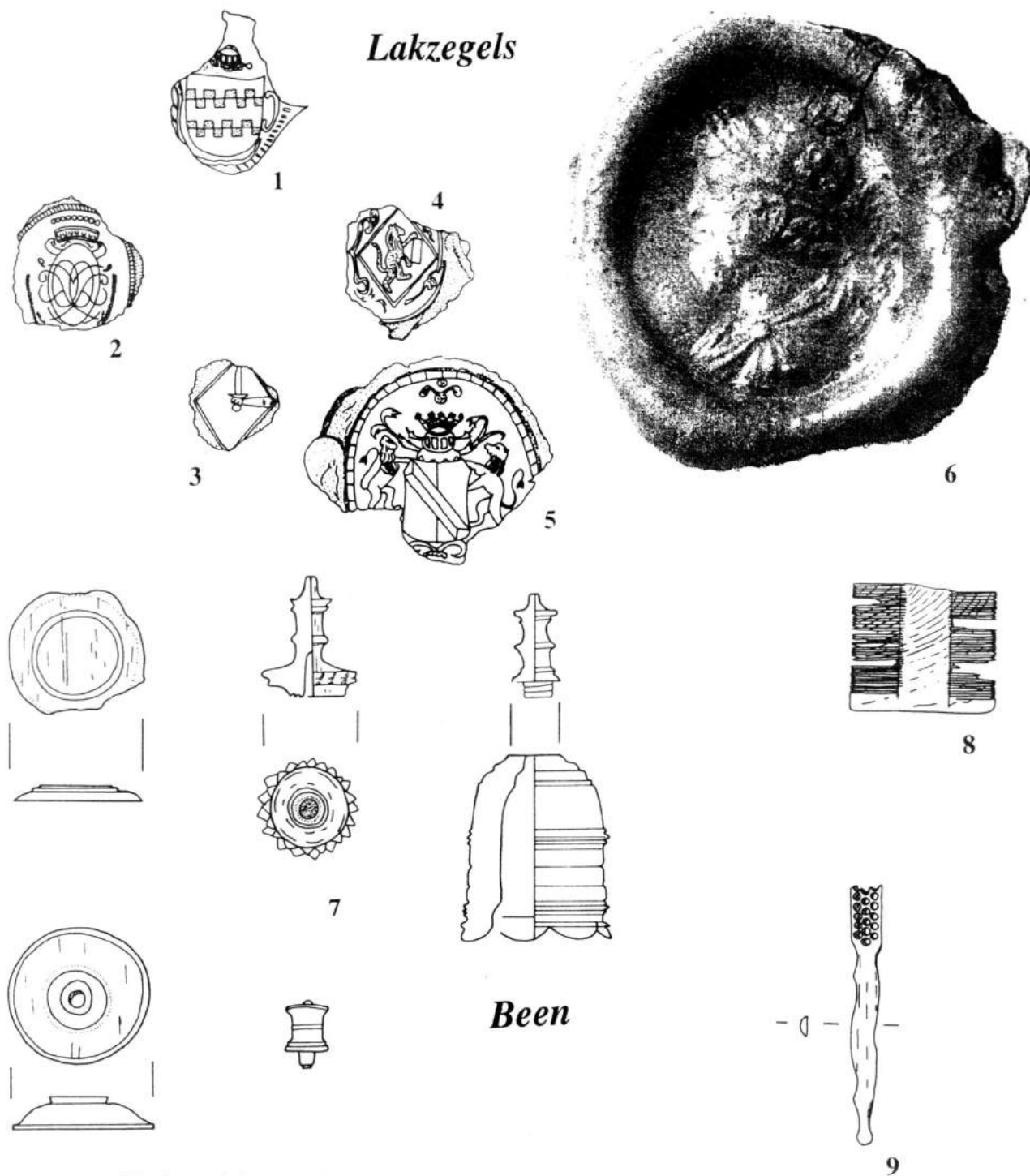

Beerput 13F, tegeltje uit ca 1625-1675

Beerput 13F onderlaag, wollen band met keper (ca 94 cm lang) uit ca 1584-1625

Lakzegels

Been

Vondsten uit beerput 13F:

1. Lakzegel, familiewapen, mogelijk van Bloys de Treslong, tot ca 1729
2. Lakzegel, monogramzegel, 18de eeuws
3. Lakzegel, vrouwenwapen, 18de eeuws
4. Lakzegel, vrouwenwapen, 18de eeuws
5. Lakzegel, koninklijk of adelijk wapen, 18de eeuws
6. Lakzegel van zegelring, 18de eeuws
7. Zes losse benen elementen, mogelijk spinnewiel onderdelen, 18de eeuws
8. Dubbelzijdige benen vlooienkam, 18de eeuws
9. Benen tandenborstel, 18de eeuws
10. Lakenloodje met initialen LF, 18de eeuws

Metaal

Kralen

Er is 1 kraal gevonden van barnsteen met een doorsnede van 1.9 cm en 1 van blauw glas met een doorsnede van 1.3 cm.

Zegels

Er zijn verschillende fragmenten van lakzegels gevonden. Slechts een paar zijn herkenbaar en toe te schrijven aan een familie. Op één fragment is nog net een Franse lelie met daarboven twee sterren op een schild te zien. Dit is het wapen van Michiel Harcksz. Bijwaart en Dr. Gerrit Bijwaart Michielsz. dat gebruikt werd vanaf de tweede helft van de 17de eeuw tot 1722.¹⁷ Beiden zijn schepen en vroedschap geweest; de laatste genoemde persoon is van 1716 tot 1722 één van de burgemeesters van Alkmaar geweest. Het zegel heeft vermoedelijk vastgezet aan een ontvangen brief.

Op een ander fragment zijn nog net drie duiven zichtbaar. Het is niet duidelijk of ze in een schild staan. Drie duiven komen voor op het wapen van Adriaen Maertensz Coetenburgh die rond 1600 in Alkmaar respectievelijk schepen, vroedschap en burgemeester was.¹⁸ Het zegel is mogelijk van dit wapen afgeleid.

Op een derde fragment is een schild te zien waarin beurtelings gekanteelde dwars balken staan. Dit wapen werd door verschillende families gevoerd, maar een mogelijke kandidaat is Bloys van Treslong. Een Bloys van Treslong was begin 18de eeuw eigenaar van pand 115/117; hij verkocht het in 1729.

Een groter zegel met een doorsnee van 2.1 cm heeft een afbeelding met twee leeuwen die een schild dragen met daarin een dwarsbalk. Het is een koninklijk of adellijk wapen van onbekende herkomst.

Een exemplaar met ongeveer dezelfde diameter draagt het rijkswapen van het Koninkrijk der Nederlanden: een leeuw in een schild met daarboven een kroon. Dit

zegel dateert van na 1815 en werd tot in deze eeuw gebruikt. Het is mogelijk van een notariële akte geweest.

Naast de wapens met een schild die door mannen werden gevoerd, bestonden er vrouwenwapens die te herkennen zijn aan een ovaaltje of een ruitje waarin iets afgebeeld staat. Van dergelijke vrouwenwapens zijn er drie teruggevonden: een ruit met daarin een klimmende leeuw die een balk vasthoudt; een ruit met daarin een hand die een zwaard vasthoudt; en een ovaal waarin nog net drie hoorns (mogelijk waren er meer) te zien zijn. De herkomst van deze wapens is niet bekend.

Vier fragmenten zijn afkomstig van monogram-zegels, waarvan de letters niet te onderscheiden zijn. Eén zegel heeft een portret van een Romein, afkomstig van een zegelring.

Van de overige fragmenten is de voorstelling niet duidelijk.

Datering en status

De beerput bevat restanten van een oude laag die te dateren is vanaf het laatste kwart van de 16de eeuw. Behalve een roodbakkend zalfpotje is al het overige materiaal uit die vroege periode incompleet. Een interessante vondst is de vroegste kop van het Langestraat complex, periode 1605-1615, die aangeeft dat het tabaksgebruik hier toen in huiselijke sfeer reeds is toegepast. Verder is er een fijne tabakspijp uit de jaren 1630, die een rijker milieu veronderstelt. Dan is er tot 1695 een hiaat.

De porseleinen kommetjes die te dateren zijn in het laatste kwart van de 17de eeuw (waarschijnlijk net voor 1700) horen bij de nieuwe afvallaag.

Het jongste materiaal uit de gebruikslaag is van (kort) na 1815, namelijk een zegel met het rijkswapen van het Koninkrijk der Nederlanden.

Op een later tijdstip is men bij grondwerk

of bij een verbouwing de put nog een keer tegengekomen en is de put gedempt, waardoor onder andere de bloempotten er in terecht zijn gekomen.

Wat betreft de status van de gebruikers valt er alleen iets te zeggen over de 18de eeuw. De grote hoeveelheid materiaal uit die periode valt meteen op: 418 voorwerpen van keramiek tegenover bijvoorbeeld 91 uit beerput 13C. Voor de 18de eeuw is voor de verhouding tussen de baksels een splitsing gemaakt tussen de eerste helft en de tweede helft van deze eeuw. Hierbij moet worden opgemerkt dat voorwerpen die zowel in de eerste als de tweede helft van die eeuw te dateren zijn, bij de telling achterwege zijn gelaten. Het is opvallend dat er behalve een kleine hoeveelheid Europees porselein geen enkel stuk Chinees porselein uit de tweede helft van deze eeuw aanwezig is en dat de hoeveelheid faience enorm is afgenomen.

Het porselein uit de eerste helft van de 18de eeuw bestaat voor het grootste deel uit theegoed, maar koffiegoed is ook aanwezig. De overige voorwerpen van porselein zijn een aantal fraai uitgevoerde borden, een kom en een vaasje.

Het bezitten van een servies van porselein of faience duidt op enige welstand. In dit vondstcomplex zijn er identieke exemplaren die behoren bij 9 verschillende porseleinen serviezen en bij minstens één faience servies uit de eerste helft van de 18de eeuw! Niet nader dateerbaar dan 'ergens' in de 18de eeuw zijn er nog identieke exemplaren van 2 faience serviezen; uit de tweede helft van de eeuw is er een stel borden van een faience servies.¹⁹

Een ander teken van welstand is de snuif-tabakspot uit Den Haag. Snuiftabak was destijds een luxe die zich vooral tot de betere kringen beperkte.

Gedurende de 18de eeuw is ook een aan-

tal theepotten in gebruik geweest. Hier- van zijn teruggevonden: een complete van Chinees rood steengoed, één van faience, een complete van Engels steengoed, één van 'redware' en één van 'blackware'. Het theegoed van Chinees materiaal en van faience wordt halverwege de 18de eeuw in pand 113, mogelijk rond 1760, vervangen door theegoed van Engelse makelij. Het is mogelijk dat deze omschakeling een kwestie is van smaakverschil van nieuwe bewoners, ook gezien het feit dat porselein totaal ontbreekt in de tweede helft van de 18de eeuw. Een andere mogelijkheid is, dat dit niet in de beerput is beland. Het kan bijvoorbeeld in een kabinet in de ontvangstkamer hebben gestaan en na de breuk een andere afvoer- route hebben gehad dan het tafelservies.

Van al het materiaal uit de tweede helft van de 18de eeuw is 68% Engels import- serviesgoed. Dit is bijzonder veel wan- neer het vergeleken wordt met bijvoor- beeld vondstcomplexen uit Amsterdam en Nijmegen.²⁰ In deze complexen komt por- selein nog wel voor.

Bij het rookgerei is de periode 1695-1725 met 62 beste Goudse pijpen vertegen- woordigd (94%) en het aantal groffe pij- pen, in dit geval met stippelroos is met 6% ondervertegenwoordigd.

De laatste periode, van 1735 tot 1790 behoort volledig tot de betere klasse. Er zijn 49 ovale Gouds kwaliteitspijpen geborgen en verder 4 pijpen van curieus duurder goed, met kortere stelen. Bij de- ze gebruikersgroep behoort dus 7% tot het curiosagoed.

Wanneer de verschillende aspecten van de beerput naast elkaar gezet worden, lijken we te maken te hebben met gebruikers die behoorden tot de rijkere middenklasse.

DE INHOUD VAN DE VIER BEER- PUTTEN VAN LANGESTRAAT 115 /117

BEERPUT 11B

De buitendiameter van de put was 2.20 m. De gebruikte stenen hadden de maten 22 x 10.5 x 5 cm. De put is pas gezien op een diepte van 2.30 m onder het maaiveld nadat een erboven gelegen iets grotere en jongere beerput (12A) was leeggehaald. De vondsten van beerput 11B lagen in het midden hetgeen doet vermoeden dat de put een hangkoker bovenop de top van de koepel heeft gehad. Het diepste punt lag rond 2.70 m onder het maaiveld. Bij de bouw van beerput 12A werd een deel van beerput 11B afgebroken. Hierdoor is een deel van de inhoud verloren gegaan.

Keramik

De vondstenlaag bevatte minimaal 31 voorwerpen van keramik, waaronder zowel complete als fragmentarische exemplaren. Hierbij zijn twee vroege scherven van steengoed en bijna-steengoed niet meegerekend, omdat deze door opspit in de put zijn terechtgekomen. Het complex bestaat voornamelijk uit roodbakkend aardewerk. Niet alle hierboven genoemde functie groepen zijn in deze beerput aanwezig.

Voedselbereiding

Deze categorie is vertegenwoordigd door 17 grappen van roodbakkend aardewerk. Van type r-gra-6 zijn drie exemplaren aanwezig. Opmerkelijk is dat één van deze grappen nog enige tijd gebruikt is nadat de poten waren afgebroken. Het breukvlak van de poten is duidelijk beroet. Van het type r-gra-8 zijn zeven exemplaren aanwezig. Eén exemplaar heeft sterk gesleten poten en een ander is op het breukvlak van één van de poten

beroet. Ondanks het mankement is ook deze laatste nog enige tijd gebruikt. Eén van de exemplaren van het type r-gra-20 heeft aan de binnenkant kalkaanslag en is blijkbaar later gebruikt als pispot. De poten en zelfs een stukje van de bodem waren sterk gesleten.

Onder de grappen bevindt zich een zogenaamde hengselpot (r-gra-8d) met slibboogversiering. De drie poten zijn licht beroet en sterk gesleten. De werkelijke functie van het voorwerp blijft nog duister.

Tafelgerei

Tot deze categorie behoren: 1 steengoed drinkschaaltje afkomstig uit Siegburg, 4 kannen van geglazuurd steengoed, 2 borden en 1 kop van roodbakkend aardewerk en 2 kommen van witbakkend aardewerk. Onder de steengoed kannen met zoutglazuur bevinden zich twee bijna complete exemplaren (s2-kan-24 en s2-kan-?, waarvan de rand ontbreekt). De eerste heeft een vlekkelig (bruin/grijs) uiterlijk en is te dateren in de tweede helft van de 15de eeuw. De tweede, net als s2-kan-24 ook een klein model, is te dateren in de eerste helft van de 15de eeuw. De overige kannen zijn fragmentarisch aanwezig.

De twee fragmentarische borden (r-bor-1 en r-bor-22) hebben respectievelijk een diameter van 32 cm en 26.1 cm en zijn beide onberoet.

De twee witte kommen die afkomstig zijn uit Nederland, zijn aan de onderkant beroet. Ze zijn toch onder de categorie tafelgerei geplaatst omdat het om kleine kommen met een diameter van 15.3 cm gaat. Ze zijn waarschijnlijk in eerste instantie als eetkom gebruikt.

Sanitair

In totaal werden 4 pispotten aangetroffen, 1 gave grijsbakkende en 3 incomplete roodbakkende. Ze hebben alle vier een

Beerput 11B:

	TYPE	MAE	1400	1500	1600	1700	1800
	s1-dri-1	1					
	s2-kan-24	1					
	s2-kan-?	3					
	g-pis-1	1					
	r-bor-1	1					
	r-bor-22	1					
	r-gra-6	3					
	r-gra-8	6					
	r-gra-8d	1					
	r-gra-20	2					
	r-gra-?	5					
	r-kop-1	1					
	r-pis-1	1					
	r-pis-?	2					
	w-kom-5	2					

Beerput 11B

	g	r	w	s1 Sie	s2	totaal MAE	gl %	ho
Bereiding						17	55%	
grape	-	17	-	-	-		-	-
Tafelgerei						10	32%	
bord	-	2	-	-	-		-	2
kan	-	-	-	-	4		-	-
kom	-	-	2	-	-		-	-
kop	-	1	-	-	-		-	1
drinkschaal-	-	-	1	-			-	
lepel	-	-	-	-	-		-	1
Sanitair								
pispot	1	3	-	-	-	4	13%	-
Totaal: MAE	1	23	2	1	4	31	-	4
Totaal: %	3%	75%	6%	3%	13%			

holle bodem.

Overige

Buiten deze functiecategorieën vallen een spinsteentje van steengoed, een deel van een daktegel en iets dat op een proen lijkt. Het laatste voorwerp, mogelijk een deel van een daktegel, is iets rond, geglaazuurd en er zijn aanbaksels op te zien. Het lijkt op de proenen die gevonden zijn aan de Wortelsteeg.²¹

Leer

In de beerput bevonden zich enkele stukken leer afkomstig van schoeisel. Allereerst het bovenleer van een trip. Het leer is bij de zool afgesneden. Blijkbaar is de zool nog gebruikt als brandhout.

Van een rechterschoen met een ronde neus, waarvan de binnenzool een lengte heeft van 18.5 cm (ongeveer schoenmaat 28; de buitenzool ontbreekt) is het bovenleer incompleet. Twee aan elkaar passende hielstukken met een hielnaad horen er waarschijnlijk bij. Schoenen met een twee-lagige zool en hielnaad komen voor vanaf het eind van de 15de eeuw.

Van een spitse linkerschoen is alleen de buitenzool en een stuk tussenrand bewaard gebleven.

Van een los stuk leer met een vetergat is niet zeker of het bij een van deze schoenen heeft gehoord.

Verder is er nog een fragment van een tussenrand van een linkerschoen.

Hout

Vijf voorwerpen kunnen gerekend worden tot het huisraad: een snijplank met aan beide kanten snijsporen (eik), een deel van een toilet-zitting (eik), onderdelen van een emmer (eik), een telloor (beuk), een houten nap (esdoorn) en een deel van een lepel (esdoorn). De restanten van de emmer bestaan uit een bodem met één afgeschuinde zijde en één duig. De

bodem bestaat uit twee delen die met duvels (houten pennen) aan elkaar bevestigd zijn. De nap is gedraaid en heeft een klein standvoetje. De telloor, een plat rond bord, is ook op de draaibank vervaardigd. Hij heeft een diameter van 16 cm en een dikte van 0.8 cm, met een aan twee zijden verdikte rand. Op beide kanten zijn snijsporen zichtbaar. De ronde bak van de lepel is gedraaid.

Tot het gereedschap kan de priem gerekend worden. Hij heeft een houten heft en een ijzeren priem.

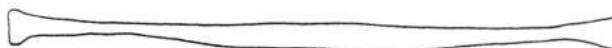
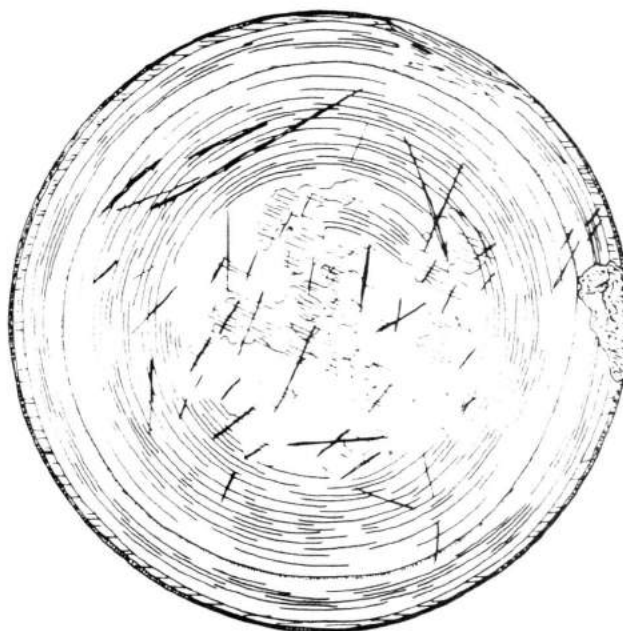
Datering en status

Aan de hand van de vondsten alleen is de beerput vrij grof te dateren. De datering van de vondsten ligt namelijk tussen het eind van de 14de eeuw en het begin van de 16de eeuw. Aan de hand van de opvolgende bouwfases uit de opgraving kan echter gezegd worden dat de put te dateren is in de 15de eeuw. Rond 1400 wordt voor het eerst een stenen huis op de plaats van pand 115/117 gebouwd waar deze put hoogst waarschijnlijk behoort. Put 12A is de directe opvolger van 11B. Een aantal vondsten uit put 12A is iets nauwkeuriger te dateren en de begin-datum van deze put kan gesteld worden in het laatste kwart van de 15de eeuw. Beerput 11B loopt dus door tot in het laatste kwart van de 15de eeuw.

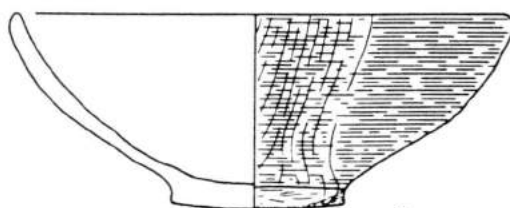
In deze beerput is over het algemeen slechts gewoon gebruiksaardewerk gevonden. Iets minder gewoon zijn de twee witbakkende kommen omdat witbakkend aardewerk in de 15de eeuw nog schaars is. Het is opvallend dat sommige voorwerpen erg lang gebruikt zijn gezien de slijtage en het secundaire gebruik van één van de grappen. In onze ogen zou dit al gauw betekenen dat we hier te maken hebben met gebruikers die niet ruim bij kas zaten. Het is echter gevaarlijk om deze conclusie te trekken. Wij leven in

1

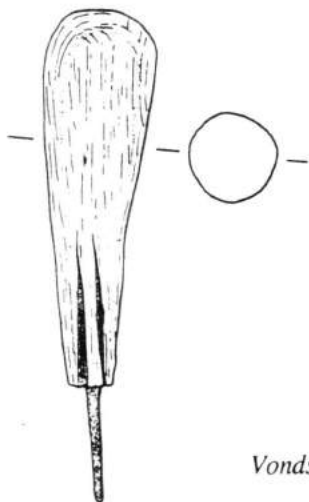

2

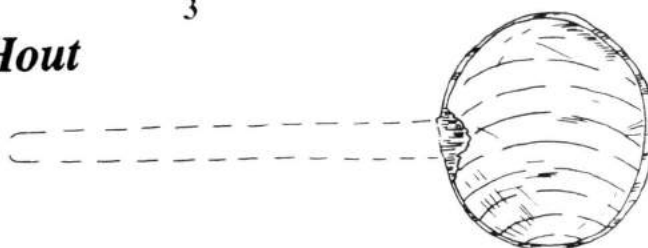

3

Hout

4

5

Vondsten uit beerput 11B (ca 1400-1500):

1. Mogelijk onderdeel van een emmer (eik)
2. Telloor (beuk)
3. Nap (esdoorn)
4. Priem (houten heft en ijzeren priem)
5. Bak van een lepel (esdoorn)

Boven: beerput 12A is gebouwd op beerput 11B. In het midden is een houten constructie zichtbaar waarop de stortkoker was geplaatst.

Onder: Een greep uit de keramiek vondsten van beerput 11B (ca 1400-1500).

een wegwerpmaatschappij en zouden een pan waarvan een oor ontbreekt misschien al weggooien. Voor de 15de eeuwse mens was het mogelijk de gewoonte, zowel voor rijk als arm, om voorwerpen zo lang mogelijk te gebruiken. Zolang er geen gat in een kookpot zat, kon er in gekookt worden en het voedsel zelf kon opgediend

worden in mooie borden of schalen. Een pispot stond in een hoekje en was toch niet voor de buitenwereld zichtbaar. Kortom, het is moeilijk om iets over de status van de gebruikers van deze beerput te zeggen.

BEERPUT 12A

De diameter van de put was 2.50 m. Opvallend was dat de koepel steeds gemetseld was, in tegenstelling tot de over het algemeen halfsteens gemetselde koepels. De maten van de stenen van de koepel zijn: 20 x 10 x 4.5 cm, die van de putwand: 21.5 x 11 x 5 cm. Deze put had een storkoker aan de noordwest-kant. In de put bevonden zich twee flinke houten palen die waarschijnlijk dienst deden als ondersteuning van het secreet dat gedeeltelijk boven het reservoir hing. Deze put is gebouwd bovenop beerput 11B. De bodem van 12A bevond zich op ongeveer 2.30 m onder het maaiveld.

Keramik

In de put bevonden zich minimaal 190 voorwerpen van keramik.

Voedselbereiding

Bij deze categorie hoort ook een grote kom met twee horizontale oren en een schenklip. Het is denkbaar dat deze gebruikt is voor bijvoorbeeld het aanmaken van beslag en niet zozeer voor het opdienen van voedsel.

Eén van de grappen van het type r-gra-34 heeft aan de binnenkant kalkaanslag en lijkt daarom later gebruikt te zijn als pis-pot.

Bij de categorie overig bevindt zich een miniatuur-grape (speelgoed?).

Tafelgerei

Vier meerkleurige majolicaborden zijn vermoedelijk vervaardigd in de Zuidelijke Nederlanden in de periode 1525-1575. Ze hebben op de spiegel een figuur en op de vlag geometrische motieven. Verder is één majolica bord afkomstig uit Italië (i-bor-4; 1550-1600) en zijn twee zogenaamde goudluster-borden afkomstig uit Spanje, vermoedelijk uit Catalonië (sp-

bor-1; 1450-1525). Op de borden zijn vrijwel geen slijtagesporen te zien hetgeen erop wijst dat ze hebben gediend als siervoorwerp of voor het opdienen van voedsel.

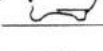
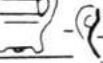
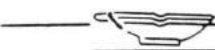
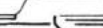
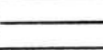
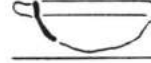
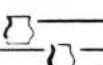
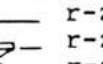
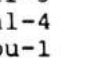
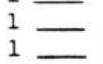
Onder de kannen bevindt zich een aantal rijk gedecoreerde exemplaren die bijzonder kostbaar geweest zullen zijn. De s2-kan-26 heeft op de hals een applique van een fluitspeler met een hond en een vaandeldrager. Op de buik heeft deze kan een applique van rozenranken. Opvallend is dat voor de rozenranken-applique op een s2-kan-2 uit de put precies dezelfde matris is gebruikt. Beide kannen zullen uit hetzelfde atelier afkomstig zijn. De laatstgenoemde kan heeft op de hals een afbeelding van een dame met een wapenschild. Het is denkbaar dat deze twee kannen gegeven zijn als huwelijksge-schenk, één voor de man en één voor de vrouw. De kannen zijn te dateren in het tweede kwart van de 16de eeuw.

De zogenaamde baardmankruiken zijn met drie stuks vertegenwoordigd in deze beerput. Een bijna gaaf exemplaar is een s2-kan-3 met eikenbladmotief, mogelijk afkomstig uit Keulen. Een incomplete s2-kan-21, waarschijnlijk afkomstig uit Siegburg in Duitsland, moet een waar pronkstuk geweest zijn. De baardman-afbeelding van deze kan is voorzien van een ambtsketen. Op de buik zijn appliques met bijbelse taferelen aangebracht. Twee van de drie afbeeldingen zijn nog herkenbaar. De één is een voorstelling van de zondeval, de andere applique van de schepping van Eva. De kan is te dateren in de periode 1525-1575.

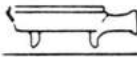
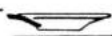
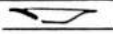
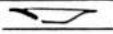
Het meest voorkomende model eetkop is r-kop-2, waarvan 9 aanwezig zijn. Twee ervan zijn, gezien de lichte beroeting, gebruikt voor het bereiden of warm houden van voedsel.

De borden van rood aardewerk kunnen voor verschillende doeleinden zijn ge-

Beerput 12A:

	TYPE	MAE	1300	1400	1500	1600	1700
	r-bak-1	6					
	r-bak-4	5					
	r-bak-5	1					
	r-bak-17	1					
	r-bak-18	1					
	r-bak-?	1					
	r-bor-1	9					
	r-bor-6	1					
	r-bor-16	1					
	r-bor-24	1					
	r-bor-25	1					
	r-dek-1	2					
	r-gra-6	2					
	r-gra-7	1					
	r-gra-8	19					
	r-gra-15	1					
	r-gra-20	1					
	r-gra-22	1					
	r-gra-34	10					
	r-gra-54	1					
	r-gra-?	14					
	r-kom-6	1					
	r-kom-20	2					
	r-kom-35	3					
	r-kom-?	2					
	r-kop-1	1					
	r-kop-2	9					
	r-kop-17	7					
	r-kop-18	2					
	r-min-..	1					
	r-pis-1	4					
	r-pis-5	1					
	r-pis-7	1					
	r-pis-9	4					
	r-pis-11	1					
	r-pis-12	1					
	r-pot-7	1					
	r-spa-2	1					
	r-stk-6	1					
	r-stk-13	1					
	r-tes-6	6					
	r-tes-8	1					
	r-ver-4	1					
	r-vst-1	2					
	r-zal-3	1					
	r-zal-4	1					
	r-zou-1	1					
	r-?	1					

Beerput 12A:

	TYPE	MAE	13.00	14.00	15.00	16.00	17.00
	s2-kan-2	1					
	s2-kan-3	1					
	s2-kan-	1					
	s2-kan-26	1					
	s2-kan-27	1					
	s2-kan-28	2					
	s2-kan-?	5					
	s2-spb-4	1					
	w-bor-6	1					
	w-bor-7	1					
	w-gra-7	1					
	w-kom-7	2					
	w-kom-16	1					
	w-kop-2	2					
	w-kop-7	5					
	w-kop-8	1					
	w-kop-12	1					
	w-kop-13	1					
	w-pot-6	1					
	w-stk-7	1					
	w-ver-5	1					
	w-bee-..	1					
	ha-bak-1	1					
	ha-bor-1	3					
	ha-dek-2	1					
	ha-gra-2	2					
	m-bor-10	4					
	m-bor-?	2					
	m-dri-1	1					
	m-kan-1	1					
	m-zal-1	1					
	i-bor-4	1					
	sp-bor-1	2					

Beerput 12A

	r	w	ha	m	i	sp	s2	totaal MAE	gl %	ho	me
Bereiding								78	41%		
bakpan	15	-	1	-	-	-	-		-	-	-
steelkom	2	1	-	-	-	-	-		-	-	-
grape	50	2	1	-	-	-	-		-	-	-
vergiet	1	1	-	-	-	-	-		-	-	-
grote kom	1	-	-	-	-	-	-		-	-	-
deksel	2	-	1	-	-	-	-		-	-	-
tafelgerei								82	43%		
bord	13	2	3	6	1	2	-		6	-	-
kan	-	-	-	1	-	-	12		-	-	-
kom	7	3	-	-	-	-	-		-	-	-
kop	19	9	1	-	-	-	-		-	-	-
beker/glas	-	-	-	-	-	-	1		-	-	-
drinkschaal-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
zoutvat	1	-	-	-	-	-	-		-	-	-
stop	-	-	-	-	-	-	-		-	1	-
boterspaan	-	-	-	-	-	-	-		-	2	-
lepel	-	-	-	-	-	-	-		-	-	1
voorraad											
pot	1	-	1	-	-	-	-	2	1%	-	-
medicinaal											
zalfpot	2	-	-	1	-	-	-	3	2%	-	-
sanitair											
pispot	12	-	-	-	-	-	-	12	6%	-	-
verwarming								9	5%		
vuurstolp	2	-	-	-	-	-	-		-	-	-
test	7	-	-	-	-	-	-		-	-	-
overige								3	1%		
sparpot	1	-	-	-	-	-	-		-	-	-
speelgoed	1	-	-	-	-	-	-		-	-	-
beeldje	-	-	1	-	-	-	-		-	-	-
Totaal: MAE	137	18	9	9	1	2	13	189			
Totaal: %	72%	10%	4%	5%	1%	1%	7%				

bruikt. Zo is bekend dat borden wel op en komfuur werden geplaatst om ze warm te houden of om bijvoorbeeld vis in te koken. Inderdaad lijkt in het algemeen beroeting vooral bij de grotere borden aanwezig. Zeven exemplaren zijn groter dan ca 20 cm.; vijf hiervan zijn beroet en zijn dus op deze manier gebruikt. Eén van de twee niet-beroete grote borden is met een diameter van 40.5 cm extreem groot en heeft mogelijk een opdienfunctie gehad. Van de resterende kleinere borden zijn er twee niet beroet en van drie incomplete kleine borden is beroeting niet vast te stellen. Een kleiner bord op pootjes, met een groen geglazuurde sliblaag en een reliëfrand (r-bor-25), is niet beroet en heeft waarschijnlijk een specifieke opdien-functie gehad. Een bijzonderheid is het zoutvat (r-zou-1). Zoutvaten kwamen over het algemeen voor op de gedekte tafels van de betere kringen.

Voorraad

Tot deze categorie behoren een roodbakkende pot en een kleine witbakkende pot. De laatste is waarschijnlijk afkomstig uit Duitsland.

Verwarming

Tot deze categorie kunnen de fragmenten van 2 vuurstolpen en de 7 testen van rood bakkend aardewerk gerekend worden. Het is opvallend dat in deze beerput een rond model vuurstolp is gevonden terwijl de opgraving heeft aangetoond dat het huis in deze periode een dubbele gemetselde haard heeft. Je zou dan eerder een halfrond model verwachten. Dit ronde type ongeglazuurde vuurstolp is mogelijk door de pottenbakker uit de Wortelsteeg gemaakt.²²

Medicinaal

In deze beerput zijn 2 roodbakkende

zalfpotjes en een fragment van een majolica zalfpot (albarello) aangetroffen. De laatste werd mogelijk gebruikt voor speciale zalfjes.

Sanitair

Tot deze categorie behoren maar liefst 12 pispotten. Er zijn zowel exemplaren met een holle bodem als met een standring.

Overig

De spaarpot (r-spa-2) heeft aan de bovenzijde een ronde opening op de plaats van de knop. Waarschijnlijk kon men door dit gat kijken hoe vol de spaarpot zat.

Een zeer kleine grape is onder de miniatuurgroep (r-min) te plaatsen. Hij zal mogelijk als kinderspeelgoed gediend hebben.

Als laatste kan het fragment van een ruiter te paard van witbakkend aardewerk genoemd worden, waarschijnlijk afkomstig uit Duitsland (w-bee). Alleen een deel van de ruiter is bewaard gebleven. De functie van een dergelijk figuurtje is niet duidelijk.

Glaswerk

Er kon een minimum aantal van 26 glazen voorwerpen worden geborgen. Op één kelkglas en vier urineflessen na is al dit glaswerk van het groene waldglas.

Er zijn fragmenten van 8 bekers gevonden, waarvan drie met een herkenbaar model. Het meest eenvoudige glas is de cilindrische beker op gladde voetring waar op onder de rand enkele ingewalste glasdraden zijn aangebracht (hij is incompleet en heeft derhalve geen typenummer gekregen). Dit glas kan worden gedateerd in de eerste helft van de 16de eeuw.²³ Een andere beker (gl-bek-2c) is vervaardigd in een vorm met een gekruist ribbenpatroon. Hij heeft een ingesnoerde onderkant met een opgestoken bodem (c) en is uitgevoerd met een afgeplatte rand. Hij kan

Beerput 12A:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	gl-bek-2c	1					
	gl-bek-39	1					
	gl-bek-44	1					
	gl-bek-?	5					
	gl-ber-1	3					
	gl-fle-?	1					
	gl-kan-2	1					
	gl-kel-?	1					
	gl-kel-?	4					
	gl-koo-5	1					
	gl-roe-?	1					
	gl-sta-?	1					
	gl-uri-1	4					
	gl-?	1					

Een deel van rood- en witbakkend aardewerk, majolica en steengoed vondsten uit beerput 12A (ca 1475/1500-1561).

worden gedateerd aan het eind van de 15de of het begin van de 16de eeuw.²⁴ De derde beker (gl-bek-39) heeft een uitlopend model met een opgestoken voet. De wand is tot halve hoogte versierd met een spiraalsgewijze glasdraad. Deze voetbeker kan worden gedateerd aan het eind van de 15de of het begin 16de eeuw.

Uit dezelfde tijd stamt ook het koolstronkbekertje (gl-koo-5) met een laag uitgevoerde kelk en een noppenversiering op de schacht.²⁵ Verwant aan dit soort bekera zijn drie 'berkemeiers' (gl-ber-1). Karakteristiek voor dit type zijn de conische kelk, de verticaal gebogen puntnoppen op een iets conische schacht en de geknepen voetring.

Om de drank binnenshuis te vervoeren en te schenken werd gebruik gemaakt van een fraaie kan (gl-kan-2). Deze kan, uit het midden van de 16de eeuw, is vervaardigd uit blauw glas en gevormd in een mal met kruispatroon. Hij heeft een brede geknepen voetring en een oor. Uit de literatuur blijkt dat dit soort kannen vrij zeldzaam was en vrijwel alleen voorkwam bij rijkere huishoudens.²⁶

Van kleurloos glas vervaardigd, is een deel van een kelkglas dat is bewerkt met verschillende versieringstechnieken. De onderhelft van de kelk is versierd met een 'wafelpatroon'. Tussen de conische bovenhelft en de onderhelft van de kelk is een band opgebracht waarin witte glasdraden zijn verwerkt. Helaas ontbreken en de stam en voet (gl-kel-?). Dit glas wordt gedateerd rond het midden van de 16de eeuw.²⁷

Er werden fragmenten aangetroffen van vier kleurloze urineflessen. Ze zijn uitgevoerd met een afgeplatte bovenzijde en een ver uitgebogen rand.

Hout

Tot het huisraad behoren elf houten voorwerpen.

Een esdoornen stop heeft mogelijk bij één van de baardmannen gehoord. Hij past er in elk geval precies op. Hij is gedraaid met een conische vorm en een afgeplatte knop.

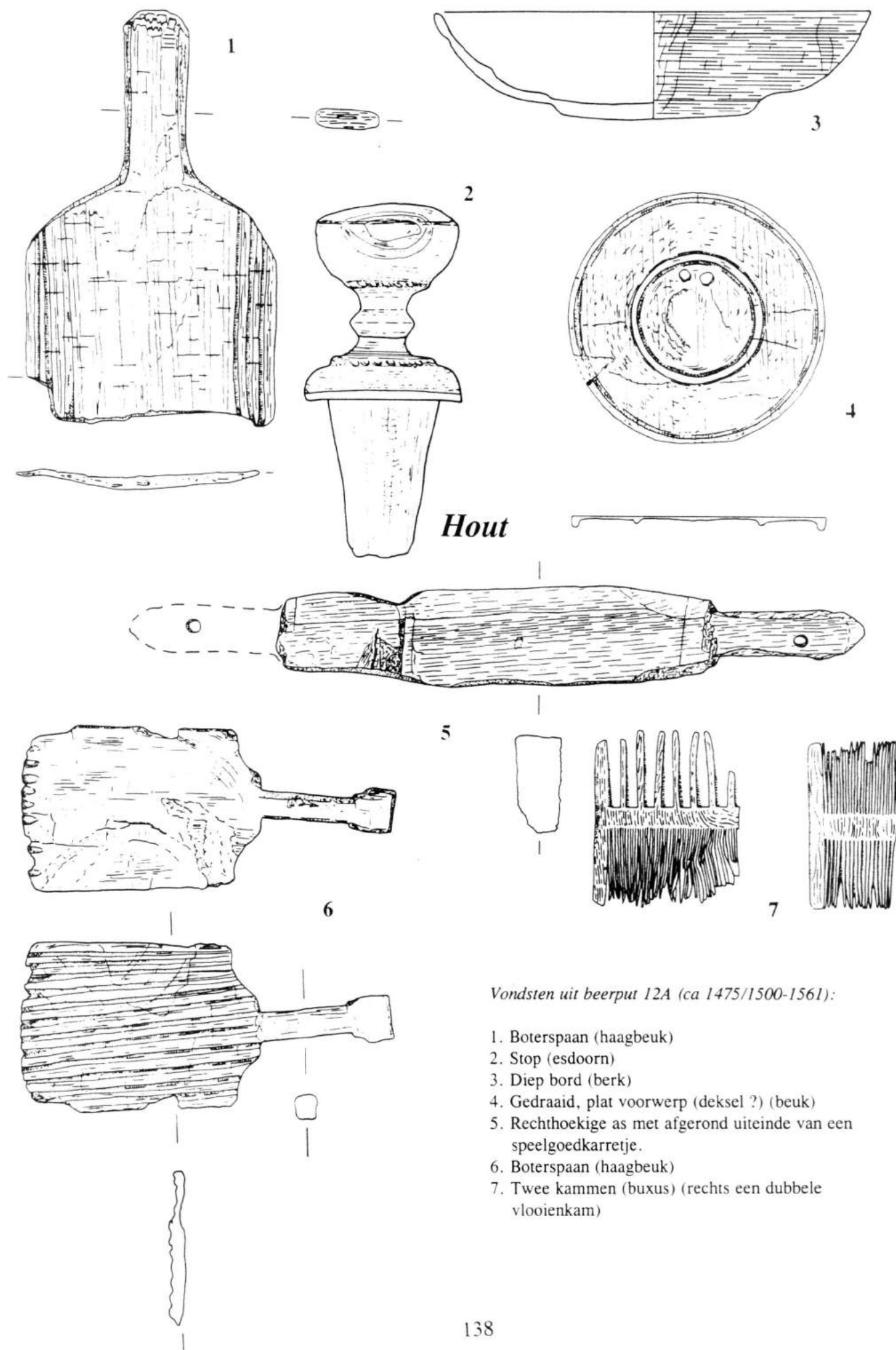
Twee boterspanen (haagbeuk) hebben aan één kant ribbels en zijn aan de andere kant vlak.

Vijf telloren (4 van beuk; 1 van haagbeuk) hebben verschillende afmetingen. Vier ervan vertonen brandsporen. Aan de hand van deze sporen kunnen ze dusdanig op elkaar gelegd worden dat duidelijk te zien is hoe ze hebben gelegen tijdens een brand in het huis. Eén van de telloren (haagbeuk) heeft een regelmatig ingekrast patroon waarvan het niet duidelijk is of het bedoeld is als decoratie of voor een spel. Een ander, diep bord (berk) heeft een diameter van 17.8 cm en een hoogte van 4.8 cm. Deze heeft een afgeronde rand, een lichte knik van vlag naar spiegel en een standvoet.

Er zijn twee voorwerpen die het meest doen denken aan deksels. De eerste, van eikenhout en met een diameter van 6 cm, zou een dekseltje van een zalfpot geweest kunnen zijn. Hij is aan één kant licht verbrand. De andere met een diameter van 10 cm is een gedraaid plat voorwerp van beukenhout met een dubbel opstaand randje. Het heeft twee gaatjes die iets uit het centrum liggen.

Twee kammen, waarvan de eerste een dubbele vlooiengkam is, zijn gemaakt van buxus. De andere kam heeft één fijne en één zeer grove kant.

Er zijn twee onderdelen mogelijk afkomstig van een speelgoedkarretje van een model zoals gevonden bij de Wortelsteeg in Alkmaar en in Groningen. Het zijn een rechthoekige as met een afgerond uiteinde die doorboord is zodat er een borgpen ingestoken kan worden, en een zijwandje. Een steel van eikenhout met daaraan een plat vierkant deel met restanten van zeven

Vondsten uit beerput 12A (ca 1475/1500-1561):

1. Boterspaan (haagbeuk)
2. Stop (esdoorn)
3. Diep bord (berk)
4. Gedraaid, plat voorwerp (deksel ?) (beuk)
5. Rechthoekige as met afgerond uiteinde van een speelgoedkarretje.
6. Boterspaan (haagbeuk)
7. Twee kammen (buxus) (rechts een dubbele vlooiengkam)

ijzeren spijkers is waarschijnlijk een kaardeborstel voor het uit elkaar trekken van wol. De steel heeft aan het uiteinde een gat zodat de borstel opgehangen kon worden.

Als laatste een voorwerp dat mogelijk een onderdeel van een fluit is geweest. Het heeft vier zijden die taps toelopen en is geheel hol met open uiteinden en een open gewerkte zijkant.

Metaal

Een tinnen lepel waarvan een deel van de bak ontbreekt heeft een platte steel. Op de steel bij de bak is hij gemerkt met een gekroonde Tudorroos die gestileerd is weergegeven door middel van zes bolletjes.

Een drietal messing ringetjes die aan elkaar verbonden zijn met 8-vormige verbindingslussen (elke ring heeft er twee), is mogelijk een gedeelte van een sierketting.

Hoorn

Een onduidelijk voorwerp is een rechthoekig plaatje van hoorn van 13.3 bij 9.5 cm. Het heeft kleine spijkergaatjes op de smalle uiteinden, hetgeen aanduidt dat het ergens op bevestigd is geweest.

Textiel

Uit beerput 12A komt een handvol textielresten.

Het grootste fragment is van een zijden band van 6,2 cm breed, fijn geweven (ca 30-35 draden per cm) met aan beide zijden zelfkant. Het fragment is nog ca 84 cm lang, beiden einden zijn afgescheurd. De band is in de lengte gekreukeld, alsof hij bijvoorbeeld bij iemand rond het middel was gebonden.

Een tweede band van zijde (draad met S-tors) is 2,9 cm breed en wat grover geweven (ca 17-18 draden per cm) in ripsbinding met afwisselend dikke en dunne in-

slag, met aan beide zijden zelfkant. Het fragment is nog 31.5 cm, beide einden afgescheurd (één kant is samengetrokken maar dat kan door het afscheuren zijn veroorzaakt). Dergelijke banden kunnen voor allerlei doeleinden zijn gebruikt.

Er zijn nog 7 kleine stukjes (2 tot 4 cm) wollen laken, een grof weefsel in linnenbinding met ca 4 tot 5 draden per cm. Het is niet duidelijk of ze bij elkaar horen.

Leer

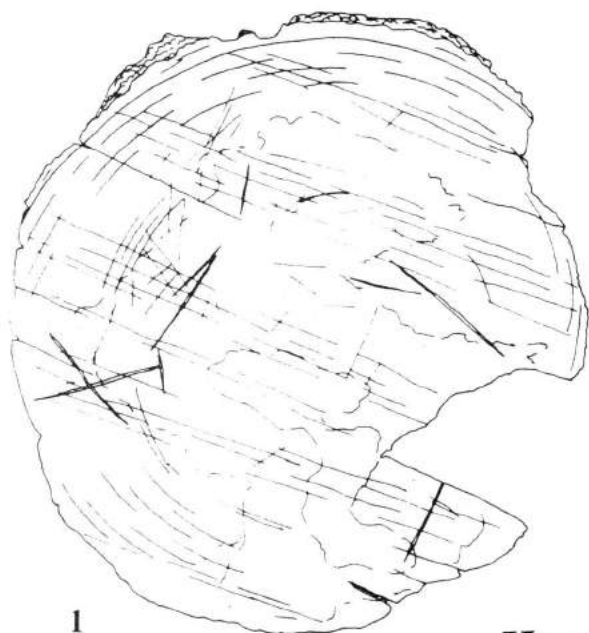
Er is één stukje leer aanwezig dat mogelijk afkomstig is van een schoen.

Datering en status

Omdat in beerput 12A diverse geïmporteerde voorwerpen aanwezig zijn die tamelijk nauwkeurig gedateerd kunnen worden, kan de begin- en einddatum ervan vrij goed vastgesteld worden. Allereerst zijn dat de voorwerpen van majolica: de borden uit de Zuidelijke Nederlanden dateren uit het tweede of derde kwart van de 16de eeuw; het Spaanse bord uit de periode 1450-1525; het Italiaanse bord uit het laatste kwart van de 16de eeuw en het majolica drinkschaaltje uit het eerste of tweede kwart van de 16de eeuw. Ten tweede zijn dat de steengoed kannen: s2-kan-26, s2-kan-2 en s2-kan-3 uit het tweede kwart van de 16de eeuw; s2-kan-27 en s2-kan-28 uit het eerste of tweede kwart van de 16de eeuw; s2-kan-21 uit het tweede of derde kwart van de 16de eeuw. Omdat de vroegste voorwerpen zoals r-gra-6, -7 en -20 in de 15de eeuw te dateren zijn, zal de put in het laatste kwart van de 15de eeuw aangelegd zijn.

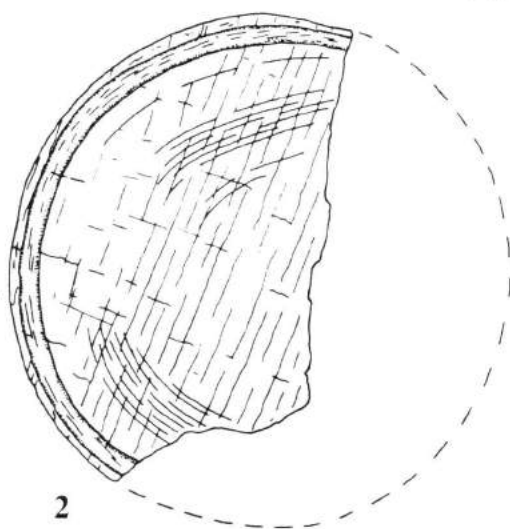
De vondsten geven een einddatering rond 1550/1575.

Naast complete voorwerpen zijn er vele incomplete en fragmentarische exemplaren, qua ouderdom verspreid over de gehele late 15de en 16de eeuw. Dit betekent dat de put tussentijds zal zijn gelegd.

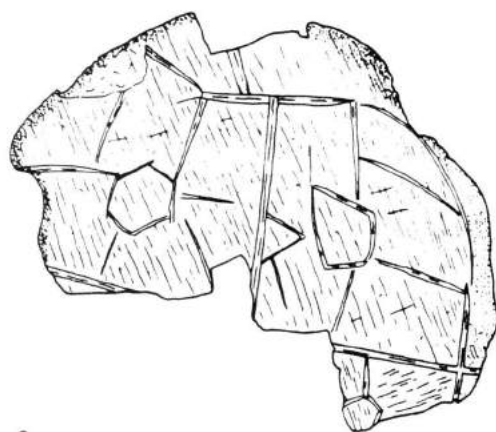

1

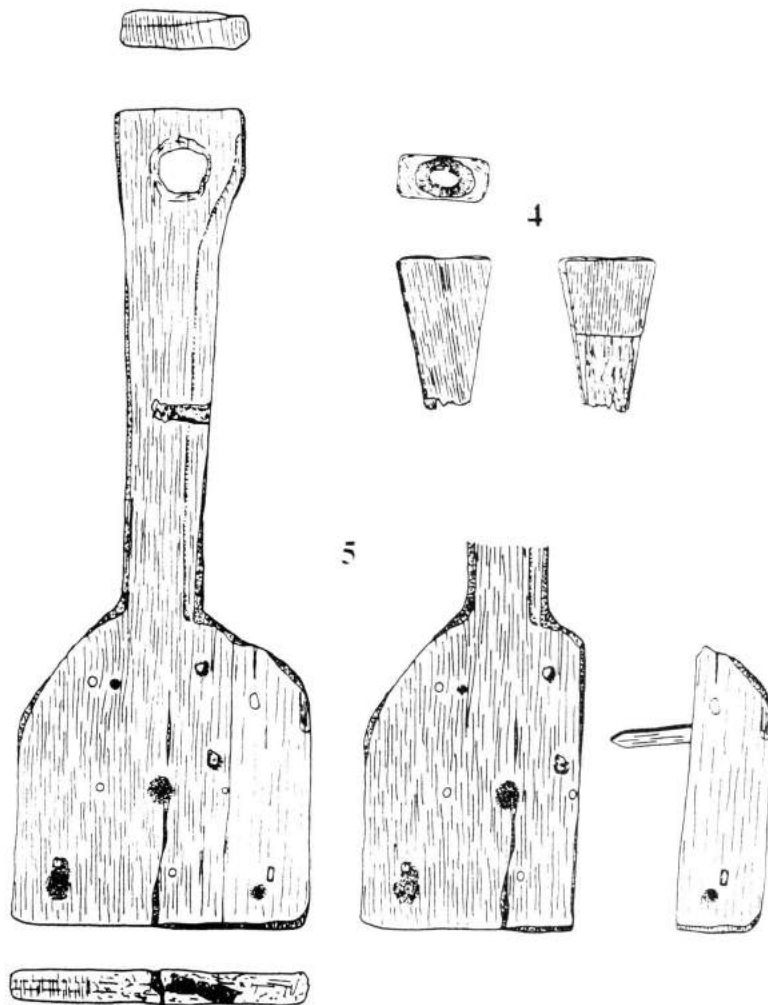
Hout

2

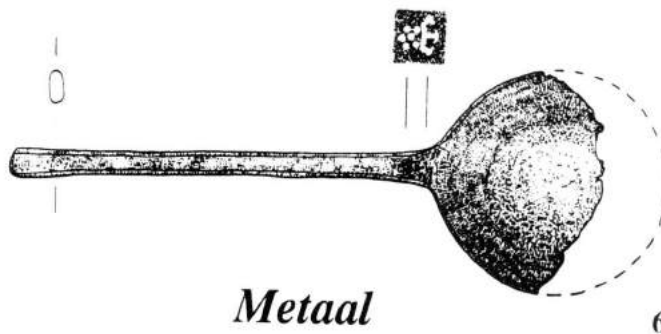

3

5

4

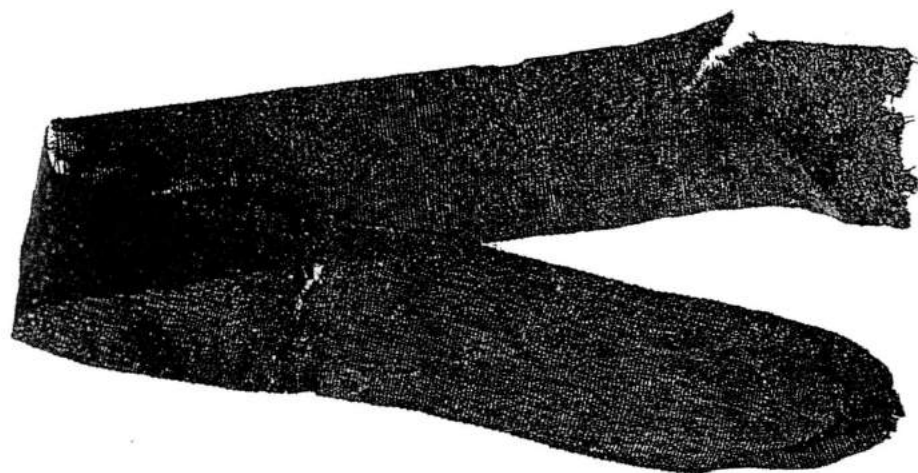

6

Metaal

Vondsten uit beerput 12A (ca 1475/1500-1561):

1. Telloor (beuk)
2. Telloor (beuk)
3. Telloor (haagbeuk) met regelmatig ingekrast patroon
4. Mogelijk een onderdeel van een fluit.
5. Kaardeborstel (eik)
6. Tinnen lepel

Vondsten uit beerput 12A (ca 1475/1500-1561):

Boven: vier opgestapelde telloren met brandsporen. Aan de hand van de brandsporen zijn ze dusdanig op elkaar gelegd dat duidelijk te zien is hoe ze hebben gelegen tijdens een brand in het huis.

Onder: zijden band

De inhoud van de put is niet afkomstig van een doorsnee huishouden, maar van welgestelden: er zijn verschillende kostbare voorwerpen, zoals de versierde steen

goed kunnen, fraai glaswerk, het Duitse witbakkend aardewerk en de borden uit het Middellandse zeegebied en bovendien is het percentage tafelgerei hoog.

BEERPUT 13B

Deze beerput van Langestraat 115/117 was weer de opvolger van 12A. Van put 13B waren de stortkoker en een klein deel van het reservoir bewaard gebleven, maar de rest was verdwenen met de aanleg van een septictank in later tijd. Ondanks de verstoring bleek veel materiaal vrijwel compleet te zijn, ook op de bodem. Naarmate we tijdens het leeghalen van de put dicht bij de septictank kwamen, nam ook de hoeveelheid materiaal af. Dit alles zou kunnen betekenen dat toch het grootste deel van de oorspronkelijke inhoud is geborgen. Waarschijnlijk bleef het afval dichtbij de stortkoker liggen omdat het een relatief droge beerput was, op een hoger gelegen deel van de stad. Hierdoor kon het materiaal niet wegdrijven in het reservoir. De stortkoker bevatte tamelijk veel complete voorwerpen van zowel keramiek als glas. De steenmaten van de stortkoker: 19 x 9 x 4,5 cm. De stortkoker was ongeveer 75 cm breed.

Keramiek

In totaal kon een minimum aantal van 65 voorwerpen geteld worden. Wel van keramiek maar niet opgenomen in de functie-categorieën zijn twee knikkers van steengoed met zoutglazuur.

Voedselbereiding

Behalve allerlei roodbakkend en witbakkend aardewerk behoort ook een grape van Jutlands aardewerk, een 'Jydepot' (jy-gra-1), tot deze categorie.

Het lijkt wat merkwaardig een ongeglaazuurde 'Jydepot' te vinden tussen de geglaazuurde en daarmee minder poreuze (kwalitatief betere?) grappen van Hollandse bodem. Een verklaring kan zijn dat in de 'Jydepotten' speciale gerechten werden klaargemaakt of dat men het produkt, dat toen pas op de markt was verschenen,

ook wel eens wilde uitproberen.

De platte, wijde lekschaal werd met toevoeging van een onderschotel ook wel gebruikt voor het opdienen van vis.²⁸ Het zou derhalve ook onder het tafelgerei geschaard kunnen worden.

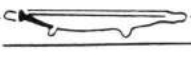
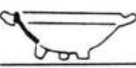
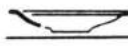
Tafelgerei

De twee rode borden, beide met een diameter van 19,8 cm, zijn onberoet en lijken daarom gebruikt te zijn om het voedsel op te dienen of om van te eten.

Onder de majolica borden zijn er vier polychrome exemplaren met een figuratieve decoratie. Ze zijn aan de onderkant iets gesleten hetgeen een aanwijzing is dat de borden op tafel gebruikt zijn en niet alleen als siervoorwerp werden opgehangen. Ze zijn te dateren in het laatste kwart van de 16de eeuw of het eerste kwart van de 17de eeuw. Twee majolica borden hebben een witte ondergrond met daarop een blauwe versiering: één met een zes-puntige ster en één met een lotusbloem. De standringen zijn niet gesleten en ze lijken daarom vooral als siervoorwerp gebruikt te zijn. Voor het eerst is de Chinese invloed op de decoratie te bespeuren bij een m-bor-3, waarvan slechts fragmenten zijn overgebleven. Hij heeft decoratie in imitatie Wan-Li-stijl, te dateren in het eerste kwart van de 17de eeuw. Twee faience borden hebben ook een Wan-Li decoratie, namelijk f-bor-11 en f-plo-7. De laatste heeft een iets gesleten standring.

Een bijzonder exemplaar onder de faience borden (i-bor-10) is het geheel blauw geglaazuurde exemplaar met donkerblauwe beschilderingen, een produkt uit Ligurië, Italië. De voorstelling bestaat uit het hoofd van een cupido met twee vleugels en er omheen enkele geometrische motieven. Nog een bord van hetzelfde model is afkomstig uit Italië. Dit bordje heeft een opvallend dikke witte glazuur en is verder

Beerput 13B:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	_____ jy-gra-1	1 _____					
	_____ sl-kan-?	1 _____					
	_____ r-bak-13	1 _____					
	_____ r-bor-6	2 _____					
	_____ r-gra-11	2 _____					
	_____ r-gra-19	3 _____					
	_____ r-gra-29	1 _____					
	_____ r-gra-32	2 _____					
	_____ r-gra-33	1 _____					
	_____ r-gra-36	1 _____					
	_____ r-gra-50	1 _____					
	_____ r-kan-20	2 _____					
	_____ r-kom-?	1 _____					
	_____ r-kop-2	1 _____					
	_____ r-kop-?	1 _____					
	_____ r-lek-1	1 _____					
	_____ r-pis-5	1 _____					
	_____ r-pis-?	1 _____					
	_____ r-stk-10	1 _____					
	_____ r-stk-?	2 _____					
	_____ r-vst-?	1 _____					
	_____ r-tes-5	1 _____					
	_____ r-tes-6	4 _____					
	_____ r-tes-?	1 _____					
	_____ r-zal-3	2 _____					
	_____ r-?	1 _____					
	_____ we-pot-2	1 _____					
	_____ we-pot-1	1 _____					
	_____ w-gra-7	1 _____					
	_____ w-gra-8	1 _____					
	_____ w-gra-21	1 _____					
	_____ w-kom-14	1 _____					
	_____ w-kop-11	1 _____					
	_____ w-pis-?	1 _____					
	_____ w-ver-3	1 _____					
	_____ m-bor-3	2 _____					
	_____ m-bor-4	1 _____					
	_____ m-bor-5	3 _____					
	_____ m-bor-8	1 _____					
	_____ m-bor-9	1 _____					
	_____ m-bor-12	1 _____					
	_____ m-kom-4	1 _____					
	_____ i-bor-1	2 _____					
	_____ i-bor-2	1 _____					
	_____ f-bor-11	1 _____					
	_____ f-plo-2	1 _____					
	_____ f-plo-7	1 _____					
	_____ f-zal-3	1 _____					

Beerput 13B

	r	w	m	f	i	jy	we	sl	totaal	MAE	%
Bereiding										21	34%
bakpan	1	-	-	-	-	-	-	-			
steelkom	3	-	-	-	-	-	-	-			
grape	11	3	-	-	-	1	-	-			
vergiet	-	1	-	-	-	-	-	-			
lekschaal	1	-	-	-	-	-	-	-			
tafelgerei										26	42%
bord	2	-	9	2	3	-	-	-			
plooi bord	-	-	-	1	-	-	-	-			
kan	2	-	-	-	-	-	-	1			
kom	1	1	1	-	-	-	-	-			
kop	2	1	1	-	-	-	-	-			
voorraad											
pot	-	-	-	-	-	-	2	-	2	3%	
medicinaal											
zalfpot	2	-	-	1	-	-	-	-	3	5%	
sanitair											
pispot	2	1	-	-	-	-	-	-	3	5%	
verwarming											
test	6	-	-	-	-	-	-	-	6	10%	
overig											
speelgoed	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2%	
Totaal: MAE	34	7	10	4	3	1	2	1	62		
Totaal: %	55%	11%	16%	6%	5%	2%	4%	2%			

Een aantal vondsten uit beerput 13B (1561 - ca 1625/1640)

onversierd. Het laatst te noemen faience bord, i-bor-10, is wit geglaazuurd en heeft bloemmotieven (zogenaamde Ju-i-motieven) in blauw. Het is afkomstig uit Liguarië. In Amsterdamse vondstcomplexen zijn dergelijke borden te dateren rond 1600.²⁹

Een steengoed kan die vermoedelijk afkomstig is uit Siegburg heeft een versiering met kerfsnede.

Een witte kom met een afwijkende vorm (w-kom-14) is mogelijk voor een speciale functie gemaakt. Het is een breed, laag model op drie pootjes. De kom is aan de onderkant niet beroet.

Een majolica bord heeft een Wan-Li ornament met op de spiegel een vogel in een perkje en op de vlag een fries met bloemen en vogels. Hij is te dateren in het eerste of tweede kwart van de 17de eeuw. Een majolica kop met twee horizontale nokoren heeft een dambordmotief.

Als laatste van deze categorie kan het faience plooibordje genoemd worden met een fijne Wan-Li decoratie. Op de spiegel heeft het een landschapje met vlinder, op de vlag gestileerde bloemen en ranken. Het is te dateren in het tweede of derde kwart van de 17de eeuw.

Voorraad

Hiertoe zouden we de 2 potten uit het Wesergebied kunnen rekenen. Dergelijke voorwerpen kunnen ook een functie in de bereiding van voedsel gehad hebben.

Verwarming

Hieronder vallen een fragment van 1 vuurstolp en 6 testen van roodbakkend aardewerk, waarvan 4 complete exemplaren.

Medicinaal

Van deze groep zijn er 1 faience en 2 rode zalfpotten.

Sanitair

Er zijn 1 witte en 2 rode pispotten.

Glaswerk

Er werd een minimum aantal van 13 glazen voorwerpen gevonden.

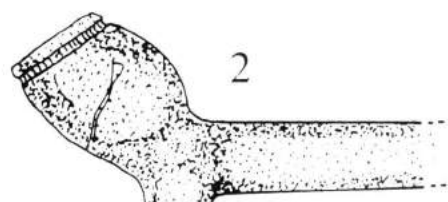
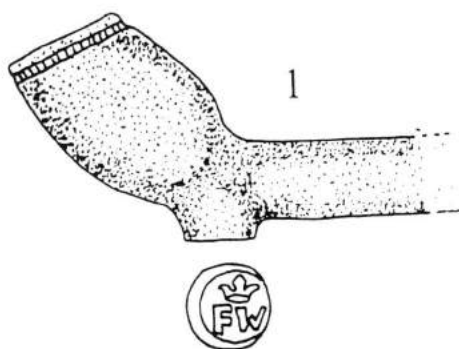
De vroegste zijn de fragmenten van twee vermoedelijke berkemeiers. Ze zijn afkomstig van de bodem van de put en moeten zijn achtergebleven bij een tussentijdse leging ervan. Uit dit type glas ontwikkelde zich rond het laatste kwart van de 16de eeuw de roemer. Het aangetroffen type roemer (gl-roe-10) met conische kelk, puntnoppen en een lage met glasdraad opgebouwde voet, werd tot het tweede kwart van 17de eeuw gebruikt.

Er werden drie bekers gevonden. Een kleine noppenbeker (gl-bek-40) van Waldglas heeft op de wand drie rijen gladde noppen. Hij is uitgevoerd met een steile lage rand en gladde voetring en kan worden gedateerd aan het eind van de 16de of het begin van de 17de eeuw. Een kleurloze beker (gl-bek-35a) is versierd door middel van opgebrachte witte glasdraden. Deze beker met uitstaande rand is uitgevoerd met een vrij grove geribde voetring, en kan worden gedateerd in het laatste kwart van de 16de en eerste kwart van de 17de eeuw. Ook het grote fragment van een wafelbeker met een uitstaande rand (gl-bek-19a) dateert uit deze periode. Bijzonder sierlijk is het kelkglas (gl-kel-33). De brede onderhelft van de kelk is gevormd in een mal met ribben. Daarboven, op het smalste deel van de kelk, is een geribde glasdraad aangebracht. Tussen de voet met omgeslagen rand en de kelk is een geribde nodus gemonteerd. Ook dit glas kan worden gedateerd rond 1600.

Er werden fragmenten van vier flessen gevonden. Net als in beerput 12A is ook in deze put de kist- of kelderfles (gl-fle-7) aangetroffen. De in deze put gevonden

Beerput 13B:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	gl-bek-19a	1					
	gl-bek-35a	1					
	gl-bek-40	1					
	gl-ber-?	2					
	gl-fle-7	2					
	gl-fle-9	1					
	gl-fle-?	1					
	gl-kel-33	1					
	gl-roe-2	1					
	gl-roe-10	1					
	gl-uri-2	1					

Kleipijpen (1635-1645) uit beerput 13B (1561 - ca 1625/1640)

exemplaren hebben beide een tinnen montuur met schroefdraad. Voor medicinaal gebruik was het kleine ui-vormige flesje, waarvan de rand met een glasdraad is afgewerkt (gl-fle-9). De urinefles valt in dezelfde categorie, en is, in tegenstelling tot de in beerput 12A gevonden urineflessen, uitgevoerd met een hals met uitstaande rand (gl-uri-2). Dit type is te dateren van het eind van de 16de tot de eerste helft van de 17de eeuw.

Kleipijpen

Het aantal pijpvaardsten uit deze beerput is beperkt. Er zijn twee koppen gevonden en geen mondstukken. Deze stammen uit dezelfde periode en wel tussen 1635 en 1645. De eerste kop is van het gangbare dubbelconische model met op de hiel het initiaalmerk FW gekroond (zie afbeelding 1). Helaas zijn maker en produktieplaats niet te duiden. De tweede kleipijp is misleidend aangezien het kleine formaat een vroege datering doet veronderstellen. Het betreft echter een miniatuurformaat³⁰ met sterk dubbelconische ketel (afb. 2). Het oppervlak is nogal pokdalig en de afwerking volgt de gewoonte van de tijd en is zeker niet bijzonder verfijnd. Gezien het model kan dit produkt in Hoorn vervaardigd zijn.³¹ De duidelijke rooksporen in de ketel verraden een intensiever gebruik dan bij deze kwaliteit gewoonlijk het geval is.

Hout

Het gaat om twee fragmenten van vermoedelijk breinaalden (1 x eik, 1 x vuren- of grenenhout): twee spits toelopende stokjes, ongeveer onze huidige pen 6. Ze waren dus geschikt voor het breien van grove truien.

Datering en status

De pijpekoppen, de geïmporteerde Italiaanse borden en het Nederlandse faience

maken een vrij nauwkeurige datering mogelijk. De Italiaanse bordjes met beschildering zijn te dateren in het laatste kwart van de 16de eeuw of het eerste kwart van de 17de eeuw. De datering van het Nederlandse faience begint in het twee de kwart van de 17de eeuw. De twee pijpekoppen zijn te dateren tussen 1635 en 1645. Het overige materiaal geeft een datering tussen 1575 en 1650. De begindatum lijkt hiermee ergens in het laatste kwart van de 16de eeuw te liggen en de einddatum in het tweede kwart van de 17de eeuw, waarschijnlijk rond 1640. Waarschijnlijk is zowel de bouw van de put als de einddatum ervan te koppelen aan historische bronnen. Tussen 1553 en 1561 blijkt de waarde van het pand bijna verdubbeld te zijn, wat betekent dat het pand zal zijn vergroot (waarschijnlijk een verdieping op het voorhuis). Wellicht is daarbij ook het achterhuis gewijzigd (opheffen van een inpandig privaat?) en moest de beerput worden verplaatst.

Er is een hiaat in de datering van de vondsten uit de put. Een klein aantal glasfragmenten en wat rood aardewerk stamt uit het derde kwart van de 16de eeuw. Het meeste materiaal is echter te dateren in het laatste kwart van deze eeuw tot ca 1635/1645. Dit hiaat is veroorzaakt doordat de put een keer grondig geleegd is, waarbij slechts enkele fragmenten van ouder materiaal achter zijn gebleven. Omdat de meeste voorwerpen bovenin de storkoker lagen, lijken we vooral te maken te hebben met materiaal uit de laatste periode van gebruik. Uit de historische bronnen blijkt dat vanaf 1611 tot 1643 Willem van der Meer de eigenaar van het pand is. Vermoedelijk heeft hij er ook gewoond, omdat hij zijn testament heeft opgemaakt in zijn huis aan de Langestraat. Omdat het materiaal vooral in de eerste helft van de 17de eeuw te dateren

is, lijkt deze Willem van der Meer een goede kandidaat als eigenaar van het merendeel van het aangetroffen materiaal. Alleen enkele vroege vondsten zullen van eerdere bewoners zijn.

Naast het gewone gebruiksgoed bevindt zich in deze put een aantal luxe voorwerpen die voorkwamen op de gedekte tafels van de gegoede burgerij.³² De Italiaanse borden vallen hieronder, maar ook de

majolica en faience stukken en glaswerk. Bovendien gaat het bij de voorwerpen van majolica om maar liefst tien exemplaren. De twee tabakspijpen behoren tot de betere kwaliteit. Het is mogelijk dat dit materiaal wellicht zelfs naast elkaar door dezelfde roker is gebruikt. De kwaliteit van het standaard pijpmodel en de exclusiviteit van de miniatuurpijp wekken de indruk dat het om een ontwikkelde gebruiker gaat.

BEERPUT 13C

Bij 115/117 werd beerput 13B opgevolgd door 13C. De diameter van de put was 2.50 m. De onderkant werd bereikt op 2.40 m onder het maaiveld. Aan de noordkant bevond zich de stortkoker. Door middel van natuurstenen platen waren twee stortgaten gecreëerd. De steenmaten van de koepel zijn 18.5 x 8.5 x 4 en die van de put 19.5 x 10 x 5 cm.

In het veld kon een onderlaag worden onderscheiden van een bovenlaag. De onderlaag bevatte een grote hoeveelheid glaswerk en slechts een handvol, groten-deels complete voorwerpen van keramiek. De bovenlaag omvatte bovendien nog een aantal vondsten uit de tweede helft van de 17de eeuw, alsmede een flinke hoeveelheid 18de-eeuws materiaal. Zodoende zijn er drie vondstcomplexen: de onderlaag, het 17de-eeuwse en het 18de-eeuwse deel van de bovenlaag.

Keramiek uit de onderlaag, 2de kwart 17de eeuw

Bij de glasvondsten zijn, behalve een groen geglazuurd vergiet van witbakkend aardewerk, enkele voorwerpen van faience aangetroffen, opvallend genoeg hoofdzakelijk onbeschilderd wit faience: drie borden, een kan, een kop en een plooi-schotel. Blijkbaar had dit servies de voorkeur van de toenmalige bewoners.

Het enige versierde faience is een bijzonder object, een wijwaterbakje, een indicatie voor de geloofsovertuiging van de toenmalige bewoners. Het bestaat uit een achterplaat met onderaan een bol bakje. Bovenaan is op de achterplaat een versiering in blauw aangebracht: een kruis, de letters I.H.S. en een hartje met drie pijlen.

De tweede helft 17de-eeuwse keramiek in de bovenlaag

Veertien voorwerpen uit de bovenlaag zijn nog onmiskenbaar 17de-eeuws. Een handvol voorwerpen met een ruime datering, van een model dat nog voor 1700 in gebruik was maar hoofdzakelijk in de 18de eeuw wordt geplaatst, is bij het latere deel van dit vondstcomplex gevoegd (vergelijk de tabel van de 18de eeuw).

Voedselbereiding

Tot deze groep kan slechts één grape van roodbakkend aardewerk geteld worden. De grape (r-gra-11) heeft sterk gesleten poten, waarbij zelfs een deel van de buik gesleten is.

Tafelgerei

De borden van faience hebben ofwel een groot formaat (opdien-functie?) ofwel een klein formaat (schoteltje bij een kop).

Van de grote borden is er slechts één gedecoreerd. Dit bord (f-bor-10) heeft een Wan-Li decoratie in blauw-wit met paarse omtreklijnen: de vlag is in vakken verdeeld waarin symbolen en strikken staan; op de spiegel is een Chinese vaas met een papyrusrol afgebeeld. Dit bord zal gediend hebben als (fruit)schaal of sierobject. Eén schoteltje met een diameter van 15.3 cm (of toch een bord?) heeft een Chinese voorstelling in blauw-wit met vakverdeling op de vlag en een vogel op rots op de spiegel. Het tweede schoteltje heeft als voorstelling een zeetafereel met een zeilende éénmaster.

Het enige voorwerp van porselein uit de 17de eeuw is een kopje van kraakporselein met een gekartelde rand. Het heeft een Wan-Li voorstelling.

Verlichting

Uit de put komen 1 olielamp van roodbakkend aardewerk en 2 blakers van witbakkend aardewerk. De twee blakers konden vermoedelijk met de achterplaat tegen de muur hangen.

Boven: enkele vondsten van porselein, faïence en industrieel wit uit beerput 13C

Rechts: opgraving van beerput 13C tijdens het archeologische veldwerk

Beerput 13C: vondsten uit ca 1625/1640

	w	f
vergiet	1	-
groot bord	-	2
schoteltje	-	1
kan	-	1
kom	-	1
wijwaterbak	-	1
Totaal: MAE	1	6

Beerput 13C: vondsten uit ca 1625/1640 - 1675/1700

	r	w	f	p	totaal MAE
Bereiding					2
grape	1	-	-	-	
deksel	1	-	-	-	
tafelgerei					11
groot bord	-	-	7	-	
plooibord	-	-	1	-	
schoteltje	-	-	1	-	
kop	1	-	-	1	
verlichting					3
olielamp	1	-	-	-	
blaker	-	2	-	-	
Totaal: MAE	4	2	9	1	16

Beerput 13C: vondsten uit ca 1700-1750

	r	w	f	p	totaal MAE
Bereiding					3
grape	2	-	-	-	
deksel	1	-	-	-	
tafelgerei					43
eetbord	-	-	1	-	
plooibord	-	-	1	-	
schoteltje	-	-	4	11	
kan	-	1	-	-	
kom	-	-	1	-	
kop	2	-	3	17	
deksel	-	1	-	-	
mosterdpot	-	-	-	1	
medicinaal					5
zalfpot	-	-	5	-	
verwarming					2
test	1	-	-	-	
komfoor	-	1	-	-	
overige					1
miniatuur	-	1	-	-	
Totaal: MAE	6	4	15	29	54

Beerput 13C: vondsten uit de periode 1750-1850

	r	p	ep	s3	iw	totaal MAE
tafelgerei						30
eetbord	-	-	-	-	4	
schoteltje	-	7	-	-	2	
botervloot	-	1	-	-	-	
kop	-	2	3	1	9	
theepot	-	-	-	-	1	
voorraad						1
pot	1	-	-	-	-	
medicinaal						1
zalfpot	-	-	-	-	1	
Totaal: MAE	1	10	3	1	17	32

Beerput 13C, onderlaag (bij 'de glasvondst'):

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	f-bor-2	2	—				
	f-bor-19	1	—				
	f-kan-1	1	—				
	f-kom-10	1	—				
	f-plo-2	1	—				
	f-wyw-1	1	—				
	w-ver-3	1	—				

Beerput 13C, bovenlaag,
tweede helft 17de eeuw:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	f-bor-2	2	—				
	f-bor-8	1	—				
	f-bor-10	1	—				
	f-bor-11	3	—				
	f-bor-12	1	—				
	p-kop-1	1	—				
	r-gra-11	1	—				
	r-kop-16	1	—				
	r-oli-2	1	—				
	w-bla-3	2	—				

De 18de-eeuwse keramiek

Voedselbereiding

Behalve 2 grappen worden ook 4 deksels van roodbakkend aardewerk hiertoe gerekend.

Tafelgerei

Van faience zijn er drie grote borden en vier schoteltjes aanwezig. Ze hebben alle een Chinese voorstelling in blauw-wit. De schoteltjes hebben bij een theeservies gehoord.

Bij de twintig Chinese porseleinen borden is slechts één eetbord aanwezig, de overige zijn schoteltjes die bij een theeservies hebben gehoord. Het eetbord (p-bor-4) is een typisch voorbeeld van 'Chine de Commande', de Chinezen aten immers zelf niet van borden. Het bord is gekramd.

De industrieel witte borden zijn onder te verdelen in twee schoteltjes en vier eetborden. Eén van de (incomplete) schoteltjes hoort bij een hoge kop (iw-kop-7). Beide schoteltjes hebben een printmotief in blauw-wit. De grote borden zijn geheel wit en één heeft op de rand een reliëfversiering (iw-bor-11).

Van de botervloot is alleen de ronde kuip bewaard gebleven, de deksel ontbreekt.

Een deksel van industrieel wit heeft een rond model en het oppervlak bestaat uit imitatie vlechtwerk (het zogenaamde Engelse 'basketware'). Hij hoort bij een koffie- of theeservies.

De roodbakkende kop (r-kop-15) met rechte wand heeft aan de binnenkant - (verf?) resten waaraan een speld is vastgekoekt. Deze speld kan ook tijdens het verblijf in de beerput hierin verzeild zijn geraakt. De onderkant is voor een groot deel zwart, dit lijkt echter geen be-roeting maar eerder teerachtig. Het is niet te zeggen of deze kop in eerste of in tweede instantie als verfpot is gebruikt.

De kopjes van Engels steengoed, faience, porselein en industrieel wit zijn alle thee-kommetjes. Een uitzondering kan het smal le, hoge model van industrieel wit zijn (iw-kop-7) met op de onderkant een imitatie van een Chinees merk. Dit is mogelijk een chocoladekop. De drie faience kopjes zijn identiek, met een decoratie bestaande uit mannen, theepotten en koeien. Drie van de negentien porseleinen kopjes zijn in Europa vervaardigd en hebben een meerkleurige bloemdecoratie.

De twee plooiborden van faience hebben beide een drukke bloemdecoratie. Eén van de twee (f-plo-4) is op de achterzijde gemerkt: PK met daaronder een 2. Deze initialen staan voor Pieter Gerritsz Kam, die van 1700 tot 1705 eigenaar was van de plateelbakkerij 'De 3 Vergulde Aston-nekens' in Delft.³³

Het kleine potje van porselein met een groot oor (p-pot-1) is vermoedelijk een mosterdpotje geweest.³⁴ Het kan zowel voor mosterdpoeder als voor vloeibare mosterd gebruikt zijn. In het eerste geval heeft er een dekseltje met gaatjes op gezeten, in het tweede geval een dicht dekseltje. Dit kan zowel van porselein als van bijvoorbeeld zilver geweest zijn.

Overig

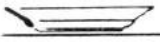
Onder de groep 'miniatuur' valt 1 kopje van witbakkend aardewerk en een vogel-drinkbakje van roodbakkend aardewerk.

Glaswerk

Er werd een minimum aantal van 120 glazen voorwerpen teruggevonden.

De bovenlaag bevatte 54 voorwerpen uit de late 17de tot begin 19de eeuw. Er was door een tussentijdse leging een hiaat ten opzichte van de onderlaag, welke vrijwel uitsluitend uit glaswerk bestond (mini-maal 66 exemplaren). De eerste glas-scherven die werden geborgen van de onderlaag, waren afkomstig van de rand

Beerput 13C, bovenlaag,
18de-eeuws:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	r-dek-10	1					
	r-dek-13	1					
	r-dek-?	2					
	r-gra-?	2					
	r-kop-4	1					
	r-kop-15	1					
	r-pot-2	1					
	r-tes-3	1					
	r-vog-2	1					
	w-kmf-4	1					
	w-kan-5	1					
	w-min-..	1					
	w-zal-1	1					
	w-?	1					
	f-bor-1	1					
	f-bor-5	1					
	f-bor-8	2					
	f-bor-17	1					
	f-bor-?	2					
	f-kom-1	1					
	f-kop-1	3					
	f-plo-4	1					
	f-plo-6	1					
	f-zal-1	1					
	f-zal-3	4					
	f-zal-?	1					
	p-bor-1	3					
	p-bor-1	2					
	p-bor-6	4					
	p-bor-6	2					
	p-bor-6	1					
	p-bor-6	4					
	p-bor-6	1					
	p-bor-7	2					
	p-bor-?	1					
	p-bot-1	1					
	p-kop-1	4					
	p-kop-4	5					
	p-kop-4	1					
	p-kop-4	1					
	p-kop-5	7					
	p-kop-7	1					
	p-pot-1	1					
	ep-kop-5	2					
	ep-kop-2	1					
	s3-kop-1	1					
	iw-bor-3	1					
	iw-bor-3	1					
	iw-bor-4	2					
	iw-bor-11	2					
	iw-dek-3	1					
	iw-kop-1	2					
	iw-kop-1	1					
	iw-kop-2	2					
	iw-kop-2	3					
	iw-kop-7	1					
	iw-the-3	1					
	iw-zal-1	1					

van een reuzen-formaat ijsglasbeker. Al dieper gravend werden steeds scherven van deze beker geborgen. Op de bodem van de put werd vrijwel als laatste de bodemscherf ervan gevonden. Tussen de randfragmenten en de voet lag een ongeveer 30 cm dik pakket glaswerk met wat keramiek en een grote waszegel. Dit vondst complex kan in het tweede kwart van de 17de eeuw worden gedateerd. Vermoed wordt dat dit glaswerk en aardewerk in één keer is weggegooid. De reden is moeilijk aan te geven. Mogelijk heeft er zich een ongeluk voorgedaan met een omgevallen kast of iets dergelijks. De scherven werden vervolgens in het grote bodemfragment van de ijsglasbeker verzameld en in de put geworpen. Dit betekent, dat al dit glaswerk destijds tezamen in het huishouden in gebruik was!

De glasvondst van omstreeks 1625/1640

De glasvondst omvat maar liefst minimaal 66 voorwerpen. De grootste groep wordt gevormd door de bekera, zesendertig in getal.

De 36,5 cm hoge ijsglasbeker (gl-bek-4a) is op halve hoogte versierd met vier leeuwenmaskers afgewisseld met vier braamnoppen. De rand, maskers, braamnoppen en voetring zijn afgewerkt geweest met goudfolie. Hij heeft een uitstaande rand en staat op een geribde voetring. Het is niet erg aannemelijk dat deze beker is gebruikt voor het nuttigen van drank. We zullen eerder moeten denken aan een pronk stuk op de kast of een vaas voor bijvoorbeeld tulpen.³⁵

Van twee kleine cilindrische bekertjes op noppoten is de ene kleurloos en de andere is uitgevoerd in opaakwit glas met blauwe pootjes (gl-bek-5b). Van vier hogere cilindrische bekera met een voetring is er één van groen glas en met uitstaande rand, de overige zijn van kleurloos glas en hebben een rechte rand (gl-bek-8a

resp. -8b). Van deze laatste heeft één exemplaar tevens een witte glasdraad op de rand.

De enige beker die is versierd met de 'vetro a fili'-techniek, heeft een uitstaande rand. Op de wand van de beker (gl-bek-9a) zijn witte en blauwe glasdraden verwerkt.

De knobbelbeker is ruimschoots aanwezig. Een knobbelbeker op een voetring en met een uitstaande rand (gl-bek-12a) is uitgevoerd met ronde noppen, terwijl een cilindrisch exemplaar met een rechte afgeronde rand (gl-bek-12b) is uitgevoerd met traanvormige knobbels. Ook op acht kleine bekera zonder voetring, vervaardigd uit kleurloos of groen glas, zijn traanvormige knobbels te zien (gl-bek-1-5).

Net als in beerput 13B werd ook in deze put een wafelbeker aangetroffen. Bij de bekera met brede 'wafels' zijn de randen meestal uitstaand (gl-bek-19a), terwijl bij de iets latere bekera met dunnere 'wafels', de randen recht zijn uitgevoerd (gl-bek-19b).

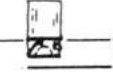
Versiering door middel van glasdraadoplegging is toegepast bij de 'kometenbeker' (gl-bek-29, op voetring). De zeven gevonden exemplaren verschillen in hoogte en in uitvoering. Zo zien we exemplaren met kleurloze 'kometen' maar ook met afwisselend blauwe en kleurloze.

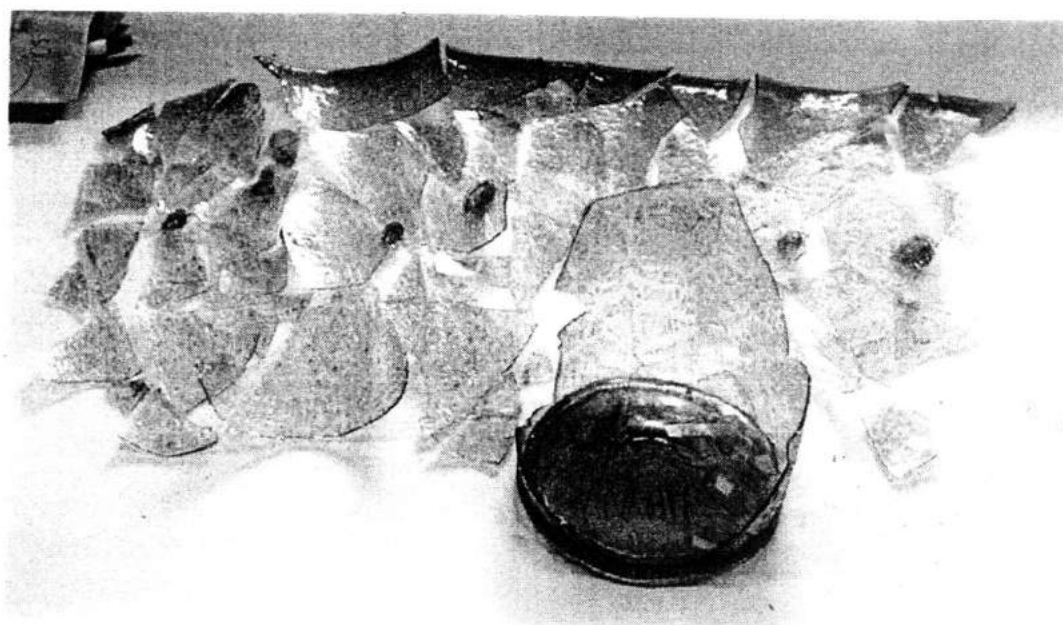
Bij een conische voetbeker met een opgestoken voet (gl-bek-32, zijn drie lusjes aangebracht waaraan blauwe geribde ringen hangen. De rand is afgewerkt met een witte glasdraad. Het glas kan worden gedateerd in de eerste helft van de 17de eeuw.³⁶

Door gebruik te maken van een voorgevormde mal is het oppervlak van een kleurloos bekertje versierd met ribben (gl-bek-1).

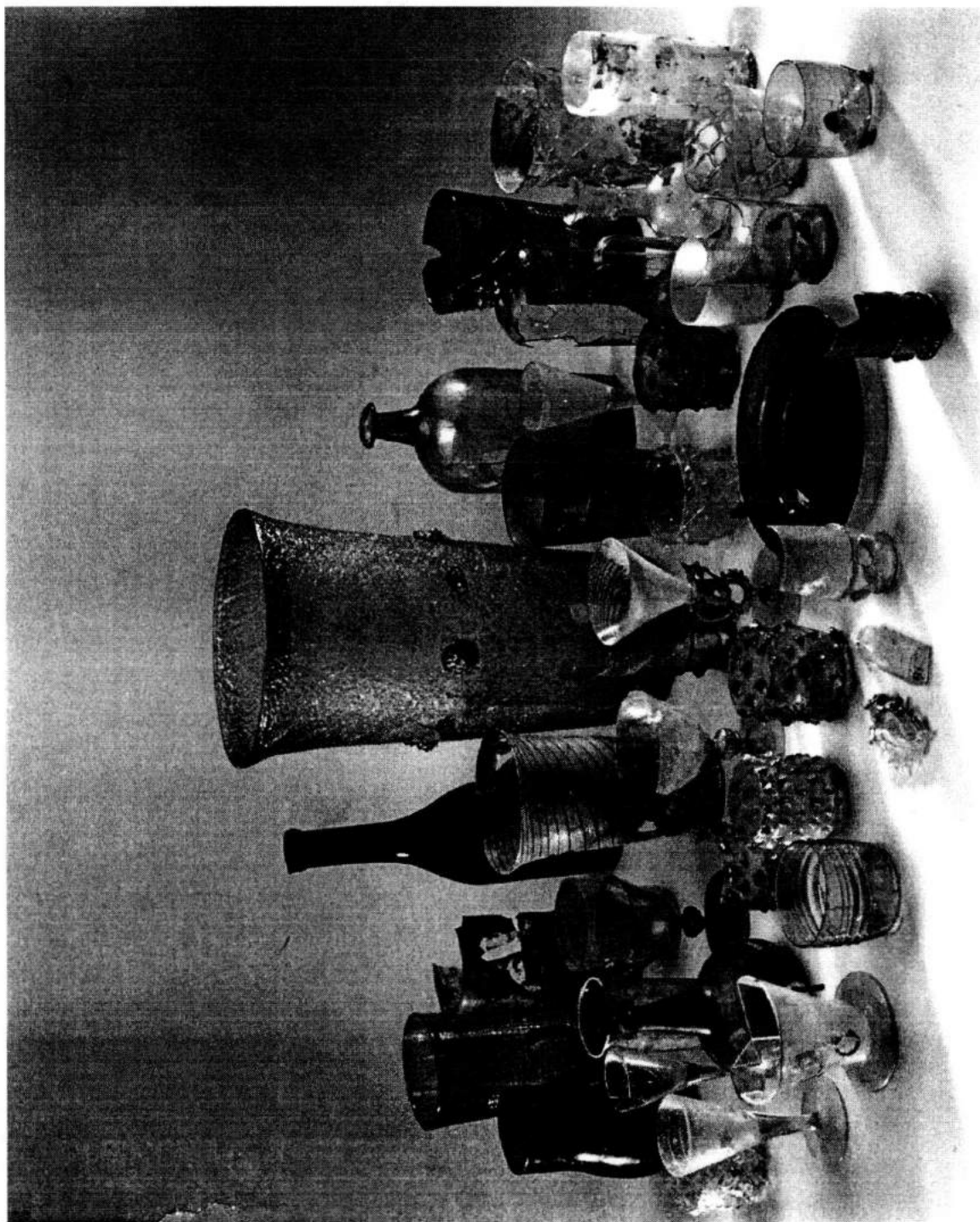
Bij een lage netwerkbeker uit het 2de of 3de kwart van de 17de eeuw is het gehele

Beerput 13C, onderlaag:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	gl-bek-1	1	—				
	gl-bek-4a	1	—				
	gl-bek-5b	2	—				
	gl-bek-8ab	4	—				
	gl-bek-9a	1	—				
	gl-bek-12a	1	—				
	gl-bek-12b	1	—				
	gl-bek-15	8	—				
	gl-bek-19a	1	—				
	gl-bek-19b	2	—				
	gl-bek-29	7	—				
	gl-bek-32	1	—				
	gl-bek-37	4	—				
	gl-bek-45a	1	—				
	gl-bek-?	1	—				
	gl-bor-2	1	—				
	gl-fle-36	1	—				
	gl-fle-42	1	—				
	gl-fle-?	1	—				
	gl-flu-1	1	—				
	gl-flu-2	2	—				
	gl-kan-3	2	—				
	gl-kan-4	1	—				
	gl-kan-?	1	—				
	gl-kan-?	1	—				
	gl-kel-13	2	—				
	gl-kel-34	1	—				
	gl-kel-35	1	—				
	gl-kel-36	1	—				
	gl-kel-37	2	—				
	gl-kel-?	3	—				
	gl-roe-2	4	—				
	gl-roe-5	1	—				
	gl-roe-14	1	—				
	gl-roe-?	1	—				

De 36,5 cm hoge ijsglasbeker (gl-bek-4a) voor restauratie

Enkele van de glasvondsten uit beerput 13C van het pand 115/117. Met uitzondering van een parfumflesje middenvoor, twee trechtersvormige kelkglazen linksvoor en één rechtsachter, alsmede de donkere fles linksachter, behoren ze tot het vondstcomplex uit ca 1625-1640. (Foto: T. Haartsen, Ouderkerk a/d Amstel)

glasoppervlak versierd. Het glas staat op drie kleurloze braamnoppootjes. Bij drie hogere modellen zijn alleen de onderste gedeelten versierd (gl-bek-37).

In totaal zijn vijftien kelkglazen te dateren in de 17de eeuw. Ze zijn alle gemaakt volgens 'façon de Venise'.

De fraaiste exemplaren zijn wel de 'vleugel-glazen'. De stam werd opgebouwd met getordeerde glasdraden waarin gekleurde glasdraden kunnen zijn verwerkt. Aan weerszijden van de stam werden dan weer kleurloze of gekleurde 'vleugels' gemonteerd.

Drie van dit soort glazen zijn uitgevoerd met een hoge kelk, ook wel fluitglas genaamd (gl-flu-1 en -2). Eén ervan is naderhand nog versierd met een diamantstift. Op de kelk is een dame te zien in een rijk gewaad met in de hand een rozet. Zij wordt omringd door een wijnstok, ranken en druiventrossen.

Een kelkglas met wijde conische kelk (gl-kel-34) heeft een stam die identiek is aan de stam van één van de fluitglazen.³⁷

Vorm den zij een stel? Een ander kelkglas (gl-kel-35) heeft een vorm geblazen kelk met diagonale ribben. Hij is uitgevoerd met een asymmetrische stam in kleurloos en blauw glas en met een voet met rechte rand. Het stamfragment van een ander vleugelglas laat een zeepaardmotief zien in kleurloos en blauw glas. Er is ook een fragment van een kelkglas waarvan de stam is uitgevoerd met een drietal geribde nodi. De kelk is aan de onderzijde versierd met een dubbele rij knobbels. Helemaal ontbreekt de bovenrand (gl-kel-?).

Een soortgelijke versiering heeft een kleurloos glas met een kleine cilindrische kelk en een holle balusterstam met een voet met omgeslagen rand (gl-kel-36).

Een groen kelkglas is uitgerust met een kom-vormige kelk op een stam met holle geribde nodus en een voet met rechte

rand (gl-kel-13). Van dit type, dat al voor komt in de vroege 17de eeuw, bestonden varianten waarvan de kelken in mallen zijn vervaardigd en een geribd of gefacetteerd oppervlak tonen (gl-kel-37).

Alhoewel de roemer in de 17de eeuw een veelgebruikt drinkglas was, troffen we van dit glastype slechts zeven stuks aan.

De meest bekende roemer heeft platte braamnoppen, een gewonden glasdraadvoet en een gebogen kelk (gl-roe-2). De vroegste exemplaren van dit type (eerste kwart 17de eeuw) hebben tamelijk puntige braamnoppen. Hieraan verwant is een type met een zeer hoog gewonden glasdraadvoet (gl-roe-14).

Bij een roemer met gladde noppen is de kelk in een mal met ribben geblazen (gl-roe-5). De ribben zijn op andere glazen van dit type niet altijd zichtbaar.

Een uit kleurloos glas vervaardigde kan met oor (gl-kan-5) is gevormd in een mal met ribben. Hij staat op een gladde voetring. Op de hals is een blauwe glasdraad gemonteerd. Hij is te dateren in de eerste helft van de 17de eeuw. Twee iets latere kannetjes (gl-kan-3) zijn uitgevoerd met een trechtervormige hals, een zwanehalstuit, een golvende glasdraad om de hals en een opgestoken voet. Eén is volledig vervaardigd van kleurloos glas, terwijl bij het tweede exemplaar het oor, de tuit en de glasdraad om de hals van blauw glas zijn.

Een geheel ander soort kan is een uit vrij dik glas vervaardigde groene drinkkan met een opgestoken voet (gl-kan-4). De rand vertoont een fijn slijtagepatroon, kennelijk van een tinnen deksel. Het model is afgeleid van faience voorbeelden.

Op de bodem van de beerput werd naast de voet van de ijsglasbeker een compleet glazen bord (gl-bor-2) gevonden van groen glas. De vlag is uitgevoerd met

omgeslagen rand. Het is goed mogelijk dat het bord beschilderd was en slechts een sierfunctie had.

Het 18de-eeuwse glaswerk

In de bovenlaag van de put werden minimaal 27 flessen gevonden.

Een groot deel daarvan werd gebruikt voor medicinale drankjes. Deze variëren wat betreft vorm en uitvoering. Zo onderscheiden we cilindrische flesjes met uitstaande rand (gl-fle-11) en ui-vormige modellen met glasdraad-oplegging op de rand (gl-fle-9). Enkele flesjes van dit laatste type hebben tevens een glasdraad-omwikkeling van de hals. Met een mal verkreeg men bij één van de flesjes verticale ribben. De rand is met een glasdraad afgewerkt (gl-fle-36).

Er zijn fragmenten geborgen van een lange cilindrische fles van een model dat bekend staat als de 'Haarlemmer olie buis', met een opgestoken bodem en een lange smalle hals (gl-fle-3). Hij is vervaardigd van blauw glas.

Een hoogst eigenaardige vondst was een (apothekers?) fles. De groene cilindrische fles (gl-fle-42) heeft een zeer hoog opgestoken bodem, terwijl de hals is uitgevoerd met een knop-vormig uiteinde.

In een enkel geval is het overduidelijk wat de inhoud van een flesje moet zijn geweest. Bij een zes-kantig parfumflesje (gl-fle-31) staat op één zijde in reliëf het opschrift EXTRAIT DEAU DE COLOGNE. Ook een plat flesje (gl-fle-43) zal zijn gebruikt voor parfum. Dit in een mal gevormd flesje heeft een door slijpwerk verkregen bloemmotief, dat opgevuld is geweest met goudverf. In de hals is nog een deel van de stop aanwezig.

Als karaf diende een type fles dat veel wordt aangetroffen in de tweede helft van de 17de en eerste helft van de 18de eeuw, de dunwandige achthoekige fles (gl-fle-4). Karakteristiek is onder meer dat aan de

onderzijde van de opgestoken bodem meest al vijf gladde nopjes te zien zijn.

De dikwandige ui-vormige wijnfles (gl-fle-6) is slechts met 1 exemplaar vertegenwoordigd. De rand is afgewerkt met een afgeplatte glasdraad.

De opvolger van dit type is de cilindrische fles. De twee gevonden exemplaren (gl-fle-40) kunnen worden gedateerd in de laatste kwart van de 18de en het eerste kwart van de 19de eeuw.

Slechts één beker kan in de 18de eeuw gedateerd worden. Dit dikwandige conische bekertje (gl-bek-6), vervaardigd uit kleurloos (krijt)glas,³⁸ is door middel van graving en slijpwerk versierd met een fries van gestileerde bloemen met stipbanden.

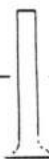
Twee cilindrische bekers uit het eerste kwart van de 19de eeuw hebben een ribbenpatroon (gl-bek-26). Bij de één is deze versiering verkregen door slijpwerk, terwijl bij de ander de ribben in een mal zijn gevormd (gl-bek-926).

De veranderingen in het productieproces van glaswerk in het laatste kwart van de 17de eeuw worden geïllustreerd door de kelkglazen.

Nog in de traditie van de 'façon de Venise' is een kelkglas met een getordeerde rechte stam en vier kleine blauwe vleugels vlak onder de conische kelk (gl-kel-43). Dit type hoort thuis in het laatste kwart van de 17de en begin van de 18de eeuw.

Drie kelkglazen met brede balusterstam en conische kelk hebben weliswaar een identieke vorm maar zijn volgens sterk verschillende techniek gemaakt. Twee exemplaren van rond de eeuwwisseling zijn nog van dunwandig loodhoudend glas (gl-kel-38).³⁹ De voet heeft een omgeslagen rand. Het derde glas toont een identieke vorm maar de stam is massief uitge-

Beerput 13C, bovenlaag:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	gl-bek-6a	1					
	gl-bek-26	1					
	gl-bek-38	1					
	gl-bst-?	1					
	gl-fle-3	1					
	gl-fle-4	2					
	gl-fle-6	1					
	gl-fle-9	5					
	gl-fle-11	5					
	gl-fle-40	2					
	gl-fle-41	1					
	gl-fle-43	1					
	gl-fle-?	6					
	gl-hor-...	4					
	gl-kel-1	1					
	gl-kel-2	2					
	gl-kel-2	4					
	gl-kel-23	2					
	gl-kel-26	1					
	gl-kel-28	1					
	gl-kel-38	2					
	gl-kel-43	1					
	gl-kel-?	4					
	gl-lam-?	3					
	gl-tmm-1	1					

voerd (gl-kel-28).

De grootste groep van dikwandige kelk-glazen wordt gevormd door twee 18de-eeuwse typen waarvan de kelk vloeiend doorloopt in de stam: het ene type heeft een vrij lange stam met een conische tot trompetvormige kelk (gl-kel-2), de andere heeft een korte stam met een conische tot licht afgeronde kelk (gl-kel-23). Het laatstgenoemde type blijft iets langer in gebruik. Enkele exemplaren zijn versierd met slijpwerk van sterretjes en guirlandes.

Een populair model uit de tweede helft van de 18de eeuw heeft een rechte stam en een tulpvormige kelk (gl-kel-1). Het gevonden exemplaar heeft een stam die is versierd met getordeerde witte glasdraden, terwijl in de onderzijde van de kelk luchtballen zijn verwerkt.

Bij een vroeg-19de-eeuws glas zijn in de kelk zes grote ovale facetten geslepen (gl-kel-26).

Een alcohol-thermometer (gl-tmm-1) kan toegeschreven worden aan een Venetiaanse glasblazerij.⁴⁰ Dit voorwerp is vervaardigd uit kleurloos glas met twee rijen minuscule blauwe glasnopjes voor de temperatuur-aanduiding: een rij met om de millimeter een nop en een rij met ongeveer om de centimeter een nop. De datering van het voorwerp is niet duidelijk, maar omdat het hoog in de vondstenlaag ligt lijkt een datering in de 18de eeuw meer aannemelijk dan de 17de eeuw.

Het borstglas (gl-bst-1) diende voor het opvangen van de moedermelk. Ook uit beerput 13F kwam een exemplaar. Borstglazen werden onder de kleding op de borsten gedragen. Vervolgens werd de melk in een drinkflesje overgegoten omdat het glas te breekbaar was om het kind uit te laten drinken.

Onder divers glaswerk kunnen we nog de

fragmenten van een laat-18de- of vroeg-19de-eeuws lampegglas vermelden en de restanten van minimaal vier horlogeglazen.

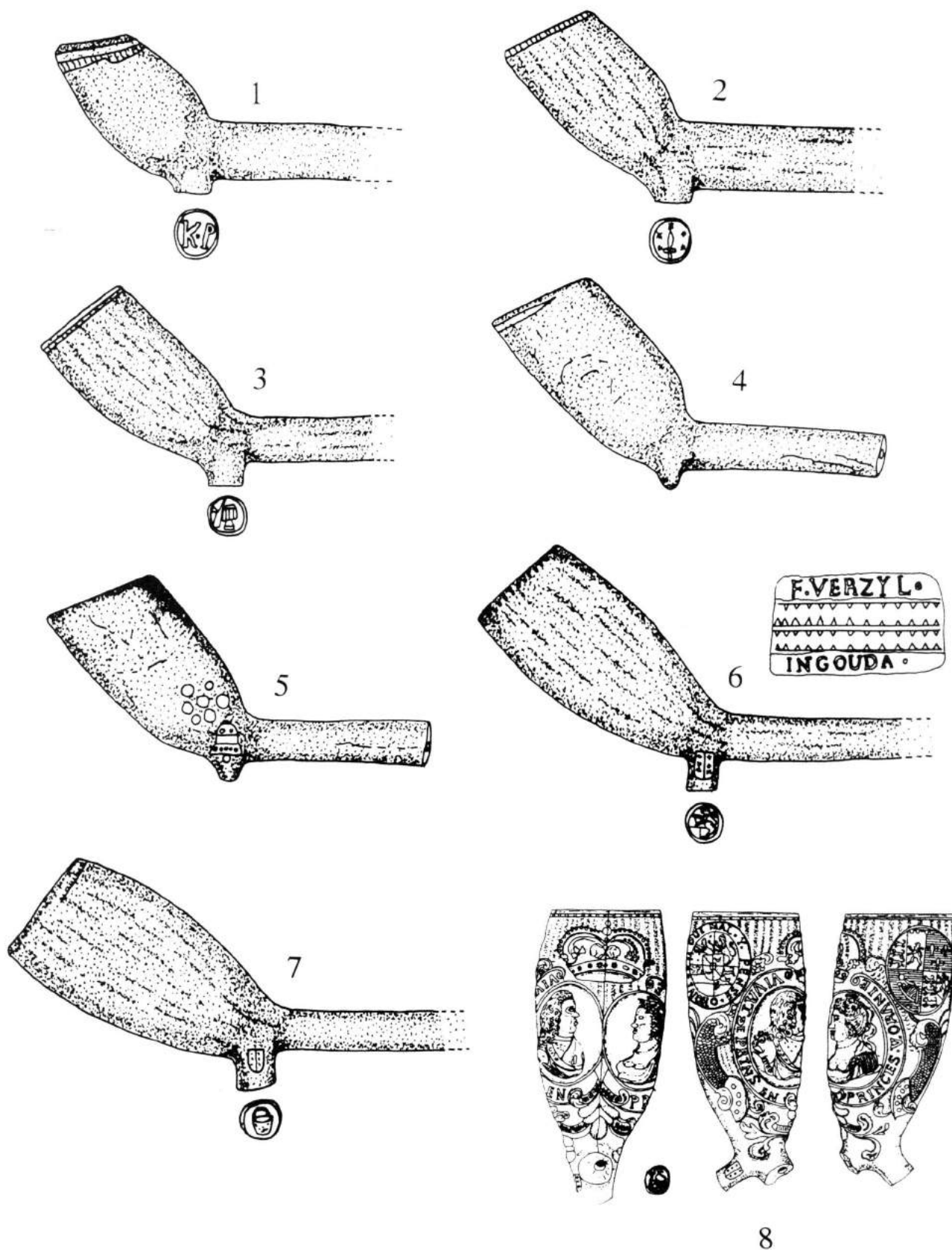
Kleipijpen

Het totaal aantal pijpfragmenten omvat 122 pijpekoppen en 60 mondstukken die over vier perioden zijn te verdelen.

Het materiaal uit de eerste periode betreft slechts twee pijpen uit de tijd rond 1640. Hiertoe behoort een dubbelconische ketel gemerkt KP met stip, goed afgewerkt en geglaasd en wellicht van lokale makelij (zie afbeelding 1). De andere pijp vondst is ongemerkt, is mogelijk eveneens lokaal en stamt uit hetzelfde tijdvak.

De tweede periode loopt van 1680 tot 1700. Het betreft acht pijpen van Goudse makelij, alle met een overgangsvorm tussen dubbelconisch en trechtervormig (afb. 2 en 3). Het is een groep typerend voor de materiële welstand van bewoners met smaak. Van de pijp gemerkt met het wapen van Haarlem zijn 5 identieke exemplaren teruggevonden (afb. 2). Op de steel dragen zij op het zwaartepunt een bandstempel. Maker is de Gouwenaar Jan Cornelisse Sorg. Van vergelijkbare kwaliteit zijn een tabakspijp gemerkt met de oliekruid en twee exemplaren met een lelieachtige bloem. De vondst van meerdere exemplaren met hetzelfde merk duidt op aanschaf van pijpen bij aantal. De kwaliteit en aankoop bij kwantiteit onderstrepen de welstand van het milieu.

De derde periode dateert tussen 1710 en 1730 en bestaat uit gemêleerd rookgerei. Een kleiner deel (33%) wordt uit gemaakt door pijpen van de fijne kwaliteit waarbij produkten met het merk molen van het geslacht Danens⁴¹ in de meerderheid zijn (afb. 3). Naast pijpenfabrikant waren de

Kleipijpen uit beerput 13C (ca 1640-1800)

leden Danens ook pijpenhandelaar en hun bedrijf behoorde in die periode tot één van de gerenommeerde handelshuizen. De gigantische produktie kent een wijde verspreiding. Van het merk molen zijn 16 exemplaren teruggevonden, daterend rond 1720. Het betreft pijpen die gedurende dezelfde tijd geproduceerd zijn en dezelfde bedrijfsdisciplines vertonen. Zo zijn de ketel en de steel zorgvuldig gepolijst. Het bandstempel toont een repeterend motief van raderingen aan weerszijden omlijst met parelranden of wanneer de band breder is van twee banen raderingen opnieuw afgewisseld door parelranden. Minutieuze modelverschillen in de slanke van de ketel en vooral in de hals komen voor en wijzen op levering over een langere periode. De lengte van de hiel verschilt eveneens sterk doch dit wijst niet op een tijdsverschil aangezien deze met de hand afgesneden wordt. Het merkstempel is door dezelfde stempelgraveur uitgevoerd, maar ook hier komen minieme verschillen voor: houten molenhuis en venster verschillen, lengte en verhoudingen van de wieken lopen uiteen en verder varieert de vorm van het verzetkruis. Overigens dient hierbij opgemerkt te worden dat er dikwijls een natuurlijke vertekening van de merkafdruk ontstaat door de haast bij het stempelen. Klaarblijkelijk was de pijp met het merk molen in dit huishouden de favoriete pijp die jarenlang steeds weer werd gekozen.

Uit hetzelfde tijdvak stamt een pijp met het merk zeepaard en een exemplaar gemerkt zespuntige ster. We mogen veronderstellen dat deze pijpen als losse exemplaren in het huishouden verzeild zijn geraakt en bijvoorbeeld door een gast werden meegebracht.

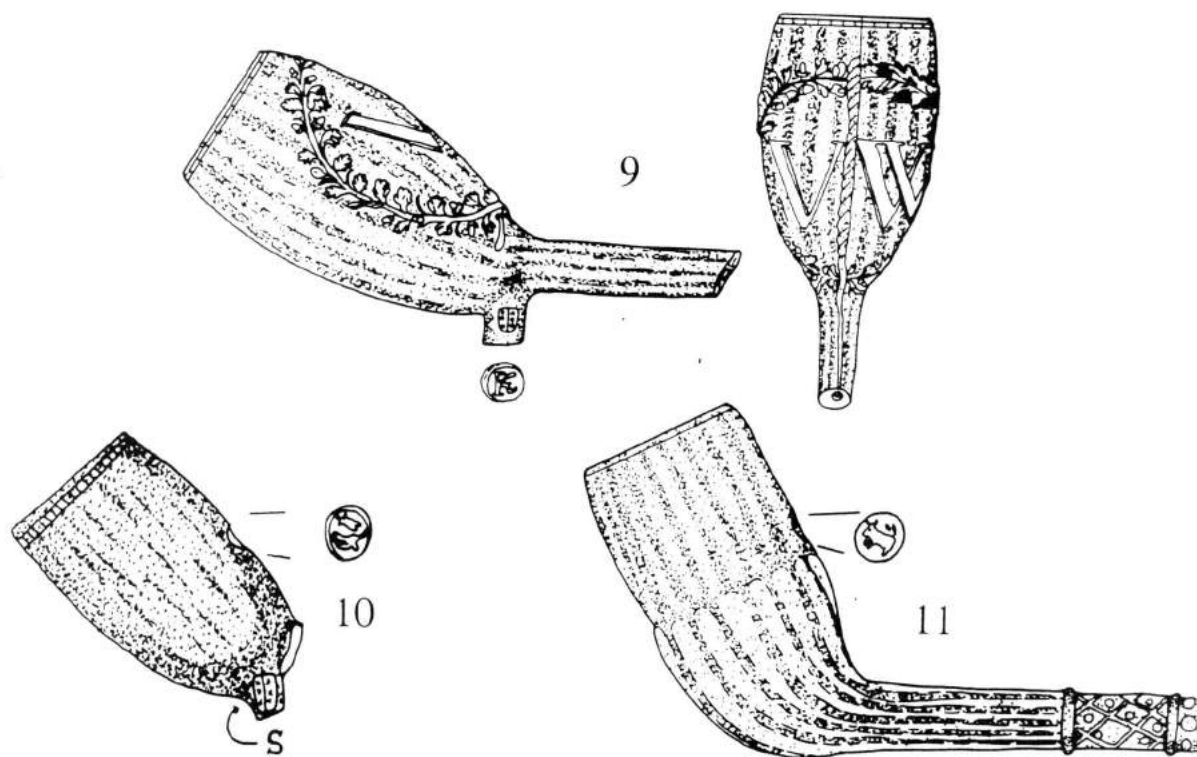
De groffe kwaliteit pijpen in dit tijdvak is ruimer vertegenwoordigd (66%). Er zijn 36 korte groffe pijpen geborgen, waarvan het model een wat grove uitvoering van

het trechtermodel is (afb. 4). Hieronder bevinden zich 15 pijpen met stippelroos in reliëf (42%), een populaire decoratie voor de eenvoudige kwaliteit. Overigens diende deze decoratie de roker tevens als anti-slip bij het hanteren van de pijp. In deze periode zien we voor het eerst de zogenaamde vormmerken,⁴² onopvallende symbolen waarmee de fabrikant dezelfde modellen door verschillende werknemers gemaakt, individualiseerde. In deze bij voorkeur op de zijkant van de spoor geplaatste vormmerken zien we voortdurend verschillen: rechts een maansikkel en links een stip, links een maansikkel en rechts een stip, enzovoorts. Het betreft hier evenzeer Gouds materiaal of lokaal geproduceerd goed, dat wil zeggen uit Zuid-Holland aangevoerd. Een enkel exemplaar draagt onduidelijke letters en alleen het merk bel op de spoorzijde is nader te determineren en stamt uit het bedrijf van Van Elst in Gouda (afb. 5).

Een aantal groffe pijpen draagt ook een bandstempel op het zwaartepunt van de steel. Voor deze kwaliteitscategorie is dit beslist ongebruikelijk en dit produkt stamt hoogstwaarschijnlijk uit een regionale nog onbekende werkplaats.

De vierde periode valt tussen 1750 en 1800 en naast regulier goed bevinden zich hieronder enige bijzondere stukken.

Tot de gebruikelijke kleipijpen behoort de maatpijp (93%) met een ovale ketel en de standaard steellengte van circa 47 centimeter (54 ex.). In die tijd is de tabakspijp met ovale ketel het meest populair. De pijpen hebben een afgewogen ovaal ketelmodel en zijn fraai afgewerkt, inclusief het polijsten, de filtradering, merkstempel en steelring. Van het ovale model dragen 11 exemplaren (20%) als hielmerk leeuw in Hollandse Tuin (afb. 6). Zij stammen uit het bedrijf van Frans Verzijl, een van de voornaamste pijpenfabrikanten en -

Kleipijpen uit beerput 13C

exporteurs in Gouda in die periode. Voor de goede beschouwer vertonen de pijpen meerdere detailverschillen doch als overeenkomst hebben zij steeds eenmaal als bijmerk het Goudse wapen links. Zij zijn van de eerste kwaliteit want deze voornaamste fabrikant bezat het privilege zijn tweede kwaliteit met het merk L gekroond te leveren.⁴³ De stelen van zijn pijpen dragen in het bandstempel het adres F. VERZYL en IN GOUDA (afb. 6; 12 ex.), kenmerkend voor de bloeitijd van dit produkt.⁴⁴

Daarnaast komen andere bekende merken voor: zwijn (7 ex.), wapen van Batavia (6 ex.) en eierkorf (4 ex., zie afb. 7). Overige figuurmerken zijn Fortuna, leeuw, molen, komfoor, wapen van Utrecht en wapen van Amsterdam. Onder de lettermerken bevinden zich S gekroond (2 ex.), AB gekroond (2 ex.), WL gekroond (5 ex.), WS gekroond, BVM, ABC en IDB. Onder de cijfermerken vinden we 12 gekroond, 26 gekroond (2 ex.), 27 gekroond (3 ex.) en 42 gekroond. Van deze ovale modellen is een nauwkeurige datering en toeschrijving aan een maker een riskante zaak, aangezien het pijpmodel weinig specifieke modegebonden kenmerken vertoont en de merken over een lange periode in gebruik zijn. Bovendien wisselden de merken, die soms een aanzienlijke handelswaarde vertegenwoordigden, geregeld van eigenaar.⁴⁵

De meest interessante vondst is een Oranjepijp (afb. 8) met versierde, zogenaamde gewerkte ketel. Aan de steelzijde zijn in reliëf onder een kroon twee ovalen te zien met links het borstbeeld van prins Willem IV en rechts zijn gemalin Anna van Hannover. Rondom de voorstelling op een tekstband lezen we VIVAT DE PRINS EN PRINCES.V.ORANIE. De decoratie wordt afgesloten met dubbele C-volutes met ornamentaal bladwerk en ovale wapenschilden aan weerszijden. Het linker

wapen heeft als randschrift HONI SOIT QUI MAL Y PENSE en toont het stadhouderlijke wapen, het rechter is het wapen van de prinses, dat van het Huis Hannover.⁴⁶ Hielmerk is leeuw in de Hollandse tuin en maker is de reeds gemelde firma Frans Verzijl en Zoon. Vormdatum 1748.

Een nooit eerder gepubliceerd produkt is de spreukpijp met op de ketel aan de steelzijde een ovaal gevormd door bladertakken waartussen eikeltjes en waarbinnen de letters VW. Het betreft een verhulde Oranjepijp waarvan de letters voor Vivat Willem staan (afb. 9). De hiel toont links als bijmerk het Goudse wapenschild, hielmerk letter K. Dit produkt is afkomstig uit het bedrijf van Andries Brem, een bekende Orangist.⁴⁷ Brem produceerde deze verhulde propagandapijp tijdens het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk (1751-1766).

Naast het bekende ovale pijpmodel treffen we enige buitenmodel-tabakspijpen aan. Een pijpekop toont het merk ijsslee aan de steelzijde van de ketel (afb. 10). De steel zelf is met een mes getordeerd en draagt bovendien een gestempelde radering afgesloten met een bandstempel met de makersnaam .:HER.... De pijp is in Gouda gemaakt door de familie Herbus en Abel is de eerste gebruiker van het merk ijsslee en huurt dit merk in 1777 om het tien jaar later aan zijn zoon Hendrik over te geven. Datering ongeveer 1780.

Van eenvoudiger kwaliteit en met een korte steel is de knorrenpijp (afb. 11) zonder hiel met op de steel ter afsluiting van de knorren een ruitenband met stippen. De ketel draagt aan de steelzijde het gestempelde merk bok met B. De bovenhelft van de ketel is geglaasd en is voorzien van een filtradering. De pijp komt uit de werkplaats van Jan of Hendrik Smit in Gouda en dateert tussen 1750 en 1770.

Tegels (ca 1600 - ca 1700) uit beerput 13C

Tegels

Een aantal tegels en tegelfragmenten werd aangetroffen tegen de koepel van de beerput aan. De tegels zijn te dateren rond 1625, dus de put zal niet voor die tijd gebouwd zijn. Het gaat om dertien polychrome exemplaren waarvan zeven een vogel met een tak tonen en zes een fruitschaal (alle 13.0 x 13.0 x 1.3 cm). Vier blauw-witte tegels hebben een voorstelling met resp. een ram en een hond en tweemaal een bloemenvaas. Ze hebben hoekfiguren die zijn afgeleid van de Bourgondische lelie.

Verschillende tegels, of fragmenten ervan, zijn tevoorschijn gekomen uit de vulling van de beerput. De vroegste tegels zijn de polychrome exemplaren, daterend uit het tweede kwart van de 17de eeuw (waarschijnlijk rond 1625), van hetzelfde soort als de hierboven genoemde tegels: acht tegels, waarvan twee compleet, met een fruitschaal (12.8 x 12.8 x 1.2 cm); vijf, waarvan twee compleet, met een vogel op een tak (12.8 x 12.8 x 1.2 cm) en één tegel met een (verlopen) bloem.

Twee blauw-witte tegels dateren uit het laatste kwart van de 17de eeuw (afmetingen: 13.1 x 13.1 x 0.7 cm). Ze lijken bij elkaar te horen: één heeft een voorstelling met een kasteel in volle glorie, op de ander is een kasteel in verval weergegeven. Beide voorstellingen hebben dezelfde compositie, met als hoekfiguren spinnekopjes.

Hout

Een klein cilindrisch doosje is uit hardhout vervaardigd. Het heeft aan de bovenkant schroefdraad voor een deksel. Een bewaarfunctie voor kleine objecten zoals edelstenen of melktandjes ligt het meest voor de hand.

Negen latjes met een afgeschuind uiteinde en deels besmeurd met een grijze substan-

tie, zijn een onderdeel geweest van een niet geïdentificeerd object. Eén van de latjes is van zilverden, de overige zijn van grenenhout.

Metaal

Onder het metaal bevinden zich twee koperen munten: één met daarop een W van Willem I, waarschijnlijk uit het eerste kwart van de 19de eeuw, en een duit met de Hollandse leeuw daterend uit de tweede helft van de 17de eeuw of eerste helft van de 18de eeuw.

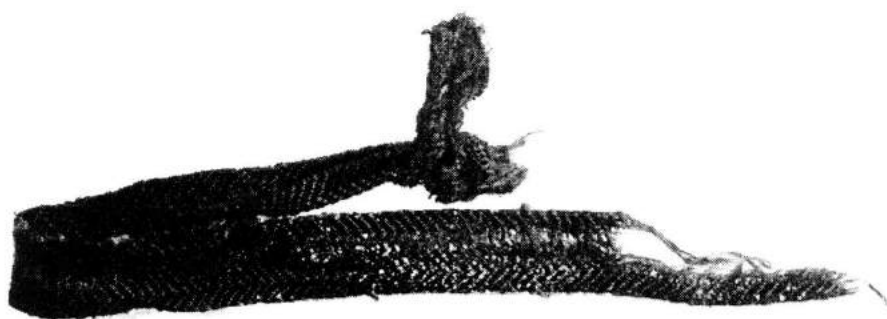
Van een bronzen kraan is alleen het tapgedeelte met een achthoekig kraanhuis overgebleven. Deze kraan dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw.

Een medaillon van tin met een diameter van 2.4 cm toont ons aan één kant Josef en Maria met kind in een ster, op de andere zijde de verrijzenis van Christus met daarbij een aantal 'Arma Christi', werktuigen van zijn martelaarschap: een kruis, een lans, een hamer, een ladder en een rietstok met spons.

Een tinnen lepel heeft een rechthoekige platte steel en een ronde bak. Op de steel bij de bak is een merk te zien: een gekroonde hamer met de letters VE. Het model is vanaf de 15de tot in de 20ste eeuw in gebruik geweest, in de latere periode vooral op het platteland.⁴⁸ Waarschijnlijk kwam de hamer als merk in de Noordelijke Nederlanden voor tot ongeveer 1575, alleen in Utrecht werd dit merk pas rond 1638 afgeschaft.⁴⁹ Wellicht kunnen ooit de initialen VE achterhaald worden.

De vingerhoed van geel koper is gezien de regelmatige putjes machinaal vervaardigd en kan gedateerd worden in het laatste kwart van de 18de eeuw of het eerste kwart van de 19de eeuw.

Verder bevindt zich onder het metaal een aantal kleine voorwerpen zoals drie bronzen spelden, een muurhaakje van messing

Textielvondsten uit beerput 13C:

Boven: een deel van een wollen bandje, aan één uiteinde geknoopt

Onder: een passement voor het afwerken van kledingranden

en een stukje boekbeslag van rood koper. Ze zijn niet nader te dateren.

Hoorn, been en ivoor

Twee incomplete kammen zijn vervaardigd uit hoorn. Beide hebben aan twee zijden de fijne vertanding van vlooiengkammen.

Ondateerbaar zijn drie benen domino steentjes, zeven benen knopen met gaatjes of een oogje aan de achterzijde, en een simpel benen mesheft.

Van een tweetal waaiers is alleen het benen frame overgebleven, het papier dat er tussen heeft gezeten is vergaan. Dergelijke waaiers kwamen vanaf het midden van de 17de eeuw voor, maar deze exemplaren zijn te dateren in de tweede helft van de 18de of het eerste kwart van de 19de eeuw.⁵⁰

Een bijzonder object is het benen vlasstokje van een kinder-spinnewiel. Het heeft een lengte van 9 cm en is versierd met groeven en inkepingen. Het werd gebruikt voor het spinnen van vlas: een dot vlas werd om het stokje vastgezet met een band. Onderuit de dot werd het vlas getrokken om een draad te spinnen.

Een rond ivooren voorwerp met aan één kant restanten ijzer, is mogelijk de knop van een wandelstok geweest.

Textiel

Uit beerput 13C komen drie textielfragmenten.

Het eerste is een rond geknipt stukje katoen met een diameter van 4 cm, fijn geweven in keperbinding. De functie is onduidelijk, wellicht een niet gebruikt lapje dat is geknipt om een knoop te bekleden?

Een deel van een wollen bandje (draad S-tors) van 1,4 cm breed is aan één uiteinde geknoopt. De knoop is gerafeld en niet goed te zien, maar het lijkt alsof in de band een lus is gestrikt. De lus is vervol-

gens uitgescheurd. Het bandje is (met knoop) nog ca 24 cm lang, beide einden zijn afgescheurd. Het is fijn geweven met een W-vormig visgraatmotief in keperbinding, met aan beide zijden zelfkant. Aan één kant zijn er om ca 1 cm rafels, vermoedelijk van het lostornen van het kledingstuk waarop het bevestigd was.

Het derde fragment is van een verfijnd bandje, een passement voor het afwerken van kledingranden. Het is van zeer fijn geweven zijde (S-tors), ca 1,5 cm breed, in linnenbinding met flotteringen in de ketting waardoor aan één zijde picots ontstaan om de band vast te zetten. Aan deze kant is in het bandje met kaartjes een verdikking ingeweven. Het is nog ca 10 cm lang, aan beide einden afgescheurd.

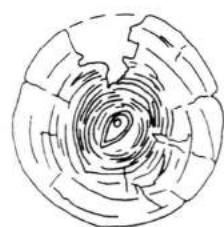
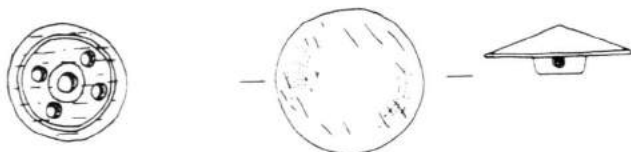
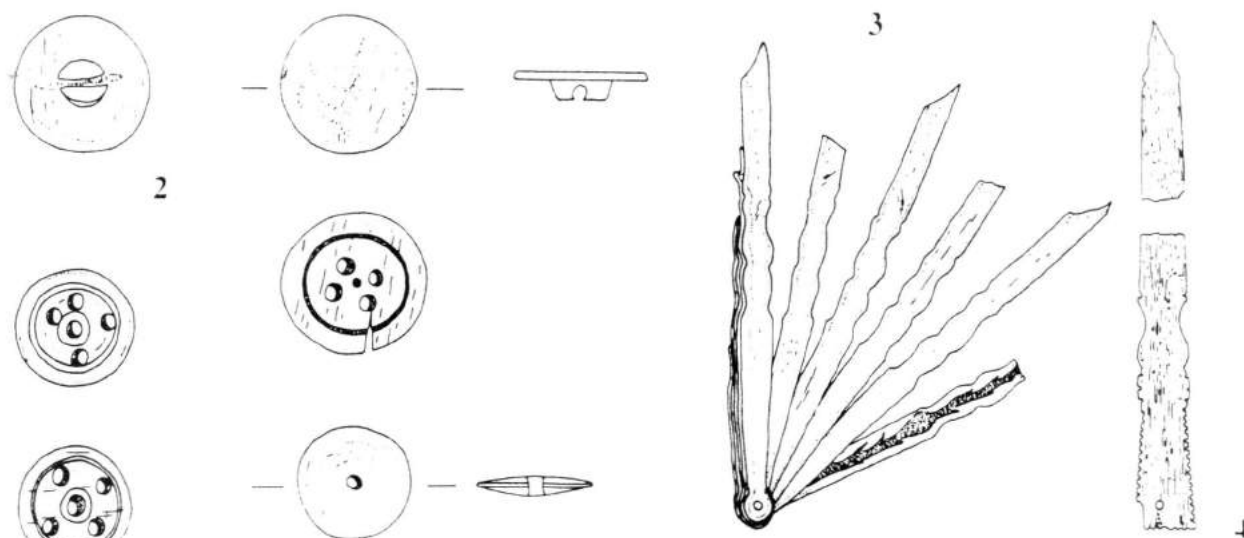
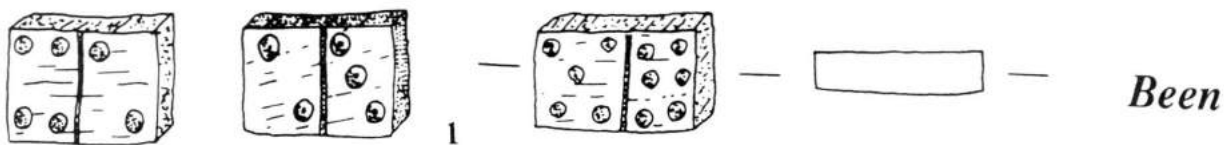
Leer

Een leren boekomslag van een klein boekje was inwendig verstevigd met hout. Wan neer het opengeslagen is, zijn de afmetingen 13,5 x 11,5 cm. De afdrukken van twee koperen sluitingen zijn nog te zien. Het is vergelijkbaar met een exemplaar dat gevonden is aan de Wortelsteeg.⁵¹

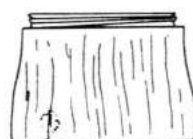
Een incomplete schouderriem heeft aan het uiteinde een gordelsluiting van koper. Deze gegoten sluiting heeft een versiering die doet denken aan een Franse lelie. Om het leer zit nog een losse koperen ring.

Zegels

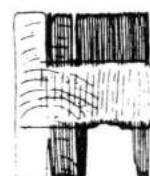
In de beerput zijn negen zegels tevoorschijn gekomen, waarvan één bijzondere. Deze laatste is een groot zegel (diameter 8 cm) van rode was van de Gecommitteerde Raden van West Friesland en het Noorderkwartier. Dit was het dagelijks bestuur van het gewest van 1573 tot 1795. Dit telde zeven leden die de steden Medemblik, Edam, Hoorn, Alkmaar, Enkhuizen, Monnikendam en Purmerend vertegenwoordigden. Van links naar

Hout

7

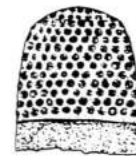
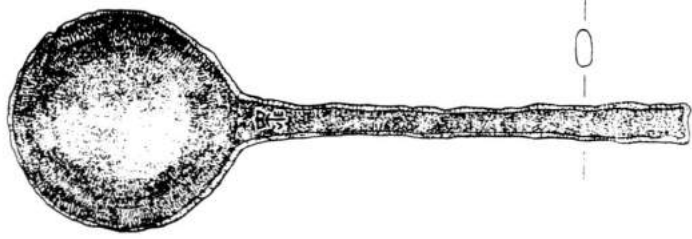

Benen vondsten uit beerput 13C (ca 1625/1640 - ca 1825):

1. Drie domino steentjes
2. Zeven knopen met gaatjes of een oogje aan de achterzijde
3. Frame van waaier (ca 1750-1825)
4. Onderdeel van waaier (ca 1750-1825)
5. Vlasstokje van kinder-spinnewiel
6. Mogelijk een knop van een wandelstok
7. Twee kammen

Hout vondst uit beerput 13 C (ca 1625/1640 - ca 1825):

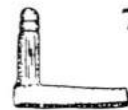
Een klein, cilindrisch doosje (hardhout)

1

3

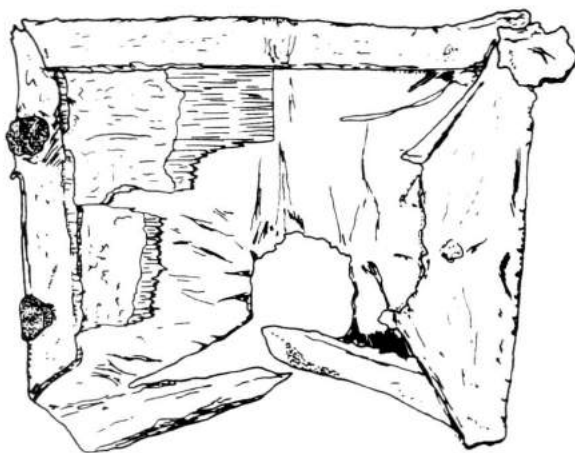
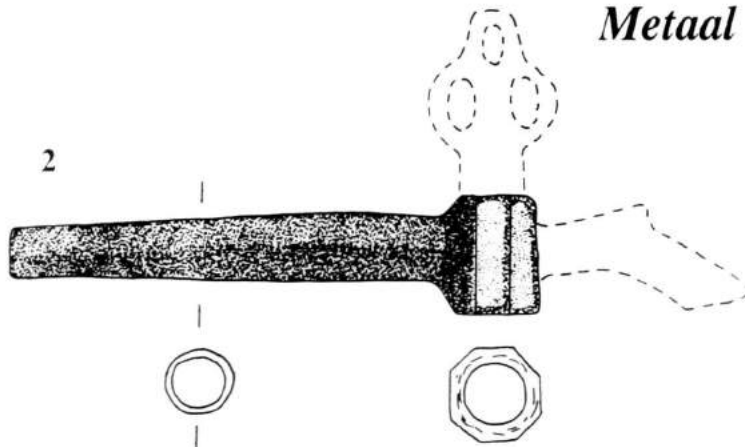
6

Metaal

2

4

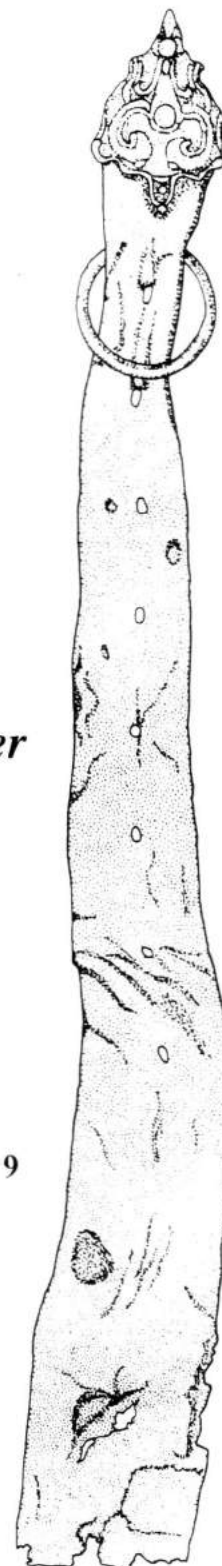

8

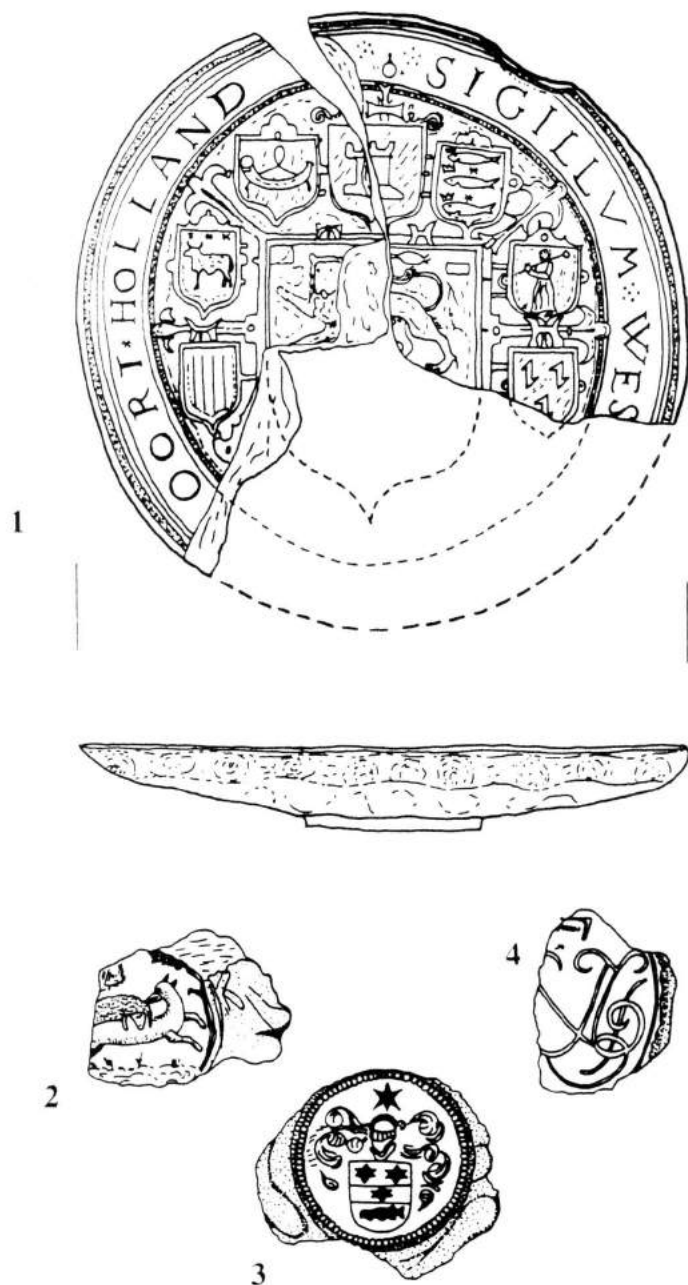
— Leer

9

*Metalen en leren voorwerpen uit beerput 13C
(ca 1625-1850):*

1. Tinnen lepel (merk: gekroonde hamer & VE)
2. Tapgedeelte met achthoekig kraanhuis van bronzen kraan (1600-1650)
3. Medaillon (tin)
4. Onbekend (beslag ?)
5. Stukje boekbeslag (rood koper)
6. Vingerhoed van geel koper (ca 1775-1825)
7. Muurhaakje (messing)
8. Boekomslag, inwendig verstevigd met hout
9. Schouderriem met gordelsluiting van koper & losse koperen ring

Zegels uit beerput 13C:

1. Groot zegel van rode was van de Gecommitteerde Raden
2. Zegel met jachttafereel
3. Zwarte (rouw)zegel met het wapen van de familie Baert
4. Zegel met monogram

rechts zijn op het zegel de stadswapens te zien. Er omheen is een deel van een tekst te lezen: ...OORT * HOLLAND... * SIGILLVM * WES... Een identiek gaaf exemplaar is aanwezig in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, met rand schrift: SIGILLUM * WEST FRISIA * ET * NOORT * HOLLANDIAE.⁵² De vraag is hoe een dergelijk zegel in deze put is terecht gekomen. Hij kan aan een stuk hebben gezeten dat de bewoners hebben ontvangen. Er is echter een (toevallige?) samenloop van omstandigheden. Het pand is van 1585 tot zijn overlijden in 1596 het eigendom geweest van Dirck van Foreest. Zijn zoon Jacob van Foreest was van 1584 tot zijn dood in 1624 secretaris van deze Gecommitteerde Raden. Het zegel is echter gevonden in een latere context, namelijk uit ca 1625/40. Zou de fraaie zegel nog tientallen jaren bewaard zijn door de latere eigenaars/bewoners van het pand (omdat het aan een belangrijk document hing, of als sierstuk)?

De acht overige waszegels zijn klein en hebben een diameter van 1.5 tot 2.5 cm. Van drie zegels is de afbeelding onherkenbaar. Een zwart (rouw)zegel heeft het wapen van de familie Baert. Deze familie heeft van 1671 tot 1762 burgemeesters, vroedschapleden, schouten en schepenen van Alkmaar voortgebracht. In deze periode werd steeds hetzelfde wapen gebruikt: drie balken met in de bovenste twee sterren, in de middelste één ster en in de onderste balk een snoek. Boven het wapenschildje is op het zegel een helm te zien met daarboven een sterretje en er omheen krullen. Een exacte datering van het zegel kan niet gegeven worden.

Twee zegels hebben een portret die in de was is gedrukt door middel van een zegelring. In de loop van de 18de eeuw nam het bezit van zegelringen toe en toen wa-

ren het niet alleen de adel of verschillende functionarissen die zegels gebruikten, maar ook andere burgers die 'mee wilden doen'.⁵³ Op het ene zegel is een Romeins hoofd te zien, op het andere mogelijk het hoofd van Lodewijk XVI. Op het laatste zegel zijn nog vaag de letters LOD VXI D? te onderscheiden. Dit zegel zou dan in de tweede helft van de 18de gedateerd kunnen worden.

Verder zijn er twee zegels waarvan de afbeelding wel gelezen kan worden, maar waarvan de betekenis niet achterhaald kan worden: de één heeft op het wapenschild een jachtafereel, namelijk een hert met op z'n rug een wolf(?), en de ander heeft een monogram waarvan de laatste letter een W lijkt te zijn.

Datering en status

De begindatering van beerput 13C lijkt aan te sluiten op de einddatering van beerput 13B. Zoals we hierboven hebben gezien is beerput 13B te dateren tot in het tweede kwart van de 17de eeuw.

Het vroegste materiaal onderuit beerput 13C is het glaswerk en wat keramiek waar onder een wijwaterbakje. De vroegste kleipijpen zijn te dateren vanaf ca 1640. De datering van het faience begint rond 1625/40. Tussen het glas lag het zegel van de Gecommitteerde Raden. Het jongste materiaal is industrieel wit, dat te dateren is in het eerste kwart van de 19de eeuw. De put is aan het eind van de 17de eeuw geleegd, waardoor vrijwel geen vondsten uit de tweede helft van de 17de eeuw zijn aangetroffen. De bovenste beerlaag, na de leging, is te dateren aan de hand van de oudste voorwerpen hierin: pijpen van ca 1680-1700 en een gemerkt plooi bord dat vervaardigd is tussen 1700 en 1705.

De verplaatsing van de beerput is niet op het jaar te dateren en kan zelfs nog vlak na 1643 hebben plaats gevonden. Welis-

waar was Willem van der Meer reeds voor 1632 eigenaar van pand 119, daarmee is niet zeker dat hij al de tuin heeft heringedeeld.

De glasvondsten onderuit de put, blijkbaar gedeponneerd omstreeks 1625/1640, horen thuis bij een zeer welgesteld huishouden. Helaas is de datering precies omstreeks het jaar 1643, het jaar waarin de eigenaar Willem van der Meer overleed. Hierdoor is niet zeker dat het glaswerk afkomstig is uit zijn huishouden of uit dat van zijn directe erfgenaam. Deze laatste zou het van elders meegenomen kunnen hebben naar het pand. Gezien de datering van het glaswerk zelf, deels mogelijk zelfs een paar decennia eerder vervaardigd dan 1643, zou het natuurlijk ook om erfstukken uit Willems huishouden kunnen gaan.

Voor de tweede helft van de 17de eeuw is aan de hand van de beperkte hoeveelheid keramiek moeilijk iets te zeggen over de status van de bewoners. Het is opvallend dat slechts één porseleinen kopje in deze periode te dateren is. Juist in de tweede helft van de 17de eeuw hebben we te maken met een verminderde aanvoer van Chinees porselein door de binnenlandse oorlogen in China. Een conclusie aan de hand van het ontbreken van porselein kan derhalve niet getrokken worden.

Uit de perioden rond 1640 en tussen 1670 en 1690 is wel uitsluitend luxe rookgerei aangetroffen. Daarbij volgen de vondsten het algemene westnederlandse patroon: aanvankelijk rookt men uit fijne waar in de regio vervaardigd, maar na ongeveer 1660 gaat de fijne Goudse tabakspijp overheersen, die dan kwalitatief ver uitsteekt boven het regionale produkt.

Voor de 18de eeuw is het niet eenvoudig om op grond van de keramiekvondsten uit

beerput 13C iets te zeggen over welstand, mede door de beperkte hoeveelheid vondsten.

Uit de eerste helft van de 18de eeuw dateren 15 stuks faience en 29 stuks porselein. Dit porselein bestaat uit 17 thee kopjes en 11 schotels. Over het geheel genomen is dit dus niet zo bijzonder. Het ontbreken van koffiekopjes in deze put kan een aanwijzing zijn dat de bewoners nog niet tot de rijke middenklasse behoorden.⁵⁴

De keramiekvondsten uit de tweede helft van de 18de en eerste helft 19de eeuw zijn te gering in aantal om er uitspraken over te kunnen doen. Wel is het duurdere Europese porselein aanwezig (in totaal drie stuks).

De verzameling 18de-eeuws glas uit deze beerput is niet bijzonder te noemen. Het bestaat uit voorwerpen die tot algemeen goed gerekend kunnen worden.

Bij de kleipijpen is een verschil merkbaar tussen de eerste en tweede helft van de eeuw. De gevonden kleipijpen uit de tijd tussen 1710 en 1730 geven het gangbare gebruikspatroon. De fijne pijp wordt naast de groffe gebruikt en wel in een verhouding van 1 : 2. De aangevoerde fijne kwaliteit is van Goudse origine (100%), de groffe pijp is voor een aanzienlijke deel uit de Noordhollandse regio afkomstig (plm. 30%).

In de periode tussen 1750 en 1800 is alleen de betere kwaliteit vertegenwoordigd. Het is hierbij niet mogelijk de verhouding tussen fijne en porceleijne kwaliteiten te geven. Het oorspronkelijke onderscheid in het glazen van de steel en de nabehandeling met was laten zich bij de bodemvondst pijp niet meer vast stellen. Naast de lange waar zijn uit dit tijdvak slechts twee korte pijpen geborgen (3%). Dit wijst erop dat het roken een gewoonte was voor de vrije uren en er in het pand kennelijk niet tijdens het werk

werd gerookt, want daarvoor was de korte pijp in gebruik.

Wanneer de gegevens op een rij gezet worden, lijkt aan de hand van het weggegooid materiaal de conclusie gerechtvaardigd dat de gebruikers van de put in

de eerste helft van de 18de eeuw tot de middenklasse behoren maar niet tot de rijksten. De vondsten van na 1750 kunnen iets meer welstand weerspiegelen.

DE INHOUD VAN DE DRIE BEER-PUTTEN VAN LANGESTRAAT 119

BEERPUT 12E

De diameter van de put was 2.20 m. De maten van de gebruikte stenen van de koepel zijn 22 x 10.5 x 5 cm (rood) en van de putwand: 23 x 10.5 x 5.5 cm (geel/rood). De onderkant van de put bevond zich op een diepte van ongeveer 2.80 m onder het maaiveld.

In totaal zijn slechts minimaal 24 voorwerpen van keramiek geteld en enkele voorwerpen van metaal, leer en hout. Bijna alle voorwerpen zijn incompleet. De meeste vondsten lagen in het midden van de put waardoor aangenomen kan worden dat de put een hangkoker bovenop de top van de koepel heeft gehad. De bovenhelft van de put was (op onbekend tijdstip) ingestort, het puin was deels in de beerlaag gezakt. Bij het passen van de scherven bleken veel fragmenten uit het puinpakket te passen aan scherven uit de beerlaag. Slechts enkele voorwerpen komen met zekerheid uit de onderste (gebruiks)laag, namelijk een vuurkom, en tinnen bord en een lepel. De geringe dikte van de beerlaag en het gebrek aan vondsten daaruit, zou het gevolg kunnen zijn van leging van de put voorafgaand aan de sloop of demping. De scherven tussen het puin zouden uit een ingestorte storkoker afkomstig kunnen zijn. Gezien deze vondstomstandigheden behandelen we alle verzamelde vondsten als één vondstcomplex.

Keramiek

In totaal konden minimaal 30 exemplaren geteld worden. Hiervan kon bij het roodbakkend aardewerk aan zes randscherven geen vorm toegekend worden. De 14de-eeuwse Siegburger steengoed scherven zijn niet meegerekend, omdat deze door

opspit in de put terecht zullen zijn gekomen.

Voedselbereiding

Eén van de grappen, r-gra-34, is bijna compleet en mogelijk in Alkmaar aan de Wortelsteeg vervaardigd.⁵⁵ De overige zijn slechts fragmentarisch aanwezig.

Een witbakkende tonpot, een typisch Duits model, behoort tot de Hafner waar. Van hetzelfde baksels is een deksel gevonden, die we onder het kookgerei plaatsen omdat we hiervoor vooral aan gebruik op grappen denken.

Tafelgerei

Een witbakkende kom is van precies hetzelfde baksel als de hiervoor genoemde tonpot en deksel (Hafner waar).

De scherven van een zestal grotere voorwerpen van steengoed zijn toegeschreven aan kannen.

Sanitair

Slechts een fragment van 1 pispot kan tot deze categorie gerekend worden.

Verwarming

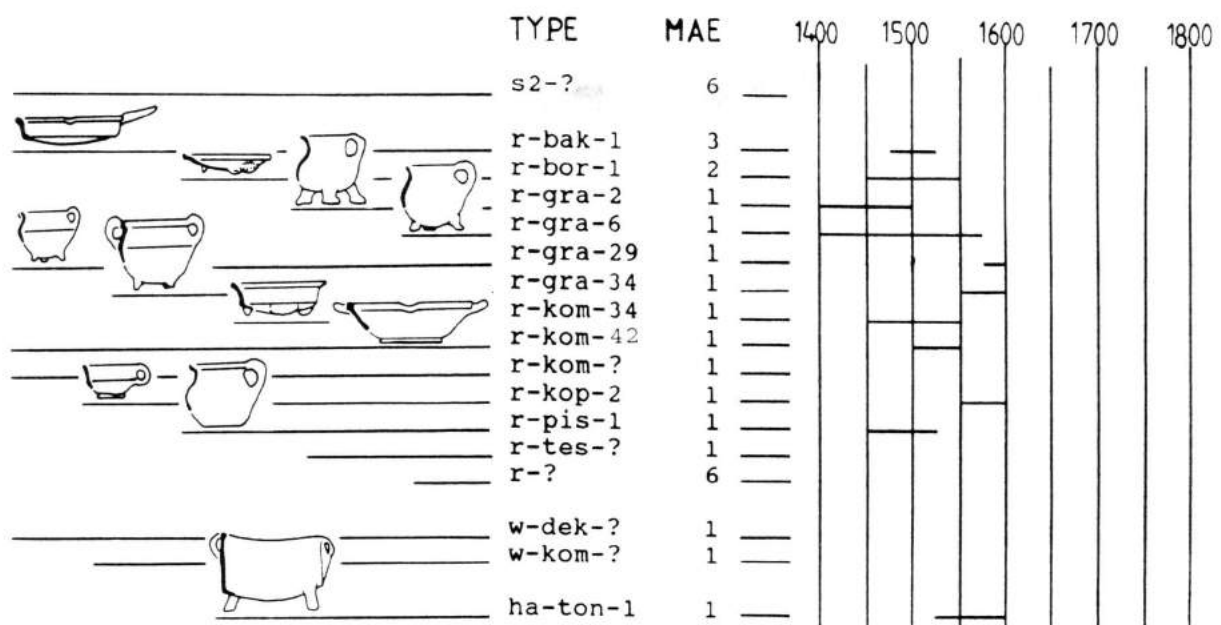
Het fragment van een vuurtest kan op type gedetermineerd worden (r-tes-?). Hij is ongeglazuurd en aan de binnenkant beroet. De korte dikke steel laat zien dat het om een relatief vroeg type gaat (15-16A).

Een bijna complete kom (r-kom-34) is ongeglazuurd en aan de binnenkant beroet, het is een zogenaamde vuurkom. Het is duidelijk dat in de kom gloeiende kooltjes hebben gelegen. Hij kan hebben gediend al komfoor of ter verwarming. De kom lag in de beerlaag. De datering van dit type voorwerp is echter ruim, tussen 1450 en 1550.

Leer

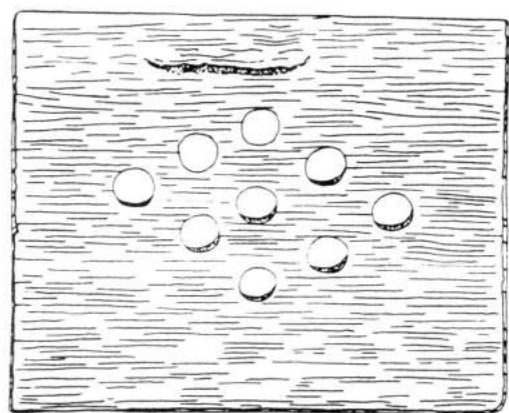
Het enige stuk leer onderin deze put is

Beerput 12E:

Beerput 12E

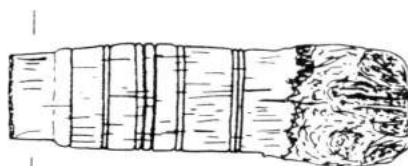
	r	ha	s2	totaal MAE	gl %	ho	me
Bereiding				9	38%		
bakpan	3	-	-		-	-	-
grape	4	-	-		-	-	-
tonpot	-	1	-		-	-	-
deksel	-	1	-		-	-	-
tafelgerei				12	50%		
bord	2	-	-		-	1	1
kan	-	-	6		-	-	-
kom	2	1	-		-	-	-
kop	1	-	-		-	-	-
lepel	-	-	-		-	-	1
sanitair							
pispot	1	-	-	1	4%	-	-
verwarming				2	8%		
test	1	-	-		-	-	-
(vuur-)kom	1	-	-		-	-	-
Totaal: MAE	15	3	6	24			
Totaal: %	62%	12%	25%				

1

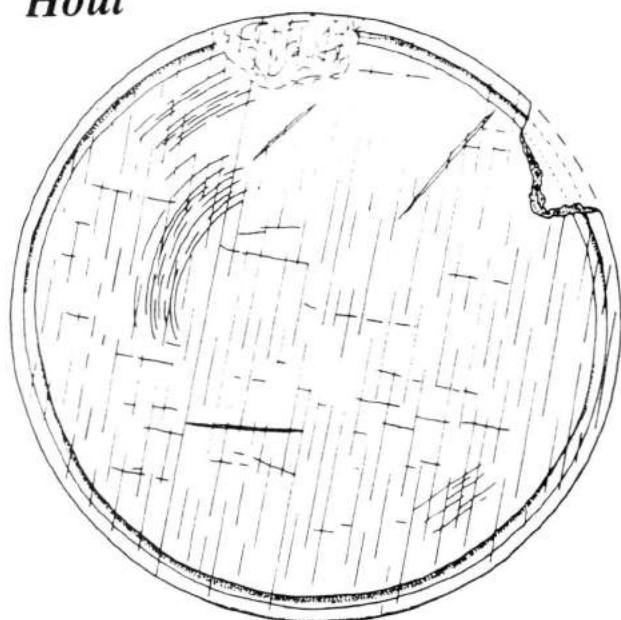
Hout

2

Hout

3

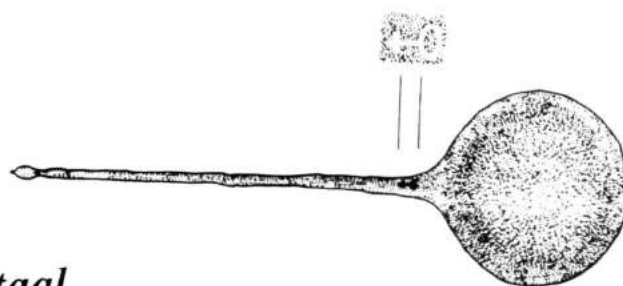
Hout en metaal vondsten uit beerput 12E (ca 1500-1575/1600):

1. Onderdeel van een w.c. deksel (eik)
2. Steel (eik) met aan uiteinde een gat met roest vorming
3. Telloor (beuk)
4. Tinnen bord; een z.g. dobbelier (ca 1475-1550)
5. Messing lepel met rijksappel als merk (ca 1475-1525)

4

Metaal

5

een deel van een schoenzool.

Hout

Drie houten voorwerpen kunnen tot het huisraad gerekend worden, namelijk delen van twee W.C.-deksels (eik), een telloor (beuk) en een steel (eik). De telloor heeft aan weerszijden een geultje langs de rand. Hij heeft een dikte van 0.8 cm en een diameter van 16.2 cm. De steel heeft aan één uiteinde een gat met roestvorming. Hij zou van een kwast geweest kunnen zijn, maar een andere functie is ook mogelijk.

Metaal

Eén van de vondsten is een tinnen bord. Dit is een zogenaamde dobbelier, namelijk een bord met een vrij brede rechte vlag, met een scherpe knik naar de spiegel die iets opgeboid is. Hij is gemerkt met een gekroonde hamer, een merk dat in de Noordelijke Nederlanden vanaf het laatste kwart van de 15de eeuw tot ongeveer 1575 werd gebruikt.⁵⁶ Het bordje is aan de hand van het merk en de vorm te dateren tussen 1475 en 1550.

Een messing lepel heeft een rechthoekige platte steel met een knopje op het uiteinde. Op de steel bij de bak heeft het een merk, een 'rijksappel'. De lepel is te dateren in het laatste kwart van de 15de eeuw en het eerste kwart van de 16de eeuw.⁵⁷

Datering en status

De voorwerpen uit 12E zijn te dateren tussen ca 1475 en 1600, maar er is geen goed onderscheid te maken tussen de gebruikslaag en de sloop c.q. demping. Met zekerheid uit de beerlaag komt de tinnen lepel van rond 1500. Het jongste voorwerp is een r-gra-29, een type dat vanaf het laatste kwart van de 16de eeuw voorkomt. Dit betekent dat de put op z'n vroegst in het laatste kwart van de 16de eeuw is dichtgegooid. Mogelijk in verband met het gevaar op inklinking van de inhoud van de put of in verband met stankoverlast, is deze eerst geleegd voordat de put met stevig puin is dichtgegooid.

Er is te weinig materiaal aanwezig om iets te kunnen zeggen over de status van de gebruikers.

BEERPUT 12/13C

Deze beerput ging voor een deel over beerput 12E heen. De put had een L-vorm, waarvan het zuidelijk deel als stortkoker diende. De onderkant van de put bevond zich op een diepte van 2.20 m onder het maaiveld. De steenmaten zijn: 20 x 9.5 x 4.5 cm.

Helaas heeft men in vroeger tijd de oorspronkelijke inhoud van de beerput verwijderd zodat over de gebruiks-periode niets bekend is. Aan de hand van het aardewerk, de glasfragmenten en de pijpenbeeldjes uit de dempingslaag kan wel iets gezegd worden over het moment van dichtgooien van de put.

Keramik

Het minimum aantal exemplaren van keramik bedraagt 67. Hieronder zijn negen fragmenten van steengoed met oppervlakte bewerking (s2) waarvan de vorm niet herkend kon worden en waaraan dus ook geen functie toegeschreven kon worden. De scherven die veel vroeger dan de put lijken te zijn, worden beschouwd als opspit en zijn niet meegerekend.

Voedselbereiding

Bij deze categorie wordt ook een klein model bakpan (r-bak-14), met een diameter van 9.1 cm, meegerekend. De werkelijke functie is echter nog onduidelijk, omdat hij wel slijtage vertoont maar geen beroeting.

Tafelgerei

De borden zijn van de middelmaat en kunnen als eetbord hebben gediend. Hierbij moet wel worden aangetekend dat niet duidelijk is of men destijds ook majolica borden hiervoor gebruikte of dat dit alleen opdien- dan wel sierborden waren. Het witbakkende zoutvat is een schaal op voet.

Verwarming

Hieronder vallen 1 vuurstolp en 3 testen.

Voorraad

De fragmenten van 4 verschillende potten worden tot deze categorie gerekend.

Sanitair

Hieronder vallen 2 pispotten.

Pijpaarden beeldjes

Er zijn drie fragmenten van beeldjes, namelijk een lam en een vis die beide een platte achterkant hebben en een Christus-kindje. De laatste heeft om zijn hals een kruis aan een ketting, in de rechterhand een duif en in de linkerhand een wereldbol met daarop een kruis. De verfstreken op de beeldjes tonen aan dat ze beschilderd zijn geweest.

Rond 1500 was er een sterke Maria-verering hetgeen valt af te lezen uit de pijpenbeeldjes die bij opgravingen regelmatig tevoorschijn komen.⁵⁸ Mogelijk werden er beeldengroepen gemaakt die bij een huisaltaar stonden of die alleen bij gelegenheid werden opgesteld, zoals nu nog met kerststalletjes wordt gedaan.

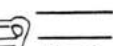
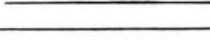
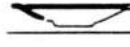
Glaswerk

Er werden slechts twee (fragmentarische) voorwerpen van glas aangetroffen. Een kist- of kelderfles (gl-fle-7) is uitgevoerd met een tinnen montuur met schroefdraad. Dit type fles werd vaak gebruikt in de tweede helft van de 16de en eerste helft van de 17de eeuw. Een onversierde cilindrische beker met opgestoken bodem kan in de tweede helft van de 16de eeuw worden gedateerd (type niet bepaald).

Datering en status

Uit de gebruikerslaag ontbreken vondsten zodat geen uitspraken over de gebruikers gedaan kunnen worden. De put is rond 1625 met vuilnis en puin gedempt.

Beerput 12C:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	s2-?	9					
	r-bak-2	1					
	r-bak-3	1					
	r-bak-4	3					
	r-bak-14	1					
	r-bor-6	3					
	r-bor-16	1					
	r-dek-11	1					
	r-gra-29	5					
	r-gra-32	2					
	r-gra-34	8					
	r-gra-41	1					
	r-gra-43	1					
	r-gra-?	4					
	r-kop-2	1					
	r-lek-1	1					
	r-lek-?	1					
	r-pis-?	1					
	r-pot-?	4					
	r-stk-5	1					
	r-stk-?	1					
	r-vet-?	1					
	r-vst-?	1					
	r-tes-1	1					
	r-tes-6	2					
	w-bak-3	1					
	w-bak-4	1					
	w-bor-?	1					
	w-dek-4	1					
	w-gra-15	1					
	w-lek-1	1					
	w-pis-?	1					
	w-zou-2	1					
	m-bor-5	3					

Onder: pijparden beeldjes uit beerput 12/13C (ca 1575-ca 1625); v.l.n.r. lam, Christuskindje, vis.

Beerput 12/13C:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	gl-bek-?	1					
	gl-fle-7	1					

Beerput 12/13C

	r	w	m	s2	totaal MAE	%
- Bereiding					38	57%
bakpan	6	2	-	-		
steelkom	2	-	-	-		
vetvanger	1	-	-	-		
grape	21	1	-	-		
lekschaal	2	1	-	-		
deksel	1	1	-	-		
tafelgerei					10	15%
bord	4	1	3	-		
kop	1	-	-	-		
zoutvat	-	1	-	-		
voorraad						
pot	4	-	-	-	4	6%
sanitair						
pispot	1	1	-	-	2	3%
verwarming					4	6%
vuurstolp	1	-	-	-		
test	3	-	-	-		
Totaal: MAE	47	8	3	-	58	
Totaal: %	81%	14%	5%	-		

(Niet in tabel: 9 fragmenten S2, vermoedelijk vooral kan.
Indien wel meegeteld: r 70%; w 12%; m 4%; s2 13%)

BEERPUT 13D

De buitendiameter van de put was 1.90 m. De onderkant werd bereikt op 2.20 m onder het maaiveld. De put bevond zich op het moment van opgraven binnenin het pand nr 119, maar op de kaart van 1823 is te zien dat de put destijds in een binnenplaats gelegen was. De stortkoker bevond zich aan de westkant en had een uitsparing in de putwand van ongeveer 30 cm. De steenmaat van de putwand is 16.5 x 8 x 4 cm.

De put bevatte veel materiaal van de 17de eeuw tot in de 18de eeuw. In deze periode moet de put verscheidene malen zijn geleegd aangezien veel materiaal incompleet is.

Keramik

Het minimum aantal voorwerpen van keramik bedraagt 135.

Voedselbereiding

Er is uiteenlopend materiaal in deze groep te vinden, zowel in baksel als datering. Veel kookgerei kan slechts grof worden gedateerd.

Tafelgerei

De oudste faience bordjes zijn de twee achthoekige modellen die onderin de put lagen (van het type f-bor-18). Beide hebben op de spiegel een zelfde soort voorstelling in blauw-wit met paarse trek: huisje in landschap. Op de vlag hebben ze een onderbroken bloemenrank. Vergelijkbare bordjes worden door Dingeman Korf gedateerd in het midden van de 17de eeuw en door Scholten in de periode 1640-60.⁵⁹ Drie exemplaren van het type f-bor-2 behoren tot de zogenaamde spreukborden: één met de tekst 'Nr 4 Deucht en Eer', op de tweede is alleen 'Nr 5' te ontcijferen en op de laatste is de tekst zo fragmentarisch dat het niet meer te lezen is. Ze zijn

te dateren in de tweede helft van de 17de eeuw. Verder is er een variëteit aan faience borden, zowel gedecoreerd als geheel wit.

Van de vijf plooiborden zijn er vier geheel wit en heeft één klein model een eenvoudige bloemdecoratie in blauw-wit.

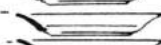
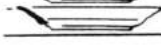
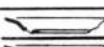
Onder het porselein bevindt zich een opvallende kom, afkomstig uit Japan (p-kom-4). Hij heeft een donkerblauwe beschildering en een brede, ongeglazuurde standing die aan de binnenkant iets schuin naar boven loopt. De kom is te dateren in het derde kwart van de 17de eeuw. Een andere kom (p-kom-5), afkomstig uit China, valt op doordat er oude lijm op de breuken aanwezig is. Waarschijnlijk is dit beenderlijm. De lijm hield op een gegeven moment echter niet meer, waarna de kom alsnog werd weggegooid. Twee van de vier Chinees porseleinen kopjes zijn koffiekopjes, met een diameter van 8.6 en 11 cm.

Onder het Europees porselein bevindt zich een blauw-wit theekommetje met een geribde binnenkant met bijbehorende schotel met een geribde buitenkant, afkomstig uit Meissen. Het merk in de vorm van twee gekruiste zwaarden met een stip (op het schoteltje tevens de letters IH erbij), geeft aan dat ze in de periode 1763-1774 zijn vervaardigd. Een vrijwel identiek kopje heeft een oor, maar sommige details wekken de indruk dat het in een ander produktie centrum is nageemaakt. De bloembeschildering is hetzelfde, maar veel grover uitgevoerd. De binnenkant ziet er geribd uit, maar is nauwelijks voelbaar. Ook het merkteken, twee gekruiste zwaarden, is onduidelijk en lijkt geïmiteerd.

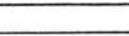
Voorraad

Deze categorie wordt slechts vertegenwoordigd door 1 steengoed pot, waarschijnlijk afkomstig uit Westerwald.

Beerput 13D:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	m-bor-3	2					
	m-bor-5	1					
	f-bor-1	1					
	f-bor-1	1					
	f-bor-1	1					
	f-bor-2	4					
	f-bor-2	3					
	f-bor-2	1					
	f-bor-2	3					
	f-bor-3	2					
	f-bor-4	1					
	f-bor-5	1					
	f-bor-8	2					
	f-bor-8	1					
	f-bor-9	1					
	f-bor-10	1					
	f-bor-10	1					
	f-bor-18	2					
	f-bor-19	5					
	f-kom-3	3					
	f-kom-?	1					
	f-kop-2	2					
	f-kom-10	1					
	f-pis-1	1					
	f-pis-?	1					
	f-pis-?	1					
	f-plo-1	2					
	f-plo-2	1					
	f-plo-3	1					
	f-plo-?	1					
	f-zal-1	1					
	p-bor-1	1					
	p-kom-4	1					
	p-kom-5	2					
	p-kom-?	1					
	p-kop-1	4					
	ep-bor-3	1					
	ep-kom-?	1					
	ep-kop-1	2					
	ep-kop-1	1					
	s3-kom-5	1					
	iw-bor-?	1					
	iw-dek-1	1					
	iw-kop-1	2					
	iw-pis-2	2					

Beerput 13D:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	s2-pot-?	1					
	r-bak-16	1					
	r-bak-?	2					
	r-bor-3	1					
	r-bor-10	1					
	r-bor-?	1					
	r-dek-4	1					
	r-dek-7	1					
	r-gra-11	1					
	r-gra-18	1					
	r-gra-19	1					
	r-gra-49	1					
	r-gra-62	1					
	r-gra-?	3					
	r-oli-2	1					
	r-pis-?	1					
	r-stk-?	1					
	r-tes-1	2					
	r-tes-2	3					
	r-tes-3	8					
	r-tes-5	1					
	r-ver-?	3					
	w-bla-1	1					
	w-dek-3	1					
	w-dek-6	1					
	w-dek-7	1					
	w-gra-23	2					
	w-gra-22	1					
	w-gra-?	2					
	w-kan-?	1					
	w-kap-1	1					
	w-kmf-1	2					
	w-kom-15	2					
	w-kom-?	2					
	w-lek-2	1					
	w-oli-?	1					
	w-pis-?	3					
	w-stk-9	2					
	w-stk-?	2					
	w-tes-2	2					
	w-ver-?	1					
	w-zal-1	1					

Links: een
deel van de
keramiekvond-
sten uit beer-
put 13 D (ca
1640-ca 1800)

Beerput 13D

	r	w	ha	m	f	p	ep	s2	s3	iw	totaal MAE	%
Bereiding											30	22%
bakpan	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
steelkom	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-		
grape	8	5	-	-	-	-	-	-	-	-		
vergiet	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-		
lekschaal	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-		
deksel	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-		
kachelpan	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-		
tafelgerei											72	54%
bord	3	-	-	3	29	-	-	-	-	1		
plooibord	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-		
schoteltje	-	-	-	-	2	1	1	-	-	-		
kan	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-		
kom	-	4	-	-	4	4	-	-	1	-		
kop	-	-	-	-	3	4	3	-	-	2		
deksel	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1		
voorraad												
pot	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1%
fles	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
medicinaal												
zalfpot	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	2	1%
sanitair												
pispot	1	3	-	-	3	-	-	-	-	1	8	6%
verlichting											3	2%
olielamp	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-		
blaker	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-		
verwarming											19	14%
test	14	2	-	-	-	-	-	-	-	-		
komfoor	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-		
deksel	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Totaal: MAE	35	29	1	3	47	10	4	1	5	5	135	
Totaal: %	25%	21%	1%	2%	34%	7%	3%	1%	3%	3%		

Verlichting

Een drietal voorwerpen behoort tot deze categorie, namelijk 1 rood en 1 wit olie-lampje en 1 blaker van witbakkend aardewerk.

Verwarming

Twaalf roodbakkende testen zijn alle geglaazuurd en vierkant van vorm. Twee roodbakkende exemplaren zijn ongeglazuurd, de een heeft een ronde en de ander een vierkante bak. De witbakkende testen zijn geglaazuurd en hebben een klaverblad-model. De roodbakkende deksel (r-dek-4) heeft aan de binnenkant een extra rand voor de afsluiting en is beroet. Het is waarschijnlijk een deksel van een aspot geweest en om deze reden bij de categorie verwarming geplaatst.

Sanitair

Er zijn 8 pispotten van verschillende materiaalsoorten.

Medicinaal

De put bevatte 1 zalfpotje van witbakkend aardewerk en 1 van faience.

Glaswerk

Er werd een minimum aantal van 30 glazen voorwerpen gevonden, waarvan 24 uit de 17de eeuw. Vrijwel al het aangetroffen 17de-eeuwse glaswerk is incompleet. Dit heeft zeker te maken met een tussentijdse leging.

De grootste groep wordt gevormd door 10 bekens die, op één na, dateren uit de 17de eeuw.

Het bodemfragment van het fraaiste en grootste exemplaar is afkomstig van een vetro a fili beker (gl-bek-9a). Het oppervlak is versierd met diagonaal lopende witte en blauwe glasdraden. De voet heeft een diameter van ruim 13 cm- hij zal de reuzen-ijsglasbeker uit beerput 13C wat betreft grootte aardig benaderd hebben!

Een beker van kleurloos glas op een voetring heeft verticale ribben. Bij nadere beschouwing blijken deze te zijn gemaakt met opgelegde kleurloze glasdraden. Typologisch hoort hij dus thuis onder de 'vetro a fili'-bekers (gl-bek-35a).

Een cilindrische beker op een voetring met daaronder gladde noppoten (gl-bek-43) is aan de bovenzijde omwikkeld met een witte glasdraad. Een beker met uitstaande rand is van rand tot bodem omwikkeld met een kleurloze glasdraad (gl-bek-29a). Een cilindrische beker (gl-bek-8b) is onversierd. De knobbelbeker (gl-bek-15) is ook in deze put aanwezig. Van dit type is bovendien een miniatuur-exemplaar gevonden (gl-min).

Een beker met verticaal geslepen ribben (gl-bek-26) kan worden gedateerd in de vroege 19de eeuw.

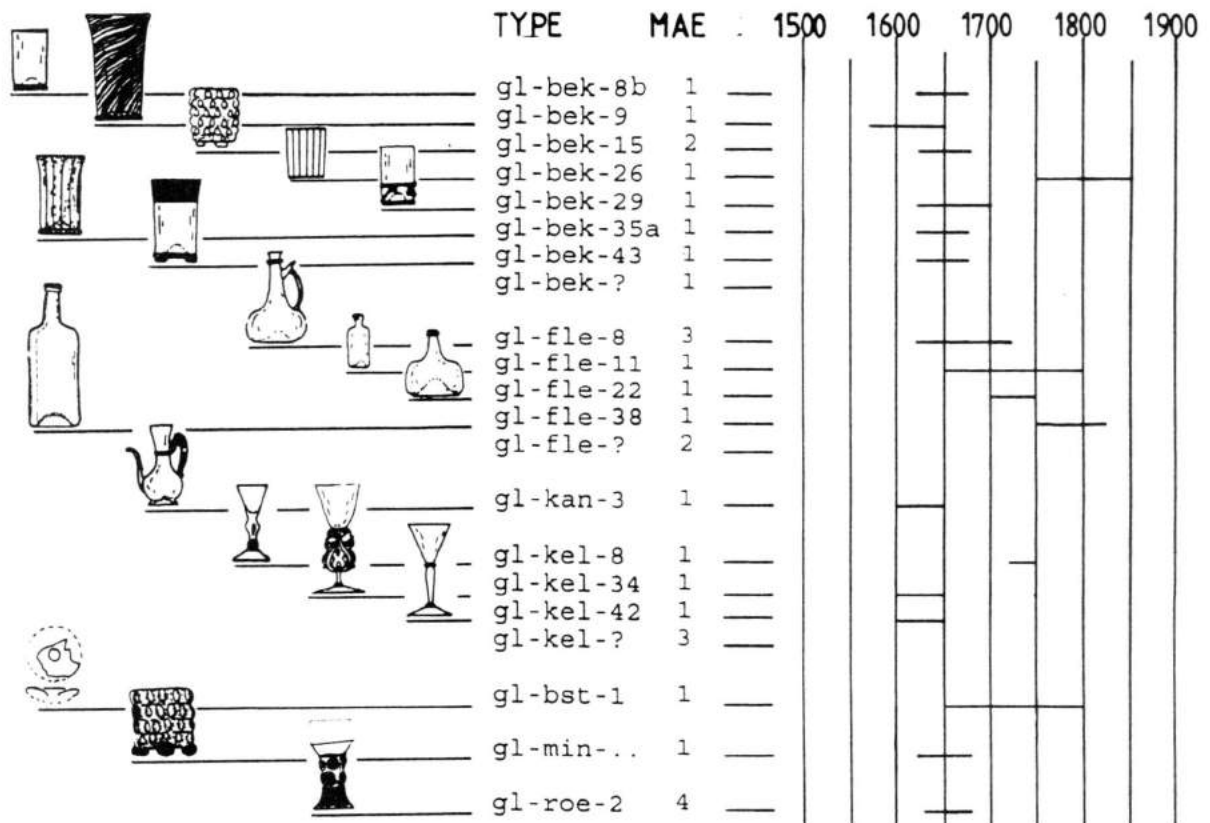
Van de gevonden 6 kelkglazen kunnen er 3 worden gedateerd in de 17de eeuw en 3 in de 18de eeuw.

Het meest complete exemplaar stamt uit het midden van de 17de eeuw en heeft een conische kelk, een lange holle balusterstam en voet met afgewerkte rand (gl-kel-11). Opvallend is de uiterst dunne kleurloze glaswand, minder dan een millimeter! Werd in beerput 13C een grote hoeveelheid vleugelglazen aangetroffen, bij de burens werd slechts het fragment van één zo'n glas gevonden. De stam van dit glas (gl-kel-34) is opgebouwd uit getordeerde glasdraden met daarin gekleurde glasdraden verwerkt.

Een kelkglas (gl-kel-8) uit de tweede kwart van de 18de eeuw,⁶⁰ is uitgedost met twee verdikkingen in de stam waarin een luchtbel is verwerkt.

Van de roemer met platte braamnoppen, gebogen kelk en gewonden glasdraadvoet (gl-roe-2), werden de fragmenten van 4 exemplaren gevonden.

Beerput 13D:

De 8 gevonden flessen zijn alle incompleet.

Drie kleurloze dunwandige, buikige flessen (gl-fle-8) uit de tweede helft van de 17de eeuw⁶¹ zijn uitgevoerd met een oor met duimgreep. Bij een kleurloos tuitkannetje (gl-kan-3) zijn het oor, de tuit en de glasdraad om de hals van blauw glas.

Een ui-vormige wijnfles (gl-fle-22) stamt uit de eerste helft van de 18de eeuw.

Het jongste exemplaar is een cilindrische fles (gl-fle-27) uit het laatste kwart van de 18de of begin van de 19de eeuw.

Net als in beerput 13F en 13C werd ook in deze beerput een borstglas gevonden.

Kleipijpen

Deze beerput bevat 290 koppen en 82 mondstukken, onder te verdelen in drie perioden.

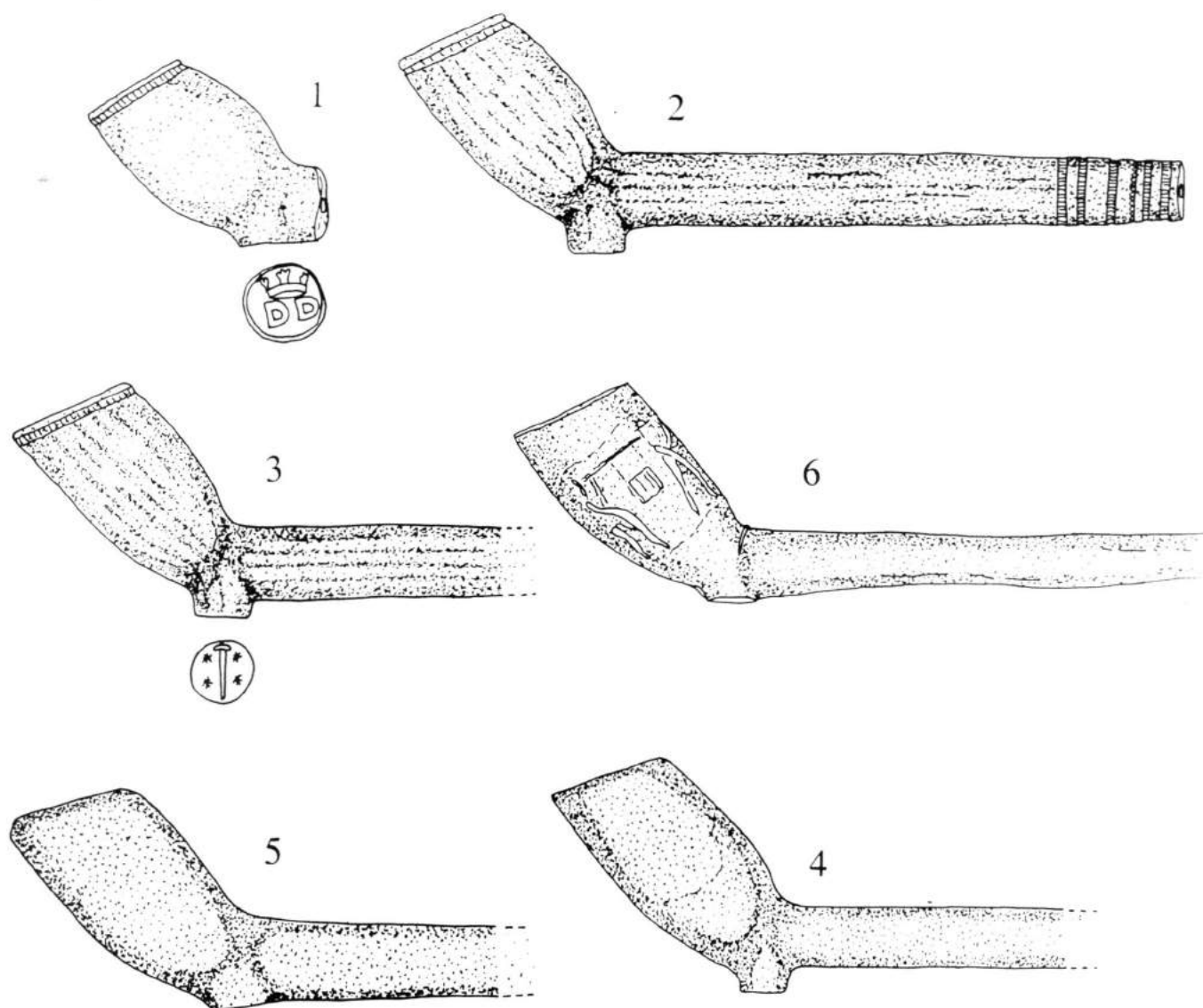
De eerste periode loopt van 1635 tot 1660. Het materiaal bestaat uit een onafhankelijke groep pijpen van diverse pluimage. Hieronder bevinden zich gemerkte stukken van de betere kwaliteit zoals de merken DD gekroond (zie afbeelding 1) en BP gekroond, beide helaas niet nader te bestemmen. Daarnaast leverde deze periode 11 ongemarkeerde exemplaren op van het dubbelconische type (73%), die gemiddeld een iets hogere ketel hebben dan in andere centra gebruikelijk is. Deze Noordhollandse interpretatie van het standaard pijpmateriaal dateert uit de tijd tussen 1635/1640 en 1660. Ten slotte is er nog de rudimentaire Tudorroos van eenvoudige kwaliteit (2 ex.) die in overvloed voorhanden was uit centra als bijvoorbeeld Amsterdam. Ook deze pijpen zijn niet aan een maker of aan een productieplaats toe te schrijven.

De tweede periode loopt over een grote tijdspanne namelijk van 1670 tot 1780 en

waarvan eerst de fijne en dan de groffe soorten besproken worden. Uit het begin van deze periode en van de fijne Goudse kwaliteit zijn zes pijpen. Hiervan zijn vijf exemplaren gemerkt met de zittende vos (afb. 2), een fabrieksmerk in meerdere variaties door vier leden van de familie De Vos gezet. Hoewel deze familie een zeker renommee bezit, zijn de gevonden voorbeelden echter matig afgewerkt. Voor al het merk is onduidelijk gestempeld. De steel draagt een dubbel bandstempel zonder boord zoals gebruikelijk is tussen 1670 en 1685. De datering van dit produkt ligt tussen 1670 en 1680. De zesde pijp is gestempeld met het merk wapen van Haarlem (afb. 3). De ketel is sterker trechtervormig en op de steel is het bandstempel door parelranden omkaderd. Dit produkt is meer overtuigend van de fijnste kwaliteit en is iets later van datering, zo tussen 1680 en 1690.

Een tweede groep fijne pijpen stamt uit de periode 1720 tot 1730 en is met 6 trechtervormige ketels van fijne of porcelejne pijpen vertegenwoordigd. Deze dragen de merken zwijn (3 ex.), both (2 ex.) en thee tafel (afb. 11).

Uit de periode 1740/1750 tot 1780 is het kenmerkende pijptype met de ovale ketel van fijne of porcelejne kwaliteit met 9 exemplaren aanwezig. Hieronder vinden we de merken kruisankers, AP monogram gekroond (2 ex.), WS gekroond, 37 gekroond (3 ex.) en 87 gekroond. Bij deze produkten behoren de steelopschriften IAGT, L.V.PYL en GOUDA. Topstuk hieronder is een versierde pijpekop opnieuw met het Huis Oranje als onderwerp. Op de steelzijde staat een naar links gewende karikaturale kop van een man tussen de letters VP in schoonschrift (afb. 12). Onderlangs op lint VIVAT ORANIE, ter weerszijden van de ketel ovalen met links het kniestuk van stadhouder Willem IV met maarschalksstaf en rechts

Boven: kleipijpen uit beerput 13D (ca 1640 - ca 1800)

zijn gemalin Anna van Hannover met bloem. De ketel toont op de keerzijde de gekroonde staande leeuw met staf binnen de omheining van de Hollandse Tuin. Hielmerk zwijn van de maker Lieve Pijl of diens opvolgers. De ketel is zwaar gerookt en gezien de geblakerde buitenzijde is deze pijp steeds met een kaars aangestoken. Met zijn brede geblakerde filtrand is dit een goed voorbeeld van een gelegenheidspijp die lang in gebruik is geweest.

De groffe kwaliteit omvat een veel grotere groep, namelijk 220 exemplaren (afb. 4). Hieronder geven 189 diverse ongemerkte pijpen een overzicht van de ontwikkeling van de onversierde groffe pijp uit de tijdspanne tussen 1670 en 1740, met de verschillende kleine modelvarianten zoals die destijds gangbaar waren in de provincies Holland. Behoudens één type bevinden zich hieronder geen specifieke regionale modellen, zoals bijvoorbeeld het Leidse of Utrechtse model. Ergo het betreft wellicht materiaal in de regio gemaakt als kopie van de Goudse pijp en als zodanig niet van de Goudse stijl te onderscheiden. Verder gaat het om aangevoerd goed, onder meer uit het toonaangevende Gouda. Hiertussen bevinden zich twee koppen met een glazuurvlek aan de ketelopening, respectievelijk een vlekje geelgetint en groengetint loodglazuur, bewijzen dat de pijpenmaker zijn produkten bij een pottenbakker liet bakken.

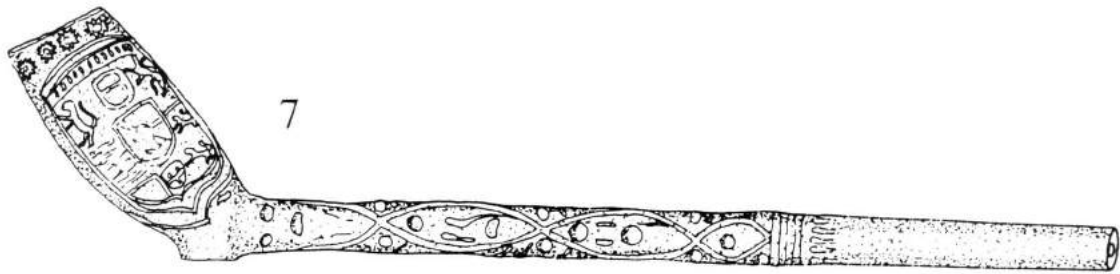
Opvallend bij de categorie groffe pijpen is de groep van 35 regionaal gemaakte pijpen (16%) met een slurfmodel ketel globaal uit de tijd tussen 1670 en 1690 (afb. 5). Dit produkt is ongemerkt en onversierd en overeenkomstig de kwaliteit is de radering alleen aan de steelzijde van de ketel aangebracht. Het slurfvormige voorkomen wordt veroorzaakt doordat de ketel trechtervormig is en de hals niet nauw

genoeg, terwijl de hiel ongedefinieerd blijft en verhoudingsgewijs ver op de steel zit. Het is een model dat in andere centra niet voorkomt. Drie exemplaren zijn gaaf geborgen en hebben een steellengte van 23 centimeter, aansluitend bij de standaardlengte van deze soort. We mogen veronderstellen dat het om een Alkmaars produkt gaat. Opnieuw blijft de maker anoniem.

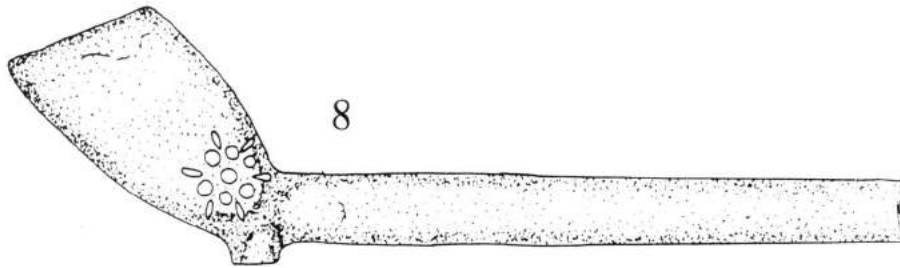
Tot de groffe categorie behoren ook enkele versierde tabakspijpen. Twee identieke exemplaren dragen links op de ketel twee mannen die aan een bierboom een ton dragen, de keerzijde toont twee staande pijprokende mannen (afb. 6). Dit produkt is tussen 1670 en 1680 in Gouda vervaardigd. Meer tijdgebonden en vooral smaakgebonden zijn twee Oranjepijpen (afb. 7), die uit dezelfde persvorm stammen. Op de ketel dragen zij aan beide zijden het wapen van de Prins van Oranje tussen takken met Oranjeappels. De steel is aan weerszijden met twee kruislings slingerende takken met bladeren en Oranjeappels versierd. Produktieplaats is Gouda. Ze dateren uit het begin van de regering van stadhouder Willem III ofwel tussen 1672 en 1680.⁶²

Uit de periode 1700 tot 1740 stammen nog 27 tabakspijpen met rudimentaire Tudorrozen of liever stippelrozen (afb. 8). Hieronder bevinden zich ook enkele spoorpijpen van rond 1735, toen de hiel van de korte groffe pijp door een wat meer elegante spoor werd vervangen. Terzelfder tijd verschijnt ook het zijmerk, waarvan twee voorbeelden werden aangetroffen: man in boot en Job op de mesthoop (afb. 9 en 10).

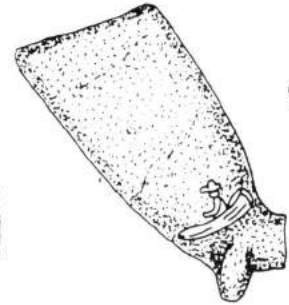
De derde periode ten slotte loopt van omstreeks 1850 tot 1880 en hieruit stammen slechts twee pijpekoppen. Het gaat om een grote overbelaste ovale ketel (afb. 13), indertijd aangeduid met de benaming

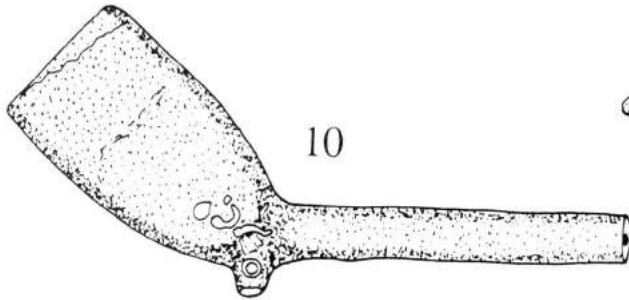
7

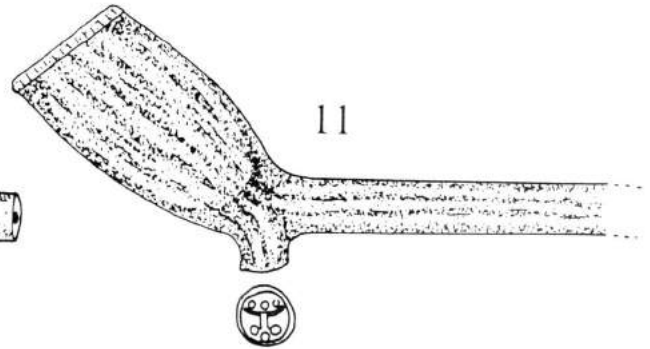
8

9

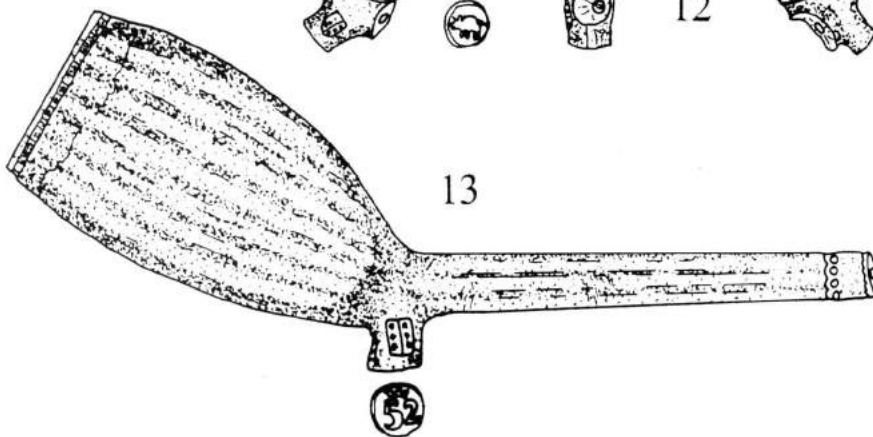
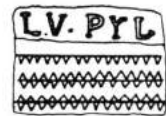
10

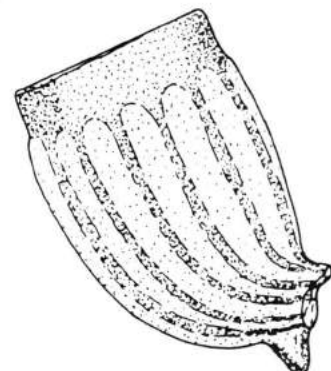
11

12

13

14

Kleipijpen uit beerput 13D (ca 1640 - ca 1800)

grote grootkop. Hij is voorzien van het merk 52 gekroond. De pijp dateert van omstreeks 1850 en is in Gouda gemaakt door Pieter Zandijk. Verder is er de ketel van een korte pijp (afb. 14), een zogenaamde isabé⁶³ met spoor en oorspronkelijk met licht gebogen steel met een knopmondstuk aan het eind. Op de ketel is deze pijp versierd met langgerekte knorren. Het is de burgermanspijp uit de periode tussen 1850 en 1880. Beide pijpen zijn waarschijnlijk bij de afbraak van het secreet in de put beland, kort voordat men de achterplaats bebouwde.

Tegels

Twee tegelfragmenten met een meerkleurige decoratie zijn te dateren in de eerste helft van de 17de eeuw. Verder zijn er kleine fragmenten van minstens vier blauw-witte tegels aanwezig.

Hout

Deze groep is vertegenwoordigd door een palmhouten heft versierd met dunne groeven, van een mes of een ander stuk gereedschap, en de zijwand van een stoof van eikehout. Deze wand heeft negen gaten die samen een ruit vormen.

Datering en status

De achthoekige faience bordjes die onderin de put lagen, geven een begindatering van 1640/50. Behalve deze borden zijn ook andere voorwerpen in deze periode te dateren. De einddatering wordt bepaald door het Europese porselein en het industrieel wit en ligt rond 1800.

De put heeft daarmee een looptijd van ruim 150 jaar. Op grond van de keramiek zijn geen hiaten aan te tonen, maar het lijkt aannemelijk dat de put enkele malen is geleegd gezien het feit dat veel voorwerpen incompleet of fragmentarisch zijn.

Bij de pijpvondsten zijn er in de fijne

soort, die scherper dateerbaar is dan groffe pijpen, in de 18de eeuw hiaten die echter een andere verklaring hebben. Het huis blijkt namelijk drie keer enige tijd bewoond geweest door alleenstaande weduwen (...-1719, 1734-1752, 1773-1789). De hiaten in het fijne rookgerei corresponderen redelijk hiermee.

De keramiek geeft de indruk dat het afkomstig is uit een eenvoudig huishouden. Wanneer het porselein tegenover het faience gezet wordt, blijkt dat faience de overhand heeft (35% tegenover 7%) en dat er bovendien nog veel voorwerpen van rood- en witbakkend aardewerk in gebruik zijn. Het is echter wel opvallend dat zich onder de vier porseleinen kopjes uit het eerste kwart van de 18de eeuw twee koffiekopjes bevinden. Ook het duurdere Europese porselein is aanwezig, zij het in een kleine hoeveelheid.

De kleipijpen geven een vergelijkbaar beeld. Het grootste deel van dit materiaal bestaat uit de goedkopere groffe soort. De tabakspijpen uit de eerste periode, de tijd van 1635 tot 1660 zijn betrekkelijk onsamenhangend. Hieronder vinden we 2 exemplaren van de betere kwaliteit, 11 tabakspijpen van de goedkopere ongemerkte soort en 2 pijpen met stippelroos.

Het tweede tijdvak, van 1670 tot 1780, is eveneens onsamenhangend, maar bevat een grotere variëteit aan pijpmateriaal. Het vroegere goed is van betere kwaliteit, al vertegenwoordigen de pijpen voorzien van het merk vos het laagst denkbare in deze kwaliteitsgroep. Het produkt met het wapen van Haarlem is kennelijk van de buurman afkomstig (zie bespreking beerput 13C). Tegenover deze luxe staat de uitermate grote groep groffe pijpen (251 ex. ofwel 92%). Zij behoren met hun variëteit tot het afval dat door de tijd op-

gebouwd werd. Met een zekere regelmaat heeft men de gebroken kleipijpen in de beerput afgevoerd. Aangezien er steeds nieuwe aanvoer was, maar de keuze op de gewone pijp gericht bleef, wisselde de pijp in de loop van de jaren van model en zelfs van herkomst, maar bleef in dezelfde kwaliteitsgroep hangen. Alleen de Alkmaarse produkten met de slurfvormige ketel maken het mogelijk dat hiervan een voorraadjie in huis aanwezig was.

Dat de versierde pijp uit de periode 1660 tot 1700 tot de pijp voor de eenvoudige stand behoort, bevestigt het voorkomen van twee versierde pijpen. Zij maken 1,5% op het totale groffe pijpmateriaal uit.

De pijpen met stippelroos gaan in de achttiende eeuw de onversierde gladde pijp

vervangen. Het aantal hiervan neemt percentueel toe, doch laat zich niet in cijfers uitdrukken.

Uit het laatst van die periode komen nog 6 fijne pijpen voor, die overigens onvoldoende aanwijzing geven dat het milieu of de smaak van de roker verbeterde. Deze kunnen ook door gasten of burens zijn binnengebracht.

De periode 1740/1750 tot 1780 is op nieuw gemêleerd. Van de fijne kwaliteit zijn 9 ovale pijpen. Daarnaast is er de Oranjepijp met politieke kleur, die gezien de rooksporen tot de lievelingspijp van de bewoner behoorde.

De twee pijpen uit het tijdvak tussen 1850 en 1880 zijn eerder verstoring dan resten van een werkelijk putgebruik.

NOTEN

1. J. Dijkstra is de hoofdauteur van dit hoofdstuk, maar R. Roedema beschreef de glasvondsten en D. Duco het rookgerei. De keramiek is geïnventariseerd door J. Dijkstra en R. Roedema. De textielvondsten zijn gedetermineerd door F. Berendse uit Alkmaar. De houtsoorten zijn bepaald door P. van Rijn (fa. Archeoplan). Betreffende de was- en lakzegels is advies gegeven door de regionaal archivaris van Alkmaar, C. Streefkerk. Voor de determinatie van een deel van het faïence en porselein is bijstand verleend door H. Bos (museum Kranenburg, Bergen). Voorts een woord van dank aan de heer Schutte van de Hoge Raad van Adel voor informatie over het zegel van de Gecommitteerde Raden van Noord Holland.
2. Het hout uit onze opgraving is gedetermineerd door P. van Rijn van Biax-consult uit Amsterdam. De Latijnse benamingen van de houtsoorten zijn: *Abies alba* zilverden, *Acer sp* esdoorn, *Acer pseudoplatanus* gewone esdoorn, *Alnus glutinosa/incana* zwarte/gauwe els, *Betula sp* berk, *Buxus sempervirens* boksboomhout (palmhout), *Carpinus betulus* haag beuk, *Fagus sylvatica* beuk, *Fraxinus excelsior* es, *Larix decidua* lork, *Picea abies* vurenhout, *Pinus silvestris* grenenhout, *Quercus sp* eik.
3. Zie bijvoorbeeld Baart, Krook en Lagerweij 1986.
4. Carmiggelt 1993: 57.
5. Vergelijk Carmiggelt 1993: 61.
6. Carmiggelt 1991b.
7. Een compleet exemplaar is eerder in Alkmaar gevonden. Zie: Bruin en Roedema 1992: 28.
8. Van der Horst 1988: 243. Gevonden in het 't Vliegend Hart', gezonken in 1735.
9. Van der Horst 1988: 246. Flesvondsten uit de Geldermalsen, gezonken in 1752.
10. Van der Horst 1988: 240 en 245. Gevonden in scheepswrak van rond 1700, en in het wrak van de "Amsterdam" gezonken in 1749.
11. Van der Horst 1988: 247. Een exemplaar met zegel en datering: 1728.
12. Van der Horst 1988: 249. Gevonden in het wrak van de "Geldermalsen", gezonken in 1752.
13. Henkes 1994: 309.
14. Henkes 1994: 275.
15. Henkes, 1994: 334-335.
16. Duco 1987: 83.
17. Hello, Klunder en Nagtegaal 1995: 119.
18. Hello, Klunder en Nagtegaal 1995: 123.
19. Uit de eerste helft 18de eeuw bevatte beerput 13F de volgende 'stelletjes' van porselein: 5 identiek versierde eetborden p-bor-5 versierde schoteltjes p-bor-6 (92LAN-BP2-GT en -GW), 2 identiek versierde 'zeemleer'-kopjes p-kop-1 (92LAN-BP2-HS en -HT), 3 identiek versierde kopjes p-kop-4 (92LAN-BP2-HA, -HB en -HC), 3 identiek versierde kopjes p-kop-4 (92LAN-BP2-HI, -HJ en -HK), 2 identiek versierde kopjes p-kop-5 (92LAN-BP2-HZ en -IA). Voorts 4 faïence eetborden met vrijwel gelijke versiering met ruiters f-bor-5 (92LAN-BP2-BZ, -CA, -CB en -CN).
Dateerbaar in de gehele 18de eeuw zijn er nog van faïence: 2 identiek versierde eetborden f-bor-5 (92LAN-BP2-AA en -AB), 2 identiek versierde eetborden f-bor-5 (92LAN-BP2-AG en AI). Uit de tweede helft 18de eeuw 2 identiek versierde eetborden f-bor-13 (92LAN-BP2-AF en -AM).
20. Zie resp. Baart 1986 en Thijssen 1984.
21. Zie Bitter 1995: 92.
22. Bitter 1995: 54.
23. Henkes 1994: 53.
24. Baumgartner 1987.
25. Rademacher 1987.
26. Henkes 1994.

27. Henkes 1994.
28. Zie bijvoorbeeld De Kleyn, 1986: 153.
29. Zie Baart 1986: 82.
30. Duco 1982: 244.
31. Duco 1982: 206, afb. 235-239.
32. Vergelijk Baart 1986.
33. De Jonge 1965: 356, nr. 2/3.
34. Lunsingh Scheurleer 1981; Hartog 1990: 74.
35. In de eerste helft van de 17de eeuw was er een handel in deze bloem waarbij fabelachtige prijzen werden betaald voor een tulp.
36. Roedema 1994: 35.
37. N.B. De combinatie fluit glas en kelkglas met wijde kerk wordt wel vaker gevonden. Zie o.a. Roedema 1989, blz. 19.
38. Het glas is dof en wit uitgeslagen, karakteristiek voor verweerd krijtglas.
39. Te zien aan zwarte irisatie en te horen aan volle klank.
40. Henkes 1994: 326.
41. Duco 1978: 122.
42. Duco 1987: 77-80.
43. Duco 1988.
44. Duco 1987: 82.
45. Duco 1982: 25.
46. Duco 1992: 31-33.
47. Duco, Biografische gegevens van pijpenmakers in Gouda, Amsterdam, 1976 e.v.
48. Dubbe 1978: 286.
49. Dubbe 1978: 105.
50. Een vergelijkbare waaier is gevonden in Groningen. Zie voor de datering: Broekhuizen, van Gangelen, Helfrich et al. 1992: 548.
51. Zie Bitter 1995: 65.
52. Met dank aan dhr O. Schutte, secretaris van de Hoge Raad van Adel te Den Haag, voor het onderzoek naar dergelijke zegels.
53. Alma 1992: 560. (Van boerenerf tot bibliotheek)
54. Het is mogelijk dat de bewoners het zich niet konden veroorloven koffie te kopen of een speciaal koffieservies. Koffie kon echter ook uit een (wat groter uitgevallen) theekommetje gedronken worden, maar dan valt dit drinkgedrag archeologisch niet meer waar te nemen.
55. Bitter 1995: 126, nr 26.
56. Dubbe 1978: 102-105.
57. Klijn 1987: 31.
58. Graas 1983: 223-228.
59. Dingeman Korf 1963: 110; Scholten 1994: o.a. 220/221.
60. Jansen 1962, afb. 126. Een identiek glas, gedateerd: 1739.
61. Henkes 1988: 220.
62. Duco 1992: 15-16.
63. Duco 1982: 118, afb. 603-605.

7. BIOLOGISCH ONDERZOEK VAN VIER BEERPUTTEN

E. Esser, J. van Dijk en H. Luijten

Uit de vier opeenvolgende beerputten behorende bij het pand 115/117 zijn dierlijke en plantaardige resten onderzocht. Het betreft de beerputten 11B, 12A, 13B en 13C waarvan de inhouden dateren uit de 15de tot 18de eeuw.

Primair doel van dit onderzoek was het verkrijgen van een inzicht in de voedselvoorziening van dit huishouden door de eeuwen heen. Daarnaast zouden wellicht ook andere gegevens te voorschijn kunnen komen, bijvoorbeeld aangaande een nijverheid met biologische grondstoffen.

METHODEN VAN ONDERZOEK

Van alle vier de putten zijn zeefresiduen bewaard. Deze beerputrestanten zijn achtergebleven op een zeef na het wassen van het aardewerk en glas uit de vondstrijke delen van de inhoud. De gebruikte zeven hebben een maaswijdte van 6 mm.

De zeefresiduen zijn van uiteenlopende hoeveelheid. De beerputten 12A en 13C hebben vele tientallen liters residu opgeleverd die tevens nog een hoeveelheid beer bevatten. De totale hoeveelheid residu was te groot om volledig te bewaren, vandaar dat een steekproef van 25 liter is genomen.

Bij beerput 13C is bovendien een monsterbak over twee verschillende beerlagen in het profiel geslagen. Deze lagen zijn visueel onderscheiden tijdens de opgraving maar er is echter geen verschil in datering te bepalen omdat de vondsten alle door deze lagen heen tot onderin de put zijn gezonken.

De beerputten 11B en 13B hadden slechts een kleine vondstlaag, waarvan bescheiden residuen zijn overgebleven van resp. 5 en 7 liter. Deze residuen bevatten nauwelijks een restant van de originele beer. Bovendien is de kwaliteit van deze residuen, mede door verdroging, niet goed.

Niet alle putten waren intact ten tijde van de opgraving en mogelijk waren sommige in het verleden tussentijds geleegd. Omdat ook zowel de kwantiteit als de kwaliteit van de zeefresiduen sterk wisselden, is besloten een beperkt biologisch-archeologisch onderzoek te doen dat alleen een globaal beeld geeft van de beerput-inhouden.

Van de zeefresiduen is per beerput een monster genomen van maximaal 10 liter. Hiervan is weer 5 liter genomen, waaruit al het dierlijk en plantaardig materiaal is bekeken. Van de overige 5 liter - indien nog aanwezig - zijn alleen de zoogdieren- en vogelresten voor het onderzoek gebruikt.

De residuen van beerput 12A en 13C bevatten nog beerresten. Daarvan is 1 liter opnieuw gezeefd over maaswijdten van 2, 1 en 0,5 mm. Het botanisch onderzoek van deze putten leverde daardoor meer soorten op, met kleinere zaden en vruchten, dan de andere twee beerputten. Uit de beide lagen van de monsterbak is een kwart liter grond gezeefd over 2, 1, 0,5 en 0,25 mm.

Het moge duidelijk zijn dat bovenstaande factoren de vergelijking van de beerputinhouden onderling of met beerputten elders niet eenvoudig maakt. In de conclusies

proberen we dan ook zo goed mogelijk met deze factoren rekening te houden.¹

DE PLANTAARDIGE RESTEN

De beerputten bevatten resten van voedselplanten en daarbij meegekomen onkruiden (tabel 1). Plantaardige resten die wijzen op het verrichten van (huis)nijverheid zijn niet aangetroffen.

Van de granen resteren alleen nog wat verkoolde fragmenten; zemelen zijn niet teruggevonden. De verkoolde fragmenten zijn dermate klein dat ze niet op soort te determineren zijn. Slechts éénmaal kon de aanwezigheid van een tarwesoort worden vastgesteld. Ook enkele vruchtkleppen van boekweit en wat kafresten van pluimgierst zijn aanwezig. Door het ontbreken van kleefstof zijn deze soorten ongeschikt als broodgraan. Ze zullen tot pap zijn verwerkt.

Het meeste fruit bezit harde pitten die goed bewaard blijven. Zij vormen dan ook de hoofdmoot van de terug gevonden voedselplanten. Het merendeel van dit fruit is inheems. De perzik, de zwarte moerbeï, de druif en de vijg komen van oorsprong niet uit onze streken maar kunnen hier wel worden verbouwd. De perzik en de moerbeï moeten zijn aangeplant omdat men toentertijd niet de mogelijkheid had om dit fruit over grote afstanden te vervoeren en tevens goed te houden. Het importeren van de twee andere soorten was wel mogelijk: de vijgen in gedroogde vorm, de druiven als krenten of rozijnen.

De pruimenpitten zijn merendeels van echte pruimen of kwetsen (*Prunus domestica* ssp. *domestica*) maar ook enkele kroosjespruimen (*Prunus domestica* ssp. *insititia*) zijn aanwezig. Tussen de kerse-

pitten van de zoete kers kunnen zich exemplaren van de zure kers (*Prunus cerasus*) bevinden. Duidelijke exemplaren van de laatste soort zijn echter niet waargenomen. Voor het onderscheiden van hen is een gedetailleerder onderzoek nodig.

De roos is bij het fruit geplaatst en niet als tuinplant gezien omdat de zaadjes uit de rozebottels komen. Deze kunnen in gelei zijn verwerkt. Alleen beerput 11B bevat onbetwistbaar rozenzaadjes. Er is zelfs nog een hele bottel aanwezig. De determinatie van de talrijke fragmentjes en de enkele hele zaden uit beerput 13C is niet zeker omdat de resten slecht geconserveerd zijn.

Zaden van groenten en peulvruchten worden over het algemeen weinig teruggevonden. De dunne zaadhuid van peulvruchten conserveert slecht en de erwten zijn alleen maar herkend doordat ze zijn verkoold.

Van groenten wordt vooral het blad gegeten en dan meestal nog vóórdat de plant aan zaadvorming toekomt. Komkommers bevatten wel zaad als ze worden gegeten. De groente komt oorspronkelijk uit India maar wordt al door de Romeinen gebruikt. Volgens Körber-Grohne (1988) komen de oudste middeleeuwse vondsten bijna allemaal uit voormalig Oost-Duitsland en Oost-Europa. Pas vanaf de 16de eeuw worden ze ook meer naar het westen gevonden. Zoals te zien op het schilderij 'de groentenmarkt' van Joachim Beuckelaer uit 1569 is de komkommer dan als groente bekend in onze streken. De Alkmaarse vondst, met een datering van ca. 1475 -1553/1561, bevestigt dit nog eens.

Ook in Eindhoven zijn mogelijk komkommerzaadjes aanwezig (Luijten 1992). Hun datering heeft een ruimer tijdsbestek (1500-1650). In Amsterdam komen kom-

Tabel 1 "Langestraat": Botanische resten, cultuurplanten

Beerput	11B	12A	13B	13C	
<i>Meelvruchten</i>					
<i>Fagopyrum esculentum</i>	.	+	.	+	boekweit
Graminae fragmenten verkoold	+	+++	.	+++	granen
<i>Panicum miliaceum</i>	.	.	.	+	pluimgierst
<i>Triticum</i> sp. verkoold	.	+	.	.	tarwe
<i>Fruit</i>					
<i>Ficus carica</i>	.	++++	.	++++	vijg
<i>Fragaria vesca</i>	.	+	.	++++	aardbei
<i>Malus/Pyrus</i>	++	++	.	++	appel/peer
<i>Mespilus germanica</i>	.	+	.	++	mispel
<i>Morus nigra</i>	.	+++	.	++	zwarte moerbeï
<i>Prunus avium</i>	+++	++++	+	++	zoete kers
<i>Prunus domestica</i>	++	++++	++	+++	pruim
<i>Prunus persica</i>	.	.	.	+	perzik
<i>Prunus spinosa</i>	.	++++	++	+++	sleedoorn
<i>Rosa</i> sp.	++	.	.	.	roos
cf. <i>Rosa</i> sp.	.	.	.	++++	roos?
<i>Rubus fruticosus</i>	.	+	.	+++	braam
<i>Sambucus nigra</i>	.	.	.	+	vlierbes
<i>Sorbus aucuparia</i>	.	.	.	+	lijsterbes
<i>Vitis vinifera</i>	+++	+++	+	+++	druif
<i>Groenten</i>					
<i>Cucumis sativus</i>	.	+	.	.	komkommer
<i>Pisum arvense</i> verkoold	++	.	.	+++	erwt
<i>Noten</i>					
<i>Corylus avellana</i> fragmenten	+	+++	+	+	hazelaar
<i>Juglans regia</i> fragmenten	+	+++	.	.	walnoot
<i>Olie- en/of vezelplanten</i>					
<i>Linum usitatissimum</i> fragment	.	+	.	.	vlas
<i>Kruiden</i>					
<i>Brassica nigra</i> fragmenten	.	+++	.	++++	zwarte mosterd
<i>Coriandrum sativum</i> fragment	.	.	.	+	koriander
<i>Foeniculum vulgare</i>	.	.	.	+	venkel

Legenda schattingsaantal:

+	zeldzaam
++	af en toe
+++	regelmatig
++++	veel
+++++	zeer veel

Tabel 2 "Langestraat": Botanische resten, onkruiden

Beerput	11B	12A	13B	13C	
<i>Onkruiden van graanakkers</i>					
Agrostemma githago fragmenten	.	++++	.	++	holderik
cf. Asperula arvensis	.	+	.	.	akkerbedstro?
Centaurea cyanus fragmenten	.	++++	.	++	korenbloem
Polygonum convolvulus fragmenten	.	+	.	+	zwaluwtong
Raphanus raphanistrum fragment	.	+	.	.	knopherik
Rumex acetosella	.	+++	.	++	schapezuring
Scleranthus annuus	.	+	.	.	eenjarige hardbloem
Sonchus asper	.	+	.	+	brosse melkdistel
Spergula arvensis	.	+++	.	.	gewone spurrie
Valerianella locusta	.	.	.	++	gewone veldsla
Viola arvensis	.	+	.	.	akkerviooltje
<i>Onkruiden van hakvruchtakkers en (moes)tuinen</i>					
Chenopodium album	.	+++	.	++	melganzevoet
Polygonum lapathifolium	.	++	.	++	duizendknoop
Polygonum persicaria	.	+	.	.	perzikkruid
Thlapsi arvense	.	.	.	+	witte krodde
<i>Ammoniakminnende onkruiden</i>					
Polygonum hydropiper	.	+	.	.	waterpeper
Ranunculus sceleratus	.	+	.	.	blaartrekkende boterbloem
<i>Overige onkruiden</i>					
Asteraceae	.	+	.	.	composietenfamilie
Atriplex sp.	.	.	.	+	melde
Carex sp.	.	.	.	+	zegge
Caryophyllaceae	.	+	.	+	anjerfamilie
Cerastium sp.	.	+	.	.	hoornbloem
Leucanthemum vulgare	.	.	.	+	margriet
Poaceae fragmenten	.	+++	.	+++	grassenfamilie
Polygonum aviculare	.	.	.	+	varkensgras
Ranunculus sardous	.	+	.	.	behaarde boterbloem
Rumex sp.	.	+	.	.	zuring
Silene sp.	.	+	.	.	silene
Indet.	1	.	.	.	ondetermineerbaar
Legenda schattingsaantal:					
+	zeldzaam				
++	af en toe				
+++	regelmatig				
++++	veel				
+++++	zeer veel				

kommerzaadjes vanaf halverwege de 16de eeuw voor (Paap 1983).

Gefragmenteerde zaden van zwarte mosterd komen regelmatig voor. Het in gefragmenteerde vorm aantreffen van de zaden ziet men als bewijs voor een daadwerkelijk huishoudelijk gebruik. Zwarte mosterd komt namelijk ook in het wild voor. De fragmentatie van de zaden kan veroorzaakt zijn door het stukkauwen tijdens de consumptie.

De meeste aangetroffen akkeronkruiden (tabel 2) komen van wintergraanakkers. Wintergraanonkruiden bij uitstek zijn de bolderik en de korenbloem die, evenals de schapenzuring, vooral in rogge-akkers voorkomen. Wellicht bevindt zich onder de niet te determineren graanresten dus rogge. De twee eerstgenoemde onkruidsoorten hebben grote zaden en deze zijn alleen gefragmenteerd teruggevonden. Waarschijnlijk is het graan voor zijn bewerking tot brood of pap niet geschoond van onkruiden waardoor deze zaden zijn meegegeten.

Over de plaatsing van de gewone veldsla bij de onkruiden kan worden gediscussieerd. Vroeger was de veldsla een algemeen onkruid in rogge-akkers. Vandaar zijn plaatsing hier. Maar de blaadjes werden ook als wilde sla verzameld. Het telen van de veldsla, voorloper van onze huidige sla, begint waarschijnlijk pas na 1700 A.D.

Het soortenspectrum van beerput 11B en 13B is beslist niet representatief voor het gebruikte plantaardige voedsel. Het beer-vrije residu van de 6 mm zeef bevat bijna alleen maar grote zaden en vruchten: van fruit en noten. Door het zeven zijn de kleine zaden - van de overige cultuurgewassen - weggespoeld. Evenzo komt het

volledig ontbreken van onkruiden door de maasgrootte van de zeef en niet doordat men de voedingsgewassen zo zorgvuldig reinigde alvorens te verwerken.

Van de 16de eeuwse beerput 12A en de 17de/19de eeuwse beerput 13C is wel beer bewaard en daarin zijn de onkruidzaden nog aanwezig. Het spectrum van deze twee putten geeft daardoor een beter inzicht, al zal ook die lang niet volledig zijn. De inhouden kunnen, zij het met enige voorzichtigheid, met elkaar worden vergeleken.

De variatie aan cultuurplanten lijkt in de 17de/19de eeuw groter dan in de 16de eeuw, maar dit kan schijn zijn. De monsterbak uit beerput 13C geeft namelijk nog een aanvulling op het soortenspectrum uit het zeefresidu. Zes soorten zitten daarin die in het zeefresidu ontbreken.

De verhouding tussen de verschillende fruitsoorten wisselt. Zo bevat de jongste beerput een hoeveelheid aardbeienpitjes die in de andere beerput duidelijk ontbreekt. Daarnaast lijkt iets meer fruit aanwezig dan in de 16de eeuw.

Daarentegen bevat de 16de eeuwse beerput relatief meer (fragmenten van) akkeronkruiden dan de 17de/19de eeuwse beerput. Wellicht besteedde men in later tijd meer aandacht aan het schonen van de granen.

DE DIERLIJKE RESTEN

De beerputten 11B en 12A bevatten naast resten van zoogdieren, vogels en vissen ook mosselschelpen. In beerput 11B is tevens een wulk gevonden. Oesters zijn niet aangetroffen.

Het zoogdierspectrum (tabel 3) bevat onder andere de gebruikelijke drie

vleesproducenten rund, schaap/geit en varken.

Het paard ontbreekt. Paarden werden in de middeleeuwen meestal niet als vleesleverancier gezien. Richtlijnen die vanuit de kerk werden gegeven, zullen daartoe hebben bijgedragen (Burema 1953).

Een groot aantal elementen van schaap of geit - een onderscheid is niet te maken - uit de vroegste beerput (11B) omvat middenhands- en middenvoetsbeenderen (resp. 16 metacarpi en 14 metatarsi), afkomstig van tenminste acht individuen. Op 18 van deze botten zijn snijsporen dwars op het bot aangetroffen. Deze sporen ontstaan bij het villen.

Het lijkt onwaarschijnlijk dat deze overmaat aan metapodia tot het voedselafval behoort. Aan de elementen zit namelijk nauwelijks vlees. Veelal blijven ze bij het afhuiden ook aan de huid zitten. Het merendeel van de metapodia is distaal onvergroeid en afkomstig van dieren die geslacht zijn op een leeftijd onder de twee jaar. Een dergelijk beeld kon Bult (1992) ook vaststellen voor metapodia van geiten uit een late 15de of begin 16de eeuwse mest kuil in Delft, welke was gevuld met afval van een leerlooierij.

Als de resten uit beerput 11B leerlooiersafval representeren is het echter vreemd dat teenkootjes volledig ontbreken. Misschien hebben we hier van doen met een secundaire depositie of afval van een andere nijverheid.

De overige resten van schaap/geit kunnen tot het voedselafval worden gerekend. Dit percentage, dus zonder de metapodia, is hoger dan in de overige putten. Naarmate de tijd vordert neemt het aandeel schaap/geit af, hoewel tussen 1561-1625/1640 een kleine opleving is waar te nemen. Tussen 1600 en 1660 was de prijs voor schapevlees hoger dan voor rundvlees

(IJzereef 1989). Hebben we hier een aanwijzing voor de redelijke welstand van de beerputgebruikers?

Over het algemeen is het percentage resten van schaap/geit of varken telkens hoger dan van rund. Toch zal rundvlees gedurende de hele periode het grootste vleesaandeel van het menu hebben geleverd. De vleesopbrengst van een rund is namelijk een stuk groter dan van de twee andere soorten waardoor een runderbot een grotere vleesportie vertegenwoordigt dan een bot van een schaap/geit of varken.

In de loop der tijd kan wel enige verschuiving in de vleesvoorkeur zijn opgetreden. Het aandeel varkensresten lijkt namelijk toe te nemen. Het ontbreken van varken in beerput 13B is wellicht te wijten aan het niet op soort determineren van de wervels en ribben.

In de beerputten zijn weinig botresten van juveniele consumptiedieren gevonden. Blijkbaar kwam kalfs- en lamsvlees niet veel op tafel. Een uitzondering vormt de vroegste beerput waarin zich de onderkaken van drie juveniele schapen of geiten bevinden.

Resten van konijn komen in de vroegste beerput niet voor. Dit is ook niet vreemd want in die periode is konijn op de dis nog bijzonder. Aanvankelijk worden konijnen, die van oorsprong uit Zuid-Europa afkomstig zijn en pas vanaf de 12de eeuw bekend raken in West-Europa, alleen gehouden door de adel en de geestelijken. Wanneer de 'gewone burger' begint met het houden van het zogenaamde kotkonijn is niet bekend maar uit de mededeling van Levinus Lemnius uit Zeeland blijkt dat men rond 1559 zowel het vetgemeste als het wilde konijn kende (Damme & Ervynck 1993). Pas na de 16de eeuw behoren konijnen niet meer tot de luxere consumptie-artikelen (IJzereef

Tabel 3 "Langestraat": De zoogdierresten

Beerput Soort	11B		12A		13B		13C		Nederlandse naam
	N	%	N	%	N	%	N	%	
<i>Bos taurus</i>	8	10,4	23	18,2	10	8,2	14	4,8	Rund
<i>Ovis aries/Capra hircus</i>	48	64,4	23	18,2	20	16,4	7	2,4	Schaap/geit
<i>Sus domesticus</i>	1	1,3	13	10,4	-	-	33	11,2	Varken
<i>Lepus europaeus</i>	-	-	-	-	-	-	4	1,4	Haas
<i>Cryptolagus cuniculus</i>	-	-	14	11,1	11	9,0	38	12,9	Konijn
<i>Canis familiaris</i>	1	1,3	-	-	-	-	-	-	Hond
<i>Felis catus</i>	5	6,6	-	-	-	-	-	-	Kat
<i>Rattus sp.</i>	-	-	-	-	-	-	1	0,3	Rat
Groot zoogdier (LM)	4	5,2	31	24,3	16	13,1	40	13,6	Grootte van rund, paard
Middelgr. zoogdier (MM)	8	10,4	47	36,2	44	36,1	83	28,2	Grootte schaap, varken
Klein zoogdier (SM)	2	2,6	5	3,9	4	3,3	13	4,4	Grootte kat, konijn
Mammalia	1	1,3	2	1,6	17	13,9	61	21,7	Zoogdieren, algemeen
Totaal	77	100,0	159	100,0	122	100,0	294	100,0	

Tabel 4 "Langestraat": De vogelresten

Beerput Soort	11B	12A	13B	13C	Nederlandse naam
	N	N	N	N	
<i>Gallus gallus</i>	5	9	1	6	Kip
<i>Anas platyrhynchos</i>	-	3	4	-	Wilde eend
<i>Anas penelope</i>	-	1	-	-	Smient
Anatini	-	2	1	-	Grondeleenden
Anatinae	-	-	1	-	Eenden
<i>Bucephala clangula</i>	1	-	-	-	Brilduiker
<i>Columba livia</i>	-	1	-	-	Duif
<i>Sturnus vulgaris</i>	-	-	8	3	Spreeuw
<i>Turdus merula</i>	-	-	-	3	Merel
<i>Turdus philomelos</i>	-	-	-	6	Zanglijster
Turdinae	-	2	-	-	Tapuiten, lijsters, etc.
Passeriformes	-	-	1	-	Zangvogels
<i>Corvus monedula</i>	-	-	-	1	Kauw
Aves	4	10	26	13	Vogels, algemeen
Totaal	10	28	42	32	

& Laarman 1986). Het voorkomen van een relatief hoog aantal botresten houdt niet in dat veel konijnenvlees is gegeten. Een konijn wordt meestal compleet - met al zijn botjes - naar de keuken gebracht en daar in zijn geheel of in bouten bereid. De haas is niet in gevangenschap te houden en derhalve de enige soort die zeker is gejaagd. Of de beerputgebruikers zelf op jacht zijn geweest, zal een open vraag blijven. Botresten van dit dier zijn alleen in de laatste periode aangetroffen.

Hond en kat komen alleen in de vroegste beerput voor. Dit wil geenszins zeggen dat men later geen huisdier heeft gehouden. Vraatsporen op het botmateriaal uit de volgende perioden kunnen van deze dieren zijn. De hond uit beerput 95LAN5B had, gezien de afmetingen van de volwassen schedel, het formaat van een dwerghond. Waarschijnlijk is het diertje als schoothond gehouden. Het is niet na te gaan of de kattenresten van één dier afkomstig zijn.

De rat kan in de beerput zijn gevallen of, nadat hij was gedood door mens of dier, als kadaver in de beerput zijn gegoooid.

In beerput 11B zijn botresten van een pasgeboren lam aangetroffen. Deze botresten vertonen geen bewerkingssporen. De resten van het lam hoeven niet per se tot het etensafval te horen. Ze kunnen ook afkomstig zijn van een doodgeboren lam waarvan het kadaver, misschien wel om het fermentatieproces in de beerput op gang te brengen, in de put is gegoooid.

Een varkensschedel uit beerput 12A is in de lengte doormidden gehakt, waarschijnlijk om bij de hersenen te kunnen komen.

In beerput 13C is een vrijwel complete runderschedel van een juveniel dier aangetroffen. De bovenkaak mist aan de rechterzijde de tweede premolaar. Dit is een veelvoorkomende (pathologische)

afwijking in het gebit van runderen. Door de afwijking is met zekerheid te zeggen dat een (complete) onderkaak bij deze schedel hoort. De derde premolaar in deze kaak toont op het kauwvlak (waar de kiezen uit de bovenkaak in normale omstandigheden de kiezen uit de onderkaak raken) geen slijtage. De kop heeft haksporen. Mogelijk heeft iemand een gerecht met kalfskop klaargemaakt.

In dezelfde put is het merendeel van de ribben van de middelgrote zoogdieren voor driekwart compleet en vertonen ze haksporen ongeveer op dezelfde plek. Dit duidt in ieder geval op een zelfde manier van opdelen van het karkas; mogelijk zijn een aantal ribben van één ribstuk afkomstig.

Een rib van een groot zoogdier uit deze beerput vertoont sporen van een niet gehele breuk. Botsangroeiingen rondom de breuk geven aan dat het dier, na de ribbreuk, nog een tijd(je) heeft geleefd.

Het geringe aantal vogelresten (tabel 4) maakt het alleen mogelijk enkele algemene uitspraken te doen. Een onderzoek van de resterende zeefresiduen van beerput 12A en 13C zal hier weinig verandering in brengen. Hooguit wordt de soortenlijst aangevuld; de hoeveelheden per soort zullen te gering blijven voor een gedetailleerde analyse.

Kip, eend en gans behoorden eertijds tot hét consumptiegevoelte. Enigszins opvallend is daardoor het ontbreken van de gans, hoewel het niet onderzoeken van al het materiaal en het maar gedeeltelijk bewaard zijn van beerput 11B hier debet aan kan zijn.

De eend kan in het wild worden gevangen maar ook als huisdier zijn gehouden. De waterrijke omgeving van Alkmaar, met de aanwezigheid van eendenkooien, maakt een wilde vangst alleszins aanne-

melijk. Daar kan ook de smient van zijn vrijheid zijn beroofd. De brilduiker is in een kooi moeilijker te vangen: voor deze vogel werden eerder slagnetten gebruikt.

Vroeger werden veel meer zangvogels gegeten dan tegenwoordig. Van het geringe aantal vogelresten is in de jongste twee beer-putten de hoeveelheid zangvogels vrij groot: ruim de helft van de gedetermineerde resten. Vaak komt bij opgravingen het percentage niet boven de 10% uit, hoewel dit veelal te maken kan hebben met het ontbreken van zeefresiduen. Maar ook in een wel gezeefde beerput van welgestelde lieden aan het Luttk Oudorp (opgraving Wortelsteeg 1991) bereikt het aandeel zangvogelresten nauwelijks dit percentage (Esser & Gehasse 1995).

In hoeverre de consumptie van zangvogels een indicatie kan zijn voor welstand is onduidelijk. Volgens een kookboek uit 1701 komen zangvogels: *soo op de tafelen der Grooten, als lagere en mindere Stants Persoonen* (citaat naar Schepman 1993).

De meeste resten zijn van de spreeuw en de zanglijster. Voor de spreeuwenvangst werden wel eens potten aan de huizen bevestigd, maar ook slagtouwen werden gebruikt. Een andere manier om spreeuwen te vangen wordt beschreven in het 17e eeuwse 'Jacht-bedryff' (Swaen, 1948):

Om die te vangen Steecktmen een groote fuijck in 't rietlandt, daer sij te roest en te rust gaen, en achter de fuijck maeckten een lantaren vast daer licht in is: men gaet dan in 't riet, met houten, die gespleeten zijn, ende men slaet en klopt oft maeckt geraes ende als dan sullense recht naede lantern inde fuijck vliegen.

Chomel (1778) vermeldt over de lijstervangst waarbij hij niet alleen de zanglijst-

ter maar ook andere zangvogels voor ogen heeft:

Deeze Lijstervangst maakt een der Herfst-vermaaken op de Buitenplaatzen uit, zijnde een soort van Vogelvangst, die ook in der daad niet onvermaakelijk is, inzonderheid als het wat vangt; te meer, dewijl de Lijsters en Krammets-vogels, gebraden of anders wel toebereid, een zeer aan ge-naam en gezond eeten is.

De kauw werd wel eens getemd en in een kooitje gehouden. De vogel zal niet op het menu hebben gestaan. Tenminste, voor zover bekend werd hij niet tot de eetbare vogels gerekend. Waarom zich dan een snijspoor op de femur (dijbeen) bevindt, is onbekend. Is deze kauw, bij wijze van uitzondering, toch gegeten of is het snijspoor tijdens de opgraving ontstaan?

In alle putten is ca. 80-90% van de visresten afkomstig van soorten die in zout water leven (tabel 5). Van het begin af aan is vis uit zee dus belangrijk geweest. Alkmaar ligt ook dicht genoeg bij de kust om een goede aanvoer te garanderen.

In de soortenvariatie is gedurende de eeuwen weinig verandering opgetreden. Een duidelijke toe- of afname in soorten valt tenminste niet uit de gegevens te extraheren. De soorten behoren tot de 'gebruikelijke' consumptievis. Luxe, dus prijzige, soorten zijn amper aanwezig. Alleen de tong kan hiertoe worden gerekend. Het belang van de haring als voedsel zal niet uit de gegevens naar voren komen. De kleine resten kunnen makkelijk door de 6mm zeef spoelen en tevens vergaan de resten van deze vette vis snel. Tegen dit licht bezien is het percentage haring in beerput 11B aan de vrij hoge kant. Misschien was de haring in de eerste periode wel dé consumptievis.

Tabel 5 "Langestraat": De visresten

Beerput Soort	11B		12A		13B		13C		Nederlandse naam
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Gadus morhua	1	1,5	13	5,4	42	15,2	9	3,4	Kabeljauw
Melanogrammus aeglefinus	1	1,5	18	10,8	16	5,8	19	7,1	Schelvis
Merlangius merlangus	1	1,5	26	8,7	3	1,1	1	0,4	Wigting
Gadidae	1	1,5	38	9,4	45	16,2	8	1,9	Kabeljauwachtigen
Solea solea	1	1,5	1	0,4	1	0,4	6	2,3	Tong
Pleuronectes platessa	1	1,5	5	1,7	1	0,4	1	0,4	Schol
Pleuronectidae	18	27,3	18	11,7	48	17,3	78	29,6	Platvis
Ulupea harengus	1	1,5	1	0,3	1	0,4	11	4,1	Harling
Raja clavata	1	1,5	1	0,4	1	0,4	2	0,8	Stekelrog doornrog
Anguilla anguilla	1	1,5	9	3,7	1	0,4	11	4,1	Salmon
Esox lucius	1	1,5	1	0,4	3	1,1	3	1,1	Snoek
Cyprinus carpio	1	1,5	1	0,3	1	0,4	1	0,4	Karp
Cyprinidae	1	1,5	11	3,7	1	0,4	4	1,5	Karperachtigen
Perca fluviatilis	1	1,5	22	7,4	9	3,2	13	4,9	Baars
Pisces	27	50,0	98	32,9	110	39,7	105	39,3	Vissen, algemeen
Totaal	54	100,0	298	100,0	277	100,0	267	100,0	

Tabel 6 "Langestraat": Visresten ingedeeld naar lichaamsdeel

Beerput Lichaamsdeel	11B		12A		13B		13C	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Kop	10	37,0	91	46,4	31	16,3	23	14,3
Schouder en bekken	1	3,7	18	9,2	5	2,6	20	12,4
Romp en staart	17	63,0	87	44,4	154	81,1	118	73,3
Totaal	27	100,0	196	100,0	190	100,0	161	100,0

De niet naar lichaamsdeel ingedeelde resten zijn buiten beschouwing gelaten.

Verhoudingsgewijs is in het spectrum wel enige schommeling waar te nemen. Vanaf het einde van de 15de eeuw tot de eerste helft van de 17de eeuw hebben meer kabeljauwachtigen, waartoe de kabeljauw, de schelvis en de wijting behoren, op het menu gestaan dan platvissen (scholachtigen). In de perioden daarvoor (11B) en erna (13C) was dit juist omgekeerd.

Een andere verschuiving treedt op bij de aanwezige lichaamsdelen (tabel 6). Vanaf halverwege de 16de eeuw is het percentage kopelementen duidelijk geringer dan voorheen. Dit impliceert dat met name de resten van ontkopte vis in de beerputten terecht zijn gekomen. Het is onduidelijk of dit komt doordat voortaan meer geconserveerde vis, zoals stokvis, wordt gegeten of dat dit te maken heeft met de visaankoop of de visverwerking in de keuken.

Van de scholachtigen zijn in beerput 13C (in de steekproef) uitsluitend de elementen van de 'achterkant' van de kop, de schouder- en bekkengordel en het romp/s-taartgedeelte teruggevonden. Mogelijk is deze vis geconserveerd aangevoerd.

De in zoetwater levende soorten waren voor het vismenu niet zo van belang hoewel hun relatieve afwezigheid, met name van de paling, mede te maken kan hebben met de aard van de zeefresiduen. Voor de paling geldt eigenlijk hetzelfde als voor de haring.

De karper, paling, baars en snoek zijn typische soorten van de brasemzone, een waterzone die gekenmerkt wordt door traagstromend en stilstaand water waarin de watertemperatuur 's zomers boven de 20°C kan stijgen en het zuurstofgehalte vrij laag is. Water behorend tot deze zone is ruimschoots in de omgeving van Alkmaar te vinden.

TENSLOTTE

Uit de historische bronnen blijken de grond percelen waarop de beerputten liggen in het bezit van welgestelde lieden. Ook de anorganische archeologica uit de beerputten geven welstand aan. Vooraf werden dan ook indicatoren voor luxe eetgewoonten verwacht.

De uitkomst van het biologisch-archeologisch onderzoek is echter wat dat betreft enigszins teleurstellend. Geen specerijen of exotisch fruit, geen grof wild of een grote variatie aan gevogelte of vis. Dit is niet te verklaren aan de hand van een slechte conserveringstoestand.

Misschien is de verwachting maar een luchtkasteel. We hebben nog lang geen voldoende inzicht in de Alkmaarse voedselvoorziening en eetgewoonten om conclusies te kunnen trekken omtrent de biologisch-archeologische indicaties voor rijkdom of armoede.

NOTEN

1. Van het onderzoek is tevens een intern rapport vervaardigd, waarin meer details te vinden zijn. Op verzoek is een kopie te verkrijgen bij de gemeente Alkmaar, afdeling monumentenzorg en archeologie.

8. SAMENVATTING EN CONCLUSIE

P. Bitter

Dit rapport beschrijft de resultaten van een onderzoeksproject waaraan een groot aantal mensen heeft bijgedragen: vrijwilligers bij het bouwhistorisch en archeologisch veldwerk en bij de uitwerking, beroepsarcheologen en specialisten voor uiteenlopend vervolgonderzoek, fotografen en tekenaars.

De stroom gegevens die dit heeft opgeleverd, biedt de mogelijkheden om een beeld te schetsen van de bewoning van een tweetal percelen aan de Langestraat gedurende een achttal eeuwen.

Het belang van dit project gaat verder dan alleen deze ene locatie. We kunnen proberen te evalueren in hoeverre de resultaten representatief zijn voor de andere huizen langs de Langestraat en de Koorstraat. Ook kunnen we archeologische interpretaties vergelijken met informatie uit andere bronnen.

OPGEGRAVEN BEWONINGSSPOREN TOT DE 15DE EEUW

De vroegste bewoning

Het opgravingsterrein bevindt zich op de oostelijke flank van de zandrug van de Oude Duinen, waarop ook de Grote Kerk staat. Hierop vond al vanaf de prehistorie bewoning plaats. De vroegste resten op het opgravingsterrein zijn twee ronde kuilen (mogelijk waterputten) en een greppel die op grond van het aangetroffen aardewerk uit de late Bronstijd of vroege IJzertijd dateren. Het terrein is later afgegraven, wellicht nog in de IJzertijd, en vervolgens is er stuifzand afgezet (mogelijk in de vroege Middeleeuwen).

De eerste sporen van bewoning op het zand bestaan uit een akkerlaag. In deze laag komen scherven voor die een vroegste datering vanaf de 10de of 11de eeuw opleveren.

Opmerkelijk genoeg dateren de eerste resten van bebouwing en perceleringen pas vanaf het einde van de 12de eeuw. Uit de onderzoeken van Cordfunke is bekend, dat de nederzetting zich destijds oostwaarts uitstreekte tot aan de Van den

Boschstraat en Krebbesteeg. Blijkbaar was de toenmalige bebouwing van de nederzetting nog dermate verspreid, dat ons onderzoeksterrein binnen de toen bewoonde kern geheel onbebouwd kon blijven.

Een tweede verrassing was het ontbreken van ieder spoor van de zware overstromingen, die Alkmaar in de 12de en 13de eeuw hebben getroffen. Kennelijk lag het terrein hoog genoeg om niet bedekt te raken met een kleilaag. Het woonniveau was hier rond 1200 op ca 0.20 m +NAP, dat is ongeveer een meter hoger dan de gelijktijdige woonlagen aan de oostkant van de nederzetting (bijvoorbeeld bij de opgravingen bij het Stadhuis in de Breedstraat in 1968 en 1978). Vermoedelijk heeft alleen dit lagere gedeelte van Alkmaar fysieke schade ondervonden van de overstromingen en is het grootste deel van de nederzetting ongeschonden gebleven.

Vanaf het einde van de 12de eeuw wordt het terrein intensiever gebruikt. Diverse greppels, kuilen en ook waterputten worden er aangebracht omstreeks 1175-1225. Er zijn geen herkenbare sporen van huizen gevonden, wat verklaarbaar is door

de beperkte omvang van de opgraving. Mogelijk was er een herinrichting van de oostzijde van de nederzetting na de aanleg van een dijk langs de latere Langestraat. Deze dijk, voor het eerst vermeld in 1212, liep met een haakse bocht via de Achterstraat/Houttil noordwaarts. Hij volgde over enkele kilometers de westoever van de Rekere om dan naar het westen af te buigen naar de hogere zandgronden bij Bergen.¹ Deze dijk was wellicht aanvankelijk nog van beperkte hoogte. Hij sloot mogelijk reeds ter hoogte van de Schoutenstraat aan op de hogere zandrug van Alkmaar. Tot dat punt bevond het gebied ten zuiden van de Langestraat zich dus buitendijks. Ons opgravingsterrein lag reeds op de hogere zandgronden en grensde dus niet aan de dijk. Wel is het denkbaar dat men toen de Langestraat als weg heeft aangelegd. Dijken werden namelijk ook gebruikt als verbindingsweg. De weg is vervolgens op de zandrug doorgetrokken naar de hoek met de Koorstraat.

Intrigerend is de oever van een vermoedelijk brede en diepe sloot die werd opgegraven. Hij liep ongeveer parallel aan de latere Langestraat, onder de huidige rooilijn aan de zuidkant (spoor 4E). Was dit een sloot voor de afwatering of was het misschien een soort vestgracht?

Dit laatste is een 'wilde hypothese' maar dit zou de verklaring kunnen zijn voor de ontdekking van andere brede sloten uit dezelfde tijd. In 1995 werd bij de Gedepte Nieuwesloot (hoek St. Laurensstraat) een ongeveer even oude gracht opgegraven.² Deze was (op 1,5 meter onder het maaiveld) maar liefst 8 meter breed. Hij liep parallel aan de Nieuwesloot om ter hoogte van de Schoolstraat af te buigen naar het zuiden. We vermoeden dat een dergelijke brede en diepe sloot een defensieve vestgracht zal zijn geweest.

Om de hypothese nog iets verder door te zetten: was dit een verdedigingsgracht voor een voorganger van het Hoge Huis? Over de voorgeschiedenis van het Hoge Huis tasten we immers volstrekt in het duister bij gebrek aan overgeleverde geschreven bronnen. Er zijn diverse andere steden bekend, waar een grafelijk of heerlijk huis pal naast de hoofdkerk is gebouwd.³ Was dit ook in Alkmaar het geval? Zo'n gracht rond het Hoge Huis zou dan ergens ook weer oostwaarts afgebogen hebben. Is dat wellicht onze gracht 4E? Voorlopig blijven we speculeren. We zullen moeten afwachten of er ooit nog iets wordt gevonden om deze wilde hypothese te kunnen bevestigen of weerleggen.

In een afvalkuil (spoor 4F) uit ca 1175-1225 zijn de resten gevonden van een wan. Een wan werd gebruikt om kaf en koren te scheiden door het gedorste graan in de wind op te gooien. Het lichte kaf wordt dan door de wind weggeblazen. Dit gebeurde normaliter op het boerenerf direct bij de dorsplaats. De vondst is een indicatie van de landbouwactiviteiten die toen nog in de nederzetting werden bedreven. In de latere grondsporen ontbreken alle aanwijzingen voor agrarische of ambachtelijke activiteiten ter plekke.

Huisresten uit de 14de eeuw

Aan het eind van de 13de eeuw werd het terrein geëgaliseerd door er een dunne zandlaag op aan te brengen. Dergelijke egalisatielaagjes zouden in de later tijd nog enkele keren worden aangebracht, vermoedelijk vooral om een rommelig terrein geschikt te maken voor nieuwbouw: 'zand erover'. Bovendien zou men, indien dit een wijdverbreide werkwijze was, geregeld het terrein wel iets willen ophogen teneinde niet te laag te komen te liggen ten opzichte van de buurpanden. Op deze wijze is het terrein in de

14de en 15de eeuw in totaal circa 1,5 meter opgehoogd.

Van de 14de-eeuwse bebouwing zijn op de opgravingslocatie vrijwel uitsluitend vloerlagen gevonden. Het gaat steeds om vloeren van enkele centimeters dik aangebrachte gestampte klei of leem. Op de kleivloer is herhaaldelijk een haardplaats aangetroffen. Soms was dit niet meer dan een rood verbrande plek maar er zijn ook stookvloertjes van baksteen gevonden. Van de wandconstructie van de opeenvolgende huizen is vrijwel niets meer teruggevonden. Deels kan dit worden verklaard uit de vergraving door latere funderingen. We hebben evenwel ook de indruk dat deze huizen zeer ondiep ingegraven wanden moeten hebben gehad, want zelfs een achter- of tussenwand kon niet gelokaliseerd worden. Mogelijk bouwde men al met liggende voetbalken waarop de houtconstructie was opgebouwd. Deze voetbalken hoeven slechts enkele centimeters in de grond gelegen te hebben.

Deze huisresten blijken steeds door te lopen door de latere perceelsgrens van 113 en 115/117: er stond steeds een huis middenin onze opgravingslocatie.

Aan het eind van de 14de eeuw wordt het terrein verdeeld in twee percelen (periode 10). Daarbij begint de verkaveling te ontstaan die we nu nog in het terrein zien. De opsplitsing in kleinere percelen gaat samen met een verdichting van de bebouwing. Het zal geen toeval zijn, dat dit gebeurde in een periode van expansie van Alkmaar. De stad werd in de tweede helft van de 14de eeuw aanzienlijk vergroot en vervolgens voorzien van nieuwe stadsmuren en -vesten. Het is ook in deze tijd dat men de St. Laurenskerk sterk vergrootte met een kapel, gewijd aan St. Matthias, want 'Alsoo onse stadt van jaer te jaer

meer toe nam van ghebouwen ende Burgerye, soo wierde S. Laurens Kerck te kleen' (17de-eeuwse kroniek van Van der Woude: 1382).

Het huis bij Langestraat 113 was wellicht deels van baksteen en deels van hout op een bakstenen ondermuur. Het had een kleivloer met een bakstenen haard middenin. Er was geen binnenindeling; men werkte, woonde en sliep in één ruimte. Van het buurpand is alleen een kleivloer met middenin een haard gevonden.

Omstreeks 1400/1425 werd vermoedelijk op beide percelen de bebouwing weer gesloopt (periode 11) en vervangen door twee bakstenen huizen van dezelfde afmetingen. Vermoedelijk was ook hier nog geen binnenindeling en leefde men in slechts één ruimte. De haard van Langestraat 115/117 was tegen de achtergevel gebouwd, van nr. 113 is de stookplaats onbekend.

Het pand Langestraat 113 werd kort daarna opnieuw verbouwd of wellicht herbouwd, nu wel met een binnenindeling. Er was helaas weinig meer van over doordat het later in de 15de eeuw werd gesloopt toen er aan de straatzijde een grote kelder gemaakt werd.

Het vroeg-15de eeuwse huis van Langestraat 115/117 bleek in 1993 nog gedeeltelijk overeind te staan.

BEBOUWING EN BEWONING VAN- AF DE 15DE EEUW

De bewoningsgeschiedenis vanaf de 15de, 16de eeuw vormt een hoofdonderdeel van het onderzoeksproject. Een verscheidenheid aan bronnenmateriaal is dan voor handen. De oudste bovengrondse onderdelen in 1993 gingen terug op de 15de eeuw. Over de drie panden zijn historische bronnen beschikbaar vanaf 1552. Behalve van funderingen en kelders lever-

den de opgravingen ook grote hoeveelheden huisraad en afval uit beerputten op, vanaf de 15de en 16de eeuw.

Langestraat 113

Het oudste onderdeel van Langestraat 113, een bakstenen huis met een verdieping, voorzien van een 19de-eeuwse lijstgevel, was een grote overwelfde stenen kelder aan de straatzijde. We veronderstellen dat hij uit de 15de eeuw dateert (spoor 12D). Omstreeks 1510 is het huis herbouwd (12G), waarbij de oude kelder is gehandhaafd. Langestraat 113 was toen de westhelft van een groot huis met de lengte-as parallel aan de straat, samen met het latere Langestraat 111. Uit historische bronnen is bekend dat dit de herberg 'Het Schaeck' was. In 1584 werd de oosthelft van de herberg verkocht en veranderd in een woonhuis. De westelijke helft, nu Langestraat 113, bleef nog enkele jaren als herberg in gebruik tot omstreeks 1600. Het werd toen waarschijnlijk de woning van de nieuwe eigenaar, Dirck Quinting. In 1618 verhuisde hij naar Haarlem en nadien werd het huis verhuurd. Alhoewel de geschreven bronnen wel de namen van de eigenaars opleveren, is er weinig bekend van de bewoners die het huis huurden. Het was immers nog niet gebruikelijk om huurovereenkomsten schriftelijk vast te leggen.

Uit het bouwhistorisch onderzoek komt naar voren dat kort na 1584 het gebouw van Het Schaeck gesplitst is in Langestraat 111 en 113. De kap werd verwijderd en elke helft van de voormalige herberg kreeg een nieuw dak haaks op de straat (bouwspoor 13E). Daarbij werd Langestraat 113 vergroot met een aangebouwd achterhuis (13G). De stijl van de consoles en sleutelstukken van het houtskelet van dit achterhuis past goed bij de veronderstelde datering rond 1600. Kort daarna, wellicht nog voor 1618, werd het

voorstede gedeelte van het huis nog verhoogd met een verdieping (13H). In de achtertuin werd een vrijstaande 'zomerkeuken' (voor gebruik in de zomer) gebouwd, met daar tegenaan een secreet. De zomerkeuken is afgebeeld op de kaart van Drebbel uit 1597. De oudste vondsten uit de beerput onder het secreet dateren inderdaad uit het eind van de 16de eeuw. De andere vondsten uit de beerput, voornamelijk 18de-eeuws, tonen aan dat de bewoners van het huis, hoewel slechts huurders en geen eigenaars, welgesteld zijn geweest.

Langestraat 115/117

In 1993 bevatte dit pand nog onderdelen uit de 15de en 16de eeuw. De ouderdom van deze onderdelen werd pas vastgesteld bij het archeologisch onderzoek. Het hoofdedeel van het huis, aan de straatzijde, bleek uit de vroege 15de eeuw te stammen (11A). In 1993 was de westelijke zijgevel hiervan nog aanwezig. Het was een bakstenen huis met een houtskelet, met een haardplaats tegen de achtergevel. De vroegste beerput in de achtertuin (11B) behoorde bij deze bewoningssperiode. De bewoners waren niet bepaald welgesteld, te oordelen naar het sterk versleten simpele serviesgoed uit de beerput.

Dit veranderde drastisch rond 1500, toen het gebouw werd vergroot met een groot aangebouwd achterhuis (12B) en de beerput werd vervangen (12A). Hoewel de aanbouw vrij eenvoudig was afgewerkt, met een kleivloer en een haard ruggelings tegen de haard van het voorhuis, wijzen de beerputvondsten op welgestelde bewoners. De vondsten omvatten onder meer glaswerk, versierde steengoed kannen uit Keulen, borden van zuid-Nederlandse majolica en Spaanse goudlusterwaar.

De eerste geschreven bronnen over het huis zijn uit 1552, 1553 en 1561. Ze to-

nen een opmerkelijke verhoging van de belastingwaarde tussen 1553 en 1561. Volgens Van den Berg moet dit verband houden met een aanzienlijke vergroting van het gebouw. Inderdaad moet er ergens in de 16de of 17de eeuw een verdieping aan het voorgedeelte van het huis zijn toegevoegd (13A). De achtergevel van de verdieping was in 1993 nog aanwezig. Zowel de voor- als de achterzijde droeg de sporen van schoorstenen. Omstreeks dezelfde tijd is het secreet verder naar achteren verplaatst en een nieuwe beerput gebouwd (13B). Wederom wijzen de vondsten op de welstand van de bewoners. De eigenaars van het huis, vanaf 1553 bekend, woonden meestal elders en verhuurden Langestraat 115/117. Alleen gedurende enkele decennia in de 17de eeuw woonde de eigenaar er ook daadwerkelijk. In 1611 werd het huis namelijk gekocht door mr. Willem van der Meer die er in 1643 op circa 83-jarige leeftijd overleed. Toevalligerwijs kunnen de meest spectaculaire vondsten aan hem worden toegeschreven. Willem had het aangrenzende huis Langestraat 119 ook gekocht en hij had de tuin ervan toegevoegd aan de tuin van zijn woning. Bijgevolg moest het secreet, gebouwd tegen de tuinmuur, verplaatst worden en een nieuwe beerput gemetseld (13C). Willems testament van 1643 en zijn huwelijk met een dame uit welgestelde Amsterdamse familie waren al een indicatie van zijn sociale status. Dit werd onderstreept door de vondsten uit beerput 13C: een grote verzameling glaswerk, waaronder verscheidene kostbare drinkglazen 'à la façon de Venise' en een reuzen-beker, versierd met goudfolie. Minstens 66 glazen voorwerpen waren gezamenlijk in de put geworpen omstreeks 1630-1640. Wellicht was er een ongeval geweest met een plank of een omvallende kast.

De bouw van de klokgevel was de afslui-

ting van 18de-eeuwse bouwactiviteiten waarbij het huis gedeeltelijk is herbouwd. De exacte datum is onbekend, maar in verkoopakten is de prijs van het huis bijna verdubbeld tussen 1744 en 1780, ongetwijfeld als gevolg van deze verbouwing. De 18de-eeuwse vondsten uit beerput 13C laten ook een verandering zien: de keramiek en het rookgerei uit de eerste helft van de eeuw zijn divers, behorend bij de middenstand, maar de latere vondsten zijn van veel luxueuzer kwaliteit.

WOON- EN LEEFCULTUUR

De woonhuizen weerspiegelen een proces in de woon- en leefcultuur van de 16de tot de 18de eeuw, dat door Wijsenbeek-Olthuis is omschreven als een combinatie van privatisering met een scheiding tussen wonen en werken.⁴

In kleinere huizen hield dit laatste in, dat er een aparte werkruimte was en een aparte leef- en slaapruijnte (bijvoorbeeld een voor- en een achterkamer). In de 16de en 17de eeuw was er bij rijkere huishoudens een tendens om bedrijf en woonhuis te scheiden. Een Alkmaars voorbeeld is de pottenbakkerij die is opgegraven nabij de Wortelsteeg in 1991.⁵ Het woonhuis met de tuin aan het Luttk Oudorp was door een tuinmuur gescheiden van de werkplaats met de oven geheel achter op het terrein. Tussen 1574 en 1620 waren er zelfs aparte secreten voor het woonhuis en het bedrijfsgeheelte.

In de woonhuizen van de Hollandse stedelijke elite werd vaak de begane grond in twee ruimten verdeeld met een woonkeuken in de achterkamer en een pronkkamer aan de voorkant. De pronkkamer diende om gasten te ontvangen en hier werd dan ook het kostbaarste huisraad en mooiste meubilair geplaatst. Tot dit laatste hoorde ook het fraai afgewerkte ouderlijk bed, dat werd gestoffeerd met een duur ma-

tras, kostbare dekens en gordijnen. In armere huishoudens sloep men daarentegen nog lange tijd in bedsteden.

In rijkere huishoudens had de tendens tot privatisering tot gevolg dat er meerdere vertrekken kwamen, gesitueerd op één of meer verdiepingen, met aparte personeelsvertrekken en aparte kamers en slaapvertrekken voor de familieleden. Ook werd de woonkamer gescheiden van de keuken. Voor bijzondere gelegenheden en feesten verscheen de eetzaal, die later meer dagelijks gebruik zou krijgen als eetkamer.

Dit proces herkennen we onder meer in Langestraat 115/117: de aanbouw van het achterhuis, de verhoging met een verdieping en, mogelijk sedert de verbouwing uit 1744/1780, een verdere onderverdeling met verschillende vertrekken, zodat de indeling ontstond die in 1933 is opgetekend. Langestraat 113 kende weliswaar een ander begin (mogelijk was dit pand ook van oorsprong gebouwd als herberg), maar vanaf 1600 past ook hiervan de bouwgeschiedenis in het geschetste patroon.

Verdiepingen werden in Alkmaar tot in de 17de eeuw voornamelijk aangebracht bij de rijkere huizen aan de hoofdstraten. Tot in de 19de eeuw stonden er langs de grachten nog talrijke kleine huizen zonder verdieping.

Het straatbeeld was echter niet gelijkmatig. Aan de hoofdstraten stonden tussen de grote panden van rijke huishoudens her en der ook nog kleine, minder welvarende panden. In ons onderzoeksproject valt in dat opzicht het kleine huisje Langestraat 119 op. De 18de-eeuwse vondsten uit de beerput bevatten inderdaad minder kostbaar servies en goedkoper rookgerei, zij het dat er periodiek toch ook rijkere bewoners zijn geweest.

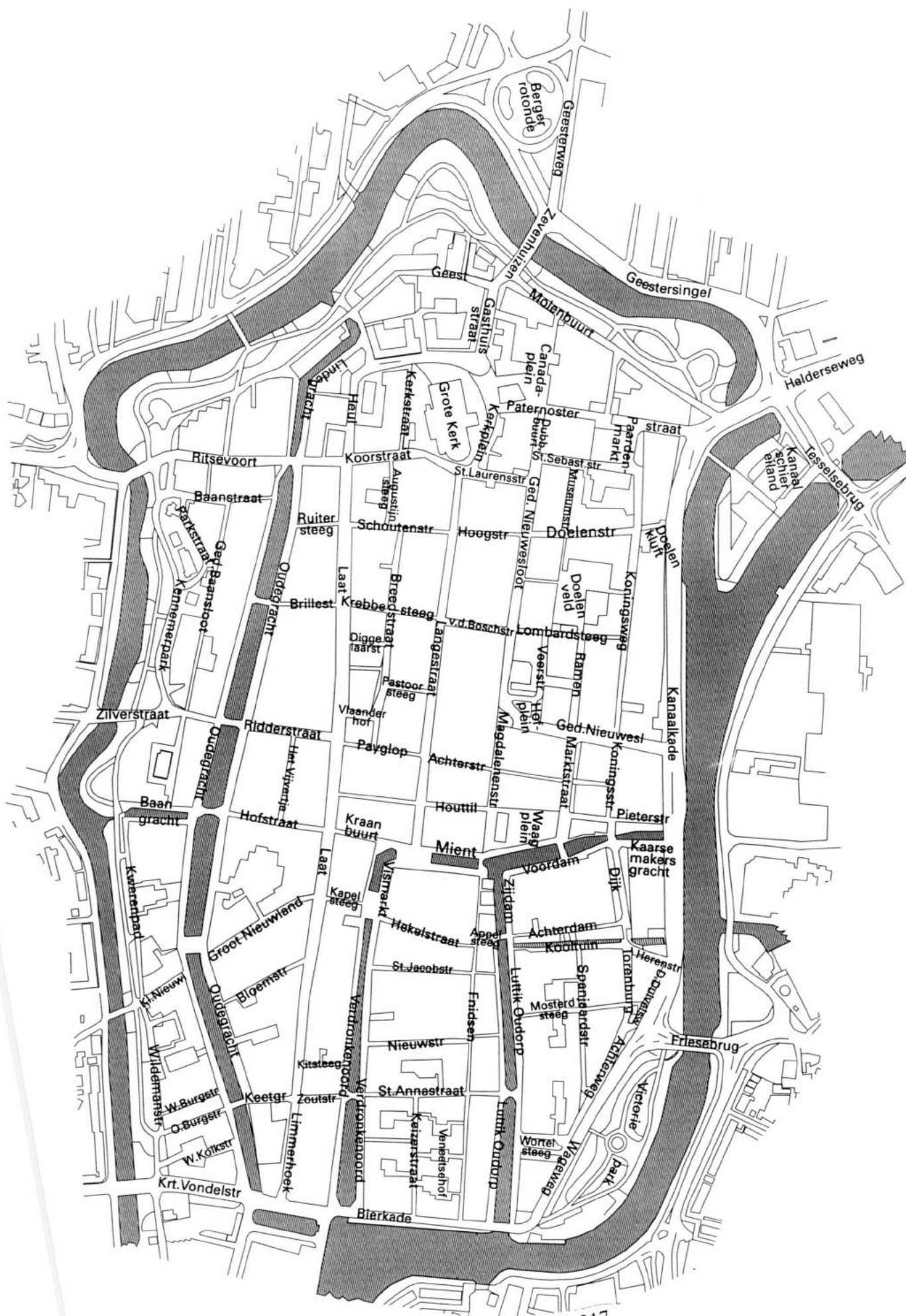
Betreffende de woon- en leefcultuur vin-

den we archeologisch vooral veel gebruiksvoorwerpen terug, met name serviesgoed. Parallel aan de tendens tot privatisering en het ontstaan van allerlei ruimten voor specifieke functies, was er ook een toenemende variatie aan functioneel meubilair en serviesgoed. Archeologisch gezien merken we dit aan de steeds grotere verscheidenheid aan serviesgoed met specifieke functies in de loop van de 17de en 18de eeuw. Daarnaast was er, gerelateerd aan de grotere welstand, in de 18de eeuw een sterker ontwikkelde mode. Nieuwe vormen en decoraties wisselden elkaar in sneller tempo af. Archeologisch onderzoek van vondstmateriaal van deze 'jonge' perioden, blijkt dan ook wel degelijk zinvol.

Het onderzoeksproject 'Langestraat 1993' heeft geleid tot een grote hoeveelheid informatie, nieuwe inzichten en ook betere en scherper geformuleerde vraagstellingen voor verder onderzoek. We hopen op de diverse onderwerpen uit dit rapport terug te komen in volgende Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie.

NOTEN

1. Zie Westenberg 1974, fig. 10.
2. Van dit onderzoek (code 95GNI) is door Juke Dijkstra een, nog ongepubliceerd, intern verslag gemaakt.
3. Enkele voorbeelden zijn Haarlem, Leiden en Zutphen.
4. Wijsenbeek-Olthuis 1992.
5. Bitter 1995.

SUMMARY

Peter Bitter¹

In december 1992 two historical buildings in the main street of Alkmaar, Langestraat 113 and 115/117, were destroyed by a fire. The municipal department for heritage and archaeology of Alkmaar documented some of the remains during demolition works and executed archaeological excavations prior to the rebuilding. Afterwards, the documented traces and the many archaeological finds, especially the large amount of finds from the eight cesspits that were discovered, were analyzed and an extensive research report was prepared.

THE RESEARCH PROJECT

The research soon became multidisciplinary, when a variety of specialist researchers became involved in the project. The subject matters include history of architecture, the archives, archaeological features and all sorts of archaeological finds including biological samples. Apart from these professionals, a large amount of work was done by a group of enthusiastic volunteers, who took part in the excavations and did an excellent job in cleaning, sorting out, refitting and restoring the numerous finds from the cesspits.

The historical research on the owners and inhabitants of the houses (Chapter 2) is based on the project Historical Registration Alkmaar (Historisch Kadaster Alkmaar), undertaken by W. van den Berg. He painstakingly works on putting the numerous historical sources on real estate in Alkmaar, such as a variety of tax lists and thousands of transactions, into a computer system which is accessible through the parcel number of each address. Although the project has not yet been completed, he was able to give a complete list of the owners and some names of inhabitants of the houses from 1552 onwards. Further research was done on the *curricula vitae* of a number of

these persons, focusing on the possible connections with archaeological finds and documented building activities.

The buildings and archaeological features were ascribed to fifteen periods. Each feature (in Dutch: 'spoor') is identified by a code, consisting of the period number combined with an alphabetical code. A series of plans and sections show the location of the features (see Chapters 3 and 4).

The periods are dated: period 1 (Late Bronze Age), period 2 (Iron Age), period 3 (10th/11th to 12th centuries), period 4 (ca 1175-1225), period 5 (ca 1225-1275), periods 6-7-8-9 (ca 1275-1375), period 10 (ca 1375-1400), period 11 (ca 1400-1425), period 12 (ca 1425-1550), period 13 (ca 1550-1700), period 14 (ca 1700-1800) and period 15 (1800-1900).

In the next chapters the several find-groups are described. Chapter 5 provides an overview of ceramics and clay pipes. Special notice is given to the finds recovered in the archaeological traces other than the cesspits. In Chapter 6 the contents of the eight cesspits are described in detail. In the backyard of Langestraat 113 only one cesspit was found (feature 13F), containing objects dating from the late 16th century to the 19th century. No less than four

consecutive cesspits were ascribed to the inhabitants of Langestraat 115/117, namely the cesspits 11B (15th century), 12A (ca 1500-1550), 13B (ca 1550-1630/1640) and 13C (ca 1630/1640-early 19th century). The other three belonged to Lange-straat 119.

In Chapter 7 the biological contents of the four cesspits from Langestraat 115/117 are analyzed.

SETTLEMENT TRACES FROM PREHISTORY TO THE 15TH CENTURY

Excavated traces of habitation until the fifteenth century

The earliest habitation

The area of excavation is situated on the eastern side of the sand dune on the Old Dunes, on which also the "Grote Kerk" (Great Church) was erected. Here, habitation has been present since prehistoric times. The earliest remains on the terrain of excavation are two round pits (possibly wells) and a ditch which can be dated, by means of the excavated earthenware, back to the Late Bronze Age or Early Iron Age. The terrain has later been levelled, possibly during the Iron Age, and subsequently a layer of drift-sand came on top of it (probably in the Early Middle Ages).

The first traces of habitation on the sand consist of an agricultural layer. Potsherds from this layer provide us with an earliest date of the tenth or eleventh century. Remarkably enough, the first remains of building and lots can only be dated back to the end of the twelfth century. It is known

from investigations by Cordfunke, that the settlement stretched out towards an eastern direction up until the Van den Boschstraat and the Krebbesteeg. Apparently building at that time in the settlement was spread out in such a way, that our terrain of investigation within the settlement-area in those days could remain totally buildingless.

A second surprise was the lack of any trace of heavy floods which struck Alkmaar in the twelfth and thirteenth centuries. The area was apparently situated on such a high level that it was not covered in a layer of clay. The level of habitation was here, around 1200 AD, approximately 0.20 m +NAP, which is roughly a meter higher than the contemporary layers of habitations on the eastern side of the settlement (for example at excavations near the City Hall in the Breedstraat in 1968 and 1978). It was probably only this lower part of Alkmaar that suffered physical damage from the floods, whereas the main part of the settlement remained undamaged.

From the end of the twelfth century onward, the area is used far more intensively. Various ditches, pits and also wells are installed around 1175-1225 AD. No recognizable traces of houses were found, which can be explained by the limited size of the excavation. Possibly there had been a rearrangement of the eastern side of the settlement after the construction of a dike along the later Langestraat. This dike, mentioned for the first time in 1212, ran with a straight corner in a northern direction via the Achterstraat/Houttil. It followed the western bank of the Rekere over a distance of several kilometres,

branching off towards the West to the higher sandy grounds at Bergen.² It is not unlikely that this dike was initially of a limited height. It probably connected itself

to the higher sand dune of Alkmaar in the vicinity of the Schoutenstraat. Up until that point, the area to the south of the Langestraat was situated outside the dike. Our terrain of excavation lay on the higher sandy grounds and was not, therefore, bordering the dike. On the other hand, it is legitimate to assume that the Langestraat was then constructed as a road. Dikes were namely used as a connecting road as well. Next, the dike was extended on the sand dune to create a corner with the "Koorstraat".

Intriguing is the bank of a possible broad and deep ditch that was excavated. It ran more or less parallel to the later Langestraat, below the present alignment on the south-side (feature 4E). Could this have been a ditch used for drainage or possibly a sort of moat?

This last question is a 'wild hypothesis' but it could, however, be the explanation for the discovery of other broad ditches dating back to the same period. In 1995 a canal or moat was excavated at the Gedepte Nieuwesloot (on the corner of the St. Laurensstraat), which roughly can be dated to the same time.³ This particular ditch was no less than eight metres wide (at 1.5 metres below ground level). It ran parallel to the Nieuwesloot (lit. 'New Ditch') turning off in a southern direction in the vicinity of the Schoolstraat.

We assume that a ditch of such a broadness and width has to be a defensive moat. To continue the hypothesis: could this

have been a defensive moat for a predecessor of the "Hoge Huis" (lit.: 'High House'). We are completely in the dark concerning the history of the "Hoge Huis" because of a lack of written sources. There are various examples from other cities where a house of a nobleman or a manorial dwelling was built next to the main

church.⁴ Could this also have been the case in Alkmaar? A moat such as that around the "Hoge Huis" should turn off eastwards somewhere. Could that possibly be our ditch 4E? This remains speculation for the time being. We have to wait and see if something will be found to confirm or refute this wild hypothesis.

In a waste pit (feature 4F), dating back to approximately 1175 - 1225, the remains of a winnow were found. A winnow was used to separate chaff from wheat by throwing the threshed grain up into the wind. The light chaff is then blown away by the wind. This usually happened on the farmyard directly next to the place of threshing. The find is an indication of agricultural activities taking place in the settlement at that time. In later ground-layers any indications for agricultural activities or craftsmanship are absent.

Remains of houses from the 14th century

At the end of the thirteenth century the terrain was levelled by means of applying a thin layer of sand. Layers such as these were applied several times in later periods, presumably to make an untidy piece of ground suitable for new buildings. In addition to this, if this was a widespread working-method, it is likely that people in those days wanted to raise the level of their terrain in order not to stay behind and have a lower level than the neighbouring house. In this way, the terrain has been raised approximately 1.5 metres in the fourteenth and fifteenth centuries.

Concerning the fourteenth century cultivation, layers of floors were almost exclusively found on the location of excavation. They consist of tamped down clay or loam of a thickness of some centimetres.

Repeatedly a hearth was found on these floors of clay. Occasionally it was nothing more but a red-coloured, burned spot. However, brick fireplaces were also found. Almost nothing was rediscovered of the wall-construction of the successive houses. This can partly be explained by means of the disturbance caused by the later foundations. However, we also have the impression that the walls of the houses were not quite deeply put into the ground, because even the back-wall as well as the partition-wall could not be localized. Possibly, people were building with foundation beams on which the wooden construction was built. It was merely necessary to lay these foundation beams only a few centimetres into the ground. The remains of the houses appear to continue through the later lot-limits of 113 and 115/117: there was a house built in the centre of our excavation area.

Towards the end of the fourteenth century the terrain was divided into two lots (period 10). Here, the parcelling arises that can still be seen on the site nowadays. The division into smaller lots went hand in hand with a condensation of building. This cannot be a coincidence, since this took place during a period of expansion of Alkmaar. In the second half of the fourteenth century the city was considerably enlarged, and provided with new town fortifications. Also at this time, they strongly enlarged the Church of Saint Laurens ("St. Laurenkerk") with a chapel, dedicated to St. Matthew.

The house at Langestraat 113 was perhaps partly made of brick and partly made of wood on a brick sub-wall. It had a floor consisting of clay with a hearth made of brick in the middle. There was no division inside the house: people worked, lived, and slept in one place. Only a clay-floor

with a hearth in the middle remains of the neighbouring house.

Around 1400/1425 both buildings (lots) were demolished again, and replaced by two brick houses of the same size. Here, there was probably no inner division as well so people lived in one room only. The hearth of Langestraat 115/117 was built up against the back-wall. Of Langestraat 113, the fireplace remains unknown.

Soon after this, the house at Langestraat 113 was rebuilt again (or possibly remodelled), but now with a internal division. Little remained of this because it was demolished later in the fifteenth century when a large cellar was made on the street-side.

BUILDING AND OCCUPATION FROM THE 15TH CENTURY ONWARDS

The occupational history from the fifteenth and sixteenth centuries onwards, forms the main part of the investigational project. This provides us with a diversity of source-material. The oldest overground parts in 1993 could be traced back to the fifteenth century. Historical sources about the three houses have been available from 1552 onwards. Except for foundations and cellars, the excavations also produced large quantities of furniture and waste from the cesspits from the fifteenth and sixteenth century onwards.

Langestraat 113

The oldest part of Langestraat 113, a two-storied brick house with a cornice-gable, was a large vaulted cellar on the street-side, presumably of a 15th-century origin (feature 12D). The house was rebuilt later (12G), retaining the old cellar as a substructure. At that time, Langestraat

113 was part of a large house with the axis parallel to the street, which also incorporated the adjacent site of, what would later become, Langestraat 111. Historical

sources reveal that this house was known as the inn 'Het Schaeck'. In 1584 the eastern half of the inn was sold and turned into a living house. The western half, nowadays Langestraat 113, remained an inn for some years until around the turn of the century. Probably it then became the residence of its owner, Dirck Quinting. In 1618 he moved to Haarlem and from then on the house was let. Although the written sources inform us of the owners, little is known of the inhabitants who rented the house in the next three centuries, as it was not yet customary to make rental contracts.

Research on the premises revealed that shortly after 1584 the large house must have been subdivided into the buildings Langestraat 111 and 113. The roof was taken off and each half of the former inn was covered with a new roof, perpendicular to the street (feature 13E). In the process, Langestraat 113 was enlarged with a back room (13G) behind the older main part. The stylistic characteristics of the decorated consoles (parts of the wooden framework, 'the skeleton') of 13G fit well with the assumed date of around 1600. A short time later, perhaps also before 1618, a floor level was added to the main part of the house (13H). In the backyard a 'summer kitchen' was built (to be used only in summers) with a latrine (13F). The oldest finds from the cesspit (13F) coincide with the assumed transition of the building, as they are ceramics dating from the late 16th century. The other finds from this cesspit, mainly from the 18th century, show that the inhabitants of the house, although

mere renters and not the owners, must have been well-to-do.

Langestraat 115/117

In 1992 the house "Langestraat 115/117" still featured elements dating from the 15th and 16th centuries. The age of these parts, however, was only established by the archaeological excavation. The main part of the house, on the street-side, proved to originate from the early 15th century (feature 11A). In 1992 the lower western wall of this phase was still standing. It was a brick house constructed with a wooden skeleton, with a hearth placed against the end gable. The remains of the fire-place were excavated. It was established that this house replaced an earlier wooden building from the late 14th century. The oldest cesspit in the backyard (11B) was contemporaneous with this brick house. The inhabitants must have been rather poor, judging from the very worn, plain household utensils recovered from the cesspit. This drastically changed around 1400, when the building was enlarged with a large back room (12B) and the cesspit was replaced. Although the annex was of a fairly simple construction, with a clay floor and a plain, tiled fire-place, the finds from the new cesspit (12A) reveal the presence of wealthy inhabitants. They include glass drinking vessels, decorated stoneware jugs from Cologne, dishes from southern Netherlands majolica and Spanish lustreware. The first written sources on this house are from 1552, 1553 and 1561. They show a remarkable increase of the tax value between 1553 and 1561, which, according to Van den Berg, must have related to a further enlargement of the building. We, indeed, have found evidence that some time in the 16th or 17th century the main part of the house was raised with an extra storey (13A). The

back gable of this storey still stood in 1992, showing traces of chimneys on both the front and the back side. Around the same time the latrine was moved further back into the backyard and a new cesspit was made (13B). Again the finds prove the prosperity of its users. The owners of the house, known from documents from 1553 onwards until the 20th century, mostly lived elsewhere, letting Langestraat 115/117 to others. Only during a few decades in the 17th century did the owner actually live there, namely a certain Willem van der Meer, who bought the house in 1611 and died there, at the age of approximately 83, in 1643. By coincidence, the most spectacular finds from the site can be attributed to him. Willem had bought the adjacent house Langestraat 119 as well, and added its backyard to the garden of his living-house. Consequently, the latrine (13B), which was built against the garden fence, had to be moved and a new cesspit was made (13C). Willem's will of 1643 and his marriage to a lady from a wealthy Amsterdam family, already indicated his wealth. This was confirmed by the finds in cesspit 13C: a large collection of glass, amongst others several expensive drinking vessels 'à la façon de Venise' and a giant beaker, decorated with gold foil. At least 66 glass objects were deposited together around 1630-1640, maybe following some accident with a closet or a shelf falling down.

The construction of the bell-shaped gable marked the 18th-century activities during which the house was partly rebuilt. The exact date is not known, but in transactions the price of the house is almost doubled between 1744 and 1780, which must have been related to this building campaign.

OCCUPATIONAL AND LIVING CULTURE

The private houses reflect a process in the occupational and living culture of the sixteenth up to the eighteenth century, which has been described by Wijzenbeek-Olthuis as a combination of privatization with a separation between living and working.⁵ In smaller houses this meant that there was a separate working-space and a separate living and sleeping part (for example a hall and a back-room). In the sixteenth and seventeenth centuries, the wealthier households had a tendency to separate dwelling from company. An example from Alkmaar is the pottery that has been excavated at the Wortelsteeg in 1991.⁶ The living-house with a garden at the Luttik Oudorp was separated by a garden-wall from the working-place with the oven at the far end of the garden. Between 1574 and 1620 there were even separate toilets for the living and working parts.

In the private houses of the Dutch urban elite, the ground level was often divided into two parts with a living-kitchen in the back-room and a luxury room in the front of the house. This last room served as a place to receive guests and it was here where the most valuable furniture and possessions were stalled. These included the beautifully finished parental bed, which was upholstered with an expensive mattress, valuable blankets, and curtains. In poorer houses, people kept on sleeping for a long period of time in cupboard-beds. In richer households the tendency towards privatization had as a consequence that more apartments became available, situated on one or more floors, with separate rooms for staff and separate rooms and bedrooms for the members of the family. In addition to this, the living-room was separated from the kitchen. Only on spe-

cial occasions the dining-hall was used, later more common as a dining-room.

This proces can also be seen at Langestraat 115/117: the building of a back-room, the raising of the house with floors (possibly during the rebuilding of 1744/1780), a further sub-division with various rooms, resulting in the division as was drawn up in 1993. Although Langestraat 113 knew a different start (possibly this house was initially built as an inn), from 1600 onwards the building-history fits the aforementioned process or scheme.

Until well into the seventeenth century, upper-floors in Alkmaar were almost exclusively present in richer houses in the main streets. Until during the nineteenth century there were various small houses without any floors alongside the canals.

However, the street was not everywhere the same. In the main streets, there were smaller, less wealthy houses built in between the richer, large dwellings. When we look at our project of investigation, the small house at Langestraat 119 attracts attention. The eighteen-century finds from the cess-pit consist indeed of less valuable dinner-service and cheaper clay pipes, although wealthier inhabitants must have lived there for a short period of time as well.

With regard to the occupational - and living-culture, we find, from an archaeological point of view, especially quite a large number of utensils, mainly dinner-service. Parallel to the tendency of privatization and the rise of several rooms for specific uses, there was also an increasing variation in functional furniture and utensils.

Considered from an archaeological viewpoint, we see this in the larger variety of dinner-service with specific functions in the course of the seventeenth and eighteenth centuries. Apart from this there was, related to an increasing wealth, in the

eighteenth century a stronger developed sense of fashion. New shapes and forms, and decorations succeeded each-other quickly. Archaeological investigations into these "younger" periods appear to be, therefore, significant.

The project of investigation "Langestraat 1993" has led to a large amount of information, new insights, and better - and sharper formulated questions for further investigations. We hope to return to various subjects from this report in future Reports on Monumental Care and Archaeology in Alkmaar.

CATALOGUE

The inventory of the finds from the cesspits makes use of a typology known as the 'Deventer system', named after the project where it was first developed in 1989. Meanwhile, several Dutch institutions have adopted the typology for the description of Late- and Post-Mediaeval ceramics and glass objects. A manual is in preparation (Clevis et al 1997).

Objects of ceramics and glass are given a typology code according to a hierarchical system, with a tripartite code:

- firstly a letter for the material group,
- secondly a three-letter code for the main shape,
- and finally a number is added to account for differences in details, especially in the pot shape and rims. In the case of glass, the technique of the decoration (not the decorations themselves) and the base are also taken into account. The different types are illustrated in the catalogue.

The description in the catalogue is specified as follows:

- 1a inventory number*
- 1b feature code*
- 2 type code*
- 3 date of the object*
- 4a dimensions*
- 4b type description*
- 5a material group*
- 5b surface treatment*
- 5c decoration*
- 5d miscellaneous details*
- 6a base*
- 6b handle*
- 6c complete/fragment*
- 7 name/function*
- 8 production centre*
- 9 literature*

The type code under 2 starts with a letter for the material group:

- ep European porcelain*
- f fayence from the Netherlands*
- g grey earthenware*
- ha 'Haffner' early middle/upper Rhine-land white earthenware*
- i Italian fayence*
- ir industrial redware*
- iw industrial whiteware*
- iz industrial blackware ('zwartsteen')*
- jy Jydepot earthenware*
- m majolica*
- p porcelain*
- r red earthenware*
- s1 stoneware without surface treatment*
- s2 stoneware with slip and/or glazed surface*
- s3 industrial stoneware (white or brown)*
- s4 near stoneware*
- s5 proto stoneware*
- sp spanish ceramics*
- w white earthenware*
- wa Werra ware*
- we Weser ware*
- gl glass.*

The main shape is described with a three-letter code:

- bak skillet (bakpan)*
- bee statuette (beeldje)*
- bek beaker*
- ber berkemeier*
- bla chamber candlestick (blaker)*
- blo flowerpot (bloempot)*
- bor plate/saucer (bord)*
- bot butter-dish (botervloot)*
- bst breastglass*
- bui belly warmer (buikwarmer)*
- dek lid (deksel)*
- dov fire extinguisher (dover)*
- dri drinking bowl*
- fle bottle (fles)*
- flu flute*
- gra pipkin (grape)*
- kan jug/pitcher (kan)*

kap furnace pan (*kachelpan*)
kdl candlestick (*kandelaar*)
kel stemmed glass/goblet (*kelkglas*)
kmf chafing dish (*komfoor*)
kom bowl (*kom*)
koo 'Krautstrunk' glass (*koolstronk*)
kop cup (*kop*)
kwi cuspidor (*kwispedor*)
lam lamp glass
lek sieve (*lekschaal*)
lep spoon (*lepel*)
min miniature
nop pruned beaker (*noppenglas*)
oli oil lamp (*olielamp*)
pis chamber pot (*pispot*)
plo lobed dish (*plooischotel*)
pot jar/pot
roe römer
sch dish (*schaal*)
spa money box (*spaarpot*)
spb mug (*schepbeker*)
stk skillet (*steelkom*)
stp plug (*stop*)
tes brazier (*test*)
the teapot (*theepot*)
tmm thermometer
uri urinal
ver colander (*vergieter*)
vet dripping pan (*vetvanger*)
vog birds' drinking cup (*vogeldrinkbak*)
vst fire cover (*vuurstolp*)
wyw holy water basin (*wijwaterbak*)
zal gallipot (*zalfpot*)
zou salt-cellar (*zoutschaal*).

Variation in models and rim shapes are discerned by the number in the end of the code. Sometimes an additional letter is used for extra information on specific details.

Dates are given with a figure for the century, A or B for a first or second half-century, and a-b-c-d for quarter-centuries.

The measures are given of the maximal diameter and height without features like handles and spouts.

All ceramics are drawn at a scale of 1:4 and all other objects at 1:2, unless stated otherwise. Most objects are 'archaeologically complete', meaning that a complete profile is present. Incomplete profiles are drawn with dashed lines.

NOTES

1. With thanks to Rob van Wilgen for his English translation.
2. See Westenberg, 1974, fig. 10.
3. This investigation (code 95GNI) is has been made into an internal report (not yet available to the public) by Juke Dijkstra.
4. Some examples are Haarlem, Leiden, and Zutphen.
5. Wijsenbeek-Olthuis, 1992.
6. Bitter, 1995.

BIJLAGEN

OVERZICHT VAN DE SPOREN EN DE VONDSTEN: PERIODE 1 t/m 4.

Spoor	Pi	Pa	An	El	Ko	s5	s4	r	Rest
1A	-	-	-	-	-	-	-	-	O p m . 1
Waterput?									Opm.2
1B	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.3
Waterput?									
1C	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.4
Greppel									
2A	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Greppel									
3A	1w	-	-	-	2w	-	-	-	Opm.5
Akkerlaag									Opm.6
4A	-	-	-	1w	1w	-	-	-	-
Greppel									
4B	-	-	-	1r	-	-	-	-	-
Greppel				1w					
4C Inst.	1w	-	-	1w	-	-	-	-	-
Waterput									
4C Inh.	1r	-	-	1r	1w	-	-	-	-
Waterput	3w			1w					
4D	2w	-	-	1r	4w	-	-	-	-
Mestkuil				1w					
4E	1r	1w	-	-	2r	-	-	-	-
Sloot	4w				7w				
4F	-	-	-	1w	-	-	-	-	-
Kuil									
4G	1r	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuil									

Opmerkingen:

1. 5w Late Bronstijd/Vroege IJzertijd.
2. 1 fragment van een weefgewicht.
3. 3w Late Bronstijd/Vroege IJzertijd.
4. 1 rand-, wand- en bodemscherf uit de Late Bronstijd/Vroege IJzertijd (compleet profiel).
5. 2w Inheems Romeins.
6. 2w indet.

OVERZICHT VAN DE SPOREN EN DE VONDSTEN: PERIODE 5

Spoor	Pi	Pa	An	El	Ko	s5	s4	r	Rest
5A	1w	1w	1w	-	1r	-	-	-	O p m . 1
Egalisatie					2w				
5B Greppel	3w	-	2w	-	2r 2w	2w	-	-	Opm.2
5C Kuil	2r 1w	1r 1w	1r 2w 1b	-	1w	-	-	-	-
5D Paalgaten	4w 1b	-	-	-	3w	-	3w	-	-
5E Kuil	5w	1r 2w	5w	-	3r 3w	-	-	-	-
5F Greppel	3w 1b	-	-	1w	1r 4w 1b	-	-	-	-
5G Greppel	11w	1w	1w 1b	2w	5r 5w	2w	-	-	Opm.3
5H Kuil	3w	-	1w	1w	1r 1w	1w	-	-	-
5I Kuil	13w	-	1r 1w	3w	4r 11w	2w	1w	2w	-
5J Kuil	1r 1b	1r	1r	-	-	-	-	-	-
5K Kuil	-	-	1b	-	1r 1w	-	-	-	-
5L Greppel	-	-	-	-	2w	-	1b	-	-

Opmerkingen:

1. 1w Inheems Romeins.
2. 1w Inheems Romeins; 1b Karol. Mayen?; 1w indet.
3. 1w waarschijnlijk Hoogversierd.

OVERZICHT VAN DE SPOREN EN DE VONDSTEN: PERIODE 6 EN 6/7

Spoor	Ko	s5	s4	s1	s2	s2 La	r	g	Rest
6A Egalisatie	1w	1r	-	-	-	-	-	1w	Opm.1
6B Haard	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6C Haard	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6D leenvloer	-	-	-	-	-	-	1w	-	-
6E Inst. Waterput	2w	2w	1w 1b	-	-	-	-	-	-
6E Inh. Waterput	3r 1b	1r	2r 3w 1b	1r 4w	1w	3w	-	1r 1b	-
6/7A Kuiltje	- Opm.2	1r 1w	-	-	-	-	-	-	-
6/7B Paalgat?	-	1w	-	-	-	-	-	-	-
				Opm.3					
6/7C Paalgat?	1b	-	-	-	-	-	-	-	-
6/7D Paalgat?	5w	-	-	-	-	-	-	2w	Opm.4

Opmerkingen:

1. 1r en 2w Pingsdorf; 2w Andenne.
2. 1w Pingsdorf; 1w indet.
3. 1w Pingsdorf.
4. 1w Pingsdorf.

OVERZICHT VAN DE SPOREN EN DE VONDSTEN: PERIODE 7 t/m 8/9/10

Spoor	Ko	s5	s4	s1	s2	s2	r	g	R e s t
						La			
7A Egalisatie	1w	1w	1w	-	-	-	1r 1b	1r 1b	Opm.1
7B Haard	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.2
7C Leemvloer	-	-	1r 2w	-	-	-	-	-	-
7D Inst. Tonput	-	-	1r	-	-	-	-	-	-
7D Inh. Tonput	- Opm.3	-	2w	1r 1w	-	-	1r 1w	2r 16w 3b	
8A Egalisatie	2r	-	1w	1r 5w	2w 1b	3w	3r 9w	1r 12w	Opm.4
8B Fundering	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.5
8C Fundering	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.6
8D Haard	-	-	1r	-	-	1w 1b	-	-	Opm.7
8E Leemvloer	-	-	1r	-	-	-	1r 4w	1w	-
8 / 9 / 10 Tonput	1w 1b	A -	1r 1b	7w	-	2w	3w 6w 2b	3r 5w 1b	-
8/9/10B Inst.Tonput	-	-	-	-	-	-	1r	-	

Spoor	Ko	s5	s4	s1	s2	s2	r	g	Rest
8/9/10B	-	-	-	-	-	-	-	23w	-
Inh.Tonput									

Opmerkingen:

1. 1w indet.
2. Steenmaat kloostermoppen: 31.5 X 15.5 X 8 en 30 X 14 X 6.5.
3. 1b Inheems Romeins.
4. 1w Andenne.
5. Steenmaat kloostermoppen: 30 X 15 X 7.
6. Steenmaat kloostermoppen: 28 X 14 X ?.
7. Steenmaat kloostermoppen: 29 X 14 X 6 en 30 X 15 X 7.5.

OVERZICHT VAN DE SPOREN EN DE VONDSTEN: PERIODE 9 EN 10

Spoor	Ko	s5	s4	s1	s2	s2	r	g	R	e	s	t
						La						
9A Egalisatie	4w	1w	3w	1r 1w	2w	-	-	4w 2b	-			
9B Leemvloer	1r 1w	-	1w	2w 1b	-	-	3r 5w	1w	-			
9C Poer?	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.1			
9D Haard	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
10A Egalisatie	2r 52w	1r 5w 1b	2r 11w 1b	8r 40w 6b	2r 8w 1b	1r 5w	16r 39w 5b	11r 51w 4b	Opm.2			
10B Haard	-	-	-	1b	-	-	-	-	-			
10C Leemvloer	1r	-	-	1r	-	1b	-	-	-			
10D Inst.	7r	4w	5r	5r	3w	6w	8r	4r	O p m . 3			
Tonput	9w 1b	1b	10w 6b	15w 7b			6w 2b	29w 4b				
10D Bovenl.- Tonput	-	-	-	-	-	1r	- 4w	-				
10E Haard	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.4			
10F Fundering	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.5			
10G Straatje	-	-	-	-	-	-	-	-	-			

Opmerkingen:

1. Zeshoekig stuk natuursteen.
2. 1w Pingsdorf; 5w en 1b Andenne: staafje natuursteen (?).
3. 1w indet; 1r en 3w Pingsdorf; 2w Elmpt.
4. Vijzel van natuursteen onder haard. Steenmaat van verschillende stenen: 28 X 14 X 5.5 en 24 X 12 X 5.
5. Steenmaat: 26 X ? X 6.

OVERZICHT VAN DE SPOREN EN DE VONDSTEN: PERIODE 11 EN 12

Spoor	Ko	s5	s4	s1	s2	s2	r	g	R	e	s	t
						La						
11A Fund. 115/117	-	-	-	1w	-	-	-	1r	Opm.1			
11B Beerput	Inhoud zie elders											
11C Straatje	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
11D Fund.113	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.2			
11E Fund.113	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.3			
11F Fund. Over 11D heen	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.4			
11G Fund.113	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
11H Haard 113	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
12A Beerput	Inhoud zie elders											
12B Fund. 115/117	-	-	-	-	-	-	1r	-	O p m . 5			
12C Inst. Kelder	1r	-	1r	-	-	-	-	-	-			
12D Kelder 113	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
12E Beerput	Inhoud zie elders											
12F Kuil	-	-	-	1r 3w	-	1r 1w	5r 4w 1b	4w 1b	Opm.6			

Opmerkingen:

1. Oranje baksteen: 21 X 10.5 X 4.5/5.
2. Oranje baksteen: 23.5 X 11.5 X 4.5/5.
3. Oranje baksteen: 24.5 X 11.5 X 4.5/5.
4. Oranje baksteen 23 X 11.5 X 5.
5. Gele baksteen: 20.5 X 10 X 5 en 23 X 11 X 5.5.
6. Twee roodbakkende dovers.

OVERZICHT VAN DE SPOREN EN DE VONDSTEN: PERIODE 13

Spoor	Ko	s5	s4	s1	s2	s2	r	g	R	e	s	t
-------	----	----	----	----	----	----	---	---	---	---	---	---

La

12/13A Fund.113	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.1
--------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	-------

12/13C Beerput Inhoud zie elders

13B Beerput Inhoud zie elders

13C Beerput Inhoud zie elders

13D Beerput Inhoud zie elders

13F Beerput Inhoud zie elders

13G Fund.113	-	-	1r	1r 2w 1b	-	-	2r 6w	1r	-	-	-	Opm.2
-----------------	---	---	----	----------------	---	---	----------	----	---	---	---	-------

13/14B kelderingang	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.3
------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	-------

14/15A waterput	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.4
--------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	-------

15A kelder	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Opm.5
---------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	-------

Opmerkingen:

1. Oranje baksteen: 21.5 X 11 X 4.
2. Gele baksteen: 20.5 X 10 X 4.5.
3. Gele baksteen: 19 X 8.5 X 3.
4. Modern (19-20A).
5. Idem.

OVERZICHT VAN GRONDSPOREN EN BOUWHISTORISCHE ONDERDELEN

- 1A ronde ingraving in veenlaag, gevuld met geelgrijs zand en wat turfgruis, vermoedelijke waterput. Vnr.233.
- 1B ronde ingraving in veenlaag, gevuld met geelgrijs zand en wat turfgruis, vermoedelijke waterput. Vnr.236.
- 1C greppeltje in top van veenlaag, gevuld met geelgrijs zand. Vnr.230 (groot fragment pot late Bronstijd/ vroege IJzertijd).
- 2A greppel in veenlaag, gevuld met geel zand. Vondstloos (IJzertijd?).
- 3A akkerlaag van grijs zand. Vnr.217 (9de/12de eeuw).
- 4A greppel, gevuld met doorwoeld licht- en donkergrijs zand. Vnrs.106 en 117.
- 4B greppel, grijs zand met humeuze bandjes erin. Vnr.179.
- 4C waterput. Uit de bodemlaag Vnrs.177, 204 en 207; Mnrs.224, 225 en 226. Uit insteek Vnr.203 en 222.
- 4D mestkuil. Vnrs.152 en 176, Mnr.181.
- 4E sloot, gevuld met grijs zand met humeuze bandjes erin en brokken veen. Vnrs.142, 150, 153 en 156, Mnrs.154 en 155.
- 4F afvalkuil, onder meer fragmenten van wan. Vnr.118.
- 4G kuil, gevuld met humeus bruingrijs zand. Vnr.197.
- 5A egalisatielaag. Vnrs.138 en 218.
- 5B greppel, gevuld met bruingrijs zand met humeuze bandjes erin. Vnrs.192 en 201 en 209.
- 5C afvalkuil met asplekken. Vnr.151.
- 5D paalgaten, gevuld met bruin zand. Insteek, paalkern of -uittrekspoor niet te onderscheiden. Vnrs.76, 81, 82 en 90.
- 5E kuil (mogelijk nazakking boven waterput 4C?), gevuld met veel bot. Vnrs.174 en 175.
- 5F greppel, gevuld met zand, as, houtskool en leembrokken. Vnrs. 167 en 187.
- 5G greppel, gevuld met gevlekt bruingrijs zand. Vnrs.77, 85, 86, 107 en 170.
- 5H kuil, gevuld met as en houtskool. Vnr.163.
- 5I kuil, gevuld met lagen bruin zand met houtskool, gele leem en bruine klei. Vnrs.75, 93, 101, 103, 105 en 115.
- 5J afvalkuil, gevuld met zwart zand en mosselen. Vnr.169.
- 5K kuil, gevuld met grijs zand en kleibrokjes. Vnr.199.
- 5L greppeltje (?), gevuld met lichtgrijs zand. Vnr.200.
- 6A egalisatielaag van bruingrijs zand (aanleg huisvloer). Vnrs. 133, 135 en 136.
- 6B haardplaats, bestaand uit ovale plek verbrande leem met as. Vondstloos.
- 6C haardplaatsen op één leemvloer, dicht opeen vier plekken verbrande leem met as. Vondstloos.
- 6D leemvloer, grijze leem 2-3 cm dik, met eronder 2-3 cm zwarte grond. Uit de leem Vnr.213.
- 6E waterput gemaakt van bodemloze ton, door gronddruk vervormd. Insteek Vnr.244, zandvulling Vnrs.243 en 245.
- 6/7A kuiltje, gevuld met grijsbruin zand met kleibrokjes. Vnr.191.
- 6/7B paalgat?/kuiltje, gevuld met grijze as. Vnr.183.
- 6/7C paalgat?/kuiltje, gevuld met bruin zand. Vnr.184.
- 6/7D paalgat//kuil, gevuld met grijsbruin zand met kleibrokjes. Vnr.186.

- 7A egalisatielaag van zwart zand. Vnrs.130 en 214.
- 7B haardplaats, stookvloer van rode bakstenen van 31,5 x 15,5 x 8 cm en 30 x 14 x 6,5 cm.
- 7C leemvloer van ca 10 cm grijze zandige klei. Vnrs.64 en 65.
- 7D waterput, gemaakt van bodemloze ton. Insteek Vnr.249, zandvulling Vnr.248 en Mnr.247.
- 8A egalisatielaag van donkergrijs zand. Vnrs.63 en 127.
- 8B onderlaag van een steensfundering (voor houtbouw?) van zachte rode baksteen van 30 x 15 x 7 cm.
- 8C poer?/funderingsrest (mogelijk poer voor houten constructie), van zachte rode baksteen van 28 x 14 x ? cm.
- 8D haard, rechthoekige bakstenen stookvloer op ingegraven vlijlaag van geel zand, slechts deel van baksteenvloer bewaard, zachte rode baksteen 30 x 15 x 7.5 en 29 x 14 x 6 cm. Uit de haard Vnrs.125 en 132.
- 8E leemvloer van grijze zandige klei. Uit de leem Vnr.60 en in loopvlak erop Vnr.123.
- 8/9/10A waterput, gemaakt van bodemloze ton. Uit de zandvulling Vnrs.239 en 246 er Mnr.238.
- 8/9/10B waterput, gemaakt van bodemloze ton. Uit de insteek Vnr.242, uit de zandvulling Vnr.240 en Mnr.241.
- 9A egalisatielaag van donkerbruin zand met houtskool. Vnr.59.
- 9B leemvloer van grijze zandige klei. Vnrs.46 en 58.
- 9C poer?/funderingsrest van liggende zeshoekige stuk hardsteen.
- 9D haard, ronde zwarte asplek wsch. ondiepe kuil in leemvloer.
- 10A egalisatielaag van grijs zand, met houtskool en plekken met puingruis. Vnrs.43, 44, 50, 53, 55, 56, 57, 62, 66, 67 en 104.
- 10B haard, gemaakt van op hun kant gezette fragmenten van plavuizen, in een zandbed. Tussen de plavuizen Vnr.30.
- 10C leemvloer van grijze zandige klei. Uit de vloerlaag Vnrs.31 en 54.
- 10D waterput, gemaakt van grote bodemloze ton. Uit de insteek Vnrs.41, 72, 98, 108, 113 en 189, uit de bovenste vulling met zand en puingruis Vnr.88.
- 10E leemvloer van grijze zandige klei met haard, gemaakt van baksteenfragmenten van diverse hergebruikte zachte rode baksteen, o.a. 28 x 14 x 5,5, en 24 x 12 x 5 cm, met middenin een bodemfragment van een natuurstenen vijzel erin verwerkt (Vnr.68).
- 10F fundering (voor houten opbouw?), met klei gemetseld van zachte rode baksteen van 26 x 13 x 6 cm, bodem van bouwsleuf verbeterd met kleilaagje.
- 10G straatje van op hun kant gelegde rode bakstenen van 21,5 x 11 x 5 cm.
- 11A fundering en haardplaats van zachte oranje baksteen van 21 x 10,5 x 4,5/5 cm (steen: Vnr.27). Uit de insteek Vnr.28. Haardplaats bestaat uit aanzet van wangen, puinkuil onder stookplaats en aspot (=Vnr.26).
- 11B beerput, halfsteens gemetseld van rode bakstenen van 22 x 10,5 x 5 cm, bovengedeelte en koepel gesloopt voor bouw beerput 12A. Vnr. 93LAN BP5B.
- 11C straatje van op hun kant gelegde bakstenen, diverse soorten hergebruikt.
- 11D fundering, gemetseld van oranje baksteen van 23,5 x 11,5 x 4,5/5 cm (steen: Vnr.36)
- 11F fundering, gemetseld van oranje baksteen van 23 x 11,5 x 5 en 24 x 11 x 5 cm (steen: Vnrs.21 en 42).

- 11G funderingsrest.
- 11H haardplaats, waarvan nog resteerden twee beroete plavuizen met as.
- 12A beerput, steens gemetseld van rode baksteen van 21 x 11 x 5 cm, koepel van 20 x 10 x 4,5 cm (vervanging bij leging put). Vnr. 93LAN BP5A. Fundering 12B is ermee in verband gemetseld.
- 12B fundering van achterhuis met haardplaats en hierop aansluitende leemvloer van grijze zandige klei, fundering gemetseld van geel/rozerood gevlekte baksteen ('appelbloesem') van 23 x 11 x 5,5 en 20,5/21 x 10 x 5 cm (stenen: Vnrs.29 en 34). Haardplaats met wangen en puinkuil onder stookplaats met aspot (=Vnr.25).
- 12C kelder, steens gemetseld van rode baksteen van 20 x 10 x 4 cm, geglazuurde rode plavuizenvloer 22 x 22 x .. cm. Rommelige bouwsporen van reparaties/wijzigingen aan oostkant niet op te lossen. Trapgat oostzijde lijkt wel origineel. Uit de insteek Vnr.24.
- 12D grote kelder met oorspronkelijk een graatgewelf op twee pilaren. Gemetseld van gele baksteen met rode vlekken ('appelbloesem') van 23,5 x 11,5 x 5 cm en 24 x 12,5 x 5,5 cm (rommelig verband, anderhalf steens muurdikte, 10 lagen 60-61 cm dik). Pilaren van fragmenten rode baksteen van .. x 14,5 x 7 cm. Inwendig gepleisterd, vloer van geglazuurde rode plavuizen van 21,5 x 21,5 x 2,5 cm.
- 12E beerput, halfsteens gemetseld van rode baksteen van 23 x 10,5 x 5,5 cm, koepel van 22 x 9,5 x 4,5 cm (vervanging bij lediging put). Vnr. 93LAN BP3.
- 12F kuil met baksteenbrokken, ongeglazuurde tegelfragmenten en ander afval (Vnr.71).
- 12G oostmuur Langestraat 113, onderste gedeelte voorhuis met moer- en kinderbintenvloer van verdieping met strijk balken tegen korte gevels, in achtergevel rest borstwering en muurplaat parallel aan straat. Zijmuur op tussenlaagje met uitvulwerk gebouwd op kelder 12D (niet zeker of dit dezelfde bouwfase is). Dichtgezette originele deur-uitsparing van deur naar Langestraat 111, ook op verdieping bouwnaad van deur naar 111. Gevlekte oranje/rode baksteen 22,5/23 x 10,5/11 x 5 cm (10 lagen 62 cm dik).
- 12/13A fundering, gemetseld van oranje baksteen van 21,5 x 11 x 4 cm (steen: Vnr.20).
- 12/13B zijgevel van achterhuis van Langestraat 111, staand verband van felrode baksteen van 18,5/19 x 9 x 4 cm (10 lagen 44 cm dik).
- 12/13C beerput, halfsteens gemetseld van rode baksteen van 20 x 9,5 x 4,5 cm. Vnr. 93LAN BP4.
- 13A (bovengronds) verhoging van het voorhuis van 115/117. Hiervan resteerde in 1992 alleen nog de topgevel van de achtermuur met een afdruk van schoorstenen aan voor- en achterzijde. De kap had geen borstwering.
- 13B beerput, halfsteens gemetseld van rode baksteen van 19 x 9 x 4,5 cm. Vnr. 92LAN BP1.
- 13C beerput, halfsteens gemetseld van rode bakstenen van 19,5 x 10 x 5 cm, koepel van 18,5 x 8,5 x 4 cm (vervanging bij lediging put). Vnr. 93LAN BP1.
- 13D beerput, halfsteens gemetseld. Vnr. 93LAN BP2.
- 13E (bovengronds) resten van gewijzigde kap Langestraat 113, haaks op de straat, bestaande uit muurplaat in oostgevel Langestraat 113.
- 13F beerput, halfsteens gemetseld van rode baksteen van 23 x 11 x 5,5 cm, koepel steens van dezelfde steen. Reservoir deels verstoord door septictank. Vnr. 92LAN BP2.
- 13G fundering opgraving / bovengrondse bouwsporen oostgevel Langestraat 113: bouw van achterhuis, door op begane grond eiken balklaag op consoles enerzijds in te haken in zijgevel van nr.111 en aan andere kant nieuwe gevel (13G) te bouwen van gevlekte gele en

rode baksteen van 23 x 11.5 x 5 cm. Uit de insteek van de westgevel Vnrs.33, 35 en 40. Verdieping van achterhuis heeft houtskelet, waarvan de oostgevel op een onderbalk is opgetrokken welke op de balklaag is gelegd. Deze delen waren in 1992 nog aanwezig, met geprofileerde consoles en sleutelstukken, enkelvoudige balklagen.

- 13H bovengrondse bouwsporen oostgevel Langestraat 113: verhoging van kap met nieuwe balklaag, borstwering met muurplaat. In 1992 nog aanwezig: geprofileerde consoles en enkelvoudige balklaag, afdruk van borstwering, verhoging topgevel achterzijde halfsteens. Geel/rood gevlekte baksteen ('appelbloesem') van 20/21 x 10 x 5 cm (10 lagen 57 cm dik).

- 13/14A schouw tegen oostmuur van achterhuis 115/117, in 1992 aanwezig maar behorend bij een keuken van voor 1933. Gezien breedte van hoge ouderdom?

- 13/14B nieuwe binnen-ingang voor de kelder van Langestraat 113. Gemaakt van rode baksteen van 19 x 8.5 x 3 cm. Plavuizenvloer 1992 in kelder is reeds doorgetrokken in deze ingang.

- 14A klokgevel van Langestraat 115/117. Wellicht aan dezelfde bouwphase gekoppeld is de wijziging van de balklagen in het voorhuis. Het houtskelet wordt verwijderd en de balken opnieuw ingehangen in de zijmuren (waarschijnlijk teneinde meteen de ouderwetse sleutelstukken en korbelen te verwijderen).

- 14B op de plattegrond van Langestraat 115/117 in 1933 is er een binnengang. Deze zal vermoedelijk al bij de bouw van de klokgevel aanwezig zijn geweest of aangebracht.

- 14/15A waterput van baksteen. Hard cement met vrij moderne steen (19de-eeuws?).

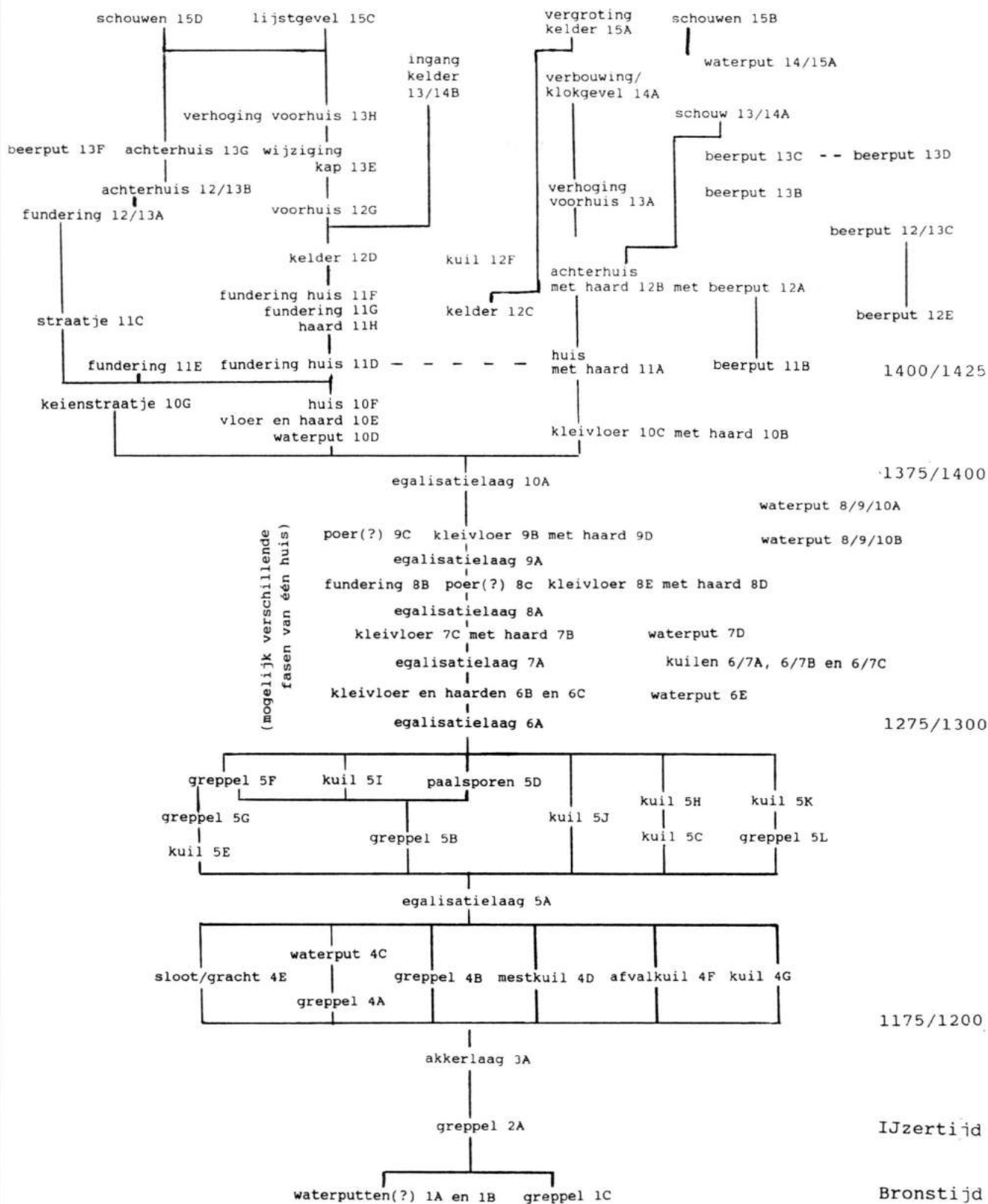
- 15A uitbreiding kelder 115/117 tot aan de straat. Hard cement met vrij moderen steen (19de-eeuws?). De uitgang aan de straatzijde is in het muurwerk van de klokgevel uitgesneden (later weer dichtgezet).

- 15B schouwen tegen westgevel van 115/117, van 19de-eeuws model. In 1992 nog aanwezig.

- 15C lijstgevel van Langestraat 113, vermoedelijk tevens met wijziging van de kappen. Kelderingang aan straatzijde is hierbij dichtgezet en daarvoor in de plaats twee kleine keldervenstertjes.

- 15D schouwen tegen oostgevel Langestraat 113. Op begane grond in 1933 weggesloopt (bouwspoor in oostgevel) maar op verdieping in achterhuis in 1992 nog aanwezig en opgemeten. Rode baksteen 16 x 8 x 4 cm (10 lagen 45 cm dik).

- 15E bijkeuken achter Langestraat 113, in 1913 opgemeten, in 1970 gesloopt en vervangen door betonnen winkeluitbreiding (in 1993 niet gesloopt dus ononderzocht).

Rever Cornelisz Boonkoper — — — — *Lysbeth Cornelisdr* (1536)

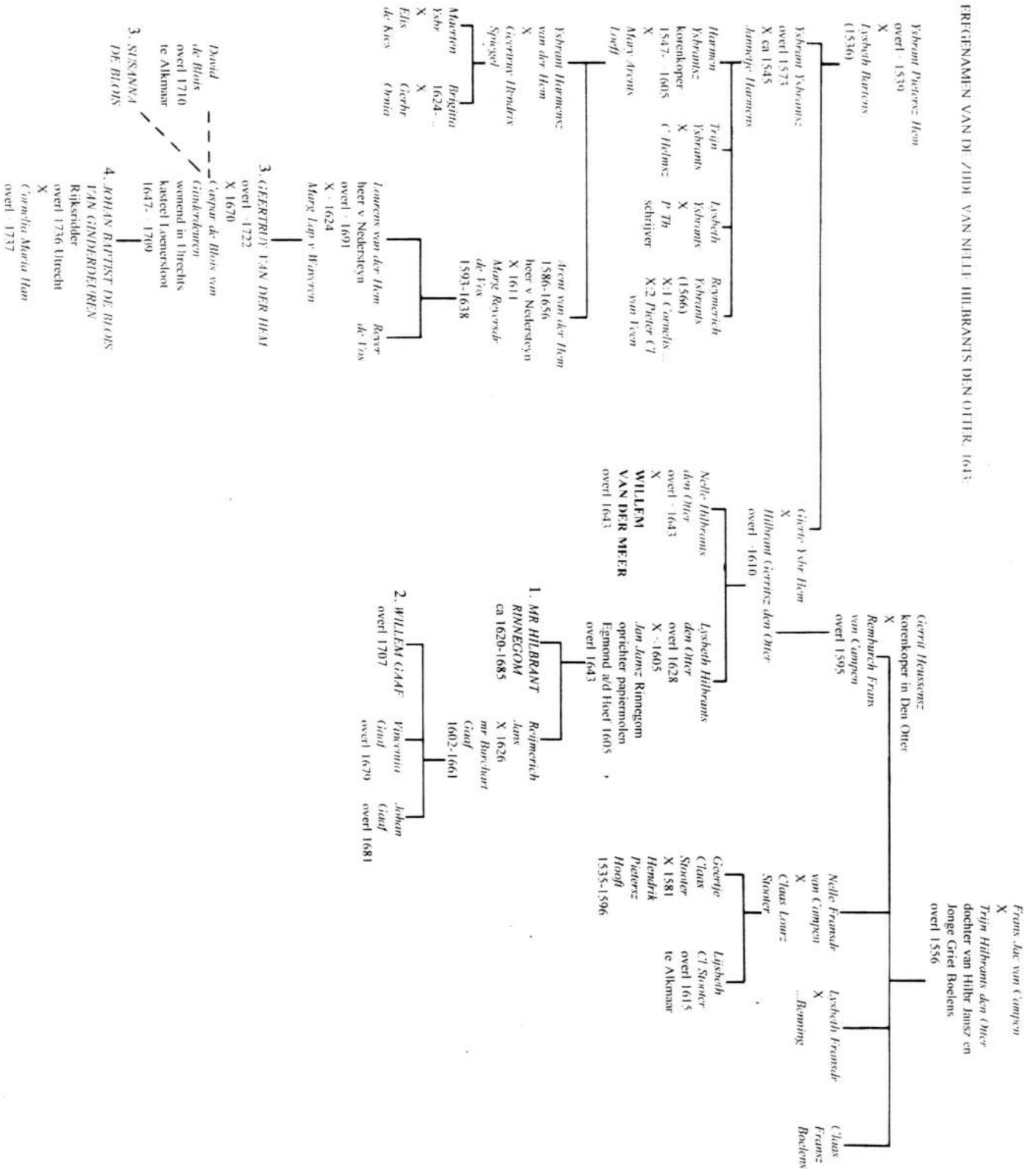
over 1532

over 1532

overl > 1540

ERFGENAMEN VAN DE ZIJDE VAN NELLE HILBRANTS DEN OTHER, 1643

LITERATUUR

- Alders, G., 1988: Nieuwe dateringen van het vroegste steengoed, *Westerheem* 37, 306-312.
- Alma R.H., 1992: Lak- en waszegels, in: P.H. Broekhuizen et al. (red.), *Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen*, Stichting Monument en Materiaal Groningen, 559-570.
- Baart, J.M. et al. 1977: *Opgravingen in Amsterdam; 20 jaar Stadskernonderzoek*, Amsterdam.
- Baart J.M., 1986: Italiaanse majolica en faïence uit de Amsterdamse bodem: het tafelgoed van de gegoede burgerij, in: R. Kistemaker en M. Jonker (red.), *De smaak van de elite*, Amsterdam, 78-92.
- Baart J.M., W. Krook en A.C. Lagerweij, 1986: Opgravingen aan de Oostenburgermidstraat, in: *Van VOC tot Werkspoor. Het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg*, Utrecht, 83-151.
- Baart, J.M., W. Krook en A.C. Lagerweij, 1990: Italiaanse en Nederlandse witte faïence (1600-1700) in: *Mededelingen blad Nederlandse vereniging van vrienden van de ceramiek*, nr 138, 4-48.
- Baart, J.M., 1993: The Price of Pottery, in: H. Clevis en J. Thijssen (red.), *Assembled Articles 1. Symposium on Medieval and Post-medieval Ceramics. Nijmegen 2 en 3 September 1993*, Nijmegen, 171-175.
- Belonje, J., 1987: De buitenplaats Starburg of Gaeff te Bakkum, *Jaarboekje Oud Castricum* 10, 4-14.
- Bitter, P., 1986: Archeologisch onderzoek op het bouwterrein van C&A Nederland aan de Haarlemmerstraat en Spijkerboorsteeg te Leiden, *Bodemonderzoek in Leiden. Archeologisch Jaarverslag 1985*, 85-152.
- Bitter, P., 1992: Keramiekvondsten uit de Marktenroute in Leiden. *Bodemonderzoek in Leiden. Archeologisch Jaarverslag 1990/91*, 81-94.
- Bitter, P. et al, 1995: *Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar*, Zwolle.
- Bloemers, J.H.F. et al., 1988: *Archeologie en Oecologie van Holland tussen Rijn en Vlie*, Amsterdam.
- Bos, J.M., 1986: Amsterdam: Poppendam, *Holland* 18, 294.
- Bottelier, T., 1987: Glas uit Haarlem, *Westerheem* 36, 147-154.
- Brandt, R.W., 1988: Aardewerk uit enkele Bronstijd-nederzettingen in West-Friesland, in: J.H.F. Bloemers et al., 1988: *Archeologie en Oecologie van Holland tussen Rijn en Vlie*, Amsterdam, 206-267.
- Bruin, J., en R. Roedema, 1992: Amateur-archeologen aan het werk, in: P.Bitter, A.M.Feld en G.M.van der Pal (red.), *Uit de Alkmaarse bodem. Archeologische vondsten 1986-1992*, Alkmaar.
- Bruijn, A., 1992: *Spiegelbeelden. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605*, Zwolle.
- Bult, E.J. et al, 1992: *IHE. Delft bloeit op een beerput. Archeologisch onderzoek tussen Oude Delft en Westvest*, Delft.
- Bult, E.J., 1996: Delftse theepotten, de tweede generatie, in: H. Clevis (red.), *Assembled Articles 2*, Zwolle, in druk.

- Burema, L., 1953: *De voeding in Nederland van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw*, Assen.
- Carmiggelt, A., 1991a: *Een beeld van een vondst. Haagse bodemvondsten in particulier bezit*, Den Haag (VOM-Reeks 3).
- Carmiggelt, A., 1991b: Snuiftabakspotten uit Den Haag, *Antiek* 26, 17-21.
- Carmiggelt, A., 1993: MAE: Wat doen we er mee?, in: H. Clevis en J. Thijssen (red.), *Assembled Articles 1. Symposium on Medieval and Post-medieval Ceramics. Nijmegen 2 and 3 September 1993*, Nijmegen. 55-86.
- Carmiggelt, A., en M.M.A. van Veen, 1995: *Laat- en postmiddeleeuws afval afkomstig uit zes vondstcomplexen te Den Haag*, Den Haag (H.O.P.-reeks 2).
- Chomel, N., 1778: *Algemeen huishoudelijk-, natuurkundig-, zedenkundig- en kunstwoordenboek*.
- Clevis H. en J. Kottman, 1989: *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*, Kampen.
- De Clippele-de Bleser, C., 1988: De Brugse glasvondsten, *Brugge Onderzocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek 1977-1987*, Brugge, 141-151.
- Damme, D. van & A. Ervynck, 1993: Het konijn, een verhaal van vergane glorie, *Zoogdier* 4, no. 2, 20-26.
- Dekker, P., 1988: *Oude boerderijen en buitenverblijven langs de Zijper Grotesloot; deel 2a westzijde*, Schoorl.
- Dingeman Korf 1963: *Nederlandse Majolica*, Bussum.
- Dorsman, W., 1983: Het glas uit de gracht van Cronesteijn, *Westerheem* 32, 330-336.
- Dubbe B., 1978: *Tin en tinnegieters in Nederland*, Lochem.
- Duco, D.H., 1978: *Goudse pijpen, de geschiedenis van de pijpmakerij te Gouda vanaf haar ontstaan tot heden, met een bijlage van de merken van het Goudse gilde en hun eigenaren*, Amsterdam.
- Duco, D.H., 1981: *De kleipijp in de zeventiende eeuwse Nederlanden, een historisch-archeologische studie van de uit witbakkende klei vervaardigde rookpijp*, Oxford.
- Duco, D.H., 1982: *Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940*, Lochem.
- Duco, D.H., 1987: *De Nederlandse kleipijp, handboek voor dateren en determineren*, Leiden.
- Duco, D.H., 1988: The Crowned L, the History of a Famous Gouda Pipemakers' Mark, *Clay Pipe Research* 1, Bristol, 67-86.
- Duco, D.H., 1992: *De tabakspijp als Oranjepropaganda*, Leiden.
- Elias, J.E., 1903-05: *De vroedschap van Amsterdam*, Haarlem.
- Elzinga, G., 1964: Deense Jydepotten uit Friese bodem, *It Baeken. Tydskrift fan de Fryske Akademy*, XXVI, nr 4, 306-326.
- Esser, E. & E.F. Gehasse, 1995: Onderzoek van huisafval: het organisch materiaal, in: P. Bitter & H. Clevis (red.), *Geworteld in de bodem; archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar*, Zwolle, 76-87.
- Fasel, W.A., z.j. *Kroniek: Alkmaar en zijn geschiedenissen, kroniek van 1600-1813*, Alkmaar.
- Fasel, W.A., z.j. *Stadsarchief: Het stadsarchief van Alkmaar 1254-1825*, Alkmaar.
- Fasel, W.A., 1979: *Alkmaar in het drijfzand*, Alkmaar.
- Gangelen, H. van en K. Helfrich, 1992: De keramiekvondsten vanaf circa 1550, in: P.H. Broekhuizen et al. (red.), *Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en*

archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff- Complex te Groningen, Stichting Monument en materiaal Groningen, 293-346.

- Graas, T.G.M., 1983: Pijpaarden beeldjes, in: H.L. Janssen (red.), *Van Bos tot Stad. Opgravingen in 's Hertogenbosch*, 's Hertogenbosch, 223-228.

- Hallewas, D.P., 1982: Een gat in de Breestraat te Leiden, *Bodemonderzoek in Leiden. Archeologisch Jaarverslag 1981*, 23-45.

- Hähnel, E., 1987: *Siegburger Steinzeug. Bestandskatalog Band I*, Bonn.

- Hartog, S., 1990: Pronken met Oosters Porselein, Zwolle.

- Heeringen, R.M. van, P.A. Henderikx en A. Mars (red.), 1995: *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland*, Goes/Amersfoort.

- Helfrich K. en H. van Gangelen, 1992: Overig vondstmateriaal, in: P.H. Broekhuizen et al. (red.), *Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen*, Stichting Monument en materiaal Groningen, 543-551.

- Hello, C., H. Klunder en H.K. Nagtegaal, 1995: Wapens van de vroedschap van Alkmaar, *Kronieken. Tijdschrift van de Genealogische vereniging Prometheus*, 4, 184-196.

- Henkes, H.E. en G.H. Stam, 1993: Glas, in: J.J. Lenting et al (red.), *Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, Groningen, 351-401.

- Hoek, C., 1975: Bodemvondsten uit Schiedam, *Holland* 7, 513-560.

- Hurst, J.G. et al., 1986: *Pottery produced and traded in North-West Europe 1350-1650*, Rotterdam (Rotterdam Papers VI).

- IJzereef, G.F., en F. Laarman, 1986: The Animal Remains from Deventer (8th-19th Centuries AD), *Berichten ROB* 36, 405-446.

- IJzereef, G.F., 1989: Social differentiation from animal bone studies, in: D. Serjeantson en T. Waldron (reds), *Diet and Craft in Towns, B.A.R. British Series 199*, 41-43.

- Jacobs, E., 1995: Archeologisch onderzoek op een binnenterrein achter de percelen Burgwal 95-99 te Haarlem, *Haarlems Bodemonderzoek* 28, 3-25/

- Jacobs, E., 1996: De rode gravin, *Haarlems Bodemonderzoek* 29, in druk.

- Jansma, E., 1995: *RememberINGS*, NAR 19, Amersfoort.

- Janssen, H.L. (red.), 1983A: *Van Bos tot Stad; Opgravingen in 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch.

- Janssen, H.L. (red.), 1983B: Later medieval pottery production in the Netherlands, in: P. Davey en R. Hodges (red.), *Ceramics and Trade*, Sheffield, 121-185.

- Jong, J. en J.F. Van Regteren Altena, 1972: Enkele geologische waarnemingen in Alkmaars oude stad, in: E.H.P. Cordfunke, *Alkmaar van boerderij tot middeleeuwse stad*, Alkmaar, 25-64.

- Jonge, C.H. de, 1965: *Delfts Aardewerk*, Rotterdam/'s Gravenhage.

- Klein, D. en W. Lloyd, 1984: *The history of Glass*, London.

- Kleij, P., 1996: Oosterhouts aardewerk, in: H. Clevis (red.), *Assembled Articles* 2, Zwolle, in druk.

- Klijn, E.M.Ch.F., 1987: *Eet- en sierlepels in Nederland tot ca. 1850*, Lochem.

- Körber-Grohne, U., 1988: *Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie*, Stuttgart.

- Kottman, J.F.P., 1991: Flessen, glazen en een tazza, in: J.R.A.M. Thijssen (red.), *Tot de bodem uitgezocht; Glas en ceramiek uit een beerput van de Hof van Batenburg te Nijmegen 1375-1850*, Nijmegen, 33-40.

- Kottman, J.F.P., 1992: Glasvondsten uit de beerkelder van Cruydenborgh, *Westerheem* 41, 210-226.
- Laux, F., 1982: Der Lüneburger Schweinetopf. Ein Gefäß der bürgerlichen Küche des 17. Jahrhunderts, in: *Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt. Handbuch zur Sonderausstellung vom 5. Dezember 1982 bis 24. April 1983 im Bremer Landesmuseum für Kunst- und Kulturgeschichte (Focke-Museum)*, Bremen, 123-132.
- Lenting J.J., H. van Gangelen en H. van Westing, 1993: *Schans op de grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, Sellingen.
- Luijten, H., 1992: Zaden en vruchten: Overblijfselen van het plantaardig voedsel en de begroeiing van de grachten, in: N. Arts (red.), *Het kasteel van Eindhoven. Archeologie, ecologie en geschiedenis van een heerlijke woning, 1420-1676*, Eindhoven, 237-245.
- Lung, W., 1955/56: Die Ausgrabung nachkarolingischer Töpferofen in Paffrath, Gemeinde Bergisch Gladbach, Rheinisch-Bergischer Kreis, *Bonner Jahrbücher* 155-156, 355-371.
- Lunsingh Scheurleer, D.F., 1981: Schepbekertjes of mosterdpotjes uit de tweede helft van de 16de eeuw en de eerste helft van de 17de eeuw, *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 1980 (31), Haarlem, 154-160.
- Lunsingh Scheurleer, D.F., 1984: Ceramiek in het Museum Mr. Simon van Gijn, *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging van Vrienden van de Ceramiek* 115, 3-40.
- Oostveen, J.Ph. van, 1994: Gebruiksvoorwerpen uit een Amstelveense sloot, *Westerheem* 43, 264-277.
- Ostkamp, S., De beerputten van de Wortelsteeg 1992, publicatie in voorbereiding.
- Paap, N., 1983: Economic plants in Amsterdam: Qualitative and quantitative analysis, in: M. Jones (red.), *Integrating the subsistence economy, BAR International Series* 181, 315-325.
- Reenen, P. van, en V. Jensen, 1995: Jydepotten en hun export naar Nederland, *Westerheem* 54, 1-16.
- Roedema, R., 1989: Van woonhuis tot gildekamer, *Alkmaars bodemnieuws* 2, 8-32.
- Schepman, J., 1993: Het geheim van de spreuwenpot, *Vogels* 3, 32-33.
- Schippers, H., 1992: *Het nieuwe bier*, Zutphen.
- Scholten, F.T., 1993: *Dutch Majolica and Delftware (1550-1700) from the Edwin van Drecht Collection*, Amsterdam.
- Schrijver, E., 1980: *Glas en kristal*, Haarlem.
- Slinger, N.H., 1974: "'Daer de Vergulde Valck uythangt'; de geschiedenis van een oud Langestraathuis", *Alkmaars Jaarboekje* 10, 148-159.
- Stephan, H.G., 1981: *Coppengrave. Studien zur Töpferei des 13.-19. Jahrhunderts in Nordwestdeutschland*, Hildesheim (Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens Heft 17).
- Stephan, H.G., 1983: The development and production of medieval stoneware in Germany, in: P. Davey en R. Hodges (red.), *Ceramics and Trade*, Sheffield, 95-120.
- Stoepker, H., 1986: *Graven naar het kasteel van Tilburg*, Waalre.
- Swaen, A.E.H., 1948: *Jacht-bedryff*, Leiden.
- Thijssen J.R.A.M., 1984: De inhoud van de put, in: *Een burgerfamilie in de Smidstraat 1760-1840*, tentoonstellingscatalogus Nijmegen, 13-22.
- Vandyke Price, P., 1985: *Elseviërs grote wijnboek*, Amsterdam.

- Verhoeven, A.A.A., 1989: Middeleeuws aardewerk uit Bergeyk, in: A.A.A. Verhoeven en F. Theuws (red.), *Het Kempen-project 3. De Middeleeuwen Centraal*, Waalre (Bijdragen Brabants Heem 33), 217-243.
- Verhoeven, A.A.A., 1990: Ceramics and Economics in the Low Countries AD 1000-1300, in: J.C. Besteman, J.M. Bos en H.A. Heidinga (red.), *Medieval Archaeology in the Netherlands*. Studies Presented to H.H. Van Regteren Altena, Assen/Maastricht, 265-282.
- Vis, G.N.M., 1996: *Van 'vulliscuyl' tot Huisvuilcentrale*, Hilversum.
- Vlam, D., 1987: *Het Nederlandse Bierboek*, Rijswijk.
- Wijsenbeek-Olthuis, Th.F., 1987: *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*, Hilversum.
- Wijsenbeek-Olthuis, Th.F., 1992: Vreemd en eigen, de woon- en leefcultuur binnen de Hollandse steden van de zestiende tot de negentiende eeuw, in: P. Te Boekhorst, P. Burke en W. Frijhoff (red.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850*, Heerlen (Open universiteit), 79-108.
- Witteveen, J., 1992: Kookboeken over kookgerei. Het kookgerei van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw, in: A. Ruempol en A. van Dongen (red.), *Quintessens. Wetenswaardigheden over acht eeuwen kookgerei*, tentoonstellingscatalogus, Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 14-32.

dienst Stadsontwikkeling en Beheer

Keetgracht 1

Postbus 73

1800 AB Alkmaar

Telefoon 072 - 514 24 34

Telefax 072 - 515 09 96